

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

DISCURSUL SOLEMN AL TOVARĂȘULUI NICOLAE CEAUȘESCU ROSTIT
LA MAREA ADUNARE NAȚIONALĂ CU OCAZIA REALEGERII ÎN FUNCȚIA
SUPREMĂ DE PREȘEDINTE AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

35 DE ANI DE LA VICTORIA ASUPRA FASCISMULUI. PARTICIPAREA
ARMATEI ROMÂNE LA RĂZBOIUL ANTIHITLERIST

Col. LEONIDA LOGHIN
Cpt. ALEXANDRU DUȚU

MASELE POPULARE ȘI FRONTUL ANTIHITLERIST

OLIMPIU MATICHESCU
MARIN BADEA

GÎNDIREA ȘI PRACTICA MILITARĂ ROMÂNEASCĂ ÎN SLUJBA
REALIZĂRII IDEALULUI DE UNITATE ȘI INDEPENDENȚĂ (1821—1877)

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL
DE ȘTIINȚE ISTORICE
DEMOGRAFIE ȘI ECOLOGIE

ȘTEFAN PASCU

EGIPTUL OTOMAN ÎN SECOLELE XVI—XVII ÎN LUMINA UNOR NOI
IZVOARE ȘI CERCETĂRI

MIHAI MAXIM

DOCUMENTAR
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
RECENZII

ÎNSEMNĂRI
BULETIN BIBLIOGRAFIC

4

TOMUL 33

1980

APRILIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
București, tel. 50.72.41.

www.dacoromanica.ro

NICOLAE CEAUȘESCU
PREȘEDINTELE REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**JURĂMÎNTUL
PREȘEDINTELUI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

«Jur să slujesc cu credință patria, să acționez cu fermitate pentru apărarea independenței, suveranității și integrității țării, pentru bunăstarea și fericirea întregului popor, pentru edificarea socialismului și comunismului în Republica Socialistă România !

Jur să respect și să apăr Constituția și legile țării, să fac totul pentru aplicarea consecventă a principiilor democrației socialiste, pentru afirmarea în viața societății a normelor eticii și echității socialiste!

Jur să promovez neabătut politica externă de prietenie și alianță cu toate țările socialiste, de colaborare cu toate națiunile lumii, fără deosebire de orînduire socială, pe baza deplinei egalități în drepturi, de solidaritate cu forțele revoluționare, progresiste de pretutindeni, de pace și prietenie între popoare!

Jur că îmi voi face întotdeauna datoria cu cinste și devotament pentru strălucirea și măreția națiunii noastre socialiste, a Republicii Socialiste România!»

REVISTA DE ISTORIE

TOM 33, Nr. 4
Aprilie 1980

S U M A R

- Discursul solemn al tovarăşului NICOLAE CEAUŞESCU rostit la Marea Adunare Naţională cu ocazia realegerii în funcţia supremă de preşedinte al Republicii Socialiste România 603

35 DE ANI DE LA VICTORIA ASUPRA FASCISMULUI

- Colonel LEONIDA LOGHIN, căpitan ALEXANDRU DUȚU, Participarea armatei române la războiul antihitlerist 611

- OLIMPIU MATICHESCU, MARIN BADEA, Masele populare şi frontul antihitlerist 627

★

- STELIAN BREZEANU "Imperator Bulgariae et Vlachiae". În jurul genezei şi semnificaţiei termenului "Vlachia" din titulatura lui Ioniţă Asan 651

★

- CONSTANTIN CĂZĂNIŞTEANU, Gîndirea şi practica militară românească în slujba realizării idealului de unitate şi independenţă naţională (1821—1877) 675

★

- TRAIAN RUS, Lupta comună a ţărănimii române, maghiare şi germane din comitatul Mureş-Turda în toamna anului 1918 pentru libertate şi pămînt 691

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

- ȘTEFAN PASCU, Demografie şi ecologie 707
MIHAI MAXIM, Egiptul otoman în secolele XVI—XVII în lumina unor noi izvoare şi cercetări 725

DOCUMENTAR

- MARIA DOGARU, Reconstituirea Daciei în simbol heraldic 743
VICTOR ESKENASY, Izvoare cartografice medievale despre teritoriul românesc. Observații pe marginea unei lucrări recente 759

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE
(STUDII DOCUMENTARE)

Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (IV) (*Petre Diaconu*) 767

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1979; Publicațiile membrilor
Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1979; Comunicări prezentate de membrii
Institutului de istorie „N. Iorga” la manifestări științifice interne și internaționale
în anul 1979 773

RECENZII

MIHAI FĂTU, *Alianțe politice ale Partidului Comunist Român 1944—1947*, Edit. Dacia,
Cluj-Napoca, 1979, 371 p. (*Mihail Rusenescu*) 789
General-maior dr. CONSTANTIN OLTEANU, *Contribuții la cercetarea conceptului de putere
armată la români*, Edit. militară, București, 1979, 435 p. (*Eugen Bantea*) . . . 793
RĂZVAN THEODORESCU, *Itinerarii medievale*, Edit. Meridiane, București, 1979,
195 p. + 54 pl. (*Nicolae Stoicescu*) 799
KEITH HITCHINS (Ed.), *Studies in East European History*, vol. I, E.J. Brill, Leiden,
1977, 191 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 802

ÎNSEMĂRI

ISTORIA ROMÂNIEI: *Gîndirea social-politică antimonarhică și republicană în România*
(antologie, studiu introductiv și note de Gheorghe Ghimes), Edit. științifică și
enciclopedică, București, 1979, 442 p. (*Gh. I. Ioniță*) APOSTOL STAN, *Renaște-
rea armatei naționale*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, 265 p. (*Dorina N.
Rusu*); PAUL ABRUDAN, *Prefectul pașoptist Vasile Moldovan*, Edit. militară,
București, 1979, 175 p. (*Valeriu Stan*); VASILE CĂRĂBIȘ, *Publicații periodice
din Gorj, Tîrgu Jiu*, 1978, 217 p. (*Olimpia Diaconescu*); 811

BULETIN BIBLIOGRAFIC (*Gelu Apostol*). 817

REVISTA DE ISTORIE

TOME 33, Nr. 4
Avril 1980

S O M M A I R E

- Discours solennel prononcé par le camarade NICOLAE CEAUȘESCU à la Grande Assemblée Nationale lors de sa réélection aux fonctions suprêmes de Président de la République Socialiste de Roumanie 603

35e ANNIVERSAIRE DE LA VICTOIRE SUR LE FASCISME

- Colonel LEONIDA LOGHIN, capitaine ALEXANDRU DUȚU, La participation de l'armée roumaine à la guerre antihitlérienne 611

- OLIMPIU MATICHESCU, MARIN BADEA, Les masses populaires et le front antihitlérien 627

★

- STELIAN BREZEANU „Imperator Bulgariae et Vlachiae”. Autour de la genèse et de la signification du terme „Vlachia” figurant dans le titre de Iohannis Asen 651

- CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU, La pensée et la pratique militaire roumaines au service de l'accomplissement de l'idéal de l'unité et de l'indépendance nationale (1821—1877) 675

★

- TRAIAN RUS, La lutte commune de la paysannerie roumaine, hongroise et allemande du comté de Mureș—Turda, à l'automne 1918, pour la liberté et la terre 691

EN L'HONNEUR DU XVe CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

- ȘTEFAN PASCU, Démographie et écologie 707
MIHAI MAXIM, L'Égypte ottomane aux XVIe et XVIIe siècles à la lumière des nouvelles sources et recherches 725

DOCUMENTAIRE

- MARIA DOGARU, La reconstitution de la Dacie en symbole héraldique 743
VICTOR ESKENASY, Sources cartographiques médiévales concernant le territoire roumain. Observations en marge d'ouvrages de nouvelle date 759

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ÉTUDES DOCUMENTAIRES)

L'histoire de Dobroudja dans certains ouvrages étrangers de récente date (IV) (<i>Petre Diaconu</i>)	767
---	-----

LA VIE SCIENTIFIQUE

L'activité de l'Institut d'histoire «N. Iorga» en 1979; Les publications des membres de l'Institut d'histoire «N. Iorga» en 1979. Communications présentées par les membres de l'Institut d'histoire «N. Iorga» à diverses manifestations scientifiques internes et internationales en 1979	773
---	-----

COMPTES RENDUS

MIHAI FĂTU, <i>Alianțe politice ale Partidului Comunist Român (1944—1947)</i> (Alliances politiques du Parti Communiste Roumain, 1944—1947), Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 371 p. (<i>Mihai Rusanescu</i>)	789
Major-Général dr. CONSTANTIN OLTEANU, <i>Contribuții la cercetarea conceptului de putere armată la români</i> (Contributions à l'étude du concept de pouvoir armé chez les Roumains), Editions Militaires, Bucarest, 1979, 435 p. (<i>Eugen Bantea</i>)	793
RĂZVAN THEODORESCU, <i>Itinerarii medievale</i> (Itinéraires médiévales), Editions Meridiane, Bucarest, 1979, 195 p. + 54 pl. (<i>Nicolae Stoicescu</i>)	799
KEITH HITCHINS, <i>Studies in East European Social History</i> , vol. I, Leiden, E.J. Brill, 1977, 191 p. (<i>Dan A. Lăzărescu</i>)	802

NOTES

L'HISTOIRE DE ROUMANIE: * * * <i>Gîndirea social-politică antimonarhică și republicană în România</i> (La pensée sociale-politique antimonarchique et républicaine en Roumanie) (anthologie, étude introductive et notes de Gheorghe Ghimes), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1979, 444 p. (<i>Gh. I. Ioniță</i>); APOSTOL STAN, <i>Renașterea armatei naționale</i> (La renaissance de l'armée nationale), Editions «Scrisul românesc», Craiova, 1979, 265 p. (<i>Dorina N. Rusu</i>); PAUL ABRUDAN, <i>Prefectul pașoptist Vasile Moldovan</i> (Le préfet quarantenaire Vasile Moldovan), Editions militaires, Bucarest, 1979, 175 p. (<i>Valeriu Stan</i>); VASILE CĂRĂBIȘ, <i>Publicații periodice din Gorj</i> (Publications périodiques du département de Gorj), Tirgu Jiu, 1978, 217 p. (<i>Olimpia Diaconescu</i>)	811
BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE (<i>Gelu Apostol</i>)	817

**DISCURSUL SOLEMN AL TOVARĂȘULUI
NICOLAE! CEAUȘESCU ROSTIT LA MAREA ADUNARE
NAȚIONALĂ CU OCAZIA REALEGERII ÎN FUNCȚIA
SUPREMĂ DE PREȘEDINTE
AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
— 28 MARTIE 1980 —**

Stimate tovarășe președinte al Marii Adunări Naționale.

Stimate tovarășe și stimați tovarăși deputați,

De la înalta tribună a primei sesiuni a noii legislaturi a Marii Adunări Naționale, adresez cele mai vii și călduroase mulțumiri clasei muncitoare, țăraninii, intelectualității, tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, întregului nostru popor, pentru încrederea acordată Partidului Comunist Român, Frontului Democrației și Unității Socialiste prin votul de la 9 martie.

Am început prin a adresa prinele cuvinte minunatului nostru popor, pentru că el reprezintă forța, cheazășia victoriei socialismului, a independenței naționale, victoriei comunismului în România. Lui, poporului trebuie să-i închinăm întotdeauna întreaga noastră activitate.

Doresc, de asemenea, să exprim cele mai alese și călduroase mulțumiri Comitetului Central al partidului, Consiliului Național al Frontului Democrației și Unității Socialiste, Marii Adunări Naționale pentru re alegerea mea ca președinte al Republicii Socialiste România.

Alegind deputații Marii Adunări Naționale și ai consiliilor populare, întregul nostru popor și-a exprimat deplina adeziune la politica internă și externă a partidului, precum și hotărîrea neabătută de înfăptuire a Programului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, de ridicare a patriei noastre pe noi culmi de civilizație, voința fermă de a acționa pentru întărirea continuă a forței economice, a independenței și suveranității României, pentru colaborare, destindere, independență și pace în întreaga lume.

În cincinalul pe care îl încheiem în acest an am obținut realizări remarcabile în dezvoltarea economico-socială a patriei, în ridicarea nivelului de trai material și spiritual al poporului, în progresul general al societății noastre socialiste.

Activitatea noii legislaturi a Marii Adunări Naționale coincide cu noua etapă de dezvoltare a României pe baza Programului partidului și a hotărîrilor Congresului al XII-lea.

Trebuie să facem totul pentru realizarea unei noi calități în toate domeniile de activitate, și în primul rînd pentru o calitate nouă a muncii și vieții întregului nostru popor. În centrul activității partidului și statului, a întregului popor trebuie să stea dezvoltarea tot mai puternică a forțelor de producție și perfecționarea continuă a relațiilor sociale, asigurînd astfel trecerea de la stadiul de țară în curs de dezvoltare la acela de țară mediu dezvoltată.

În conformitate cu hotărîrile Congresului al XII-lea, este necesar să dezvoltăm mai puternic baza de materii prime și energetică a țării, să înfăptuim o nouă revoluție agrară prin perfecționarea organizării și creșterea puternică a producției agricole. Realizarea Programului partidului și a hotărîrilor Congresului al XII-lea impune dezvoltarea mai puternică a științei, învățămîntului și culturii, afirmarea celor mai noi cuceriri ale cunoașterii umane în toate sectoarele vieții economico-sociale.

Este necesar să acționăm cu toată hotărîrea pentru înfăptuirea noului mecanism economic și organizarea întregii activități pe baza auto-conducerii muncitorești și autogestiunii. În acest cadru, trebuie să punem un accent deosebit pe creșterea eficienței activității economice, asigurînd o înaltă productivitate a muncii, o rentabilitate superioară și sporirea pe această bază a bogăției naționale, a venitului național — condiția progresului neîntrerupt și multilateral al societății noastre, a ridicării continue a nivelului de trai material și spiritual al poporului.

O atenție deosebită vom acorda dezvoltării relațiilor economice internaționale, extinderii colaborării cu țările din C.A.E.R., cu toate țările socialiste, cu țările în curs de dezvoltare, precum și cu statele capitaliste dezvoltate, participării active a României la diviziunea internațională a muncii, la schimbul de valori pe plan mondial. Se impune să facem totul pentru extinderea și mai puternică a cooperării în producție, pentru valorificarea superioară a materiilor prime și muncii poporului nostru, pentru un comerț internațional echilibrat, bazat pe egalitate și avantaj reciproc.

În strînsă concordanță cu hotărîrile Congresului al XII-lea, cu întreaga politică a partidului, vom face totul, odată cu dezvoltarea forțelor de producție și creșterea avuției naționale, pentru ridicarea pe toate planurile a nivelului de viață material și spiritual al oamenilor muncii, al tuturor cetățenilor țării — obiectiv esențial al edificării societății socialiste multilateral dezvoltate în România.

Noua etapă de dezvoltare a patriei noastre socialiste impune perfecționarea continuă a planificării și conducerii societății, participarea directă și tot mai activă a maselor populare la conducerea tuturor sectoarelor de activitate. Să facem astfel încît democrația noastră socialistă să-și afirme cu putere superioritatea și să demonstreze că numai în condițiile socialismului poporul poate fi cu adevărat liber, stăpîn pe destinele sale, își poate făuri în mod conștient propriul său viitor.

Sarcini importante revin în următorii ani Marii Adunări Naționale în perfecționarea cadrului juridic al societății noastre, în așezarea pe baze noi, democratice a relațiilor sociale, a normelor de conviețuire între oameni. Trebuie să facem astfel ca legile ce vor fi adoptate de Marea Adunare Națională să constituie expresia voinței întregului nostru popor, asigurînd ordinea, disciplina, deplina unitate de acțiune a națiunii noastre în întreaga viață economico-socială.

În seopul întăririi controlului și dezvoltării democrației, este necesar să introducem regula ca anual guvernul să raporteze Marii Adunări Naționale despre activitatea sa în realizarea planului de dezvoltare economico-socială, în înfăptuirea întregii politici interne și externe a țării. Totodată, comisiile Marii Adunări Naționale vor trebui să intensifice controlul asupra activității ministerelor și altor organisme guvernamentale. Se impune să fie îmbunătățită activitatea Consiliului de Stat în desfășurarea întregii activități între sesiunile Marii Adunări Naționale, în asigurarea aplicării ferme a legilor statului în toate domeniile. În conducerea unitară a întregii activități economico-sociale, sarcini importante revin guvernului, care trebuie să asigure înfăptuirea neabătută a prevederilor planului de stat, întărirea răspunderii în buna gospodărire a țării, în aplicarea neabătută a noului mecanism economic.

Este necesar să se acționeze cu toată hotărârea împotriva manifestărilor de birocratism și formalism, pentru buna organizare a muncii, întărirea controlului, punându-se un accent deosebit pe îndrumarea concretă a activității unităților economice, sociale la fața locului. Se impun măsuri mai hotărâte în vederea unei mai bune funcționări a consiliilor de conducere colectivă, a ministerelor și celorlalte organisme centrale, odată cu creșterea răspunderii directe a fiecăruia în realizarea sarcinilor încredințate.

Așa cum am menționat în cuvîntarea de la marea adunare populară consacrată alegerilor, vom acționa neabătut pentru perfecționarea activității justiției și a organelor Ministerului de Interne, în vederea aplicării cu strictețe în viață a legilor, întăririi legalității socialiste, veghind ca cei ce încalcă ordinea și normele de conviețuire ale societății noastre să răspundă în fața poporului și a organelor sale legale și, totodată, asigurînd deplina legalitate, astfel ca nimeni să nu poată fi pedepsit pe nedrept.

Doresc și cu acest prilej să asigur Marea Adunare Națională, întregul nostru popor că vom acorda întreaga atenție întăririi capacității de apărare a țării, dotării și pregătirii corespunzătoare a armatei noastre, precum și pregătirii gărzilor muncitorești, a detașamentelor militare ale tineretului, a întregului popor, pentru apărarea cuceririlor revoluționare, a independenței și suveranității patriei.

Vom acționa neabătut pentru întărirea unității de muncă și luptă a întregului popor în cadrul Frontului Democrației și Unității Socialiste.

Vom înfăptui și în continuare, neabătut, politica națională revoluționară marxist-leninistă de deplină egalitate în drepturi între toți cetățenii patriei, fără deosebire de naționalitate.

În același timp, vom intensifica activitatea de ridicare a nivelului de cunoștințe profesionale, tehnice și științifice ale maselor, de educare politico-culturală a oamenilor muncii, de formare a omului nou, constructor conștient al socialismului și comunismului.

Avem de înfăptuit un program de largă perspectivă pentru viitorul patriei noastre socialiste. Minunatul nostru popor, sub conducerea partidului comunist, a demonstrat marea sa forță creatoare, hotărârea neabătută de a-și făuri un viitor nou, liber. Realizarea noii etape de dezvoltare a patriei cere eforturi susținute, unirea tuturor forțelor oamenilor muncii fără deosebire de naționalitate. Sintem pe deplin conștienți că și în cîincin al viitor va trebui să învingem multe greutăți în ascensiunea, pe dru-

muri nestrăbătute, spre înaltele piscuri ale civilizației comuniste. Nu trebuie să uităm nici un moment că tot ce am cucerit și înfăptuit în dezvoltarea socialistă a României este rezultatul luptei revoluționare, al muncii pline de avânt a maselor largi populare, sub conducerea comunistilor. Realizarea Programului partidului, a hotărârilor Congresului al XII-lea necesită spirit revoluționar, luptă hotărâtă împotriva a tot ceea ce este vechi și perimat, promovarea fermă și neabătută a noului, devotament și răspundere fără limită față de interesele patriei, ale poporului, ale cauzei socialismului și comunismului.

Stimate tovarășe și stimați tovarăși deputați,

Noua legislatură a Marii Adunări Naționale își începe activitatea în împrejurări internaționale deosebit de grave. Accentuarea încordării internaționale, ca rezultat al politicii imperialiste de forță și dictat, de reimpărțire a sferelor de influență, pune în pericol cauza destinderii, păcii și independenței naționale a popoarelor.

Este adevărat, în confruntarea dintre cele două tendințe fundamentale din viața internațională, forțele progresiste, antiimperialiste au obținut și obțin succese importante în lupta împotriva vechii politici imperialiste de dominație și dictat. De aceea, în ciuda încordării actuale, privim cu încredere viitorul de pace și independență al popoarelor. Tocmai de aceea este necesar ca, în actuala situație internațională încordată, să se întărească unitatea, solidaritatea și colaborarea acestor forțe, a popoarelor care doresc să trăiască libere și independente, să fie stăpîne pe destinele lor, în scopul de a opri accentuarea încordării internaționale și de a asigura continuarea politicii de destindere, colaborare, pace și dezvoltare independentă a tuturor națiunilor. Nu există misiune mai nobilă, de mai înaltă răspundere politică și umanistă, decît aceea de a face totul pentru asigurarea păcii și independenței popoarelor.

În conformitate cu Directivele Congresului al XII-lea al partidului, vom acționa neabătut pentru întărirea relațiilor cu toate țările socialiste, a solidarității active în lupta pentru triumful cauzei socialismului, independenței și păcii. În acest cadru — așa cum am subliniat și la Congresul al XII-lea al partidului — vom pune un accent deosebit pe relațiile cu vecinii noștri, deoarece aceasta are o importanță deosebită pentru construcția socialistă, pentru întreaga dezvoltare a patriei noastre, a țărilor noastre socialiste, a păcii și colaborării.

În același timp, vom extinde relațiile cu țările în curs de dezvoltare, ca o latură a luptei împotriva politicii imperialiste și colonialiste, pentru lichidarea subdezvoltării și pentru o nouă ordine internațională. Vom dezvolta, de asemenea, în continuare relațiile cu statele capitaliste dezvoltate, cu toate țările lumii, fără deosebire de orînduire socială. La baza tuturor relațiilor internaționale vom așeza permanent principiile deplinei egalități în drepturi, ale respectului independenței, suveranității și neamestecului în treburile interne, ale întrajutorării reciproc avantajoase, precum și renunțarea la forță sau la amenințarea cu forța, respectarea dreptului fiecărui popor de a fi deplin stăpîn pe destinele sale.

Mai mult ca oricînd, în actualele împrejurări internaționale se impune să întărim colaborarea cu toate statele participante la Conferința de la

Helsinki, în vederea pregătirii temeinice a reuniunii de la Madrid din toamna acestui an, pentru a da un nou impuls înfăptuirii securității, colaborării, destinderii și păcii în Europa și în întreaga lume. Pe primul plan trebuie să se pună realizarea dezangajării militare, a dezarmării — condiția sine qua non a securității și păcii.

Vom acționa neabătut pentru extinderea colaborării în Balcani, ca parte inseparabilă a securității și păcii în Europa și în întreaga lume.

Ținând seama de importanța reuniunii de la Madrid din acest an, considerăm necesar ca Marea Adunare Națională să își intensifice contactele cu parlamentele din celelalte țări pentru pregătirea temeinică a acestei reuniuni. În acest sens se impune intensificarea activității comisiei speciale a Marii Adunări Naționale consacrată securității, colaborării, independenței naționale și păcii în Europa.

O atenție deosebită va trebui să acordăm în următorii ani luptei pentru dezarmare, și în primul rând pentru dezarmare nucleară. Pentru țările europene, problema dezarmării are o însemnătate deosebită, ținând seama că pe acest continent sînt concentrate cele mai puternice forțe militare, armamente, inclusiv armamentul nuclear. Pentru noi, popoarele europene, problema amplasării de noi rachete nucleare distrugătoare este nu o chestiune teoretică, ci o problemă vitală, de viață, pentru că aceste rachete vor lovi toate țările europene, și de o parte, și de alta. Iată de ce trebuie să spunem un NU hotărît amplasării de noi rachete în Europa, să facem totul pentru anularea sau, cel puțin, amînarea aplicării hotărîrilor N.A.T.O. și pentru începerea tratativelor, renunțîndu-se definitiv la dezvoltarea arsenalului de rachete în Europa. Aceasta este o problemă de viață pentru toate statele Europei.

Se poate spune că deceniul 80 este hotărîtor pentru realizarea dezarmării, pentru trecerea de la politica înarmărilor la o politică reală de dezarmare care să asigure un echilibru corespunzător al forțelor, însă prin reducerea substanțială a înarmărilor, și în primul rând a înarmării nucleare. Sînt cunoscute propunerile României în acest sens. Considerăm că ele sînt de foarte mare actualitate și va trebui să acționăm neabătut pentru promovarea acestei politici. Ținând seama de importanța problemelor dezarmării consider, de asemenea, necesar să se constituie o comisie specială a Marii Adunări Naționale care să acționeze în colaborare cu reprezentanții parlamentelor din alte țări, în direcția realizării acestui deziderat vital al întregii omeniri. Să facem totul pentru ca minunatele cuceriri ale științei, ale cunoașterii, ale geniului uman să servească bunăstarea, fericirea, independența popoarelor; trebuie să se înțeleagă faptul că primul drept al omului este acela de a trăi în pace și liniște. Dacă vorbim de drepturile omului, să facem astfel încît să se renunțe la armamentul nuclear de distrugere a omului, la armele de distrugere în masă. Să se respecte drepturile omului la viață, drepturile popoarelor la independență și pace. Pentru a preîntîmpina eventualele critici, vreau să menționez că noi înțelegem faptul că drepturile omului sînt foarte largi. Există, astfel, dreptul la muncă, dreptul de a nu fi asuprit și exploatat, precum și alte multe drepturi. Dar se pune întrebarea: dacă va acționa armamentul nuclear, cine se va mai ocupa de realizarea acestor drepturi ? ! De aceea trebuie să pornim de la dreptul fundamental al omului — acela de a trăi liber, de a trăi în pace. Numai astfel fiecare națiune, fiecare popor, fiecare societate

își vor putea rezolva problemele așa cum consideră că e mai bine, numai astfel se vor putea asigura dezvoltarea socială și materială, o viață demnă și liberă a popoarelor, prietenia și egalitatea între toate națiunile.

Ca țară socialistă în curs de dezvoltare, România va întări conlucrarea și solidaritatea cu țările în curs de dezvoltare, pentru pregătirea temeinică a sesiunii speciale a Organizației Națiunilor Unite, din toamna acestui an, consacrată noii ordini economice internaționale. Vom acționa neabătut pentru intensificarea colaborării multilaterale cu țările în curs de dezvoltare, în scopul dezvoltării lor de sine stătătoare, prin forțe proprii, pe calea progresului și civilizației.

Complexitatea realității mondiale contemporane cere participarea, pe baza deplinei egalități în drepturi, a tuturor statelor la soluționarea problemelor internaționale. În acest cadru, considerăm că este de datoria țărilor mici și mijlocii să participe mai activ la viața internațională. Totodată, acordăm o mare însemnătate mișcării țărilor nealinate în asigurarea continuării politicii de destindere, independență și pace.

Un rol important revine Organizației Națiunilor Unite, altor organisme internaționale, în democratizarea relațiilor dintre state, în participarea la soluționarea problemelor a tuturor țărilor, în rezolvarea pe calea tratatelor pașnice a tuturor problemelor litigioase dintre state.

În acest sens considerăm necesar să se realizeze un acord internațional cu privire la soluționarea, în cadrul Organizației Națiunilor Unite, a tuturor diferendelor ce se ivesc între state, cu obligația tuturor membrilor Organizației Națiunilor Unite de a nu recurge în nici o împrejurare la forță, de a se adresa Națiunilor Unite când se ivesc conflicte sau divergențe și de a căuta soluții numai și numai pe calea tratatelor.

Viața demonstrează cu putere că masele populare, popoarele au rolul determinant în înfăptuirea unei noi politici internaționale. De aceea, se impune să intensificăm colaborarea și solidaritatea internațională cu toate forțele progresiste și antiimperialiste, cu toate popoarele lumii care se pronunță pentru destindere, independență națională și pace. Avem ferma convingere că stă în puterea popoarelor ca, acționând unite, să oprească accentuarea încordării internaționale, să asigure soluționarea pe calea tratatelor politice a problemelor litigioase, să înfăptuiască politica de destindere, pace și colaborare în întreaga lume.

De la înalta tribună a Marii Adunări Naționale asigurăm prietenii noștri de pretutindeni, toate statele și popoarele lumii că România socialistă nu va precupeți nici un efort pentru a contribui la destindere, la respectul independenței naționale și realizarea idealurilor de pace ale întregii omeniri, la înfăptuirea unei lumi mai drepte și mai bune, în care fiecare națiune să se simtă deplin egală și liberă.

Stimate tovarășe și stimați tovarăși deputați,

În încheiere, aș dori să exprim convingerea că toți deputații Marii Adunări Naționale vor acționa cu cea mai înaltă răspundere pentru a-și îndeplini misiunea încredințată, pentru a răspunde prin fapte încrederii acordate de masele populare, că vor pune toată energia, competența și elanul revoluționar în slujba înfăptuirii neabătute a Programului partidului, a politicii interne și externe a României socialiste.

În ce mă privește, doresc să asigur Marea Adunare Națională, partidul, întregul nostru popor că nu voi precupeți nimic pentru îndeplinirea cu succes a hotărîrilor Congresului al XII-lea, pentru triumful socialismului și comunismului în România, pentru întărirea independenței și suveranității patriei, pentru politica de colaborare și prietenie cu țările socialiste, cu țările în curs de dezvoltare, cu toate statele lumii, fără deosebire de orînduire socială. Vă asigur pe dumneavoastră, partidul și întregul popor că nu există nimic mai de preț pentru mine decît interesele poporului, cauza socialismului și comunismului, a prieteniei și păcii între popoarele lumii. Și îmi voi consacra toate forțele, viața — dacă va fi necesar — acestor idealuri, libertății, socialismului, păcii !

Avem un minunat trecut de luptă. În acest an sărbătorim 2050 de ani de la formarea primului stat dac centralizat. Poporul nostru s-a format și dezvoltat în luptă, înfruntînd multe greutăți. Niciodată însă nu s-a plecat, niciodată n-a renunțat la ceea ce este al său ; el și-a păstrat glia, și-a păstrat felul său de a fi, moștenit din moși strămoși. Avem datoria sacră de a face să dăinuiască veșnic acest fel de a fi al poporului nostru — omenia, mîndria și sentimentul demnității naționale, dragostea de pace, prietenia cu toate popoarele, hotărîrea de a fi egal cu toate celelalte națiuni. Să facem totul ca aceste sentimente și virtuți, aceste caracteristici formate de-a lungul secolelor să se dezvolte în trăsături tot mai puternice ale națiunii noastre ! Aceasta ne dă tăria, ne dă încrederea în viitorul veșnic al poporului nostru !

De la înalta tribună a Marii Adunări Naționale, adresez, încă o dată, întregului nostru popor chemarea înflăcărată de a întări tot mai puternic unitatea în Frontul Democrației și Unității Socialiste, sub conducerea Partidului Comunist Român — forța politică conducătoare a societății noastre — asigurînd ridicarea patriei noastre pe noi culmi de progres și civilizație.

Vă adresez dumneavoastră, tovarăși deputați, urarea de succes în întreaga activitate închinată patriei, partidului, poporului, socialismului și păcii.

Închei cu urarea cea mai călduroasă adresată poporului nostru de a obține tot ceea ce își dorește, de a înfăptui neabătut societatea socialistă multilateral dezvoltată și comunismul în România. Îi urez realizarea dorințelor de independență, bunăstare, fericire și sănătate !

Trăiască unitatea de nezdruccinat a întregului nostru popor în cadrul frontului Democrației și Unității Socialiste !

Trăiască patria noastră liberă și independentă — Republica Socialistă România !

Trăiască veșnic poporul român !

PARTICIPAREA ARMATEI ROMÂNE LA RĂZBOIUL ANTIHITLERIST

DE

Colonel LEONIDA LOGHIN
Căpitan ALEXANDRU DUȚU

Participarea României la războiul antihitlerist alături de celelalte state ale coaliției antifasciste, cu întregul său potențial uman și material, constituie o pagină distinctă a revoluției de eliberare socială și națională a poporului român înfăptuită începînd cu memorabila zi de 23 August 1944, momentul declanșator al insurecției românești. În crîncena înfruntare cu forțele militare ale Germaniei naziste și Ungariei hortiste poporul român, mobilizat și condus spre biruință de Partidul Comunist Român, a făcut eforturi considerabile, în limitele maxime ale posibilităților sale, pentru a-și aduce contribuția la înfrîngerea celui mai odios flagel al contemporaneității, fascismul. „În războiul împotriva Germaniei hitleriste — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — România a mobilizat și a trimis pe front 37 de divizii, diferite unități de artilerie antiaeriană, de aviație și marină, școli militare. Efectivul total al trupelor române participante la războiul antifascist s-a ridicat la aproape 540 000 de oameni”¹.

Acțiunile militare ale armatei române împotriva trupelor germane au început în seara zilei de 23 august 1944. Pînă la 25 octombrie 1944, cînd au fost înfrînte ultimele rezistențe inamice de pe teritoriul României, armata română a desfășurat, la început singură, apoi în cooperare cu trupele sovietice, trei operații principale, de valoare strategică, dacă se are în vedere scopurile urmărite de comandamentele militare : a) zdrobirea grupărilor germane de pe teritoriul aflat sub autoritatea guvernului român ; b) asigurarea aliniamntului impus prin Dictatul de la Viena din 30 august 1940 precum și a frontierelor de nord-vest, de vest și de sud ale României împotriva încercărilor inamicului de a pătrunde cu noi forțe în interiorul țării ; c) eliberarea părții de nord-vest a României.

După desăvîrșirea eliberării teritoriului românesc răpit prin Dictatul de la Viena, armata română a luptat, alături de armata sovietică, dincolo de hotarele patriei, în Ungaria, Cehoslovacia și Austria, pînă la victoria finală asupra fascismului. Evidențiind caracterul just, eliberator, al participării României, în continuare, la războiul antihitlerist, dar și hotărîrea poporului român de a contribui cu toate forțele sale la victoria Națiunilor

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, Edit. politică, București, 1975, p. 571.

Unite, ziarul „Scînteia”, organul central de presă al C.C. al P.C.R., scria la 27 octombrie 1944 : „Războiul nu s-a sfîrșit. Trebuie să luptăm mai departe, să nimicim în birlogul său fiara hitleristă, să nimicim din rădăcini imperialismul german... Înainte, spre Budapesta, spre Berlin”.

Acțiunile armatei române în Ungaria (8 octombrie 1944—19 ianuarie 1945) s-au desfășurat în cadrul a două operații strategice — Debretin și Budapesta. Trupele române au traversat în acest timp trei masive muntoase (Hegyálja, Bükk, Matra), au forțat patru cursuri de ape (Tisa, Bodrog, Hernád, Ipoly), au eliberat 1 287 localități, dintre care 14 orașe ².

De la 18 decembrie 1944, unitățile române au depășit succesiv frontiera ungaro-ceshoslavă și au luptat pînă la 12 mai 1945 pentru eliberarea Cehoslovaciei. În circa cinci luni de zile, armata română a pătruns în dispozitivul inamic pe o adîncime de circa 400 km, a purtat 259 lupte mai importante, a forțat patru cursuri mari de ape (Hronul, Nitra, Vahul și Morava), a străbătut prin lupte 10 masive muntoase (Silická Planina, Metalicii Slovaci, Javorina, Tatra Mică, Fatra Mare, Fatra Mică, Beschizii Apuseni, Nitra, Jnovec și Carpații Albi), a eliberat 1 722 localități între care 31 orașe ³.

Pe teritoriul Austriei a acționat Regimentul 2 care de luptă român, care, sprijinind mari unități de infanterie sovietice din Armata 7 de gardă, a luptat pînă aproape de Viena, distingîndu-se în luptele de la Hohenrupsdorf, Schrik, Mistellbach etc.

De-a lungul a 260 de zile armata română a străbătut prin lupte grele peste 1 400 km de la țarmul Mării Negre pînă în podișul Boemiei, a provocat inamicului pierderi cifrate la peste 136 000 de prizonieri și morți — echivalentul a 14 divizii de război — , și a eliberat peste 3 800 localități. Pentru obținerea acestor mărețe victorii s-au jertfit aproape 170 000 de luptători — morți, răniți, și dispăruți.

În aceeași perioadă România a pus la dispoziția trupelor aliate cea mai mare parte a producției de petrol, a celei de cereale, a industriei, rețeaua de căi ferate (8 000 km, cu 53 000 vagoane, 2 400 locomotive), rețeaua telefonică și telegrafică, transporturile fluviale și maritime. Contribuția economică a României la războiul antihitlerist s-a ridicat (după date încă incomplete) la peste un miliard de dolari — valută 1938, din care peste 770 milioane de dolari valoarea armamentului, muniției, subzistențelor, carburanților, lubrifianților, mijloacelor de transport și a altor materiale militare, și aproximativ 300 milioane de dolari valoarea pagubelor cauzate de trupele fasciste bunurilor publice și particulare ⁴.

Despre participarea României la războiul antifascist s-au scris numeroase articole, studii și cîteva monografii, care elucidează multe din aspectele referitoare la contribuția umană și materială a țării noastre la victoria asupra fascismului. În cuprinsul prezentului studiu punem în

² *România în războiul antihitlerist*, Edit. militară, București, 1956, p. 347 (în continuare sursa se va abrevia R.A.H.).

³ *Ibidem*, p. 464.

⁴ General-maior Vasile Anescu, *Efortul economic al poporului român în războiul antihitlerist*, Edit. militară, 1974, p. 113.

discuție cîteva considerații privitoare la dinamica efectivelor participante la operațiile militare, completările efectuate și pierderile suferite, concordanța dintre aceste elemente, precum și alte aspecte aflate în conexiune cu datele analizate.

Una din problemele importante dezbătute în istoriografia contemporană și care, apreciem, suscită interes, este cantitatea forței umane participante la război și modalitățile prin care conducerea politică și militară a țării a reușit să asigure, de-a lungul a aproape nouă luni de război în condiții extrem de dificile, o dinamică activă a efectivelor necesare susținerii operațiilor de pe teritoriul național, din Ungaria, Cehoslovacia și din Austria. Din sursele documentare ale Marelui stat major și ale altor organisme militare rezultă că armata română a rulat, între 23 august 1944 și 12 mai 1945, 538 836 de ostași⁵ intrînd în acest total efectivele marilor unități operative, completările trimise pe front precum și pierderile suferite de armata română în același interval de timp. Socotînd, convențional, că o divizie mobilizată pentru război avea, după schema de organizare, aproximativ 12 000 de luptători, rezultă că Marele stat major a rulat pe frontul antihitlerist valoarea minimă a 45 de divizii.

Cantitatea efectivelor umane pe care România urma „să le angajeze în războiul contra Germaniei hitleriste și Ungariei hortiste”, pe baza convenției de armistițiu, consta „în nu mai puțin de 12 divizii de infanterie, împreună cu serviciile tehnice auxiliare”⁶, adică nu mai puțin de 150—180 000 de luptători, prezenți în dispozitivul de luptă pe toată durata războiului. Or această cifră convenită prin articolul 1 din convenție a fost depășită în fiecare etapă a războiului, iar rulajul global al efectivelor s-a ridicat la peste o jumătate de milion de oameni. Efortul uman maxim pe care l-a susținut poporul român s-a bazat pe o serie de factori, dintre care cei de ordin politic, moral și material s-au plasat pe primul plan al importanței, întrucît acești factori au impulsionat dar au și asigurat cuantumul uman și armamentul necesar destinate să contribuie la înfrîngerea nazismului german, să anuleze efectele nefaste ale dictatului de la Viena și să asigure independența și suveranitatea țării, redobîndite cu sacrificii supreme. Desfășurarea evenimentelor a demonstrat că poporul român avea o stare politico-morală antihitleristă și antiantonesciană⁷. Sînt dovezi evidente care atestă hotărîrea fermă a maselor populare de a acționa prin forța armelor pentru a-și elibera țara de sub ocupații nazisti. De aceea, în seara zilei de 23 august 1944 armata și întreaga populație a țării au întîmpinat cu entuziasm proclamația conducătorului statului, în care, printre altele se arăta : „Alături de armatele aliate și cu ajutorul lor, mobilizînd toate forțele națiunii, vom trece hotarele impuse prin actul nedrept de la Viena pentru a elibera pămîntul Transilvaniei noastre de sub ocupația străină. De curajul cu care ne vom apăra cu arma în mînă independența împotriva oricărui atentat la dreptul de a ne hotărî singuri soarta, depinde viitorul

⁵ R.A.H., p. 703.

⁶ Convenție de armistițiu între guvernul român, pe de o parte și guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit și Statelor Unite ale Americii, pe de altă parte, Ministerul Afacerilor Externe, București, 1944.

⁷ Pentru detalii vezi Constantin Nicolae, *Din activitatea Partidului Comunist Român pentru atragerea armatei române la lupta de restabilire a independenței și suveranității patriei, în Dîn lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României*, Edit. militară, București, 1971, p. 118—148.

țării noastre”⁸. Chemări înflăcărate la arme au fost cuprinse și în alte documente guvernamentale, dar mai ales ale Partidului Comunist Român adresate întregului popor, iar unele din ele ofițerilor, subofițerilor și soldaților armatei române: „Armata română a găsit calea adevăratei lupte, — se arată într-un manifest al P.C.R. — lupta patriotică a întregului popor împotriva hitleriștilor cotropitori (...). Întregul popor român înconjoară cu dragoste lupta noastră plină de elan și jertfă, căci lupta noastră este lupta întregului popor pentru libertate, independență și o viață mai bună”⁹. Asemenea chemări au găsit un larg ecou în rîndul maselor populare, care considerau răsturnarea dictaturii antonesciene și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste ca unul din obiectivele fundamentale ale poporului român.

Fără a insista asupra laturilor psihice și morale ale militarilor români pe timpul participării la războiul antihitlerist — analizate cu competență în diverse lucrări — considerăm totuși că factorul moral atinsese cota maximă a dorinței poporului român de a-și salva cuceririle dobîndite pînă acum și a fost demonstrat cu prisosință, din toate punctele de vedere, și pe toată durata războiului.

Din studiul documentelor rezultă că, la 23 august 1944 România dispunea de forța umană și mijloacele materiale necesare pentru ducerea războiului împotriva Wehrmachtului în cadrul coaliției antifasciste a Națiunilor Unite. La 20 august 1944 armata română avea mobilizați, pe front sau în interiorul țării, 1 171 968 de militari¹⁰. Din aceștia, 431 888 erau angajați în dispozitivul defensiv din Moldova, iar peste 740 000, adică 63 % se aflau în interiorul țării, îndeplinind numeroase și variate misiuni¹¹. Din această cantitate apreciabilă de forțe umane aflate în interior, Marele stat major, prin generalii și ofițerii superiori patrioți care îndeplineau diverse funcții în acest organism militar a pregătit „pentru viitoarele operațiuni” 349 376 de militari încadrați în 28 de divizii operative și de instrucție¹². Procedeele folosite, îndeosebi în anii 1943 și 1944 pentru reținerea trupelor în țară au fost variate. De obicei se trimiteau pe front unități cu efective reduse la jumătate. De asemenea, eşaloanele doi ale diviziilor nu-și urmau baza operativă, cum era normal, ci erau reținute în țară sub motivul completării instrucției. Inițiativa acestei acțiuni patriotice de conservare a forțelor umane a aparținut unui grup de generali și ofițeri din Marele stat major printre care am exemplifica pe generalul Ilie Șteflea, șeful acestui for superior de comandament militar, generalii Socrate Mardare, Ion Arhip și Enache Borcescu, coloneii Gheorghe Zamfirescu, Nestorescu¹³ și alți ofițeri din această instanță, precum și din alte comandamente militare¹⁴. „Procedînd astfel — declara, într-un me-

⁸ *Documente privind istoria militară a poporului român, 23—31 august 1944*, I. Edit. militară, București, 1977, documentul nr. 2, p. 5.

⁹ „România liberă”, II, nr. 20 din 4 septembrie 1944.

¹⁰ Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond 948, dosar nr. 1 404, vol. I, f. 23 (în continuare sursa se va abrevia A.M.A.N.).

¹¹ Ibidem, f. 24.

¹² Ibidem.

¹³ „Magazin istoric”, anul XIII, nr. 8 (149), august 1979, p. 33.

¹⁴ Colonel Constantin Nicolae, colonel Petre Ilie, *Bucureștiul în insurecție*, Edit. militară, București, 1975, p. 15—18.

moriu, generalul Ilie Șteflea — , am putut cruța 120 000 de ostași, prin trimiterea pe front a primului eșalon, numai cu o jumătate de efectiv și 100 000 de ostași, prin păstrarea eșalonului doi în țară”¹⁵. În cadrul acestei pregătiri preliminare, trei divizii (19 infanterie, 3 munte și 8 cavalerie moto) au fost reținute în țară sau întârziate de la plecarea pe front, fiind dislocate după o evidentă concepție strategică : în zona industrială a Banatului, Divizia 19 infanterie, în Crișana, stăpînind bastionul Munților Apuseni, Divizia 3 munte și în zona capitalei, Divizia 8 cavalerie moto. Totalitatea trupelor din interior își aveau asigurată baza materială, inclusiv armamentul necesar, tot prin grija generalilor și ofițerilor patrioți care erau convinși că o răsturnare politică fundamentală era necesară și inevitabilă. „Am ascuns tot timpul Înaltului comandament german — relatea generalul Șteflea — adevărata situație materială a armatei române. La Secția 4-a din Marele stat major am avut totdeauna două serii de tabele cu adevărata situație, care se păstra strict-secret și nu era arătată autorităților germane și o altă serie cu situația materială mult redusă, special întocmită pentru autoritățile germane”¹⁶.

Dacă la forțele militare din interior adăugăm efectivele diviziilor retrase de pe front, inclusiv ale forțelor aeriene și maritime, forțe care au luptat nemijlocit împotriva Wehrmachtului, de la începutul insurecției sau pe timpul desfășurării acesteia, capacitatea operativă a armatei române a atins cifra de 465 659 de oameni¹⁷, ceea ce ne face să conchidem că prima fază a participării armatei române la războiul antihitlerist — insurecția — a fost *foarte bine pregătită* și a dispus de forța militară necesară și capabilă să cîștige, fără echivoc, bătălia declanșată. După încheierea victorioasă a insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste Marele stat major român, ca organism militar insurecțional, a deplasat pe frontul din centrul Transilvaniei și din Crișana toate forțele disponibile pentru a întări Armata 1 și a respinge contraatacurile trupelor germane și ungare, care vizau respingerea forțelor române din acoperire și ocuparea trecătorilor din Carpații Meridionali. La 1 septembrie 1944, cînd încă nu se cunoșteau oficial prevederile convenției, Marele stat major avea angajate în luptă 28 de divizii cu 274 919 de oameni, incluzînd în această cifră și efectivele aeronauticii și marinei militare¹⁸. După semnarea convenției de armistițiu (12 septembrie 1944) care stabilea și cuantumul de forțe militare române ce urmau să participe la război alături de armata sovietică (12 divizii), Înaltul comandament român a menținut, în faza eliberării teritoriului național din partea de nord-vest a țării aproape întreaga forță militară capabilă să lupte, inclusă la 20 septembrie 1944, în 27 de divizii, Corpul aerian, 5 regimente de artilerie antiaeriană, formațiuni ale marinei militare cu serviciile aferente, totalul cifrîndu-se la 265 735 de combatanți¹⁹, deci mai mult cu aproape 100 000 față de prevederile convenției de armistițiu. Această cantitate se va menține, cu mici și neesențiale fluctuații, pînă la 17 octombrie 1944 cînd Marele stat major va pro-

¹⁵ A.M.A.N., fond 332, dosar 135, f. 260.

¹⁶ Ibidem, f. 268.

¹⁷ R.A.H., p. 620.

¹⁸ Ibidem, p. 634.

¹⁹ Ibidem, p. 647.

ceda la reorganizarea armatei din interior și de pe front în consens cu prevederile Convenției de armistițiu.

În condițiile extrem de grele create de acest proces organizatoric fundamental, desfășurat în paralel cu ofensiva spre granița de vest a țării, comandamentele române, deși au dezangajat treptat și au trimis în interior peste 286 000 de militari²⁰ și au avut pierderi de peste 58 000 de oameni,²¹ aveau în front, la 25 octombrie 1944, cind se elibera ultima brazdă din pămîntul țării, 181 024 de luptători²².

După definitivarea și semnarea documentelor de către comisiile militare sovietice și române, alcătuite pentru reglementarea problemelor rezultate din Convenția de armistițiu, comandamentele române au menținut, în continuare, o dinamică activă a forțelor angajate, reținînd pe front un număr de mari unități și unități operative cu mult mai mare decît cel prevăzut în convenție.

În luptele purtate pe teritoriul Ungariei, armata română, a participat, în componerea operativă a Frontului 2 ucrainean, cu 17 divizii, corpul aerian, două brigăzi de artilerie antiaeriană și alte unități și formațiuni speciale, numărul combatanților cifrindu-se la 210 006 de oameni²³. Expresia acestei politici militare de a „pompa” pe front, permanent și constant, forțele necesare pentru continuarea luptei este rezultanta directă a influenței Partidului Comunist Român, aflat în centrul vital al preocupărilor guvernamentale privind susținerea războiului antihitlerist. Chemarea „Totul pentru front, totul pentru victorie!” a pătruns, fierbinte, în masele populare găsindu-și reazemul solid pe umerii muncitorilor și țăranilor. Ei au fost aceia care au asigurat brațele și armele necesare înfrîngerii dușmanului și înscrierii României printre statele cu cea mai mare contribuție la zdrobirea Germaniei naziste în ceea ce privește valoarea forțelor angajate în marea și dura confruntare mondială.

Efortul uman crescînd al poporului român a fost materializat și în luptele din Cehoslovacia unde efectivele angajate în lupte s-au ridicat la 248 430 de oameni²⁴. Cînd războiul împotriva Germaniei naziste se încheiase victorios, Wehrmachtul fiind obligat să capituleze fără condiții, armata română era prezentă în marele front al coaliției antifasciste cu 198 552 de oameni (din care 16 617 reprezentau completările aflate în drum spre front în momentul încheierii ostilităților), incluși în 16 divizii operative, un corp aerian, o divizie de artilerie antiaeriană, un regiment de tancuri, o brigadă de căi ferate și alte formațiuni auxiliare și de servicii²⁵, majoritatea aflîndu-se în zone de concentrare la aproximativ 80—100 km sud-est de Praga²⁶.

Menținerea capacității combative a armatei române de-a lungul celor 260 de zile de crîncene bătălii a fost posibilă datorită efortului uriaș pe care poporul român, masele de cetățeni l-au făcut pentru asigurarea completărilor în militari de toate gradele, trimise fluent și ritmic pe front.

²⁰ *Ibidem*, p. 700.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Marea conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial*, Edit. politică, București, 1971, p. 451.

²⁴ *R.A.H.*, p. 702.

²⁵ *Ibidem*, p. 583.

²⁶ *Ibidem*.

Menționăm capacitatea organizatorică a comandamentelor (Marele stat major și corpurile teritoriale) care au selectat, mobilizat și trimis pe front rezerviști capabili de eforturile unui război, depășind greutățile mari cauzate printre altele de imposibilitatea folosirii integrale a capacităților de transport a căilor ferate puse la dispoziția, aproape în totalitate, armatei sovietice, de lipsurile serioase în mijloace auto și condițiile atmosferice, iarna anului 1944/1945 fiind deosebit de aspră.

Prin grija organelor de mobilizare ale Marelui stat major și ale comandamentelor teritoriale, începând de la 20 septembrie 1944, când au fost efectuate, dirijat, primele completări, și până la sfârșitul războiului, au fost trimiși pe front 165 735 de luptători²⁷. Loturile trimise pe front în perioada luptelor pentru eliberarea părții de nord a Transilvaniei s-au ridicat la cifra de 28 107 de oameni²⁸, care au provenit din mobilizările efectuate în interior. După 20 octombrie 1944 unitățile desființate sau care urmau să fie trimise în zona interioară au completat cu o parte din forțe unitățile operative, acțiunea executându-se prin grija corpurilor de armată. O bună parte din efective au format batalioane de marș, pentru diviziile din eșalonul întâi operativ; după constituire ele au fost deplasate spre front. În urma pierderilor suferite de armata română în Ungaria pe Tisa — în zonele Mindszent și Szolnok —, la Budapesta, în munții Bükk și Hegyalja au fost necesare completări care au atins cifra de 29 994 de combatanți²⁹, într-un interval de două luni. În perioada următoare a războiului, când acțiunile militare se purtau pe teritoriul Cehoslovaciei, pe timp de iarnă și într-un teren muntos, pierderile fiind mult mai mari, și completările au sporit cantitativ ajungând la 107 634 de militari³⁰, deci cu peste 50 % din efectivele marilor unități aflate în linia de bătaie. Din cele relatate rezultă concordanța deplină între ritmul de înaintare atins de trupe pe timpul luptelor și completările trimise, eșalonat, pe front, care au asigurat forța necesară până la sfârșitul bătăliilor. Trebuie să ținem seama de faptul că, în partea finală a războiului mai ales, contingentele tinere se epuizaseră în proporție de 60—70 % recurgându-se la mobilizarea unor rezerviști mai în vârstă și la intensificarea recuperării răniților. Distanța mare a bazei de mobilizare din țară față de zona operativă — de peste 1 000 km în ultimele luni de război — a creat serioase dificultăți transportului batalioanelor de marș, majoritatea efectuându-se cu mijloace auto. Cu toate greutățile amintite, ritmul completărilor, chiar pe timpul iernii și primăverii capricioase din anul 1945, a fost activ. Astfel, între 1 ianuarie și 12 februarie 1945 — deci în 42 de zile — au fost trimiși pe front 16 987 de militari³¹, pentru ca între 12 februarie și 20 martie 1945, efectivele deplasate spre front pentru completări să ajungă la 32 539 de oameni³², adică aproape dublu față de perioada anterioară.

Dinamica activă a rulării forțelor umane pe frontul antihitlerist, cu cifra maximă de 538 536 de luptători³³ demonstrează că în scara ierar-

²⁷ *Ibidem*, 704.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ A.M.A.N., fond 948, dosar 131, f. 381—386.

³² *Ibidem*.

³³ R.A.H., p. 703.

hică a cantităților de efective prioritatea a fost deținută de genurile de arme cu ponderea cea mai mare pe cîmpul de luptă, iar dintre militarii participanți la război, rezerviștii au deținut, în marea majoritate a cazurilor, un procent mai mare, față de ostașii activi. Astfel, infanteria a rulat pe cîmpul de luptă 308 003 militari în termen (147 929 activi), 10 453 de ofițeri (4 561 activi) și 10 271 de subofițeri (6 516 activi). La artilerie au fost rulați 81 999 de militari în termen (28 128 activi), 3 369 de ofițeri (1 876 activi) și 4 102 de subofițeri (2 892 activi) ³⁴. Situația este aproximativ asemănătoare și la celelalte genuri de armă, a căror pondere de participare — logică dealtfel — continuă cu cavaleria, geniu și transmisiunile, referindu-ne doar la genurile de arme terestre.

Studierea dinamicii efectivelor în războiul antihitlerist nu poate fi elucidată fără a face cîteva considerații cu privire la *pierderile* suferite de armata română, întrucît acestea au scăzut întrucîtva capacitatea combativă a marilor unități și au determinat completările amintite. Din sursele cercetate pînă în prezent rezultă că armata română a pierdut pe cîmpul de luptă 169 822 de luptători — morți, răniți și dispăruți ³⁵. Din aceștia 21 035, adică 13,1 % au fost morți pe cîmpul de luptă (859 de ofițeri, 776 de subofițeri și 19 400 de soldați și gradați). Evident, numărul maxim al morților l-au dat trupele de uscat 20 655 de ostași (810 ofițeri, 704 subofițeri), cifrele reflectînd fidel înverșunarea luptelor purtate pe timpul războiului.

În procesul analizării pierderilor și a posibilităților de recuperare este necesar să ținem seama de două categorii — răniți și dispăruți — care impun anumite reconsiderări specifice fiecăreia în parte. Astfel, din 90 344 de militari răniți ³⁶ au fost recuperați sau au devenit recuperabili într-un timp util, garantîndu-li-se capacitatea de luptă parțială sau totală, 62 928 de militari (1 326 ofițeri, 1 989 subofițeri și 59 613 trupă) ³⁷, ceea ce reprezintă aproape 70 % din totalul lor. Făcînd această apreciere, ținem totuși o anumită rezervă, întrucît potențialul de recuperabilitate al fiecărui rănit a fost stabilit în momentul internării lui în spital. Marea majoritate a răniților din ultimele luni de război — dacă am considera, spre exemplificare, doar lunile martie, aprilie și mai, cînd au fost răniți 20 073 de militari români ³⁸ — , nu au părăsit spitalul pînă la sfîrșitul războiului.

Situația dispăruților a rămas deocamdată neclarificată datorită condițiilor în care era declarat „dispărut” un militar. Marea lor majoritate a intrat probabil în categoria prizonierilor de război, fără a exclude însă și alte situații: morți neidentificați, neprezențați la unitățile lor după o acțiune de luptă și altele. Întrucît recuperarea prizonierilor se face, în general, într-un timp mai lung sau mai scurt după terminarea războiului, dispăruții din războiul antihitlerist — 58 443 de militari ³⁹ — și-au menținut calificarea dată pe timpul ostilităților. Revenind la cifra globală a

³⁴ A.M.A.N., fond 948, dosar 1799, f. 12.

³⁵ A.M.A.N., fond 948, dosar 1 404, vol. I, f. 135—165. Cifra pierderilor, mai mare ca în lucrările apărute, este rezultatul cercetărilor curente. Adîncirea investigațiilor nu exclude posibilitatea depistării unor noi date care să sporească numărul pierderilor.

³⁶ A.M.A.N., fond 948, dosar 1 404, vol. II, f. 226.

³⁷ Ibidem, dosar 1 799, f. 10.

³⁸ Ibidem, dosar 1 404, vol. II, f. 226.

³⁹ Ibidem.

pierderilor (169 822) și raportînd-o la plafonul de 185 567 de oameni (prevederea protocolului militar anexă la Convenție) necesari încadrării marilor unități operative, inclusiv a serviciilor și unităților corp aparte, rezultă un procent al pierderilor de 91,4 % ceea ce înseamnă că armata română a pierdut în campania antihitleristă cel puțin „un rînd” din efectivele prevăzute în protocol⁴⁰. Tabelul de mai jos redă edificator raportul dintre efectivele prevăzute în protocolul militar al Convenției și cifra pierderilor⁴¹.

Detalii		Ofițeri	Subofițeri	Trupă	Total
Efective		8 660	10 365	166 542	185 567
Pierderi	numeric	5 078	4 984	159 760	169 822
	%	58,6 %	48 %	95,8 %	91,4 %

Numărul cel mai ridicat de pierderi s-a înregistrat, cum era și firesc, la armele terestre aflate în primul eșalon de bătaie. La genurile de arme cu un sporit grad de tehnicitate s-au înscris, de asemenea, pierderi însemnate care au creat mari greutăți întrucît înlocuirea lor s-a efectuat cu multă dificultate, iar în unele situații completările nu au fost posibile. Iată, de exemplu, Corpul aerian român a avut în medie, pe aerodromuri, 3 300 de militari naviganți și tehnici⁴²; pierderile înregistrate au fost de 729⁴³ de oameni, adică 20 % din personalul folosit în luptă, din care 273 au fost naviganți. Specificul acestui gen de armă este clar reflectat și în dinamica pierderilor. Dacă la armele terestre de primă linie numărul răniților este de regulă mult mai mare decît al morților, la aviație numărul militarilor de la cele două categorii de pierderi este aproximativ același; ofițeri : morți 36, răniți 35; subofițeri : morți 53, răniți 56; militari în termen : morți 130, răniți 120⁴⁴.

Departajarea pierderilor suferite pe teritoriile țărilor unde s-au desfășurat operațiile este greu de stabilit, întrucît au fost situații cînd o parte din forțe, pînă la 50 % din cifra globală, luptau pe teritoriul unei țări, iar cealaltă parte pe pămîntul alteia, înregistrîndu-se, în consecință, pierderi concomitente. Astfel, în timp ce Armata 1 română trecea, la 8 octombrie 1944, cu primele unități pe teritoriul Ungariei, Armata 4 română nu declanșase încă ofensiva generală din centrul Transilvaniei pentru eliberarea părții de nord-vest a țării. Situația se repetă și în perioada următoare a războiului. De data aceasta Armata 4 depășea, la mijlocul lunii decembrie 1944, frontiera ungaro-cehoslovacă în timp ce Corpul 4 armată va trece doar la sfîrșitul anului 1944 pe teritoriul Cehoslovaciei, iar Corpul 7 armată, după 20 ianuarie 1945, timp în care fiecare în parte înregistrase pierderi serioase. Numai în operația Budapesta Corpul 7 armată român a pierdut

⁴⁰ Ibidem, f. 222.

⁴¹ Ibidem.

⁴² R.A.H., p. 690.

⁴³ A.M.A.N., fond 948, dosar 1 404, vol. I, f. 107.

⁴⁴ Ibidem.

aproximativ 11 000 de oameni⁴⁵. Din lucrările apărute până în prezent se desprinde concluzia că cele mai mari pierderi s-au înregistrat în Cehoslovacia — 66 495 de luptători, adică 26 % față de efectivele întrebuintate în luptă (248 430), apoi în Ungaria — 42 700 de oameni reprezentând 21 % față de efectivele luptătoare (210 006), urmînd apoi pierderile suferite pentru eliberarea teritoriului național în perioada 23 august — 25 octombrie 1944⁴⁶. Aceste pierderi au fost determinate în primul rînd de durata luptelor (în Cehoslovacia trupele române au luptat aproximativ 140 de zile), de intensitatea acestora și de dificultățile impuse de teren și de condițiile climatice. Factorii amintiți mai sus au determinat și o cotă mai mare de pierderi. În Transilvania, în luptele pentru forțarea Mureșului și lărgirea capetelor de pod, purtate între 8 septembrie și 11 octombrie 1944 au fost angajate efective care au atins cifra de 93 789 de luptători, iar pierderile suferite de armată s-au ridicat la 20 768 de oameni (morți, răniți și dispăruți) ceea ce reprezintă 22 % din efectivele folosite în luptă⁴⁷. Pe teritoriul Ungariei în afara pierderilor înregistrate de Corpul 7 armată în operația Budapesta și în special în cele duse pentru eliberarea capitalei acestei țări s-au înregistrat pierderi însemnate și în alte zone ale Ungariei. Astfel, în luptele din zona Szolnok cele patru divizii române din Armata 1 angajate în bătălie cu un efectiv total de 42 463 de luptători au pierdut peste 7 000 de oameni, adică 17 % din efective⁴⁸, iar pentru curățirea masivului Bükk cele două divizii de vînători de munte (2 și 3), acționînd cu 20 533 de luptători, au pierdut 5 272 de oameni, adică peste 25 % din efectivele folosite⁴⁹. În Cehoslovacia perioada de maxim efort se plasează către 1 ianuarie și 15 martie 1945 pentru ieșirea pe riul Hron și încheierea operației din zona Zvolen. În acest timp armata română avea în eșalonul de efort 14 divizii, cu peste 160 000 de luptători; din rîndurile acestora s-au înregistrat pierderi de 28 023 oameni, adică 17 % din efectivele angajate în luptă⁵⁰.

Analiza dinamicii pierderilor suferite de armata română evidențiază și perioadele în care inamicul a evitat înfruntările directe, a adoptat soluții defensive temporare sau s-a retras ducînd lupte de întîlnire, cu ciocniri scurte între detașamentele înaintate ale marilor unități române și ariergărzile dușmane, pierderile suferite în aceste acțiuni fiind evident mai mici. Astfel, pentru lichidarea inamicului de pe Valea Oltului, patru mari unități române, acționînd cu 36 500 de luptători, au pierdut peste 2 500 de militari, adică 7 % din efectivele angajate⁵¹. Situații asemănătoare s-au înregistrat și în perioada de urmărire desfășurată pe direcția Turda-Carei, pe valea Hernadului (Ungaria) unde procentajul pierderilor nu a depășit 7 %, sau în partea finală a războiului, mai ales în luptele din Moravia, unde pierderile au fost de 3,3%⁵².

⁴⁵ General-colonel în rezervă Nicolae Șova, *80 de zile de lupte pentru eliberarea Budapestei de sub jugul fascist*, în *Armata română în războiul antihitlerist*, Edit. politică, București, 1965, p. 306.

⁴⁶ R.A.H., p. 700—704.

⁴⁷ A.M.A.N., fond 948, dosar 1 404, vol. I, p. 143.

⁴⁸ Ibidem, f. 149.

⁴⁹ Ibidem, f. 152.

⁵⁰ Ibidem, f. 158.

⁵¹ Ibidem, f. 135.

⁵² Ibidem, f. 160.

Dinamica pierderilor suferite de trupele române pe toată durata războiului este mai clară și mai de înțeles dacă o raportăm la eșaloanele operative și tactice, care au desfășurat operațiile sau luptele respective, au primit din zonele interioare completările cuvenite, dar au și înregistrat inerentele pierderi în oameni și materiale în detrimentul capacității lor operative. De aceea, analiza dinamicii pierderilor la armatele 1 și 4 oferă unele constatări interesante cu privire la participarea trupelor române la acest război. După cum se știe, Armata 4 română a rulat pe front 173 176 de militari⁵³ și a pierdut, după datele recent investigate, 89 826 de morți, răniți și dispăruți⁵⁴, adică 52 % din efectivele folosite pe front.

Cele mai grele pierderi au fost înregistrate în perioada luptelor pentru eliberarea teritoriului național, adică în lunile septembrie și octombrie 1944, când numărul lor ajunsese la 36 227 de oameni⁵⁵, ceea ce înseamnă 30 % față de efectivele folosite de Armata 4 română (123 363) pe teritoriul transilvănean⁵⁶. Acest procentaj se repercutează, cu destulă fidelitate, la toate categoriile de pierderi provocate de inamic în război. Atît morții (3 091) cit și răniții (12 778) au atins în luna septembrie 1944 numărul cel mai mare înregistrat lunar de Armata 4 pe toată durata războiului⁵⁷. De aici și explicația urgentării completărilor în efective, care vor demara de la 20 septembrie 1944, când bătălia din centrul Transilvaniei, mai ales din zona Cipău — Dealu Sîngeorgiu, continua să macine forțele umane ale armatei. În lunile următoare — adică în spațiul de timp 1 noiembrie 1944 — 12 mai 1945, constatăm că cifra lunară a pierderilor se plasează între 7 500 și 9 500 de luptători. Ies în evidență, îndeosebi, lunile decembrie 1944 (9 319), ianuarie (9 210) și martie 1945 (9 375) când marile unități ale Armatei 4 desfășurau înverșunatele lupte din masivul muntos Hegyalja din Ungaria, precum și grelele acțiuni din iarna anului 1945 purtate pentru zdrobirea grupărilor germano-ungare din zona Rožňava (Cehoslovacia), precum și pentru ajungerea pe riul Hron în cadrul operației Zvolen-Banská Bystrica. Pierderile cele mai mari ale Armatei 4 au fost înregistrate, după cum se constată, în zonele de cea mai dură înfruntare cu inamicul. Este prin urmare, logic, ca marile unități — diviziile — aflate în miezul bătăliilor, sau pe direcția lovirurilor principale, la efort, cum sînt adnotate în jurnalele de război și în documentele operative, să aibă și cele mai mari pierderi. Se detașează, respectînd regula, Divizia 9 infanterie care, participînd la luptele din zona Dealului Sîngeorgiu, din zona Carei, la forțarea Tisei și pe Valea Hernadului (Ungaria), la bătălia Rožňavei, în zona Banská Bystrica, peste munții Tatra Mică și în alte zone de mare dificultate, are cel mai mare număr de pierderi: 13 838 de oameni⁵⁸, în comparație cu celelalte șapte divizii ale Armatei 4. Îi urmează diviziile 18 infanterie (12 118) și 11 infanterie (11 496)⁵⁹ care, așa cum rezultă din configurația operațiilor, s-au aflat de multe ori în zonele de efort ale armatei pe timpul războiului antihitlerist. Această constatare

⁵³ R.A.H., p. 703.

⁵⁴ A.M.A.N., fond 4, dosar 116, f. 1.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ R.A.H., p. 700.

⁵⁷ A.M.A.N., fond 4, dosar 116, f. 1—2.

⁵⁸ Ibidem, f. 3.

⁵⁹ Ibidem.

nu diminuează cu nimic rolul și importanța celorlalte divizii în luptele purtate de-a lungul celor peste 1 600 de kilometri. Toate diviziile și-au îndeplinit misiunile care le-au fost încredințate cu atît mai mult cu cît unele mari unități au avut efective mai mici decît diviziile amintite.

Dinamica pierderilor Armatei 1 române este apropiată de cea a Armatei 4. Pierderile globale suferite de unitățile și marile unități ale Armatei 1, îndivizionate sau independente, au ajuns la cifra de 62 203 de militari care, raportată la efectivele rulate — 130 148 de oameni⁶⁰ — marchează un procent de 48 %. Armata 1 a înregistrat numărul maxim al pierderilor în operația pentru cucerirea masivului Javorina din Cehoslovacia, desfășurată între 26 ianuarie și 20 martie 1945. Deci într-un interval de aproape două luni cifra pierderilor s-a ridicat la 12 807 de oameni⁶¹, adică 9,5 % din efectivele folosite în operație. Dintre diviziile care au acționat sub comandamentul Armatei 1, Divizia 3 munte a pierdut 13 065 de luptători⁶² ceea ce reprezintă mai mult decît efectivele medii ale diviziilor folosite în război (peste 10 000 de oameni). În aceeași situație putem cita și alte două divizii — 2 munte și 19 infanterie, care la efectivele lor medii de 7 500—8 000 de militari au pierdut 7 513⁶³ și respectiv 9 392 de oameni⁶⁴. Retrospectînd, fie și printr-o privire de ansamblu, cantitatea și valoarea combativă a diviziilor române care au luptat în primul eșalon al bătăliilor de pe frontul antihitlerist, constatăm că fiecare în parte a pierdut aproximativ *un rînd* din efectivele lor, mobilizabile, ceea ce pentru poporul român nu a fost puțin. Sacrificiile armatei noastre, corelate cu pierderile provocate inamicului cifrate la 136 529 de militari⁶⁵, adică echivalentul a 14 divizii de război, îndreptățește plasarea, la locul cuvenit, a României și a armatei sale în rîndurile popoarelor coaliției antifasciste în cea de a doua mare conflagrație a secolului al XX-lea.

Desfășurările militare la care au participat trupele române pentru înfrîngerea fascismului, la început singure, apoi, de la 7 septembrie 1944, în compunerea operativă a Frontului 2 ucrainean, au evidențiat, pe lîngă competența organizatorică a comandamentelor române, îndeosebi a celor aflate în interiorul țării, responsabile cu menținerea potențialului uman, și o deosebită valoare calitativă a cadrelor de comandă. Pe timpul luptelor neîntrerupte purtate de la 23 august 1944 pînă la 12 mai 1945 comandanții de toate gradele și-au condus trupele, în sfera lor de competență cu pricepere și profesionalitate. Numeroasele ordine de zi date de comandamentele militare românești pe întreaga scară ierarhică, de la regiment pînă la Ministerul de Război, au remarcat, la momentul respectiv, calitățile deosebite ale ostașului român, care nu pot fi egalate cînd este vorba de patrie, de apărarea libertății, independenței și suveranității naționale. Competența comandanților și statelor majore, înaltele virtuți ostășești ale militarilor români au fost remarcate de comandamentele sovietice, de comandanți cu funcții și responsabilități deosebite în conducerea operațiilor. Unități și mari unități române au fost citate prin șapte ordine de zi de comandantul

⁶⁰ R.A.H., p. 703.

⁶¹ A.M.A.N., fond 948, dosar 131, f. 250.

⁶² Ibidem, fond 1, dosar 93, f. 13.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, fond 524, dosar 27, f. 417.

⁶⁵ R.A.H., p. 705—707.

suprem al armatei sovietice, mareșal I.V. Stalin, prin 21 comunicate de război sovietice, două documente operative ale comandamentului Frontului 2 ucrainean și alte ordine ale comandamentelor unor mari unități sovietice cu care au cooperat forțele române ⁶⁶. Puterea de luptă a armatei române s-a evidențiat de la începutul cooperării româno-sovietice când Armata 1 română a asigurat cu mult succes, în prima jumătate a lunii septembrie 1944, afluirea și concentrarea forțelor sovietice în partea de sud-vest a Transilvaniei și în sudul Crișanei. „Zăgăzuind presiunea trupelor germano-ungare — arăta în ordinul nr. 0346 din 23 septembrie 1944 generalul-loco-tenant I. M. Managarov, comandantul Armatei 53 sovietice — trupele române care acționează în compunerea grupului de armate au acoperit ieșirea unităților Armatei Roșii în cîmpia ungară și au luat parte activă la cucerirea orașului Arad. Aflați în condiții grele de restructurare, unitățile și subunitățile române au demonstrat în aceste lupte o bărbăție și fermitate exemplară și au îndeplinit cu cinste misiunea importantă care le-a fost trasată.

Pentru modul excelent în care au acționat în luptă, exprim mulțumiri generalului de corp de armată Macici și trupelor de sub comanda sa, care au acoperit ieșirea armatei în cîmpia ungară și au luat parte activă la eliberarea orașului Arad (...) ⁶⁷. În luptele deosebit de grele din zona Mindzent pentru lărgirea capului de pod de la vest de Tisa trupele Diviziei 19 infanterie au adus un real sprijin Diviziei 243 infanterie sovietică; intrînd în acțiune, la 12 octombrie 1944, după un marș istovitor, regimentele române au trecut Tisa sub puternicul bombardament dușman și au respins trupele germane și ungare care presau spre rîu. Comandamentul diviziei sovietice remarcă: „În timpul trecerii, care s-a făcut în condiții foarte grele, toți ofițerii, subofițerii și soldații au arătat un curaj excepțional. Deși inamicul avea o apărare foarte bine organizată, efective și armament numeroase, unitățile Diviziei 19 infanterie au atacat în tot cursul nopții și, înfrîngînd dirza rezistență a dușmanului, au curățit malul de inamic, ocupînd poziții mai favorabile. (...) Merită atenție deosebită curajul și măiestria militară a ofițerilor din această divizie, care, disprețuind moartea, prin exemplul lor, au demonstrat soldaților cum trebuie înfrînt inamicul” ⁶⁸. Comportarea dirză și plină de devotament a ostașilor români s-a remarcat prin continuitate, neconjunctural, și nu numai în luptele pe teritoriul național, ci de-a lungul celor 260 de zile de permanente confruntări cu dușmanul. „Ostașii români sunt foarte buni și luptă foarte bine — remarcă la 19 aprilie 1945 generalul Managarov. S-au cățărat pe înălțimi de peste 1 300 de metri, cu zăpada pînă la brîu și au mers totuși înainte (...) Disciplina este foarte bună, ofițerii ținîndu-și ostașii bine în mînă (...) În concluzie, Armata 1 română se bate foarte bine și a executat cu succes operațiuni dintre cele mai grele” ⁶⁹. Același comandant de grup de armate, referindu-se, în continuare, la comportarea Armatei 1 remarcă, la 23 mai 1945: „Armata 1 română a operat foarte bine în tot cursul războiului, îndeplinindu-și complet misiunile primite (...) În ope-

⁶⁶ R.A.H., p. 583.

⁶⁷ A.M.A.N., fond 1, dosar 118, f. 606.

⁶⁸ Ibidem, dosar 9, f. 75; R.A.H., p. 298.

⁶⁹ A.M.A.N., fond 948, dosar 1 404, vol. II, f. 289—290.

rațiunile din Cehoslovacia am rămas uimit de eforturile și performanțele realizate de trupele române, unde ele au învins greutăți foarte mari (teren muntos, zăpezi, inamic dirz etc.). Armata 1 română a jucat un rol foarte important în reducerea marelui cap de pod inamic de la Zvolen, prin atingerăa riului Hron, operațiune care a permis reluarea marii ofensive sovietice pentru forțarea riului Nitra și înaintarea spre Brno”⁷⁰.

Generalul-locotenent F. F. Jmacenko, comandantul Armatei 40 sovietice remarca, la sfârșitul războiului (16 mai 1945): „diviziile române ... au arătat energie, eroism și au dat dovadă de multă rezistență în acțiunea contra dușmanului, au luptat foarte bine spre mândria țării (...) Am fost foarte mulțumit de modul cum a luptat Corpul 2 armată și Armata 1 română”⁷¹.

Mareșalul R. I. Malinovski, comandantul Frontului 2 ucrainean, care a cunoscut, îndeaproape, modul de comportare a marilor unități române, a comandanților și statelor majore, aprecia, la 13 aprilie 1945, deci cu o lună înainte de sfârșitul războiului: „Armatele române luptă foarte bine și sunt foarte mulțumit de comandanți, de statele majore și de trupe, care sunt brave și gata de orice sacrificiu. Armata 4-a luptă foarte bine, este de sine stătătoare, atacă fără să fie ajutată, rupe poziții, urmărește și cucerește singură orașe importante (...) Armata 1-a știe să lupte și a cucerit o serie de orașe foarte puternic apărate, cu mijloace proprii. La fel sunt mulțumit de Corpul aerian român, care dispune de un personal extrem de bine pregătit și de curajos (...)”⁷². Aprecierile prezentate — oprindu-ne doar la acestea — demonstrează, convingător, cum au luptat trupele române împotriva fascismului, dovedind, prin constanță și continuitate, că participarea armatei române la acest război a fost o necesitate vitală a poporului român în lupta sa pentru consolidarea libertății, independenței și suveranității naționale dobândite prin revoluția de eliberare socială și națională.

Dinamica efectivelor armatei române în războiul antifascist, cu sinuozitățile inerente, nu s-a manifestat doar la nivelul cantității de forțe umane; ea a relevat, prin transformări cantitative permanente, calitatea forței militare românești în această crâncenă înfruntare. Peste 300 000 de militari români au fost decorați cu ordine și medalii de război românești, sovietice și cehoslovace⁷³, pentru faptele de arme săvârșite în luptele contra dușmanului.

Studiul contribuției României la înfrângerea fascismului, sub toate aspectele deschise de problematica fundamentală a acestui act istoric constituie un omagiu adus luptătorilor care și-au jertfit viața pentru apărarea acestui străbun pământ. „Vor rămîne veșnic neșterse în istoria României — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — memoria eroilor căzuți în luptă contra fascismului, nemuritoarele fapte de arme ale ostașilor români și sovietici pe frontul antihitlerist, contribuția tuturor patrioților români care au luptat împotriva fascismului, pentru eliberarea patriei”⁷⁴.

⁷⁰ Ibidem, f. 292.

⁷¹ Ibidem, f. 304.

⁷² Ibidem, f. 284.

⁷³ R.A.H., p. 583.

⁷⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 381.

LA PARTICIPATION DE L'ARMÉE ROUMAINE À LA GUERRE ANTIHITLÉRIENNE

RÉSUMÉ

La présente étude se propose de relever quelques aspects importants de la participation de la Roumanie à la guerre antihitlérienne concernant le moment de son entrée en guerre et la dynamique des effectifs qui ont pris part aux opérations, les effectifs supplémentaires et les pertes subies au cours des combats, la concordance entre ces éléments et d'autres aspects étroitement liés aux données analysées.

Les faits historiques concrets aussi bien que les documents de l'époque qui les consignent révèlent clairement que l'état de belligérance avec les forces allemandes est intervenu peu après le déclenchement de l'insurrection nationale, précisément dans la soirée du 23 août 1944, à 19,30 h., lorsque les unités roumaines de Bucarest sont entrées en dispositif de lutte contre les troupes allemandes.

Au cours de l'intervalle 23 août 1944 — 12 mai 1945, l'armée roumaine a fourni au front 538 836 militaires, dépassant de beaucoup, à chaque étape de la guerre, les chiffres fixés par les prévisions de la Convention d'armistice. Tout au long de cette période, l'armée roumaine a perdu 169 822 combattants, morts, blessés ou disparus ; si l'on rapporte ce chiffre un plafond de 185 567 hommes que l'on avait prévu dans le protocole militaire annexe à la convention, le taux des pertes représente 91,4%, Chaque division a perdu, donc au moins « une série » des effectifs envoyés au front. Notons à cet égard la 9e division d'infanterie (13.838 hommes), la 18e division d'infanterie (12 118 hommes) et la 11e division d'infanterie (11 496 hommes). À son tour, l'armée roumaine a causé à l'ennemi des pertes se montant à 136 529 militaires, soit l'effectif de 14 divisions de guerre.

Pendant toute la durée de la guerre antihitlérienne, la capacité de lutte de l'armée roumaine fut maintenue à un échelon supérieur comme suite de l'immense effort déployé par le peuple tout entier visant à soutenir le front par des moyens d'ordre matériel, à assurer les cadres de toute degrés nécessaire à compléter les effectifs militaires. Pour couvrir les pertes subies, l'on envoya au front encore 165 735 militaires, chiffre qui s'approche du montant des effectifs roumains qui ont lutté pour la libération de chaque pays pris à part.

MASELE POPULARE ȘI FRONTUL ANTIHITLERIST

DE

OLIMPIU MATICHESCU ȘI MARIN BADEA

Motto: „România a intrat în războiul anti-hitlerist cu întregul său potențial uman, militar și economic, cu toate forțele, alături de Uniunea Sovietică, de întreaga coaliție antifascistă”¹.

(NICOLAE CEAUȘESCU)

În zbuciumata istorie a poporului român au existat multe perioade de încordare, de angajament plener al tuturor forțelor sale în lupta pentru menținerea sau recâștigarea libertății temporar afectate, a independenței și suveranității depline, pentru realizarea, în ultimă instanță, a cadrului necesar dezvoltării accelerate a culturii și civilizației proprii. Iar pe firul istoric al faptelor eroice care s-au înscris sub semnul acestui ideal, revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944 a fost, fără îndoială, unul din „momentele” cele mai luminoase, cele mai tulburătoare prin natura ei însăși, a consecințelor pe care le-a generat, întrucât a marcat începutul unui drum totalmente nou, singurul în măsură a conduce către împlinirea celor mai frumoase aspirații ale poporului nostru. Ea „a dus — așa cum aprecia secretarul general al partidului, președintele Republicii, tovarășul Nicolae Ceaușescu, vorbind cu prilejul aniversării a 35 de ani de la realizarea actului istoric menționat — la cucerirea adevăratei independențe a patriei, la transformarea revoluționară, socialistă a României. Masele populare și-au dobândit, cu arma în mână, dreptul la libertate și neatințare, dreptul de a fi deplin stăpîne pe bogățiile naționale, de a-și făuri destinele potrivit intereselor și aspirațiilor proprii precum și posibilitatea de a construi pe pământul patriei cea mai dreaptă și mai înaintată orînduire socială — orînduirea socialistă și comunistă”². Iar exponentul acestor aspirații, forța politică și organiza-

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 18, Edit. politică, București, 1979, p. 578.

² *Ibidem*.

torică ce se impusese în fața maselor tocmai prin fidelitatea și consecvența revoluționară cu care urmărise calea istorică ce conducea către împlinirea lor se dovedise a fi Partidul Comunist Român. El se ilustrase de-a lungul anilor în lupta pentru apărarea intereselor economice, sociale, politice etc. ale clasei muncitoare, ale maselor largi populare, în anii grei ai confruntării cu pericolul grav al fascismului, se identificase întru totul cu interesele națiunii, cu cauza apărării independenței și suveranității, integrității sale teritoriale. Și ca gând și ca faptă revoluționară partidul comunistilor se identificase deja cu „*existența neamului românesc ca națiune*”, cu „*existența României ca țară independentă*” și se exprimase hotărât, în numele său, al poporului român, pentru respingerea fascismului intern și extern. În fața politicii promovate de regimurile nazist, musolinian, horthist etc. „poporul român, așa cum se consemnase în coloanele « Scinteii » din decembrie 1935, nu poate da decât un singur răspuns. Cu toată energia, la nevoie cu arma în mână, poporul român își va apăra existența contra bandiților hitleriști care vor să ne răpească independența națională”³.

După cum se știe, frontul forțelor antifasciste românești, deși amplu ca dimensiuni, impunător prin suita acțiunilor sale, între acestea înscriindu-se ca un punct culminant evenimentele revoluționare de la 1 Mai 1939, un moment de culme al valului luptei pentru apărarea independenței și suveranității naționale a țării⁴, n-a putut obține totuși victoria în limitele deceniului patru. Balanța a fost înclinată în favoarea forțelor de extremă dreaptă, ale Gărzii de Fier, ca urmare a presiunilor și ingerințelor directe ale fascismului extern, în condiții politice și militare defavorabile României, a căror consecință directă fusese însăși ciopîrtirea teritorială a țării, urmată la scurt timp de alte „acte” politico-diplomatice care au afectat treptat independența și suveranitatea națională⁵.

Fără acceptul națiunii, în octombrie 1940 au pătruns în țară trupele naziste, iar la 23 noiembrie același an guvernul condus de generalul Ion Antonescu a semnat documentele prin care România devenea aliata puterilor fasciste. Odată subordonată blocului puterilor fasciste, România, poporul român, împotriva voinței proprii, a psihologiei sale de popor pașnic, a tradițiilor istorice care nu consemnaseră decât conflicte militare ce i-au fost impuse și pe care în marea lor majoritate le-a susținut pe teritoriul propriu, s-a văzut angrenat, din iunie 1941, în războiul contra Uniunii Sovietice, iar din septembrie același an în stare de beligeranță cu Anglia și din iunie 1942 cu S.U.A., cu națiunile unite. Iată de ce pentru poporul român, pentru forțele sale patriotice, întreg angrenajul politico-militar în care a fost antrenată țara de către regimul antonescian a fost repede identificat cu pericolul extrem de grav al unei catastrofe naționale. În asemenea împrejurări, pentru conștiințele lucide, animate cu adevărat de fiorul intim al patriotismului, era limpede că orice întârziere, orice amîinare a unei inițiative istorice apte a împiedica săvîrșirea unui asemenea dezastru ar fi echivalat cel puțin cu o complicitate criminală ce n-ar fi

³ „Scinteia” din decembrie 1935.

⁴ Cf. Olimpiu Matichescu, *1 Mai 1939 — moment semnificativ în lupta poporului român împotriva primejdiei fasciste, pentru apărarea independenței și suveranității naționale*, Edit. politică, București, 1974.

⁵ A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940—ianuarie 1941*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 121—168.

rămas necondamnată de posteritate. S-a profilat astfel o situație cu adevărat critică pe fondul căreia conștiința politică a celor mai largi forțe sociale a reacționat ca un adevărat seismograf, resorturile ei naționale cunoscând o mișcare vibratorie din ce în ce mai accelerată care a împins, în mod obiectiv, pe făgașul căutărilor comune, al identificării căii către salvagardarea patriei, a însăși ființei poporului nostru, un evantai foarte larg de forțe social-politice⁶.

Sigur că din rindurile acestora s-au detașat prin promptitudinea cu care și-au exprimat punctul de vedere față de situația creată, prin natura propunerilor formulate și a mijloacelor de acțiune în vederea salvagardării ființei naționale a poporului, clasa muncitoare și partidele ei politice, îndeosebi partidul comunist. Ca exponenți fideli ai intereselor fundamentale ale întregului popor, comuniștii au fost dintru început împotriva dictaturii fasciste. Ei au dezvăluit cu vigoare și patos revoluționar adevăratul conținut al politicii interne și externe promovate de regimul antonescian subliniind, între altele, prin binecunoscutul document din 10 septembrie 1940 intitulat *Punctul nostru de vedere* că: „s-au schimbat asupritorii, exploataatorii și jefuitorii... Programul economic al dictaturii militaro-gardiste este un program de intensificare a exploatării muncitorimii, țărănimii, meșteșugărimii și a maselor funcționărești, în favoarea capitaliștilor și moșierilor dinăuntrul țării și a imperialismului străin... O nimicitoare catastrofă amenință poporul român dacă nu va fi doborât acest regim”⁷.

Sesizând cu exactitate starea de spirit a maselor largi populare, a altor forțe progresiste și democratice și îndeosebi lezarea adâncă a sentimentelor lor patriotice atât de grav afectate ca urmare a rășluirii teritoriului patriei și a angrenării ei la carul politicii puterilor fasciste, partidul comunist, cu experiența sa de luptă, cu firele multiple care-l legau de popor, a putut să se adreseze eficient prin presă ilegală, manifeste, posturi de radio clandestine etc. chemând la organizarea unei susținute rezistențe antifasciste și antihitleriste, aceasta fiind singura cale de acțiune eficientă pentru atingerea obiectivelor propuse⁸. Așa de pildă, la 17 septembrie 1940, prin coloanele „Scinteii”, se scria: „Partidul Comunist Român, partidul clasei muncitoare, cheamă poporul muncitor la luptă revoluționară pentru izgonirea dictaturii militaro-gardiste, căci numai prin lupta revoluționară vom dobîndi pace, pîine, pămînt și libertate”⁹. Detaliind aceste obiective, comuniștii au înfățișat pe larg drept scop al luptei: răsturnarea regimului dictatorial și instaurarea unui guvern de factură democratică, scoaterea țării din războiul contra Națiunilor Unite și alăturarea ei coaliției antifasciste a popoarelor, alungarea din țară a trupelor naziste, recucerirea independenței și suveranității naționale depline și refacerea integrității teritoriale prin reintegrarea nordului Transilvaniei. Fixînd la

⁶ Idem, *Politica de alianțe a Partidului Comunist Român în pregătirea insurecției, în Insurecția din august 1944 și semnificația ei istorică*, Edit. militară, București, 1974, p. 142-153.

⁷ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. (Arh. I.S.I.S.P.) cota Ab XXIV-1.

⁸ Gheorghe Zaharia, *Pages d'histoire de la résistance roumaine*, Edit. Meridiane, București, 1974.

⁹ „Scinteia”, din 17 septembrie 1940.

modul foarte riguros acest ansamblu de țeluri pe care trebuia să le urmărească poporul român în lupta sa contra fascismului și hitlerismului, P.C.R., printr-o circulară a Comitetului Central din 8 iulie 1941, preciza că : „Sarcina și răspunderea istorică a Partidului Comunist din România față de poporul român constă în organizarea luptei în România alături de marele popor sovietic și celelalte popoare cotate, pentru zdrobirea fascismului sângeros german, a slugilor lui din toate țările, pentru alungarea ocupanților germani din România, pentru doborârea bandei de trădători de la cîrma țării, în frunte cu generalul Antonescu, pentru eliberarea țării de sub jugul sângeros german (...) pentru România liberă și independentă”¹⁰.

Mijloacele de luptă la care s-a recurs de către forțele revoluționare, cele care au fost în realitate suflul viu al rezistenței antihitleriste, au purtat pecetea timpului, a împrejurărilor concret istorice, unele din ele regăsindu-se în forme mai mult sau mai puțin identice și în lupta desfășurată de alte popoare¹¹, altele fiind produsul nemijlocit al realităților românești. Cea mai răspîdită formă de rezistență a constituit-o, cum bine se știe deja, sabotarea susținută a producției de război, încetinirea ritmului de muncă, rabatul intenționat în ceea ce privește calitatea produselor, avarierea diverselor obiective economice, de transport, strategice ș.a.m.d. Un ordin circular al Corpului 4 armată din 10 noiembrie 1943 semnala, de exemplu, că : „În ultimul timp incendiile de la depozitele militare și stabilimentele militarizate au luat proporții care nu mai pot fi puse în seama întâmplării. Aceste incendii au, fără îndoială, altă cauză, care, în majoritatea cazurilor, trebuie căutată în actele de sabotaj organizate”¹².

Propaganda rezistenței a cunoscut și ea o diversificare continuă a mijloacelor și formelor de acțiune pentru angajarea și organizarea unor mase cît mai largi de oameni și care, în ciuda actelor de represiune din partea regimului, au avut un rol foarte important. Prin ele s-a făcut cunoscută dinamica fronturilor, s-a fortificat speranța în victoria finală a forțelor antihitleriste, fixîndu-se totodată obiectivele luptei imediate și de perspectivă, pregătindu-se din timp asaltul final care avea să fie revoluția națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944.

Să menționăm aici că din arsenalul mijloacelor de luptă folosite n-au lipsit conflictele de muncă, individuale și colective, inclusiv grevele, protestele care veneau din partea tuturor categoriilor de oameni ai muncii, sustragerea de la rechizițiile forțate, ajutorarea prizonierilor sovietici ori a deținuților politici din închisori și lagăre, toate acestea dînd conținut amplei rezistențe a poporului român față de dictatura antonesciană și mașina de război nazistă.

Un ecou aparte, în peisajul atît de divers al rezistenței noastre, l-a avut poziția intelectualității care a înțeles să fie de partea forțelor populare vestejind regimul și dominația nazistă, cerînd, pe un ton imperios, să se acționeze pentru a se pune capăt unei situații tragice mai înainte ca aceasta să devină „un cumplit dezastru” pentru „ființa neamului”.

¹⁰ Arh. I.S.I.S.P., cota XXX-10.

¹¹ Cf. *Rezistența europeană în anii celui de al doilea război mondial*, vol. I-II, Edit. militară, București, 1974 și 1976.

¹² Citat după Maria Covaci, *Lupta Partidului Comunist Român pentru organizarea și dezvoltarea rezistenței antifasciste în România, în Insurecția din august 1944 și semnificația ei istorică*, Edit. militară, București, 1974, p. 48-49.

Starea de nemulțumire s-a răsfrint în curînd, mai ales după bătălia de la Stalingrad, și asupra armatei, a cercurilor Palatului regal și chiar a reprezentanților partidelor „istorice” ceea ce a condus treptat către o rezistență colectivă a întregului popor față de regimul antonescian și Germania nazistă. Este meritul istoric al Partidului Comunist Român că în aceste împrejurări și-a putut valorifica adevărata sa capacitate de înțelegere a realității istorice, mai ales după autodizolvarea Cominternului, experiența de luptă deja acumulată, caracterul mobil al gândirii tactice și strategice ca și hotărîrea-i caracteristică de acțiune rapidă, dar nu precipitată, pentru a conferi un cadru organizat luptei poporului român, înrîurind pe unul și același făgaș istoric întregul potențial al națiunii. Toate acestea și-au găsit expresia concretă în ceea ce s-a numit și se numește în mod curent, inclusiv în limbajul istoric, politica de alianțe a partidului, premergătoare revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă. „Conducînd lupta generală antifascistă, acționînd cu fermitate, în condițiile deosebite de grele ale ilegalității — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — pentru unirea tuturor forțelor patriotice naționale împotriva războiului dezlănțuit de Germania hitleristă, pentru ieșirea României din războiul antisovietic în care fusese ținută împotriva voinței poporului, pentru alăturarea la coaliția antifascistă, Partidul Comunist Român a desfășurat o largă activitate și în rîndurile armatei, ale ostașilor, a întărit neconținut legăturile și colaborarea cu forțele militare, inclusiv cu generalii și ofițerii din comandamentele superioare. Viața, evenimentele care au urmat au demonstrat justetea acestei orientări a partidului nostru, a politicii sale de conlucrare cu toate forțele antifasciste și naționale, cu armata, de mobilizare a ei de partea poporului în momente hotărîtoare pentru destinele țării”¹³.

Politica de alianțe a P.C.R. s-a concretizat, rînd pe rînd, în crearea Frontului Patriotic Antihitlerist, în toamna anului 1943, a Frontului Unic Muncitoresc, în aprilie 1944, iar apoi, în iunie același an, a Blocului Național Democrat, organism politic național de luptă antifascistă în cadrul căruia un rol conducător deosebit a revenit, de asemenea, partidului comunist. Este aceasta o realitate pe care o puneau în evidență, încă în epocă, și reprezentanții Gestapo-ului în România, așa cum reiese, de o manieră indubitabilă, dintr-o notă informativă transmisă Berlinului la 5 august 1944. „Evoluția politicii interne din ultimele 4 săptămîni arată clar o trecere a tuturor opozițiilor spre stînga, cu preluarea conducerii acestei opoziții de către partidul comunist. Conducerea partidului comunist ilegal din România năzuiește să smulgă pentru sine conducerea în lupta contra guvernului mareșalului. Diferitele convorbiri care au avut loc în ultimul timp între conducerea comunistă ilegală și cercurile burgheze opoziționiste ar fi ajuns la încheiere”¹⁴.

Gestapo-ul, într-adevăr, nu se înșela. Fără să fi putut cunoaște în amănunt ansamblul pregătirilor politice și militare inițiate de larga coaliție a forțelor antifasciste românești sub conducerea P.C.R. reprezentanții săi în România au putut totuși intui că minia, încă subterană, a poporului

¹³ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 10, Edit. politică, București, 1974, p. 899.

¹⁴ Arh. I.S.I.S.P., fond 9, dosar 1 107, f. 10.

român se apropia de momentul izbucnirii. În revărsarea ei tumultuoasă avea să ia forma luptei insurecționale, o luptă sprijinită de întregul popor, ferm hotărât a opera o deschidere cu adevărat istorică pe traiectul devenirii sale.

Am făcut această scurtă retrospectivă a „premiselor” insurecției pentru că ele explică, prin însăși natura și conținutul lor intrinsec, geneza istorică a lozincii lansate de comuniști și acceptate, ca atare, de coaliția forțelor care au înfăptuit insurecția din august 1944 : *Totul pentru front, totul pentru victorie*. Aceasta era, în ordinea priorităților impuse de realitatea istorică însăși, prima și cea mai importantă sarcină a poporului român. Era o sarcină definită riguros de Partidul Comunist Român, ca principală forță politică a coaliției antihitleriste, altfel spus a Blocului Național Democrat, prin Declarația Comitetului său Central din 24 august 1944 : „În ciocnirea inevitabilă cu forțele hitleriste, Partidul Comunist din România cheamă muncitorimea, țărănimea, intelectualii și pe toți cetățenii României la luptă fără cruțare, cu toate armele, împotriva dușmanului de moarte al poporului său”¹⁵. Iar proclamația regelui către țară, redactată, după cum se știe deja, de Lucrețiu Pătrășcanu și acceptată cu mici modificări de partenerii partidului comunist în Blocul Național Democrat, a consemnat ideea-forță că „alături de armatele aliate și cu ajutorul lor, mobilizând toate forțele națiunii (subl. a.), vom trece hotarele impuse prin actul nedrept de la Viena pentru a elibera pământul Transilvaniei noastre de sub ocupația străină”¹⁶. În sfârșit, tot în plan programatic, ideea mobilizării întregului potențial de acțiune al poporului român contra Germaniei naziste, pentru eliberarea pământului românesc și înfrângerea nazismului, s-a concretizat și în *Declarația guvernului* de la 23 August 1944 : „Țara întreagă voiește să pună capăt războiului distrugător, unui război de la început pierdut. Țara întreagă dorește pacea. Dar voința de pace a României nu însemnează nici dezarmare, nici teamă. Orice piedică pusă în drumul înfăptuirii năzuințelor spre pace și libertate a poporului român va dezlănțui o luptă fără milă și fără cruțare din partea tuturor forțelor armate și populare împotriva celor care ar încerca să mențină țara noastră în război cu Națiunile Unite, prelungindu-i astfel zadarnic suferințele”¹⁷.

Erau toate aceste acte politico-programatice produsul nemijlocit și întru totul necesar al unei situații istorice deosebite, dar care, prin ele însele, nu puteau însemna prea mult dacă nu urmau a-și găsi pe mai departe concretizarea ; dacă nu s-ar fi acționat cu toată hotărîrea pentru mobilizarea întregului potențial de luptă al națiunii și care, odată alăturat Națiunilor Unite, să-și găsească valorificarea istorică în contribuția la înfrângerea militară a Germaniei naziste, ca o condiție esențială a refacerii integrității teritoriale iar apoi a consolidării independenței și suveranității naționale, a fortificării locului și rolului României în viața internațională postbelică. De altfel, insurecția însăși prin forța ei de acțiune și consecințele politico-militare pe care le-a generat, mai ales ca urmare a faptului că armata română în ansamblul ei a întors armele contra Wehrmachtului

¹⁵ „România liberă” din 24 august 1944.

¹⁶ *Documente privind istoria militară a poporului român. 23–31 august 1944*, vol. 1, Edit. militară, București, 1977, p. 5.

¹⁷ „România liberă” din 24 august 1944.

trecînd alături de armatele sovietice, s-a constituit într-un eveniment cu multiple semnificații istorice nu numai pentru poporul român dar și pentru cursul ulterior al războiului. Și aceasta pentru simplul fapt că, așa cum s-a precizat nu odată în studiile de specialitate¹⁸, actul românesc de la 23 August 1944 a provocat importante consecințe pe plan extern atît în plan militar-strategic cît și economic, politic sau moral. Este faptul istoric pe care îl recunoștea public, în cadrul Conferinței de pace de la Paris, reprezentantul U.R.S.S. cînd spunea : „La 23 august, cînd nu erau încă evidente perspectivele desfășurării viitoare a evenimentelor militare și cînd soarta Germaniei era departe de a fi clară, politica externă a României a luat o întorsătură hotărîtoare”¹⁹.

România, prin guvernul instaurat la 23 August și cele care i-au urmat, cu precădere cel condus de dr. Petru Groza, a angrenat ferm întreg potențialul său de luptă, potențial militar, potențial economic și potențial moral²⁰, în lupta contra Germaniei naziste și Ungariei horthiste, pentru eliberarea întregului său teritoriu, inclusiv a nordului țării care fusese încorporat de Ungaria horthistă prin odiosul Dictat de la Viena, iar apoi pentru eliberarea, în cooperare cu armatele sovietice, și a altor țări aflate sub dominație nazistă, pînă la obținerea victoriei finale asupra fascismului.

Pentru atingerea unor asemenea obiective, în condițiile în care Germania hitleristă mai dispunea încă de forțe militare și poziții strategice importante, partidul comunistilor, care cunoștea exact adevărata stare de spirit a maselor largi populare, a întregii națiuni, o stare de spirit vehement antinazistă și antihorthistă, a acționat din primele momente ale desfășurării insurecției pentru o superioară valorificare a potențialului militar de care dispunea România, pentru o angajare fără rezerve a tot ceea ce putea aduce poporul român pe frontul războiului antihitlerist. Comuniștii români, în primul rînd, dar și alte forțe politice, s-au afirmat viguros pe scena țării pentru organizarea și concentrarea tuturor energiilor naționale care, în acele clipe istorice, trebuiau canalizate în direcția frontului, pentru susținerea lui pînă la victoria finală. Și aceasta cu convingerea fermă, istoricește îndreptățită, că și atunci, ca de altfel și în alte momente de înclăstare militară cu forțele cîmpătorești externe, soarta independenței și suveranității poporului român depindea de aportul său nemijlocit, că de măsura în care erau recucerite prin forțe proprii libertatea, independența și suveranitatea națională, în înțelesul lor plenar, depindea cursul însuși al transformărilor revoluționare ulterioare. Iată de ce în politica sa suplă și realistă, partidul comunist a făcut totul pentru ca potențialul de luptă al țării să fie valorificat pe front, alături de armatele sovietice, la parametrii cei mai înalți posibili, pentru ca aportul României la înfrîngerea fascismului să fie cît mai relevant, pentru ca, în forme de expresie dintre cele mai elocvente, poporul român să-și exprime adevăratele

¹⁸ A se vedea, de exemplu, *August 1944*, culegere de studii, colecția „Biblioteca de istorie”, Edit. politică, București, 1971, p. 200—260; Gheorghe Zaharia, *Insurecția națională armată. antifascistă și antiimperialistă din august 1944*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977.

¹⁹ „Scînteia” din 16 august 1946.

²⁰ Colonel dr. Florian Tucă, *Aspecte definitorii privind potențialul de luptă al României în războiul antihitlerist, în File de istorie militară a poporului român*, vol. 5—6, Edit. militară, București, 1979, p. 310 și urm.

sale gânduri și aspirații, adevărata sa voință — aceea de a contribui la reinstaurarea climatului de pace și bună înțelegere între popoare.

Prin prisma unei asemenea evaluări atît a situației istorice concrete, cît și a adevăratelor interese naționale ale poporului român a acționat partidul comunist pentru înfrumusețarea, prin fapte, a pateticei sale chemări *Totul pentru front, totul pentru victorie*. Sub semnul realist și profund patriotic al acestei istorice lozinci au fost angajate, din august 1944 și pînă la 9 mai 1945, pe fronturile antihitleriste, efective militare cifrate la aproape 540 000 de oameni. Nu numai atît, dar pe diferite căi și forme dintre cele mai eficiente partidul comunist a ținut să acționeze pentru sporirea neîncetată a combativității oștirii, atît în realizarea misiunilor de luptă de pe front, cît și lupta din interior alături de masele largi de oameni ai muncii pentru rezolvarea sarcinilor revoluției, îndeosebi aceea a cuceririi puterii politice. Sub însemnul fundamental al patriotismului fierbinte, corelat organic cu acela al necesității transformărilor revoluționare, armata română a fost angajată să acționeze atît în perioada pregătirii și desfășurării insurecției, cît și după aceea, comuniștii acordîndu-i o atenție deosebită. Așa de pildă adresîndu-se oștirii odată mai mult printr-un manifest la începutul lunii septembrie 1944, partidul comunist, după ce sublinia faptul că soldații și ofițerii români au reușit a găsi calea luptei adevărate, a luptei drepte hotărîte contra hitleriștilor cotorpitori, lucru pentru care întregul popor îi înconjoară cu dragoste, chema în continuare la angajarea plenară a întregului popor întrucît lupta lor era o cauză a întregului popor, era cauza libertății și independenței. Alături de puternicii aliați — se scria în manifestul partidului comunist adresat armatei — lupta „trebuie să fie necruțătoare, pînă la totala nimicire a cotorpitorilor unguri și asasinilor legionari care au adus în țară pe nemți”²¹.

Cînd a apărut primul număr legal al ziarului „Scinteia”, comuniștii au reluat ideea unirii tuturor forțelor naționale, cerînd organizațiilor politice sau profesionale, cu care deja se colabora, să acționeze în totalitatea lor și, în front național, „să sprijine prin toate mijloacele eforturile războiului nostru de eliberare și consolidare a independenței țării”²².

Potrivit aceluiași document, clasa muncitoare era chemată să se situeze în fruntea acțiunii patriotice de sprijinire a frontului, să se angajeze în fluxul viu al producției asigurîndu-i o desfășurare continuă și cît mai eficientă posibil, fiindcă numai pe această bază frontul putea fi aprovizionat. În ce privește țărănimea, Partidul comunist îi cerea să lucreze ogorul pentru ca produsele lui să ajungă atît pe front cît și la orașe. Interesele fundamentale ale națiunii reclamau o încordare a eforturilor ei de creație materială și de participare activă la lupta de eliberare a pămîntului străbun de sub cizma cotorpitoare a nazismului și horthismului. Era scopul fundamental în numele căruia Partidul Comunist Român aprecia că „se impune mobilizarea tuturor puterilor poporului și a tuturor resurselor materiale ale țării, pentru a da tot sprijinul trupelor sovietice și celor române în lupta lor comună împotriva Germaniei hitleriste”²³.

²¹ „România liberă” din 20 septembrie 1944.

²² „Scinteia” din 21 septembrie 1944.

²³ „Scinteia” din 26 septembrie 1944.

E de remarcat faptul că, în ce-l privește, Partidul Comunist a ținut să fie un model de consecvență programatică în ceea ce privește acțiunea de mobilizare a poporului pentru susținerea frontului, pentru angajarea tuturor posibilităților sale de luptă contra nazismului și horthismului. De aceea un moment ca eliberarea Clujului, la 11 octombrie 1944, după înțeleștări grele între trupele române și sovietice, pe de o parte, și cele nazisto-horthiste, pe de altă parte, a fost folosit de comuniști pentru reafirmarea hotărârii lor de a se angaja ei și în regul popor, pentru a obține finalmente victoria. „Lupta nu s-a terminat — declara Lucrețiu Pătrășcanu în împrejurarea amintită. Trebuie să dezrobim întreg Ardealul. Trebuie să eliberăm pe toți românii asupriți de grofii maghiari. Trebuie să înfringem hitlerismul în propria lui țară. Războiul trebuie dus pînă la capăt. Înfrîngerea totală a dușmanului hitlerist este condiția existenței noastre ca popor liber”²⁴. Și în pragul anului 1945, Consiliul Național al F.N.D. considera că pentru zdrobirea armatelor fasciste și libertatea popoarelor cotopte de acestea trebuiau „înezecite eforturile războiului”, iar îndemnul de a face „totul pentru front, totul pentru sprijinirea armatelor care luptă pentru existența noastră națională” trebuie să fie și pe mai departe principala lozincă, principala deviză a națiunii române²⁵.

Ideea programatică a luptei cu orice preț pentru eliberarea întregului teritoriu al țării, refacerea integrității teritoriale și înfrîngerea definitivă a fascismului a întrunit consensul larg al forțelor care au înfăptuit insurecția, pentru transpunerea ei în fapt s-a acționat trecîndu-se peste deosebirile de ordin politic și ideologic astfel că armata română a putut, simțind sprijinul hotărît al întregului popor, să se achite pe deplin de misiunea patriotică ce-i revenea în acea perioadă. Astfel, ea și-a atras laurii victoriei pe frontul antihitlerist străbătînd 20 de masive muntoase, forțînd 12 cursuri mari de apă, eliberînd peste 3 800 de localități și alte așezări, dintre care 53 de orașe, provocînd însemnate pierderi inamicului. Sînt fapte pentru care, aliații înșiși, dar îndeosebi comandamentul sovietic din zonele de operații ale armatei române, au ținut, chiar în timpul desfășurării luptelor, să le aprecieze. 7 ordine de zi, 21 comunicate de război precum și alte documente emenate de Comandamentul Frontului 2 Ucrainean, de alte mari unități ale armatei sovietice cu care forțele armate românești acționau în strînsă cooperare au răsplătit pilduitoarele acte de eroism ale soldaților români. Remarcabil e și faptul că peste 300 000 de soldați, subofițeri și ofițeri români au fost distinși, pentru actele lor de bravură ostășească, cu ordine și medalii sovietice, cehoslovace, ungare și românești. Sînt toate acestea fapte istorice încărcate de profunde semnificații pe care a ținut să le releve și secretarul general al partidului, președintele Republicii, tovarășul Nicolae Ceaușescu, spunînd că : „Imediat după înfăptuirea actului istoric de la 23 August, armata română a întors armele împotriva Germaniei hitleriste, a luptat alături de glorioasa armată sovietică pentru eliberarea deplină a țării, izgonind pe cotoptorii horthiști și hitleriști de pe întreg pămîntul patriei, precum și pentru eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei, pînă la victoria finală din mai 1945 asupra Germaniei fasciste... În toată această perioadă, Partidul Comunist Român a pus pe primul plan

²⁴ „Universul” din 13 octombrie 1944.

²⁵ „Scinteia” din 1 ianuarie 1945.

mobilizarea eforturilor poporului pentru susținerea frontului, pentru asigurarea victoriei în lupta împotriva fascismului, a eliberării patriei de sub dominația străină. În același timp, partidul nostru și-a asumat rolul istoric de a conduce masele la lichidarea vechii orînduiri sociale, la democratizarea întregii noastre țări”²⁶.

Sub același însemn, menționat mai sus, și care-și găsea un corespondent istoric concret în derularea însăși a evenimentelor au sporit și s-au fortificat necontenit raporturile dintre comuniști și armată, politica justă, principial și practică, promovată de partid a polarizat atenția armatei, inclusiv a corpului ofițeresc, ceea ce a făcut să capete noi dimensiuni însuși cursul general al revoluției declanșate în august 1944. Consemnăm și noi citeva aprecieri dintr-un document al vremii, datat 8 septembrie 1944, întrucît e deosebit de relevant pentru ceea ce a însemnat valoarea istorică a chemării „Totul pentru front, totul pentru victorie”. „În ceea ce privește atitudinea armatei față de Partidul Comunist și manifestările lui, este de notat ca bază cercurile din București, informate și cu mai multe posibilități de control al știrilor și stărilor de lucruri. Cercurile militare românești au privit... chiar cu mîndrie manifestațiile Partidului Comunist care nu a pierdut un prilej să elogieze Armata Română. De la temerile ce existau în urma propagandei de pînă acum privitoare la Partidul Comunist și pînă la modul legal în care se desfășoară activitatea acestui partid, cu lozinci... patriotice românești..., cercurile militare au constatat că este vorba... de oameni bine intenționați și cu dragoste de țară... Există, chiar, în curs de formare în sinul corpului ofițeresc din București, ca exponent al cadrelor din restul țării, un curent de adeziune la politica socială, în cadrul național, preconizată de Partidul Comunist, aceasta și ca rezultat al apelurilor adresate către armată de conducerea acestui partid. În special în rîndurile elementelor tinere din corpul ofițeresc această stare de spirit este evidentă”²⁷.

La cimentarea relației dintre partid și armată, în fond o relație fundamentală pentru concretizarea istorică a chemării „Totul pentru front, totul pentru victorie”¹, iar, în perspectivă, pentru reușita în confruntarea revoluționară, menită a conduce poporul român pe calea către socialism, a contribuit, fără îndoială, efortul stăruitor al comuniștilor de a organiza în spatele armatei „frontul muncii” și al solidarității întregii națiuni cu cei care făceau să se apropie pas cu pas momentul eliberării patriei și al înfringerii definitive a fascismului. Printr-o intensă muncă politică și organizatorică, partidul comunist, sprijinit într-un fel sau altul, într-o măsură sau alta, și de alte forțe social-politice a chemat și a angajat efectiv masele largi populare în efortul greu, adesea deosebit de dur, menit a contribui la susținerea războiului.

Apelînd la abnegația și spiritul de sacrificiu ale clasei muncitoare, ale țărănimii, într-un cuvînt, ale maselor largi populare și care s-au angajat conștient în acțiunea pentru accelerarea procesului de producție astfel încît să poată susține efortul militar al țării, partidul comunist a acordat o atenție importantă problemei antrenării întregului popor în acțiunile

²⁶ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 12, Edit. politică, București, 1976, p. 626-627.

²⁷ *România în războiul antihitlerist, 23 august 1944 - 9 mai 1945*, Edit. militară, București, 1966, p. 160.

patriotice de sprijinire materială și morală a ostașilor combatanți și a familiilor lor. „Uniunea Patriotică, Sindicatul Unite, Frontul Plugarilor, Apărarea Patriotică, Asociațiile liber profesioniștilor, meseriașilor, Madosz-ul, asociații feminine, întregul tineret patriotic trebuie să dea concursul cel mai larg armatelor sovietice și române, să sprijine prin toate mijloacele eforturile războiului nostru de eliberare și consolidare a independenței țării”²⁸.

Reprodus din apelul C. C. al P.C.R. adresat poporului român în luna septembrie 1944, citatul concretizează concepția partidului comunist de transpunere în practică a lozincii *Totul pentru front, totul pentru victorie!*, prin organizarea și conducerea eforturilor întregului popor. Lupta pentru realizarea acestui deziderat major, care, după cum aprecia apelul citat, lega în mod nemijlocit participarea României la războiul antihitlerist de necesitatea consolidării independenței naționale a țării, a avut la bază o amplă muncă de propagandă desfășurată de partid și organizațiile de masă de sub conducerea și influența sa politică în rindurile tuturor păturilor sociale ale națiunii. Prin intermediul celor mai diverse mijloace de agitație și propagandă: manifeste, afișe, broșuri, organe de presă, emisiuni de radio, jurnale cinematografice, cit și printr-o muncă susținută de lămurire orală (mitinguri și adunări), Partidul Comunist Român și Partidul Social-Democrat care acționau pe bază de front unic muncitoresc, organizațiile de masă democratice și progresiste au popularizat caracterul just al războiului dus de țara noastră alături de coaliția Națiunilor Unite împotriva Germaniei naziste, au relevat eroismul ostașilor, valoarea istorică a jertfelor de sine pe care poporul român le dădea pentru eliberarea sa și a țărilor vecine de barbaria fascistă, au acționat pentru împletirea cit mai strinsă a luptei revoluționare cu aceea de susținere a războiului²⁹. „*Pentru lupta eliberatoare a ostașilor noștri, pentru jertfele lor neprecupețite, să facem zid în jurul lor! Să simită grija și dragostea noastră caldă, să simită că întreg poporul este alături de ei în înțeleștarea ultimă care va dezrobi pe vecie lumea de molima hitleristă*”³⁰, — se arăta, de pildă, într-un material al Apărării Patriotice³¹, organizație de masă aflată sub conducerea partidului comunist, care a avut un rol important în transpunerea în fapt a chemării *Totul pentru front, totul pentru victorie!*

P.C.R. a reușit, în acest fel, să întărească solidaritatea și, de fapt, multitudinea legăturilor existente între oamenii muncii și luptătorii cu arma în mână, să realizeze o adevărată sudură între frontul militar antihitlerist și masele largi populare din spatele frontului. Ca urmare a inițiativelor sale politice și organizatorice zeci de mii de activiști ai săi și ai altor organizații de masă au cутreierat orașele și satele patriei în cadrul cunoscutelor „săptămâni ale armatei”, pentru a face colecte de bani, a strânge alimente, îmbrăcăminte, medicamente și alte obiecte necesare frontului³².

²⁸ Gheorghe Zaharia și alții, *România în anii revoluției democrat-populare. 1944—1947*, Edit. politică, București, 1971, p. 44.

²⁹ Arh. I.S.I.S.P. cota K.XXIX. 14; K. XXIX—12, ș.a.

³⁰ Arh. I.S.I.S.P. cota K. XXIX—7.

³¹ Detalii în legătură cu activitatea de ansamblu și caracterul larg de masă (muncitori, țărani, intelectuali, gospodine, liber profesioniști, slujitori ai bisericii etc.) pe care îl avea organizația Apărarea Patriotică, O. Matchescu, *Apărarea Patriotică*, Edit. științifică, București, 1971.

³² Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 105, f. 46—51, 56—57, 78—79, 89—91, 108—109, 118—121, 263—268; Arh. I.S.I.S.P., fond 2, dosar 30, f. 30, 54, 112, 150.

Sub același semn și în virtutea aceleiași necesități istorice organizațiile locale de partid în colaborare cu cele ale Apărării Patriotice au dat naștere unor comitete purtând denumirea *Totul pentru front, totul pentru victorie!*, a căror activitate s-a desfășurat în instituții, uzine, fabrici, la sate ș.a.m.d. Prin intermediul acestor comitete din care făceau parte oameni diferiți ca orientare politică, ideologică dar care acționau direct în mijlocul maselor populare, s-a adus o însemnată contribuție la stringerea ajutoarelor financiare și materiale atât de necesare pentru front. „Organizația noastră — se arăta de exemplu într-un raport al Județenei Iași a Apărării Patriotice — prin crearea comitetului de acțiune (de sprijinire a frontului — n.a.), a antrenat reprezentanții tuturor instituțiilor, întreprinderilor, clerului și armatei care, prin adunări, în birouri și ateliere, cit și la sate, prin comitetele create în vederea acestor acțiuni, a lămurit masele largi de necesitatea sprijinirii frontului. S-au creat 27 de comitete din diferitele întreprinderi și instituții cu ajutorul cărora s-au colectat bani și obiecte necesare ostașilor de pe front. S-a organizat un concurs pentru primirea celui mai frumos colet destinat ostașilor de pe front, la care au participat toate sindicatele, școlile, spitalele, fabricile, instituțiile arătând o dorință vie de a participa la ajutorarea acelor ce luptă pentru libertatea și democratizarea țării”³³. Aria de cuprindere organizatorică și de acțiune sub îndemnul *Totul pentru front, totul pentru victorie* a sporit necontenit așa cum reiese azi dintr-un raport întocmit de organizația județeană Lugoj a Apărării Patriotice, care indica, la un moment dat, un număr de 30 de comune³⁴, în același sens putând fi invocate și alte exemple asemănătoare pentru numeroase alte localități din țară³⁵. Caracterul profund popular al acțiunii *Totul pentru front, totul pentru victorie*, ecoul deosebit de puternic pe care l-a stîrnit în rindurile maselor largi de oameni ai muncii, faptul că i-a mobilizat pe „toți cetățenii la opera de solidarizare și susținere a luptătorilor cu arma în mînă împotriva hitlerismului”, erau subliniate pe drept cuvînt și în coloanele organului de presă al Apărării Patriotice³⁶. Nu numai atât, dar la sediile Apărării Patriotice din întreaga țară: București, Galați, Timișoara, Buzău, Constanța, Arad, Ploiești, Craiova, Iași, Cluj, Oradea etc. mii de oameni ai muncii au luat parte la acțiuni colective, așa numitele clăci, în cadrul cărora se confecționau obiecte de îmbrăcăminte, se pregăteau zeci de mii de pachete pentru a fi trimise apoi pe front³⁷. Sute de mii de scrisori transmiteau soldaților și ofițerilor din tranșee fiorul atât de cald al dragostei și recunoștinței întregului nostru popor și care, fără îndoială, că fortificau moralul celor ce alungau, pas cu pas, trupele dușmane pînă la a le obliga să capituleze. „Tu, iubite ostaș, lupti acolo departe de toți cei dragi ai tăi — se arăta într-o asemenea scrisoare trimisă de muncitorii unei întreprinderi din București. Fii însă sigur că sîntem alături de tine, luptînd și noi. Așteptăm momentul fericit cînd vom încinge hora biruinței,

³³ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 105, f. 196—197.

³⁴ Ibidem, f. 46—51.

³⁵ Ibidem, f. 86 88, 89—91, 108—109, 263—268; Arh. Comitetului regional P.C.R. Iași, fond. XVIII, dos 48, f. 2, 35; *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, București, 1915, f. 166 167.

³⁶ „Buletinul Apărării Patriotice” din 15 aprilie 1945.

³⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 105, f. 17—18, 46—51, 78—89, 108 109, 263—268, 119; Arh. I.S.I.S.P., fond 2, fos 30, f. 110.

sărbătorind astfel marea victorie”³⁸. „Din micile noastre economii, vă rugăm să primiți puținul nostru, dar care vi-l trimitem cu tot sufletul nostru tânăr — se adresau elevii Liceului Sf. Sava din București ostașilor de pe front. Când vom fi mari, ne vom face datoria așa cum v-o faceți voi”³⁹.

Firul istoric al acțiunilor de masă organizate și conduse de partidul comunist pentru sprijinirea materială și morală a frontului antihitlerist a cunoscut noi și semnificative dimensiuni după 6 martie 1945 când a fost instaurat la conducerea țării guvernul condus de dr. Petru Groza, care avea un caracter predominant muncitoresc-țăărănesc. Faptul ca atare confera acțiunii *Totul pentru front, totul pentru victorie*, un plus de dinamism, un plus de voință și de încredere în sfârșitul victorios al luptei. Și aceasta pentru simplul motiv că în funcționalitatea lui, în înfăptuirea actelor sale politico-administrative, deci și a celor subsumate susținerii frontului, guvernul condus de dr. Petru Groza înțelegea să se sprijine pe forța de acțiune a maselor, să valorifice adevăratele potențe creatoare ale acestora. „Actele guvernului — aprecia în sensul amintit dr. Petru Groza în calitatea-i de prim-ministru, trebuie să se sprijinească pe adeziunea poporului” întrucât „puterea lor se reazemă numai pe adinca și organica participare a maselor”⁴⁰. De aici plusul de entuziasm și de adeziune populară față de cauza luptei pentru înfrângerea definitivă a Germaniei naziste. „Odată cu venirea la cîrma țării a unui guvern democratic popular, gîndul nostru se îndreaptă spre scumpii și vitejii noștri ostași de pe front, care, împreună cu viteaza Armată Roșie, luptă pentru stîrpirea ultimelor rămășițe fasciste” — se arăta de pildă în apelul adresat clasei muncitoare de Confederația Generală a Muncii⁴¹. Dealtfel, syndicatele muncitorești au și organizat în fabrici, în ateliere și întreprinderi, mari întruniri, în cadrul cărora s-a discutat despre importanța acestei mărețe și patriotice inițiative, s-a cerut și s-a hotărît să se facă tot ceea ce era posibil pentru sprijinirea frontului antihitlerist⁴². Întreaga muncitorime s-a angajat ca, pe lângă eforturile depuse zilnic pentru aprovizionarea frontului cu armament, să contribuie la ajutorarea materială a ostașilor noștri cu alimente, îmbrăcăminte etc. cedînd contravaloarea unei ore de muncă⁴³.

Mobilizați și conduși de comuniști, cărora li s-au alăturat activiști ai P.S.D., muncitorii au răspuns cu însuflețire acțiunii de sprijinire a frontului antihitlerist, realizînd în această campanie — care s-a desfășurat timp de o săptămînă, în luna martie 1945 — suma de 465 000 000 lei⁴⁴.

A fost o campanie căreia i s-a alăturat și intelectualitatea progresistă, patriotică, din România care a făcut corp comun cu întreaga națiune în eforturile sale pentru sprijinirea frontului antihitlerist. Din acest punct de vedere, o serie întreagă de fapte istorice concrete sînt deosebit de grăitoare pentru felul în care au înțeles să răspundă apelurilor lansate de comuniști și social-democrați o serie de actori și artiști de prestigiu din București și diverse alte localități. „Atunci cînd Apărarea Patriotică și-a adresat

³⁸ *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, I. 64.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Dr. Petru Groza, *Reconstrucția României*, București, 1946, p. 61.

⁴¹ „Scîntela” din 18 martie 1945.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 64.

chemarea pentru oblăduirea frontului, pentru grăbirea victoriei, actorii au răspuns în număr impresionant” — sublinia în acest sens organul de presă al C.C. al P.C.R. „Scinteia”, în martie 1945⁴⁵. Dealtfel, și în acele momente, ca în multe altele când a fost nevoie ca interese fundamentale ale națiunii să fie apărate ori să-și găsească o împlinire superioară, problema încadrării cât mai eficiente a celor ce activau în domeniul creației spirituale ca atare și acțiunile de sprijinire a frontului antihitlerist, au fost obiect de preocupare intensă, de meditație și, finalmente, de acțiune concretă. Ca dovadă amintim aici marea întrunire organizată la 25 martie 1945 în Sala Operei Române din București. Au luat cuvântul cu acest prilej, subliniind importanța patriotică a chemării *Totul pentru front, totul pentru victorie*, P. Constantinescu-Iași, ministrul propagandei, Mihai Bălea, artiștii P. Ștefănescu-Goangă, V. Maximilian, C. Sincu ș.a.⁴⁶. „Artiștii salută această operă de trezire a conștiinței românești pentru ca, într-o unanimitate, să dăm totul, absolut totul pentru front — spunea în alocuțiunea sa V. Valentineanu. În fața măreției acestei chemări a destinului nostru, artiștii nu pot rămâne simpli spectatori, când din această uriașă înclăștare dintre două lumi, dintre bine și rău, dintre tiranie și libertate, trebuie să răsară și pentru țara noastră veac nou, viață nouă”⁴⁷. La rîndul său, P. Ștefănescu-Goangă spunea: „Artiștii sînt reprezentanții spirituali ai poporului, sînt răsfațații inimii lui și nu este mai potrivită ocazie de a manifesta solidaritatea lor ca în această împrejurare, când fiii aleși ai poporului român se jertfesc pentru victoria totală a umanității libere”⁴⁸.

Moțiunea votată cu acest prilej, trimisă și pe front, exprima angajamentul ferm al tuturor artiștilor din România de a contribui în plan material și moral la susținerea efortului militar al țării, la fortificarea necontenită a legăturii dintre armată și popor ca o garanție istorică a victoriei contra forțelor negre ale fascismului. „Noi actorii dramatici, lirici de music-hall și instrumentiști, întruniți azi în sala Operei Române pentru integrarea masei actricești în campania *Totul pentru front, totul pentru victorie!* aducem salutul nostru glorioasei armate sovietice și vitezei armate române. Trimitem bravilor noștri ostași care luptă pe frontul libertății toată dragostea și admirația pentru vitejia de care au dat dovadă în loviturile de nimicire a hitlerismului. Primind cu entuziasm lozinca *Totul pentru front, totul pentru victorie!*, ne legăm ca să dăm tot sprijinul nostru pentru susținerea bravilor luptători de pe front și pentru cimentarea legăturilor dintre front și spatele frontului”⁴⁹.

Onorînd asemenea angajamente, slujitorii frontului artistic au creat echipe speciale care au fost trimise pe front, au organizat festivaluri a căror contravaloare să fie cedată în sprijinul frontului, și-au dat concursul în spitalele și regimentele din spatele frontului, ori au donat salariul pe cîte o zi pentru aceeași cauză. În diverse instituții teatrale au fost organizate patronaje de susținere a familiilor celor concentrați etc.⁵⁰.

⁴⁵ „Scinteia” din 26 martie 1945.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem din 27 martie.

Semnificativ pentru caracterul organic al legăturii dintre front și masele largi populare, practic între front și întregul popor, întreaga națiune este și faptul că ostașii de pe front au ținut la rîndul lor să-și exprime prin numeroase scrisori, trimise fie diferitelor colective de oameni ai muncii, fie, îndeosebi, pe adresa C.C. al Apărării Patriotice, bucuria și recunoștința pentru sentimentele de dragoste cu care erau înconjuțați. „*Ostașii noștri au văzut în fiecare dintre delegații Apărării Patriotice pe părinții, frații, surorile lor, pe muncitorii din uzine și de pe ogoare, care și-au unit forțele într-o splendidă solidaritate de muncă cinstită și dreaptă, pentru asigurarea prosperității și fericirii poporului nostru*”⁵¹ — arăta într-o asemenea scrisoare comandantul Armatei I-a, generalul V. Atanasiu, și prin care, fără îndoială, că erau redată sentimentele maselor de soldați, îndeosebi dorința lor legitimă ca, înlăturînd primejdia externă, asigurînd astfel refacerea independenței și suveranității naționale, a integrității teritoriale, să se reîntoarcă pe frontul muncii, al creației materiale și spirituale. Adică ceea ce consemna mai departe scrisoarea citată: „Asigurăm organizația Apărarea Patriotică că luptătorii din Armata I-a vor deveni vajnici luptători pe ogorul muncii constructive, pentru consolidarea țării și a democrației românești”⁵².

Sub însemnul acelorași înalte aspirații era redactată și scrisoarea soldaților și ofițerilor răniți din Divizia „Tudor Valadimirescu”, trimisă pe adresa C.C. al Apărării Patriotice în ianuarie 1945. „Dragi prieteni de la Apărarea Patriotică! Rîndurile ce urmează nu pot exprima în totul dragostea și recunoștința ce v-o purtăm noi, ofițerii și soldații Diviziei «Tudor Vladimirescu», răniți, foști în spitalul Z.I. 179 Timișoara. Acum, cînd rănile noastre au fost vindecate și părăsim spitalul, nu putem pleca din Timișoara fără să vă mulțumim pentru tot ce ați făcut pentru noi și vă trimitem salutul nostru prietenesc și patriotic. Nu vom uita niciodată pe acei care întotdeauna au venit la patul de suferință cu prăjituri, bomboane, fructe, țigări, ziare etc. și mai ales dragostea frățească pe care am simțit-o din plin la voi (...) Plecăm, prieteni! Ducem cu noi prietenia voastră, vom spune camarazilor de pe front că aici, la Timișoara, patrioții luptă ca și noi pe front, că ei nu vor permite să mai domnească nedreptatea și tirania”⁵³.

În cadrul efortului colectiv ce s-a realizat sub semnul îndemnului profund patriotic, național *Totul pentru front, totul pentru victorie!*, ca o contribuție însemnată pe această linie de sprijinire masivă a frontului anti-hitlerist, mai ales în perioada cînd luptele se dădeau pentru alungarea hitleriștilor de pe teritoriul țării noastre, s-a înscris activitatea desfășurată de corpul medical al țării. În acest sens trebuie să consemnăm că Apărarea Patriotică, încă din anii ilegalității se transformase într-o adevărată Cruce Roșie de luptă. Ea ajutase cu precădere pe deținuții politici, sarcina ei în acest plan subordonînd-o rapid necesității de a susține frontul anti-hitlerist cu alimente, medicamente și echipament sanitar. „Primii răniți ai războiului antihitlerist de la Otopeni au simțit ajutorul Apărării Patriotice chiar pe linia de luptă”, se menționa în documentele congresului Apărării Patriotice⁵⁴. Sau: „Am luat parte la susținerea frontului din

⁵¹ *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 63.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Apărarea Patriotică contra teroarei fasciste*, Timișoara, 1945, p. 137.

⁵⁴ *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 63.

Timișoara — se arăta în același sens într-un raport al organizației regionale Banat a Apărării Patriotice — distribuind ostașilor alimente, țigări, medicamente și transportând răniți”⁵⁵. Nu numai atât dar, așa cum probează activitatea regionalei Banat a Apărării Patriotice, o serie întreagă de unități spitalicești au fost luate în administrație proprie de către Apărarea Patriotică. Regionala amintită dirija, în aprilie 1945, 8 spitale de răniți, pentru ca, în același timp, să creeze posibilități de acordare a asistenței medicale și pentru 20 000 de răniți sovietici. Tot regionala amintită, în cadrul campaniei din martie-aprilie 1945, de sprijinire a răniților, a organizat 5 mitinguri, 3 chete de stradă, o colectă din casă în casă, 22 de baluri cu program cultural, 19 reprezentanții artistice, realizând pe această cale suma de 150 000 lei⁵⁶. Și alte acțiuni cum ar fi vinzările de timbre sanitare, emise special în vederea organizării ajutorului medical pe front⁵⁷, au fost subordonate aceluiași țel fundamental: traducerea în realitate a lozincii *Totul pentru front, totul pentru victorie!*. Este, dealtfel, pilduitor faptul că, la apelul lansat de medicii care se încadraseră în Apărarea Patriotică, peste 1 000 de cadre medicale din întreaga țară s-au adunat în ziua de 9 februarie 1945 în sala de festivități a Ministerului Asigurărilor Sociale⁵⁸, pentru a da expresie publică voinței lor de acțiune, de susținere fără rezerve a cauzei naționale, patriotice, întru chipate de necesitatea susținerii pe orice cale a frontului antihitlerist. Cu acel prilej, la discuțiile care s-au purtat și care vizau necesitatea adoptării unor măsuri cât mai eficiente de organizare a asistenței medicale pe front, au participat personalități bine cunoscute ca prof. dr. C.I. Parhon, Dr. Eduard Mezincescu, prof. dr. Dan Teodorescu, prof. Traian Nasta, dr. docent Șerban Brătianu, prof. dr. Bagdazar, dr. Dumitriu, dr. Lupașcu, dr. Lăzărescu (Cluj), conf. dr. Babeș, dr. Frunzetti, prof. dr. Ștefan Nicolau și numeroși alții. Vorbitorii au exprimat cum nu se poate mai limpede sentimentele profund patriotice de care era animat corpul medical al țării. „Noi nu avem dreptul de a trăi dacă nu ne îndeplinim zi de zi măcar o mică parte din datoria noastră către societate — arăta în cuvântul său Gheorghe Nicolau, Ministrul Asigurărilor Sociale. Nu ne este permis să rămânem indiferenți, simpli spectatori la suferințele poporului. Din acest punct de vedere acțiunea Apărării Patriotice este de o înaltă ținută morală. Ea ne mobilizează în lupta socială pentru a alina suferințele celor de pe front. Ministerul Asigurărilor Sociale se alătură drapelului ridicat de Apărarea Patriotică pentru a ajuta frontul și spatele frontului”⁵⁹.

Moțiunea adoptată cu acest prilej exprima angajamentul celor prezenți de a sprijini acțiunile întreprinse pentru organizarea asistenței medicale a luptătorilor de pe front. „Răspunzînd apelului făcut de colegii noștri din Apărarea Patriotică, ne-am întrunit azi, 9 februarie 1945, la Ministerul Asigurărilor Sociale, pentru a găsi metodele cele mai eficace pentru sprijinirea frontului, în vederea obținerii cât mai grabnice a vic-

⁵⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos 105, f. 56—57.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ „Flacăra” — organul Comitetului județean Tutova al P.C.R. din 26 noiembrie 1944.

⁵⁸ „Scîntela” din 11 februarie 1945.

⁵⁹ Ibidem.

toriei asupra fascismului. În urma cuvîntărilor ținute și a dezbaterilor care au urmat am hotărît cele de mai jos :

1. Medicii din întreaga țară pot sprijini în modul cel mai eficace frontul hitlerist și sînt datori să o facă.

2. Ei au de jucat un rol important atît prin participarea activă pe front, cît și prin întărirea spatelui frontului și crearea unei legături indiscutabile între acei de pe front și cei de la vatră.

3. Ajutorarea răniților de pe frontul de eliberare trebuie să fie o preocupare permanentă, atît pentru medicii din spitale cît și pentru cei din afară...⁶⁰.

Întruniri similare care i-au adunat pe farmaciști, droghîști, proprietari de laboratoare farmaceutice din diferite colțuri de țară și în cadrul cărora au fost hotărîte măsuri concrete de sprijinire a efortului militar angajat de poporul român s-au bucurat de o largă audiență verificînd, în același timp, valoarea inițiativelor adoptate de partidul comunist și organizațiile de masă democratice și patriotice de sub conducerea sa. Ele au făcut ca în întreaga perioadă a războiului antihitlerist la răniții aflați în spitalele de campanie sau cele obișnuite, aflate în spatele frontului, să ajungă numeroase daruri materiale, atît pentru răniții români cît și pentru cei sovietici. Consemnăm, evident cu titlu probator, că numai prin contribuția organizațiilor Apărării Patriotice din București valoarea ajutoarelor pentru răniți s-a ridicat la circa 25 milioane lei pe lîngă numeroase alte bunuri materiale⁶¹.

Remarcabilă, din punctul de vedere al întreținerii unui moral ridicat în rîndurile ostașilor aflați în proces de recuperare pe paturile diferitelor spitale, ne apare preocuparea diferitelor organizații obștești dar îndeosebi a Apărării Patriotice din întreaga țară ca, pe lîngă asigurarea unei bune aprovizionări cu alimente și medicamente, să se creeze și un cadru mai plăcut, mai intim, mai adecvat însănătoșirii rapide, refortificării fizice și psihice, prin crearea de biblioteci în spitale, aprovizionarea cu ziare și reviste, organizarea de vizite colective etc. „Fete, femei și bărbați de la Apărarea Patriotică care au luptat și luptă pentru democrație și libertate vizitează spitalele de răniți — scria tovarășilor săi un ofițer român rănit în luptele de la Sf. Gheorghe. Pentru fiecare rănit ei găsesc cuvinte de îmbărbătare, arătîndu-ne că noi nu sîntem singuri în lupta pentru eliberare și alături de noi sînt și fiii cei mai buni ai poporului care și ei luptă pentru cauza sfîntă a poporului român, pentru libertatea și independența lui”⁶². Cuvinte asemănătoare, de mulțumire și caldă prietenie, aveau soldații și ofițerii sovietici⁶³.

Între scopurile urmărite prin lozinca *Totul pentru front, totul pentru victorie!* și campania ca atare care s-a desfășurat în întreaga țară cu efortul organizatoric hotărîtor pe care l-a depus partidul comunist în strînsă alianță cu P.S.D. a figurat și preocuparea pentru sprijinirea și ajutorarea victimelor războiului : copii orfani, văduve și invalizi de război, familiile

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 63.

⁶² „Înainte” din 5 octombrie 1944.

⁶³ V. Anescu, *Efortul economic al poporului român în războiul antihitlerist*, Edit. militară, București, 1964, p. 148.

luptătorilor de pe front lipsite de mijloace materiale ⁶⁴. Pe lângă numeroase donații în alimente, haine, medicamente etc., comuniștii și membrii organizațiilor de masă democratice au colectat, în cadrul acțiunilor amintite, și importante sume de bani. Pe întreaga țară, acestea au ajuns să totalizeze 327 milioane de lei ⁶⁵. Din aceste ajutoare materiale s-au putut organiza și amenaja în întreaga țară numeroase creșe, cămine școlare, tabere de odihnă, sanatorii, căminării sau cantine atât la orașe cât și la sate, unde luau masa gratuit orfanii, văduvele și invalizii de război. Pentru aceste categorii de oameni traumatizați ca urmare a războiului au fost amenajate dispensare speciale, spitale și policlinici, s-au constituit ad-hoc echipe sanitare care să acorde consultații medicale gratuite ⁶⁶.

Din inițiativa partidului comunist, a organizațiilor de masă care-l urmau, Frontul Plugarilor, Apărarea Patriotică, ca și a social-democraților au fost întocmite tabele cu numele familiilor cele mai împovărate ale ostașilor de pe front în vederea ajutorării lor ⁶⁷. „Noi, soțiile luptătorilor pentru eliberarea Ardealului, am fost vizitate de către Comitetul Apărării Patriotice, organizația de luptă pentru sprijinirea luptătorilor pentru libertate, care ne-au adus îmbrăcăminte și sprijin material, se consemna într-o scrisoare de mulțumire a unui grup de femei din satele dobrogene adresată autorităților în octombrie 1944. Apărarea Patriotică, care a sprijinit întotdeauna pe toți patrioții antifasciști și victimele terorii hitleriste, a înțeles să vină și acum în ajutorul nostru încurajându-ne în lupta pentru nimicirea fascismului până la ultima lui unealtă” ⁶⁸.

Tot ca fruct al inițiativei populare au fost făcute intervenții pe lângă forurile centrale de stat ca să se procedeze la mărirea ajutorului pentru familiile de ostași cu copii, ori împovărate de nevoi, astfel încât condiția de existență a acestora să fie sensibil ameliorată, fapt pentru care și acest gen de acțiuni pot și trebuie considerate ca fiind în același scop — materializarea lozincii — *Totul pentru front, totul pentru victorie*! ⁶⁹. Pe aceeași linie și tot ca fruct al inițiativelor partidului comunist, au fost organizate în această perioadă școli de recalificare profesională pentru invalizii de război ⁷⁰; cu sprijinul Uniunii Femeilor Antifasciste și al altor organizații democratice au fost create pentru văduvele de război ateliere de croitorie precum și în alte domenii de activitate ⁷¹.

O atenție mare s-a acordat acțiunii de ajutorare a orfanilor de război ⁷², o acțiune în cursul căreia mii de copii orfani de pe întreg cuprinsul țării au primit haine și alte bunuri de larg consum. Așa, de pildă, numai în București, în cadrul unei singure acțiuni, desfășurată în preajma sărbătorilor de iarnă ale anului 1944, au fost colectate obiecte de îmbrăcăminte și alte ajutoare pentru 3 000 de copii orfani ⁷³. Cu același prilej, au primit

⁶⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos 105, f. 17–19, 56–57, 86–88, 89–91; Arh. I.S.I.S.P., fond 2 dos 36, f. 122; *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 88.

⁶⁵ *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 65.

⁶⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos 105, f. 17–19, 46–51, 55–56.

⁶⁷ Arh. Comitetului regional P.C.R. Galați, dos 12, fond. 21, f. 152.

⁶⁸ „Cuget liber” — organ al P.C.R. Constanța din 21 octombrie 1944.

⁶⁹ „Scintela” din 15 noiembrie 1944.

⁷⁰ Arh. C.C. al R.C.R., fond 1, dos 105, f. 17–19.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem, f. 17–19.

⁷³ *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 88.

îmbrăcămintе, încălțămintе și alte ajutoare, numeroși copii ai căror părinți erau invalizi de război ⁷⁴.

Acțiuni de acest gen au fost organizate și în primăvara anului 1945. Sub deviza Copilul ostașului ⁷⁵, ele au avut un ecou deosebit în rindurile maselor, colectele publice soldindu-se cu însemnate ajutoare materiale în obiecte sau în bani, ceea ce a permis înființarea de cantine, cămine de zi sau sezoniere pentru orfanii de război.

În ideea organizării și bunei desfășurări a producției agrare s-au inițiat importante acțiuni în vederea creării de fonduri financiare pentru procurarea de unelte agricole, vite și semințe o parte din acestea fiind destinate familiilor de ostași aflați pe front, văduvelor și invalizilor de război ⁷⁶. Documente ale vremii atestă că în cadrul acestor acțiuni au fost cheltuite, pînă la 1 mai 1945, 100 milioane lei în Moldova, 100 milioane în Dobrogea, 28 milioane în zona Galați, 50 milioane în Oltenia, 70 milioane în Transilvania, 20 milioane în regiunea Ploiești, 20 milioane în Valea Jiului, 20 milioane în Banat. În total peste 400 milioane de lei ⁷⁷. Nu numai atît, dar, paralel cu aceste ajutoare, au fost organizate numeroase echipe muncitorești care s-au deplasat la sate pentru repararea inventarului agricol de care dispuneau gospodăriile țăranilor concentrați, ajutînd deseori și la muncile cîmpului, în special la însămînțările din primăvara anului 1945 ⁷⁸. Asemenea echipe au constituit și medicii pentru a acorda asistență medicală gratuită invalizilor, văduvelor și orfanilor de război ⁷⁹. Au fost toate acestea acțiuni de ajutorare a gospodăriilor țărești, a invalizilor, văduvelor și orfanilor sau a combatanților de pe front, o expresie a luptei prin care s-a contribuit la întărirea încrederii și prestigiului clasei muncitoare, a Partidului Comunist Român în fața maselor de țărani muncitori, la consolidarea alianței dintre proletariat și țăranimea muncitoare.

Sigur că structura problematică a raportului istoric dintre masele populare și front, altfel spus a legăturii organice dintre front și spatele lui și a cărei expresie concentrată s-a tradus prin lozinca *Totul pentru front, totul pentru victorie!* include și efortul întregului popor în vederea refacerii unor obiective social-economice și pe această bază ajutorarea populației din regiunile sinistrate, afectate în măsură mai mare de urmările războiului hitlerist, îndeosebi Moldova și partea de nord a Transilvaniei. Necesitatea refacerii căminelor, instituțiilor și întreprinderilor economice era legată în permanență, în cadrul acțiunilor întreprinse de partid, de organizațiile de mase și alte forțe politice de marea datorie patriotică a poporului român de sprijinire a frontului antihitlerist. „Ajutînd populația Ardealului și a Iașului să scape de dezastru și să capete posibilități de muncă și existență — se arăta într-un apel din noiembrie 1944 — ne împlinim o mare datorie patriotică contribuind la însănătoșirea întregii

⁷⁴ Arh. St. București, fond „Casa regală”, dosar 117/1945, f. 180.

⁷⁵ „Dobrogea socialistă”, organ al Partidului Social-Democrat, din 21 mai 1945.

⁷⁶ Arh. C. C. al P.C.R., fond 10, dosar 105, f. 78—79, 80—83, 86—88, 89—91, 100; Arh. Comitetului Regional P.C.R.—Iași, fond XVIII, dosar 48, f. 135; *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 65.

⁷⁷ „Buletinul Apărării Patriotice” din 1 mai 1945; *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 88.

⁷⁸ *Ibidem*; vezi și Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 105, f. 17—19.

⁷⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 105, f. 78—79.

economii a țării, grăbind întărirea aceluia spate al frontului care este una din condițiile esențiale ale unei victorii grabnice asupra hitlerismului și a realizării unei Români libere, democratice și independente”⁸⁰.

Lupta pentru refacerea economică a țării și întâi de toate a zonelor mai afectate concomitent cu ajutorarea populației din aceste regiuni au căpătat un caracter tot mai larg și mai organizat în cursul ultimelor luni ale anului 1944 iar apoi în primăvara anului următor. Prima mare acțiune cu caracter general, organizată în acest scop din inițiativa comunistilor și la nivelul întregii țări, a avut loc în luna noiembrie 1944, ea fiind cunoscută sub denumirea de *Săptămîna Ardealului și a Moldovei*⁸¹. În apelul amintit, publicat în ziarul „Scnteia”, se poate găsi o largă expunere de motive asupra problemelor pe care acțiunea le implica cu relevarea riguroasă a necesității transpunerii lor în fapt prin unirea eforturilor organizațiilor progresiste și democratice și colaborarea întregii națiuni. „Organizînd săptămîna ajutorării Ardealului și a Iașului, nu avem credința că în această săptămîna se va putea umple întregul gol imens ce este de umplut. Sunăm doar alarma și chemăm la mobilizare — sublinia documentul menționat. În această săptămîna să facem pași mari, de la început, luminînd drumul unei solidarizări necesare, urgente, a întregului popor într-o problemă națională ce nu mai rabdă întîrziere în dezlegarea ei”⁸².

Văzute în perspectivă istorică, rezultatele materiale ale acțiunii din noiembrie 1944 au fost însemnate, ele punînd în evidență spiritul de solidaritate caracteristic al maselor largi de oameni ai muncii față de victimele războiului hitlerist, adevîrnea patriotică la o operă de interes național așa cum era repunerea acestor regiuni în circuitul economic al țării, ca o condiție a însăși participării țării alături de Națiunile Unite la lupta finală împotriva Reichului nazist. Pentru impulsionearea activității de refacere economică au fost create în întreaga țară comitete de acțiune pentru organizarea și desfășurarea efortului de repunere pe picioare a economiei și implicit pentru ajutorarea populației afectate, pentru susținerea eficientă a frontului. Ele aveau o largă componentă socială incluzînd muncitori, țărani, intelectuali, gospodine, comercianți, slujitori ai bisericii etc. Nu numai atît, dar, ca să se confere activității acestor comitete un conținut cît mai eficient, a fost creat un organism național de coordonare, format din reprezentanți ai organizațiilor democratice care au aderat la campania de refacere rapidă a economiei și de ajutorare a populației sinistrate din Moldova și nordul Transilvaniei. Un moment însemnat pentru centralizarea tuturor eforturilor ce se desfășurau în acest sens l-a constituit ședința din 17 decembrie 1944 a Comitetului de coordonare⁸³ la care au participat reprezentanți ai Ministerului Sănătății, Crucii Roșii Române, Apărării Patriotice, Ligii Operelor Sociale, Ministerului de Finanțe și Apărării Naționale⁸⁴. Cu acest prilej au fost adoptate hotărîri concrete privind atît desfășurarea campaniei pentru care menținerea unor contacte permanente între organizațiile aderente era absolut necesară, cît și măsuri

⁸⁰ „Scntela” din 16 noiembrie 1944.

⁸¹ „Clotopul” din 30 noiembrie 1944.

⁸² „Scntela” din 16 noiembrie 1944.

⁸³ Ibidem, din 18 decembrie 1944.

⁸⁴ Ibidem.

imEDIATE de ajutorare a sinistraților din Moldova : 40 vagoane alimente, combustibil, medicamente și echipamente sanitare, îmbrăcăminte etc.⁸⁵.

Dimensiunea ecoului pe care această acțiune l-a avut în mijlocul maselor, a rezultatelor obținute în cadrul campaniilor de colectări întreprinse în întreaga țară, a făcut posibilă trimiterea în aceste regiuni a unor importante fonduri de bani și alte produse (cereale, alimente etc.)⁸⁶. Numai în Moldova, zona istorică cea mai afectată ca urmare a războiului, au fost trimise 1 500 tone de porumb, două tone de orez, 800 tone de petrol, 150 tone de zahăr, 10 tone de săpun, 800 m² de textile, haine și îmbrăcăminte pentru 5 000 persoane, diverse medicamente împreună cu suma de 531 milioane lei⁸⁷. Urmarea acestor eforturi a fost crearea a 150 de cantine sătești, la care au luat masa gratuit, pe diferite perioade de timp, peste 61 000 de persoane afectate de război, orfani, văduve, invalizi⁸⁸. Să consemnăm faptul că aceeași atenție a fost acordată și nordului Transilvaniei, acolo unde dominația horthistă, iar apoi trecerea frontului au lăsat același tablou pustiitor : foamete, tifos, sate distruse pînă la temelii, zeci de mii de deportați, orfani și văduve de război. Și aici au fost trimise importante ajutoare : 150 milioane lei, 50 tone de zahăr, 10 tone de săpun, 50 tone de petrol, 4000 m² de textile, 2 tone de orez, 750 kg miere ș.a.⁸⁹, rezultate ca urmare a colectelor publice. Au fost ajutoare ce au făcut ca abnegația și spiritul de sacrificiu ale oamenilor muncii din această regiune să capete dimensiuni revelatorii și astfel să se poată susține cu mai multă forță frontul care se mutase dincolo de hotarele țării. Este dealtfel semnificativ faptul că, încă din toamna anului 1944, muncitorii din fabrici și întreprinderi, de pe ogoare, intelectualii și studenții din această zonă a țării s-au angajat să contribuie prin muncă patriotică la refacerea căilor ferate, a gărilor, a podurilor și șoselelor distruse, contribuind în acest fel la asigurarea transporturilor de materiale și oameni spre frontul antihitlerist⁹⁰. Muncitorii de la fabrica „Dermata” (Cluj-Napoca) au renunțat la rația lor de pîine în folosul deportaților ce se repatriau⁹¹. La Cluj-Napoca, Oradea și alte centre au fost organizate săptămîni speciale de acțiune pentru sprijinirea deportaților, în cadrul cărora s-au colectat bani, alimente, îmbrăcăminte. S-a organizat, de asemenea, transportul deportaților cu trenuri speciale. Au fost create cantine și alte forme de ajutorare în gări, la orașe și sate, unde luau masa diverse categorii de sinistrați⁹². Pentru copiii orfani s-au înființat 54 de cămine, cu o capacitate de 5 000 de paturi⁹³.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 105, f. 56—57; 116—118, 121; *Primul congres al Apărării Patriotice*, p. 66—67; *Apărarea Patriotică, Trecut și prezent*, București, 1945, p. 18—19; „Buletinul Apărării Patriotice” din 1 mai 1945.

⁸⁷ Arh. I.S.I.S.P., cota K. XXIX-8; *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 66—87.

⁸⁸ *Apărarea Patriotică. Trecut și Prezent*, p. 18—19; „Buletinul Apărării Patriotice” din 1 mai 1945.

⁸⁹ *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 88; „Buletinul Apărării Patriotice”, din 1 mai 1945.

⁹⁰ *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 67.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem.

Să consemnăm, în încheiere, că începutul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, marcat în timp de insurecția din august 1944 și încheierea ostilităților militare din Europa la 9 mai 1945, s-a derulat sub semnul unei aparente discordanțe între conținutul și sensul politicii interne pe de o parte și acelea ale politicii externe pe de altă parte. Dacă viața politică internă a cunoscut o perioadă de involburare revoluționară, de aspre și susținute confruntări de clasă între forțele social-politice care înfăptuiseră actul insurecțional din august 1944, ceea ce s-a reflectat în rapida succesiune a diferitelor guverne pînă la instaurarea celui de la 6 martie 1945 condus de dr. Petru Groza, fiecare din momentele de schimbare aducînd un plus de preponderență forțelor revoluționare în frunte cu comuniștii, în ceea ce privește susținerea frontului și, ca atare, în aplicarea clauzelor înscrise în Convenția de armistițiu a existat un real consens național. Toate forțele politice, dincolo de interesele lor de clasă, au socotit că se impune a afirma, în plan programatic, necesitatea unui efort cît mai substanțial în realizarea cauzei Națiunilor Unite, aceea a înfrîngerii Germaniei naziste. Le-au despărțit în schimb chipul diferit de înțelegere nu numai a raportului dintre situația politică internă și angajarea potențialului de luptă al poporului în confruntarea cu inamicii Națiunilor Unite, dar și modalitățile cu totul diferite de a acționa pentru valorificarea efectivă a potențialului militar de care dispunea poporul român. Blocul forțelor revoluționare în frunte cu partidul comunist înțelegea să acționeze și, în mod efectiv, a acționat pentru înfăptuirea rapidă a unor largi și profunde transformări în structurile social-politice ale țării, ca o condiție a fortificării potențialului de luptă contra Germaniei naziste, mobilizarea în formele cele mai diferite a maselor fiind o condiție principală a victoriei lor pe ambele fronturi. Forțele politice reacționare, fără a nega în principiu interdependența dintre politica internă și cea externă, gîndeau că pentru recîstigare a independenței naționale și a integrității teritoriale a țării ar fi fost necesară aminarea rezolvării problemelor interne reclamate de mase, o poziție ce reflecta grija deosebită pentru apărarea intereselor lor de clasă. Era o viziune îngustă ce se reflecta ca atare și asupra modalităților concrete de a acționa pentru atingerea obiectivelor de politică externă, implicit asupra eficienței mijloacelor preconizate pentru aceasta. De aceea orice încercare de punere în evidență a legăturilor permanente și indisolubile dintre front și masele populare, ca trăsătură definitorie pentru participarea României la războiul antihitlerist, fără a pierde din vedere consensul programatic al forțelor politice cu privire la necesitatea acestui efort, trebuie să releve și ceea ce le-a despărțit în planul intereselor de clasă. Este temeiul istoric prin prisma căruia se poate sublinia odată mai mult viabilitatea lozincii partidului comunist *Totul pentru front, totul pentru victorie!* caracterul just al războiului purtat de poporul român contra Germaniei naziste. Aceleași legături, dintre front și mase, explică, pe de altă parte, forța și capacitatea de acțiune a Partidului Comunist Român, a organizațiilor democratice de sub conducerea sa pentru mobilizarea întregului popor român la acțiunile de sprijinire multilaterală a combatanților de pe front și care aveau să-i asigure treptat un rol proeminent de forță politică conducătoare a proceselor revoluționare ce vor urma, iar apoi a întregii națiuni.

Îmbrățișată de întregul popor, chemarea patriotică a partidului comunist *Totul pentru front, totul pentru victorie* a devenit lozinca ce a mobilizat la acțiune milioane de oameni, creatori cu brațul sau cu mintea, care n-au pregetat să-și aducă contribuția, în diverse chipuri, la realizarea acestui obiectiv de însemnătate principială în cadrul primei etape a revoluției democrat-populare, pentru a se constitui și ca o dovadă istorică indubitabilă — aceea că unitatea moral-politică dintre frontul antihitlerist și întregul popor român a fost o realitate vie, permanentă.

Exprimînd dragostea și prețuirea întregii națiuni pentru cei care au dus cu arma în mînă, departe de meleagurile natale, eroismul poporului român, năzuința sa spre libertate și progres, oamenii muncii din întreaga țară au organizat primirea sărbătorească și festivă a ostașilor întorși de pe front. Pretutindeni au avut loc mitinguri și adunări populare, prilej de subliniere a contribuției însemnate aduse de poporul român la desfășurarea războiului antihitlerist în ultima sa parte, un însemn concret al vitejiei și spiritului de sacrificiu de care au dat dovadă ostașii noștri în luptele crincene care marcau, acum 35 de ani, zdrobirea definitivă a Reichului nazist. Sînt toate acestea fapte istorice concrete în baza cărora secretarul general al partidului, președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu aprecia la a 35-a aniversare a insurecției naționale din august 1944, că lupta pentru eliberarea patriei iar apoi a Ungariei și Cehoslovaciei, a unei părți din teritoriul Austriei pînă la obținerea victoriei finale asupra Germaniei hitleriste „a fost susținută de efortul întregului popor care a răspuns fără preget chemării partidului nostru comunist «Totul pentru front, totul pentru victorie»”⁹⁴.

LES MASSES POPULAIRES ET LE FRONT ANTIHITLÉRIEN

RÉSUMÉ

La participation de la Roumanie à la guerre antihitlérienne, aux côtés de la coalition des Nations Unies, a constitué l'un des principaux objectifs de la révolution démocratique-populaire laquelle commença par suite de la victoire de l'insurrection nationale armée antifasciste et anti-impérialiste d'août 1944 et qui fut accomplie sous le mot d'ordre lancé par le Parti Communiste : « Tout pour le front, tout pour la victoire ! »

En utilisant certains résultats déjà obtenus par l'historiographie, l'auteur brosse, dans leurs grandes lignes, les prémisses historiques de l'impératif national sous lequel fut lancé l'appel « Tout pour le front, tout pour la victoire », de même que l'image de l'effort auquel s'était engagé le peuple tout entier, après quoi il présente amplement l'apport des masses à l'appui de la cause mentionnée.

Embrassé par tout le peuple, l'appel patriotique du Parti Communiste Roumain est devenu le mot d'ordre qui a mobilisé à l'action des

⁹⁴ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 18, p. 579.

millions d'hommes, ouvriers et intellectuels, qui ont apporté leur contribution, sans réserves, à l'accomplissement de cet objectif à valeur de principe, démontrant que l'unité morale-politique entre le front antihitlérien et le peuple roumain a été une réalité vivante, permanente. Sur l'initiative du Parti Communiste Roumain et avec le large concours des organisations patriotiques, dirigées et orientées par celui-ci, dans tout le pays furent organisées des collectes publiques : des centaines de colis d'aliments, vêtements, livres, médicaments, etc. furent périodiquement envoyés au front accompagnés d'émouvantes lettres de remerciements et d'encouragement adressées à ceux qui faisaient le sacrifice de leur propre vie dans la lutte finale de libération des peuples de la domination nazie.

On organisa également des actions visant à l'appui des veuves, des invalides et des orphelins de guerre, à la reconstruction de certaines unités économiques et établissements socio-culturels des régions gravement affectées par les conséquences de la guerre hitlérienne.

„IMPERATOR BULGARIAE ET VLACHIAE”. ÎN JURUL GENEZEI ȘI SEMNIFICAȚIEI TERMENULUI „VLACHIA” DIN TITULATURA LUI IONIȚĂ ASAN

DE

STELIAN BREZEANU

Capitolul relațiilor dintre românii nord-dunăreni și statul Asăneștilor a fost deschis cu aproape trei veacuri în urmă de Dimitrie Cantemir, pentru a se constitui apoi într-o tradiție cărturărească urmărită cu recunoscute spirit critic de Alexandru Elian, în introducerea din cel de al treilea volum al *Izvoarelor istoriei României*¹. La Cantemir, inspirat din istoricul bizantin Nicetas Choniates, cel dintîi „domn al tuturor românilor” este Ivanko, ucigașul lui Asan, căruia îi atribuie toate faptele de arme ale lui Ioniță (1197—1207), cu care-l confundă. Mai departe, cărturarul moldovean dă friu liber fanteziei sale, pentru a-i aduce pe românii biruiți de latini și bulgari la nord de Dunăre în 1236, în frunte cu Ioan vodă sau cu „vre-un fecior sau nepot” al lui care putea fi Dragoș Vodă sau Radu Vodă². Dar la temeiul tradiției cărturărești din perioada următoare nu au stat speculațiile lui Cantemir, rămase pînă tîrziu în manuscris, ci o serie de tradiții locale românești din dreapta Oltului, preluate de istoriografia noastră și interpretate pe temeiul unor texte bizantine greșit înțelese. Ca urmare a unui șir întreg de interpretări eronate ale informațiilor cuprinse în istoria lui Choniates și ale altor autori bizantini³, cronicarii munteni aflați în slujba Cantacuzinilor identifică Vlahia Asăneștilor cu Țara Românească, singura Vlahie cunoscută la vremea lor, iar reședința fondatorilor statului vlaho-bulgar este deplasată din Tirnovo, spre nord, în Craiova banilor, cetate nord-dunăreană ce avea o biserică cu hramul Sf. Dimitrie⁴. Această interpretare era întărită de tradiția migrației românilor din sudul la nordul Dunării, tradiție încorporată în *Istoria Țării Rumânești de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini* tot de un cronicar cantacuzinesc⁵. Așa Ioniță devine la Dionisie Fotino domnul Olteniei și ctitorul bisericii

¹ *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III: *Scriptores byzantini, saec. XI—XIV*, ed. Alexandru Elian și Nicolae-Șerban Tanașoca, București, 1975, p. XXIV și urm.

² D. Cantemir, *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, București, 1901, p. 423, 465. Cf. Al. Elian, *op. cit.*, p. XXV.

³ Vezi cercetarea lui Al. Elian, *op. cit.*, p. XXV—XXVII.

⁴ *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche a sa întemeiere pînă la anul 1774*, trad. de G. Sion, București, 1863, p. 18.

⁵ *Istoria Țării Românești de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini* (= *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopiseșul cantacuzinesc*), ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 1.

Sf. Dimitrie din Craiova, cetate în numele căreia același autor crede că se păstrează amintirea unui crai Iovan, identificat cu suveranul vlaho-bulgar⁶. Aceste speculații au fost transmise de la un autor la altul în cursul secolului trecut în istoriografia noastră⁷.

Dar tema legăturilor românilor de la nordul Dunării cu Asăneștii a fost preluată și dezvoltată de pana prestigioasă a lui Dimitrie Onciul, care a introdus-o în literatura istorică modernă din țara noastră. La Onciul, Asăneștii sint „regi ai Bulgariei și ai Vlahiei”, în care Vlahia este identificată, pe linia vechii tradiții cărturărești, cu Țara Românească; astfel, Asăneștii „au pus temelia statului român la stînga Oltului și lor li s-au închinat banii din Oltenia”⁸. Intrat în acest chip în cuprinsul țaratului vlaho-bulgar, principatul muntean s-a desprins de sub stăpînirea Asăneștilor în cursul invaziei tătare din 1241⁹, urmîndu-și apoi propriile destine. Pe parcursul a patru decenii de activitate neobosită, de la lucrarea sa de doctorat — susținută la Viena în 1884 — și pînă în ultimii ani ai vieții, Dimitrie Onciul nu a încetat să adune argumente, de cea mai diversă proveniență, în apărarea teoriei sale¹⁰. Tradiția populară a lui Negru Vodă, ca expresie mitică a stăpînirii nord-dunărene a suveranilor din Tirnovo, și raporturile conducătorilor vlaho-bulgari cu teritoriile de la nord de Dunăre în cursul luptelor cu bizantinii și cu latinii, titulatura lui Ioniță și a regilor maghiari și particula Io din titlul domnilor români, organizarea religioasă a teritoriilor carpato-dunărene și relațiunea lui Paisie din Hilandar despre cucerirea de către Asan a „celor două Vlahii” au constituit cele mai importante temeuri ale construcției sale^{10bis}. Teza lui Onciul a fost reluată în ultimele decenii de mai mulți istorici români și străini. Într-un studiu consacrat conflictului dintre Ioniță și regele maghiar Emeric, Aloisio Tăutu identifică teritoriile aflate în litigiu cu dota Margaretei de Ungaria¹¹, fiica lui Bela al III-lea, căsătorită cu împăratul Isaac al II-lea Angelos, dotă ce cuprindea regiunile Sirmium, Banatul și Transilvania meridională. La capătul unei analize foarte strînse, Tăutu conchide că aceste teritorii formau „Vlahia” din titulatura lui Ioniță și — aici se desparte de concluziile lui Onciul — pierderea lor prin crearea Banatului de Severin, care le încorpora, explică absența termenului de „Vlahia”

⁶ D. Fotino, *Ἱστορία τῆς πάλαις Δακίας*, Viena, 1818, I, p. 282—283.

⁷ M. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, I, Berlin, 1837, p. 36; D. Papazoglu, *Călduza de rîul Dunării, din Porta de Fier în Marea Neagră sau Guide de voyageur. De Séverin à la Mer Noire*, București, 1863, p. 29; Dim. Frunzescu, *Dicționarul topografic și statistic alu Romaniei*, București, 1872, p. 143; C. Bolliac, *Topographie de la Roumanie*, Paris, 1856, p. 23. Critica acestor speculații la B. P. Hasdeu, *Originile Craiovei*, 1230—1400, București, 1878, p. 1 și urm.

⁸ D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. Aurelian Sacerdoțeanu, București, 1968, I, p. 411.

⁹ *Ibidem*, p. 22, 423—425.

¹⁰ Aurelian Sacerdoțeanu, *Viața și opera lui Dimitrie Onciul*, în: D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 21—22, 33 și urm.

^{10 bis} Ideea stăpînirii Asăneștilor asupra unui teritoriu nord-dunărean, identic cu Vlahia din titlul lor, se află și la unii istorici străini, între care R. Roesler (*Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, Viena, 1867, p. 12, 13, 26) și „roeslerianul” J. L. Pič (*Über die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880, p. 85 și urm.; idem, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, Leipzig, 1886, p. 61 și urm.). Pentru alte detalii, vezi D. Onciul, *op. cit.*, p. 615, n. 58.

¹¹ Asupra Margaretei de Ungaria, vezi L. Tăutu, *Margherita di Ungheria imperatrice di Bisanzio*, în: „Antemurale”, III (1956), p. 51—79.

din titlul lui Ion Asan al II-lea¹². Ștefan Ștefănescu admite o stăpânire a Asăneștilor la nord de Dunăre în prima jumătate a veacului al XIII-lea și identifică „cele două Vlahii” din relația lui Paisie din Hilandar cu teritoriile din stînga și din dreapta Oltului¹³, concluzii însușite și de Eugen Stănescu, care ia în considerație pentru „cele două Vlahii” și teritoriul dintre Carpați și Dunăre și, respectiv, dintre Dunăre și Balcani¹⁴. Concluziile lui Onciul, Ștefan Ștefănescu și Eugen Stănescu au fost recent îmbrățișate și de Borislav Primov, într-un studiu consacrat rolului vlahilor balcanici în crearea celui de al doilea țarat bulgar. Pentru distinsul istoric din Sofia, „nu este probabil ca însuși Caloian să fi întrebuințat denumirile „Bulgaria” și „Vlachia”, referindu-se la una și aceeași țară”, fapt pentru care conchide că mențiunea Bulgariei și Vlahiei în titlul lui Ioniță „trebuie interpretată ca referindu-se la două țări deosebite, dintre care una era Bulgaria, iar cealaltă denumea teritoriile românești de la nord de Dunăre”¹⁵. O poziție oarecum distinctă, nu diferită însă în esență de teza lui Onciul, se întâlnește la Aurelian Sacerdoțeanu, care acceptă o stăpânire efectivă a Asăneștilor la nord de Dunăre, fără a stabili o relație între aceste teritorii și „Vlachia” din titlul lui Ioniță¹⁶.

Cea dintîi luare de poziție față de teoria lui Onciul se înregistrează la A.D. Xenopol, care dă și cea mai cuprinzătoare critică a ei¹⁷. Pentru acesta, Vlachia Asăneștilor nu poate fi decît la sud de Dunăre, dar nu în vechea Moesie ci pe versanții meridionali ai Balcanilor, acolo unde o așează izvoarele contemporane¹⁸. Partizanul întemeierii Țării Românești în urma „descălecaturii” unui voievod român de peste munți respinge ideea că la temelia principatului muntean stă închinarea Basarabilor olteni față de Asănești, stăpîni peste teritoriul din stînga Oltului, idee ce vine în contradicție cu realitatea istorică în care Basarabii sînt adevărații întemeietori ai statului român dintre Dunăre și Carpați¹⁹. Tot Xenopol este primul care remarcă șubrezenia argumentului terminologic invocat de Onciul în sprijinul tezei sale²⁰. În aceeași vreme, teoria lui Onciul este respinsă

¹² Idem, *Le conflit entre Johanitsa Asen et Emeric, roi de Hongrie (1202—1204)*, în : „Studi e Testi”, 233, Mélanges Eugène Tisserant, vol. III, partea a 2-a, Vatican, 1964, p. 392—393.

¹³ Șt. Ștefănescu, *Legături româno-bulgare în prima jumătate a secolului al XIII-lea*, în : *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 226—227.

¹⁴ E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains aux IXe—XVe siècles*, în „Actes du XIVe Congrès international des études byzantines, Bucarest, 6—12 septembre, 1971”, vol. I, București, 1974, p. 409.

¹⁵ B. Primov, *Crearea celui de-al doilea țarat bulgar și participarea vlahilor*, în : *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor, sec. XII—XIX*, București, 1971, p. 51. Teza stăpînirii bulgare dincoace de Dunăre este apărută și în *Istoriia na Bălgarija*, Sofia, 1954, I, p. 182, iar teritoriul vîltorului principat muntean este cuprins în hîrțile celui de al doilea țarat bulgar, către 1230 (D. Angelov, *Le bogomilisme, résurgence de la pensée rationaliste*, în vol. : *Apport des Bulgares aux richesses culturelles des peuples*, Sofia, 1968, p. 72—73).

¹⁶ A. Sacerdoțeanu, *Cu privire la problema continuității poporului român*, „Studii”, XXIII (1970), nr. 1, p. 10—11 ; idem, în D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 376. Același autor respinge ideea unei stăpîniri a Asăneștilor la nord de Dunăre în *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle*, Paris, 1930, p. 100.

¹⁷ A.D. Xenopol, *L'Empire valacho-bulgare*, „Revue historique”, 47 (1891), p. 277, n. 1 ; idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, București, 1926, vol. III, p. 223 și urm.

¹⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 243 ; vol. III, p. 225.

¹⁹ *Ibidem*, p. 229—230.

²⁰ *Ibidem*, p. 226—227.

de B.P. Hasdeu, pentru care „o stăpînire bulgărească în regiunea Carpaților, nici după Asan, nici înainte de Asan, nu înfățișează nici o umbră de probă”²¹. Deși păstrează un caracter sud-dunărean, Vlahia Asăneștilor are la N. Iorga o imagine total diferită de aceea a lui Xenopol. În deplină contradicție cu afirmațiile izvoarelor contemporane, marele nostru istoric susține că mișcarea condusă de Petru și Asan a izbucnit în Thessalia, regiune de mare concentrare a vlahilor balcanici în tot cursul evului mediu, de unde în marșul lui biruitor noul stat avea să-și deplaseze centrul de greutate spre est, în cîmpia dintre Balcani și Dunăre²². C.C. Giurescu și Gh. I. Brătianu revin, în urma unei anchete atente întreprinse asupra surselor bizantine și latine, la teza așezării Vlahiei Asăneștilor în Munții Balcani. Pentru cel dintîi, Vlahia este „o realitate etnică și geografică” ce se întindea „de-a lungul Balcanului... de la Marea Neagră pînă în Serbia de azi... ocupînd ambele versanturi ale lui”²³, în timp ce la al doilea aceasta are o arie mai restrînsă, limitată la muntele Haemus²⁴, concluzie la care ajunge și N. Bănescu²⁵. Mulți alți istorici, români și străini, între care Mihail Kogălniceanu²⁶, Konstantin R. von Höfler²⁷, R. L. Wolff²⁸, G.G. Litavrin²⁹, P.P. Panaitescu³⁰, Al. Elian³¹ și alții afirmă caracterul sud-dunărean al Vlahiei Asăneștilor, de unde a pornit impulsul mișcării eliberatoare.

Au fost formulate, în esență, două teorii, din care nu lipsesc nuanțele de la un autor la altul. Prima, așează „Vlahia” din titlul lui Ioniță la nordul Dunării, în teritoriile stăpînite de suveranii din Tîrnovo în această regiune, cealaltă, cu un evantai mai larg de soluții, situează Vlahia la sud de Dunăre, de pe țărmul Pontului și versanții orientali ai Haemusului pînă în Thessalia. Atît într-un caz cît și în celălalt, de la Cantemir încoace ches-

²¹ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. IV, *Introducerea*, București, 1898, p. XLV—L.

²² N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, I, p. 96; idem, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică*, București, 1919, p. 20 și în versiunea franceză a lucrării *Histoire des Roumains de la Peninsule des Balcons*, Bucarest, 1919, p. 13—14; idem, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, Bucarest, 1937, III, p. 106 și urm.

²³ C. C. Giurescu, *Despre Vlahia Asăneștilor*, Cluj, 1931, p. 120. Ideea este reluată în idem, *Istoria românilor*, ed. a II-a, București, 1935, vol. I, p. 296 și urm. și în C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, București, 1975, I, p. 190 și urm.

²⁴ Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 66.

²⁵ N. Bănescu, *L'ancien État bulgare et les Pays roumains*, Bucarest, 1947, p. 60.

²⁶ M. Kogălniceanu (*op. cit.*, p. 29 și urm.) acceptă o stăpînire a Asăneștilor la nord de Dunăre, în Banat, dar vlahii care au pus bazele țaratului din Tîrnovo ca și conducătorii lor, Petru și Asan, sînt din vechea Moesia, cu nucleul ei muntele Haemus.

²⁷ Konstantin R. von Höfler, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Asseniden, 1186—1257*, în „Sitzungsberichte der philos.-historischen Classe der K. Akad. de Wissenschaften”, Bd. 95, 1979, p. 229—245.

²⁸ R. L. Wolff, *The „Second Bulgarian Empire”. Its Origin and History*, „Speculum”, XXIV (1949), nr. 2, p. 167—206.

²⁹ G. G. Litavrin, *Bolgarija i Vizantijska v XI—XII vv.*, Moscova, 1960, p. 430 și urm.; idem, *Vlahi vizantijskih istocinikov X—XII vv.*, în vol. *Iugo-vostocinaija Evropa v srednie veka*, Chișinău, 1972, p. 97, 118.

³⁰ P. P. Panaitescu, *Einführung in die Geschichte der rumänischen Kultur*, București, 1977, p. 187 și urm.

³¹ Al. Elian, *op. cit.*, p. XXIV și urm.

tiunea identificării Vlahiei Asăneștilor a venit în atingere — la unii autori a fost chiar subsumată uneia dintre temele capitale ale literaturii noastre istorice din toate timpurile, și anume problemei continuității^{31bis}. Nu ne-am propus în rindurile de față să așezăm chestiunea noastră în cadrul larg al începuturilor noastre statale. Țelul anchetei este mult mai modest și este legat de descifrarea sensului termenului de „Vlahia” din izvoarele din primii ani ai veacului al XIII-lea. În această perspectivă, ancheta are un întreg obiectiv, și anume: geneza noțiunii de „Vlahia” în titulatura lui Ioniță, așezarea Vlahiei Asăneștilor în lumina surselor contemporane, bizantine și latine, și, în sfârșit, relația dintre Vlahia Asăneștilor și teritoriul românesc nord-dunărean.

Studiul titulaturii lui Ioniță (1197—1207) are la bază corespondența sa cu papa Innocențiu al III-lea (1198—1216)³², legată de recunoașterea titlului de rege și încoronarea suveranului vlaho-bulgar de către un legat pontifical și de trecerea bisericii din Tîrnovo sub autoritatea Romei³³. Corespondența, ce se întinde pe parcursul a cinci ani (1199/1200—1205), consemnează existența în titulatura lui Ioniță a mai multor variante — *imperator Bulgarorum et Blachorum*³⁴, *imperator Bulgarorum*³⁵, *dominus et imperator totius Bulgarie et Vlachie*³⁶, *rex totius Bulgarie et Vlachie*³⁷ și *imperator Bulgarie*³⁸ —, reductibile totuși la două forme de bază — *imperator Bulgarorum et Blachorum* și *imperator/rex Bulgarie et Vlachie*. Merită a fi relevată în acest context și titulatura dată de cancelaria ponti-

^{1 bis} De remarcă, că toți „roesslerienii” apără, din motive lesne de înțeles, teza așezării Vlahiei Asăneștilor la sud de Dunăre. Vezi, mai sus, nota 10 bis.

³² Corespondența suveranului balcanic cu Innocențiu al III-lea a cunoscut de-a lungul timpului mai multe ediții. Amintim, între altele, Migne, *Patrologia Latina*, (=P.L.), vol. CCXV; Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 1 și urm.; *Prepiskata na papa Inokentija III ka Bălgarije*, ed. Ivan Dulceev, în: „Godišnik na Universit. Kliment Ochridski”, istor.-filol. fak., XXXVIII, 3, Sofia, 1942; *Acta Innocentii III (1198—1216)*, ed. P. T. Haluščynskij (=Pontifica communis... juris canonici orient., Fontes 3 ser. II), Vatican, 1944; *Latinski izvori za bălgarskata istorija (Fontes Latini Historiae Bulgaricae)*, vol. III [=Izvori za bălgarskata istorija, vol. XII], red. M. Voinov, I. Dulceev, S. Lišev și B. Primov, Sofia, 1965. În cele ce urmează vom folosi ediția lui I. Dulceev (=Prepiskata).

³³ Asupra acestor tratative, V. N. Zlatarski, *Istorija na bălgarskata dăržava prez srēdne vekovje*, vol. III: *Bălgarija pri Asănevci (1187—1280)*, Sofia, 1940, p. 149 și urm.

³⁴ *Prepiskata*, doc. 2, p. 22; doc. 18, p. 47.

³⁵ *Ibidem*, doc. 9, p. 31. Același titlu îl găsim și într-un sigiliu de plumb publicat de N. A. Mušmov (*Un sceau en plomb du Tsar Kaloyan (1196—1207)*), „Byzantinoslavica”, IV (1932), p. 136—138, în care apare formula „Caloian, țar al bulgarilor”.

³⁶ *Ibidem*, doc. 15, p. 43.

³⁷ *Ibidem*, doc. 30, p. 65. Considerat de I. Dulceev (*ibidem*, p. 102—103) o traducere greșită a titlului de țar = *basileus* = *imperator* de către curia papală, titlul de *rex* din scrisoarea de față rămâne ecoul diferenței de concepție dintre Roma și Tîrnovo asupra titlului lui Ioniță (Zlatarski, *op. cit.*, p. 207—210; R. L. Wolff, *op. cit.*, p. 196—198; G. Prinzing, *Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204—1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwiklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges*, München, 1972, p. 148—150). În acest caz, suveranul balcanic a trebuit să facă concesiile punctului de vedere occidental, reprezentat de cancelaria papală, potrivit căruia nu poate exista decât un singur împărat, și acela roman. Asupra disputelor ideologice în jurul titlului imperial din anii de după 1204, vezi S. Brezeanu, *Das Zweikaiserproblem in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, 1204—1261*, „Revue roumaine d'histoire”, XVII (1978), nr. 2, p. 249—267.

³⁸ *Prepiskata*, doc. 18, p. 48.

ficală țarului vlaho-bulgar — *dominus Bulgarorum et Blachorum*³⁹ sau, după recunoașterea titlului regal, *rex Bulgarorum et Blachorum*⁴⁰ — , ca și numele statului lui Ioniță — *regnum Bulgarorum et Blachorum*⁴¹ și *Bulgaria et Vlachia*⁴².

O primă chestiune ridicată de titulatura lui Ioniță este legată de progresul ce se opera, în împrejurări ce urmează a fi lămurite, în concepția politică a suveranului din Tîrnovo prin trecerea de la titlul *imperator Bulgarorum et Blachorum*, în care regatul este conceput ca o comunitate de persoane (*Personenverbandstaat*) asupra căreia se exercită autoritatea monarhică, la cel de *imperator/rex Bulgarie et Vlachie*, ce trădează o nouă viziune, în care statul apare ca o realitate teritorială (*institutionellen Flächenstaat*)⁴³. Chestiunea, de netăgăduită însemnătate pentru lămurirea sensului titulaturii țarului vlaho-bulgar, ne impune o scurtă privire asupra evoluției ideii de stat pe plan european pînă în pragul veacului al XIII-lea.

În Occident, titulatura celor dintîi regi „barbari” traduce concepția vremii despre putere; ei erau *reges gentium*⁴⁴, regii comunităților tribale în fruntea cărora pătrunseseră pe teritoriile imperiului — *rex Gothorum*, *rex Francorum*, *rex Langobardorum* — , și, cu investitura formală a împăraților romani, generalii sau guvernatorii populațiilor romane aflate sub stăpînirea lor⁴⁵. Mutațiile din structura etnică a regatelor occidentale din secolele VII—VIII, legate de asimilarea păturii conducătoare minoritare de masa populației romane, nu aduc modificări în concepția statală. Monarhii occidentale rămîn în continuare regii unor comunități umane⁴⁶, concepție străină de orice principiu teritorial de putere și păstrată în vigoare pînă în secolul al XII-lea, cînd o nouă concepție statală apare sub influența transformărilor din structura însăși a regatelor europene. Renașterea economică din secolele XI—XII aduce pe primul plan al vieții politice occidentale monarhiile „naționale”, dotate cu o administrație publică, aptă să restituie autorității regale toate atributele puterii sale; în Sicilia și Anglia, mai întîi, în Franța, mai apoi, unde procesul reconstituirii puterii publice rămîne clasic prin caracterul său foarte elaborat, regalitatea își constituie treptat o seamă de instituții care transformă regatul într-o realitate teritorială, iar locuitorii săi într-o comunitate politică, dar și

³⁹ *Ibidem*, doc. 3, p. 23; doc. 11, p. 34.

⁴⁰ *Ibidem*, doc. 12, p. 34; doc. 20, p. 50; doc. 24, p. 54; doc. 33, p. 69; doc. 37, p. 75.

⁴¹ *Ibidem*, doc. 13, p. 38.

⁴² *Ibidem*, p. 37, 38, 39, 51, 57, 58. De remarcă că în gestele papale Ioniță apare și *rex totius Bulgariae et Blaciae* (P.L., 214, col. 129). Totodată, cronicarii occidentali ai celei de a IV-a cruciade vād în țarul vlaho-bulgar fie *li rois de Blakie et de Bougrie* (Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, ed. E. Faral, Paris, 1939, t. I, p. 206; t. II, p. 194, 202, 273, 276, 333), fie *li rois de Blakie* (Villehardouin, *op. cit.*, p. 311, 335, 345 etc.); Robert de Clari, *La conquête de Constantinople*, ed. Ph. Lauer, Paris, 1924, p. 108), ecou al aceleiași diferențe de concepție între Occident și curtea din Tîrnovo, semnalate mai sus.

⁴³ Asupra acestui proces în evul de mijloc, P. E. Schramm, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*, Stuttgart, 1956, III, p. 1079.

⁴⁴ Concepția apare limpede la papa Grigore cel Mare (Jaffé-Wattenbach, *Regesta pontificum Romanorum*, I, ed. II-a, p. 212.)

⁴⁵ Lot, *La fin du monde antique et le début du moyen âge*, Paris, 1968, p. 259 și urm.; Schramm, *op. cit.*, III, p. 1079.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 1079 și urm.

religioasă, etnică și istorică⁴⁷. Fapt de care contemporanii nu întârzie să ia cunoștință, mai devreme în Anglia, unde încă din secolul al XII-lea sub imboldul progreselor centralizării politice dar și al insularității regatului — suveranii își iau titlul de *rex Angliae*, mai târziu în Franța, unde abia la începutul secolului următor se vorbește de *tota terra regis Franciae* și de *tota Francia*, pentru ca în iunie 1204 Philip al II-lea August să-și asume titlul oficial de *rex Franciae* iar un an mai târziu să apară în cancelaria capețiană și formula *regnum Franciae*⁴⁸⁻⁴⁹. Evenimente și situații noi au precipitat progresele redescoperirii noțiunii de stat ca realitate teritorială, fenomen la care, pe lângă mobilitatea crescândă a anumitor categorii socio-profesionale — negustori, cavaleri și călugări — prilejuită de reanimarea marelui comerț și de mișcarea cruciată, au concurat marile conflicte militare din secolele XII—XIII ori tendința curiei pontificale de a stabili o concordanță între limitele diocезelor eclesiastice și granițele politice statale în plin proces de cristalizare în Occidentul secolelor XIII—XIV⁵⁰. Luarea titlului de *rex Franciae* de către Philip al II-lea August avea loc astfel în cursul conflictului suveranului capețian cu Ioan fără de Țară, așa cum aparitia formei *rex Franciae*, *rex Ungariae*, *rex Angliae*, *rex Portugaliae* ori *regnum Franciae*, *regnum Ungariae*, *regnum Daciae* etc. în cancelaria papală⁵¹ anticipează pătrunderea ei în titulatura oficială a suveranilor occidentali.

Bizanțul mostenește pe planul ideologiei politice tradițiile greco-romane. Potrivit doctrinei politice bizantine, imperiul este emanația divinității însăși și are pe pământ o misiune providențială, care constă în a supune toate popoarele universului și a le impune credința lui Cristos⁵². *Pax christiana*, care în ordinea bizantină se substituie vechii *pax romana*, devine principala idee — forță a expansiunii sale politice și culturale. Replică terestră a împărăției cerești, imperiul nu poate fi decît universal și unic; de aici și numele său, „împărăție” — *imperium*, ἡ βασιλεία, ἡ ἀρχή —, și al conducătorului său, „împăratul” — *imperator*, ὁ βασιλεὺς, ὁ αὐτοκράτωρ —, fără o determinare politico-etnică. Chiar și atunci cînd prin încoronarea lui Carol cel Mare, ce dădea naștere în Occident unui imperiu

⁴⁷ B. Guenée, *État et nation en France au Moyen Âge*, „Revue historique”, 267 (1967), p. 23; idem, *L'Occident aux XIe et XVe siècles. Les États*, Paris, 1971, p. 119—120; J. Szűcs, „Nationalität” und „Nationalbewusstsein” im Mittelalter. Versuch einer einheitlichen Begriffssprache, „Acta Historica”, XVIII (1972), nr. 3—4, p. 251.

^{48, 49} B. Guenée, *État et nation*, p. 24; idem, *Les États*, p. 115; J. Szűcs, *op. cit.*, p. 251.

⁵⁰ B. Guenée, *État et nation*, p. 25 și urm.; idem, *Les États*, p. 120 și urm.

⁵¹ Remarcabilă este frecvența acestor forme în cancelaria lui Innocențiu al III-lea. Cu titlu de exemplu, semnalăm *rex Franciae* (P.L., 214, col. 117, 118, 196, 197, 199, 290...), *rex Hungariae* (*ibidem*, col. 5, 6, 7, 8, 227, 461, 473, 502...), *rex Angliae* (*ibidem*, col. 179, 196, 206...), *rex Siciliae* (*ibidem*, col. 198, 387, 388, 389, 390, 391...) ori *regnum Franciae* (*ibidem*, col. 3, 149, 150, 319...), *regnum Ungariae* (*ibidem*, col. 227), *regnum Daciae* (*ibidem*, col. 398...), *regnum Siciliae* (*ibidem*, col. 391) etc.

⁵² Din bogata literatură asupra concepției de stat bizantine cităm, G. Ostrogorsky, *Die byzantinische Staatenhierarchie*, „Seminarium Kondakovianum”, VIII (1936), p. 41—61; Fr. Dolger, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal, 1953; O. Treitinger, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*³, Darmstadt, 1969; A. Grabar, *God and the „Family of Princes” presided over by the Byzantine Emperor*, „Harvard Slavic Studies”, II (1954), p. 117—123; D. Obolensky, *The principles and methods of Byzantine diplomacy*, in: „Rapports du XIIe Congrès international des études byzantines, Ochrida, 1961”, I, Belgrad, 1963, p. 45—61; H. Ahrweiler, *L'ideologie politique de l'Empire byzantin*, Paris, 1975.

de rivalitate, împărații bizantini au trebuit să precizeze caracterul politic al formațiunii lor statale — ἡ βασιλεία τῶν Ῥωμαίων —, potrivit doctrinei oficiale *orbis*-ul lor nu cunoștea limite, în timp ce celelalte neamuri „nu formează state, ele s-au stabilit în pământ de drept roman, imuabil, orice concesie făcută în favoarea lor putînd fi modificată sau pur și simplu retrasă”⁵³. Formulele ce definesc împărăția bizantină — ἡ βασιλεία τῶν Ῥωμαίων, ἡ ἀρχὴ τῶν Ῥωμαίων, τὸ κράτος τῶν Ῥωμαίων, etc. — sînt suficient de vagi și abstracte pentru a nu exprima noțiunea de stat⁵⁴, dar apte să redea admirabil aspirația spre universalitate a imperiului. Această aspirație explică absența oricărei determinări teritoriale⁵⁵ din titulatura oficială a împăraților bizantini ὁ βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων, conducătorii unui imperiu care pe parcursul a peste un mileniu de existență ne oferă în istoria europeană medievală exemplul unic al unui stat cu structuri administrative riguros centralizate. Călăuziți de aceeași doctrină politică, împărații latini și-au menținut în titulatură formula *imperator Romanorum* și, în denumirea statului lor, *imperium Romanum* în primii ani de existență a Imperiului latin din Constantinopol⁵⁶. Către 1209⁵⁷, Henric I (1206—1216) renunță, constrins de papa Innocențiu al III-lea și de împăratul occidental, la această titulatură în schimbul celei de *imperator Romaniae*, formulă în care P.E. Schramm vedea rezultatul pătrunderii principiului teritorial de stat din Occident în Orientul bizantin⁵⁸. Dar prin această modificare de titulatură se opera o profundă schimbare de perspectivă în concepția politică a împăraților latini din Constantinopol, al căror stat — *imperium Romaniae* —, cu un caracter regional, nu mai face în planul doctrinei concurență imperiului roman din Occident⁵⁹.

• Nu lipsită de însemnătate pentru chestiunea de față este titulatura conducătorilor politici ai primului țarat bulgar, ale cărui tradiții aveau să fie treptat preluate de Asănești. Titlul hanilor bulgari, pe care-l regăsim după creștinare la Boris și la Simeon, este ἀρχὼν τῶν Βουλγάρων⁶⁰, formulă similară celei folosite de regii occidentali în primele veacuri medievale, care urmează însă titlul împăraților bizantini, dar în care genitivul

⁵³ N. Iorga, *Origine et développement de l'idée nationale surtout dans le monde oriental*, Bucarest, 1934, p. 31.

⁵⁴ B. Sinogowitz (*Die Begriffe Reich, Macht und Herrschaft im byzantinischen Kulturbereich*, „Saeculum”, IV, 1953, p. 450 și urm.) susține că la bizantini lipsesc termenii care să exprime noțiunea de stat, cei existenți referindu-se la „monarhie”, „împărăție”, „stăpînire” și „putere”. Cu toate corectivele aduse acestor teze de H.-G. Beck (*Res Publica Romana. Vom Staatsdenken der Byzantiner*, „Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wiss.” Philosoph.-hist. Kl., 1970, Hft. 2, p. 13 și urm.), nu este mai puțin semnificativă sărăcia terminologică de stat în Noua Romă.

⁵⁵ Există însă la bizantini un termen care să exprime în limbajul de fiecare zi realitatea teritorială a imperiului. Asupra acestui termen, *Romania*, de origine populară, născut în sec. III—IV, vezi R. L. Wolff, *Romania: The Latin Empire of Constantinople*, „Speculum”, XLIII (1948), p. 2 și urm.

⁵⁶ S. Brezeanu, *Zweikaiserproblem*, p. 256—257.

⁵⁷ *Ibidem*, 257—258.

⁵⁸ P. E. Schramm, *op. cit.*, p. 846; G. Prinzing, *Der Brief Kaiser Heinrichs von Konstantinopel vom 13. Januar 1212*, „Byzantion”, 43, 1973, p. 403—404; R.-L. Wolff, *Romania*, p. 34.

⁵⁹ S. Brezeanu, *Zweikaiserproblem*, p. 257—258.

⁶⁰ V. Beševliev, *Die protobulgarischen Inschriften*, Berlin, 1963, p. 72—74; *Idem*, *Die Kaiseridee bei den Protobulgaren*, „Byzantina”, III (1971), p. 83 și urm.

Βουλγάρων are o semnificație etnică, nu una politică ca în cazul bizantin⁶¹. Ca și la regii „barbari”, titulatura conducătorilor bulgari traducea la origine poziția lor de șefi politici ai comunității tribale a protobulgarilor ; pe măsură ce antagonismul bizantino-bulgar se adâncește, ea reprezintă tot mai mult o reacție față de încercarea administrației din Constantinopol de a-i asimila — ca odinioară pe un Odoacru sau un Theoderic — unor guvernanți de provincii imperiale, dându-le titlul de ἄρχων τῆς Βουλγαρίας⁶², în care Bulgaria apare ca teritoriu de drept bizantin⁶³. Un pas mai departe face Simeon la începutul secolului al X-lea, cînd în înfruntarea cu Bizanțul își ia titlul de βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων și încearcă să se substituie pe tronul din Constantinopol împăraților cu pretenții la dominație universală⁶⁴, asemeni regilor normanzi din Sicilia și țarilor sirbi în veacurile următoare⁶⁵. Succesorul său, Petru, abandonează acest program politic, luîndu-și însă titlul de împărat (βασιλεὺς) în urma căsătoriei sale cu o principesă bizantină, titlu care intră, cu sau fără determinare etnică, în tradiția politică a statului bulgar⁶⁶. Pe linia acestei tradiții se înscrie și luarea titlului imperial de către Petru și Asan, întemeietorii statului vlaho-bulgar, fără a putea preciza forma exactă a titlului⁶⁷.

Așadar, în pragul secolului al XIII-lea principiul teritorial era deja statornicit în titulatura politică a suveranilor occidentali, reflex al progreselor înregistrate de procesul centralizării politice și de ideea de stat, de unde avea să pătrundă și în titulatura împăraților latini din Constantinopol. Dimpotrivă, în Europa sud-estică titulatura împăraților bizantini rămîne pînă la căderea Constantinopolului fidelă doctrinei imperiului universal și, în consecință, refractară oricărei determinări teritoriale, așa cum tradiția politică bulgară, anterioară guvernării lui Ioniță, nu cunoaște decît principiul etnic în titulatura conducătorilor politici dintre Dunăre și Balcani.

Revenind la prima chestiune ridicată de titulatura lui Ioniță, descrierea circumstanțelor în care apare termenul „Vlachia”, cu alte cuvinte în care are loc trecerea de la principiul etnic la cel teritorial în titlul oficial al suveranului de Tîrnovo, să încercăm a stabili momentul acestei schimbări. Primul titlu pe care-l găsim atestat în corespondența sa cu Roma este cel de *imperator Bulgarorum et Blachorum* în scrisoarea din

⁶¹ V. Tăpkova-Zaimova, *L'idée impériale à Byzance et la tradition étatique bulgare*, „Byzantina”, III (1971), p. 294.

⁶² V. Beševliev, *Protobulgarische Inschriften*, p. 77—78 ; idem, *Kaiseridee*, p. 90—91.

⁶³ Idem, *Protobulgarische Inschriften*, p. 78 ; V. Tăpkova-Zaimova, *L'idée impériale*, p. 289—290.

⁶⁴ G. Ostrogorsky, *Die Krönung Symeons von Bulgarien durch den Patriarchen Nikolaos Mystikos*, „Izvestija na bălgarskija arheologiceski institut”, XI (1935), p. 278—286 ; Fr. Dölger, *Bulgarisches Zartum und byzantinisches Kaisertum*, in vol. : Idem, *Byzanz und europäische Staatenwelt*, p. 152 și urm. ; idem, *Die mittelalterliche „Familie der Fürsten und Völker” und der Bulgarenherrscher*, in : *ibidem*, p. 173 și urm.

⁶⁵ N. Iorga, *Influences Latines en Orient. Poussée normande, royauté serbe et Empire „vlac”*, p. 117 și urm. ; idem, *Formes byzantines et réalités balcaniques*, Bucarest—Paris, 1922, p. 126 și urm. ; A. P. Vlasto, *The Entry of the Slavs into Christendom*, Cambridge, 1970, p. 283—284.

⁶⁶ Fr. Dölger, *Der Bulgarenherrscher als geistlicher Sohn des byzantinischen Kaisers*, in vol. : Idem, *Byzanz und europäische Staatenwelt*, p. 183—196 ; V. Beševliev, *Protobulgarische Inschriften*, p. 79—80.

⁶⁷ V. Tăpkova-Zaimova, *L'idée impériale*, p. 294.

1202⁶⁸, reluat apoi și în alte scrisori ale țarului⁶⁹, titlu prin care Caloian se înscria pe linia tradiției politice bulgare. De cealaltă parte, curia papală îl numește pe suveranul vlaho-bulgar *dominus Bulgarorum et Blachorum*⁷⁰. Principiul teritorial apare în titulatura lui Ioniță într-o scrisoare către papă de la sfârșitul anului 1203, în care acesta semnează *imperator Bulgarie*⁷¹. În cuprinsul aceluiași document șeful bisericii bulgare apare „primat și arhiepiscop al întregii Bulgarii și Vlahii”⁷², titlu pe care-l regăsim în scrisoarea arhiepiscopului Vasile către Roma, datată tot la sfârșitul anului 1203⁷³. Cîteva luni mai târziu, în mai multe scrisori pontificale din 25 februarie 1204, prin care Innocențiu al III-lea anunța hotărîrea sa de a-l încorona pe Ioniță ca rege și de a-l unge solemn pe arhiepiscopul Vasile primat al Bulgariei și Vlahiei, găsim expresiile „metropolitani tam in Bulgaria quam in Blachie provinciis”, „ecclesia Bulgariae et Blachie”, „per totam Bulgariam et Blachiam”, „archiepiscopo Trinovitano totius Bulgariae et Blachie”⁷⁴ etc. În răspunsul lui Caloian, la vestea hotărîrii papale, apare titlul *dominus et imperator totius Bulgariae et Vlachie*⁷⁵, reluat în noiembrie 1204, după încoronare, sub forma *rex totius Bulgariae et Vlachie*⁷⁶. Deci, trecerea — deși lipsită de consecvență⁷⁷ — de la principiul etnic la cel teritorial are loc în răstimpul sept. 1203 — nov. 1204, perioadă de intensă corespondență între Roma și Tîrnovo și în care un legat papal, capelanul Ioan⁷⁸, s-a aflat permanent la curtea țarului. Inițiativa acestei schimbări din titulatură aparține, negreșit, lui Ioniță, dar formula *tota Bulgaria et Vlachie* sau *universa Bulgaria atque Blachie* se găsește în documentele ieșite din ambele cancelarii⁷⁹. De aceea, practica din cancelaria papală de a denumi eparhiile urmînd un criteriu teritorial va fi avut greutatea ei în schimbarea titulaturii țarului, mai ales dacă avem în vedere prezența legatului roman la curtea din Tîrnovo. Să reamintim că sub aceeași influență a avut loc — din alte rațiuni, desigur — și schimbarea titulaturii împăratului latin din Constantinopol cîteva ani mai târziu.

Dar fapte de altă natură au jucat un rol însemnat în modificările intervenite în titlul suveranului vlaho-bulgar. În anii 1202—1205, țaratul se află confruntat cu contestații teritoriale venite din partea regatului arpadian și ale imperiului latin din Constantinopol. Încă din scrisoarea de la sfârșitul anului 1203, în care Ioniță semnează *imperator Bulgarie* iar arhiepiscopul Vasile se intitulează „primat al întregii Bulgarii și Vla-

⁶⁸ *Prepiskala*, doc. 2, p. 22.

⁶⁹ *Ibidem*, doc. 9, p. 31; doc. 18, p. 47.

⁷⁰ *Ibidem*, doc. 3, p. 23; doc. 6, p. 28; doc. 10, p. 32; doc. 11, p. 34.

⁷¹ *Ibidem*, doc. 18, p. 48.

⁷² *Ibidem*, p. 47, 48.

⁷³ *Ibidem*, doc. 16, p. 45.

⁷⁴ *Ibidem*, doc. 13, p. 38; doc. 20, p. 50—51.

⁷⁵ *Fontes Latini Historiae Bulgaricae*, III, p. 335; *Prepiskala*, doc. 15, p. 43. Pentru datarea documentului după 25 febr. 1204, vezi *Fontes Latini*, III, p. 335.

⁷⁶ *Prepiskala*, doc. 30, p. 65.

⁷⁷ Titlul *imperator Bulgarorum et Blachorum* se întilnește într-o scrisoare din aceeași perioadă (*ibidem*, doc. 18, p. 47).

⁷⁸ *Ibidem*, doc. 10, p. 32—33; doc. 16, p. 45; doc. 18, p. 47—48; doc. 20, p. 50—51; doc. 27, p. 57.

⁷⁹ Titlul lui Ioniță *rex totius Bulgariae et Blachie* se află înscris și în gestele papei Innocențiu al III-lea (*P.L.*, vol. 214, col. 129), alături de celelalte, *rex Blacorum et Bulgarorum* și *dominus Bulgarorum et Blacorum* (*ibidem*, col. 125, 126, 147).

hii”⁸⁰, aflăm de litigiul de graniță dintre țarat și Ungaria, asupra căruia suveranul din Tîrnovo revine în scrisoarea următoare către Roma, unde își ia titlul de *rex totius Bulgarie et Vlachie*⁸¹. Nu este locul să stăruim asupra conflictului dintre Emeric și Ioniță, a cărui desfășurare a fost urmărită de A. Tăutu. Conflictul continuă și după încoronarea lui Ioniță de către cardinalul Leon (nov. 1204) și avea să domine raporturile dintre cele două state în cursul veacului al XIII-lea⁸². Scrisoarea lui Ioniță din nov. 1204 se referă și la celălalt factor politic cu care este confruntat țarul vlaho-bulgar⁸³. Informații ample ne sînt oferite de o altă scrisoare a țarului, dispărută azi, rezumată însă de gestele pontificale, cu care prilej aflăm că latinii din Constantinopol, substituiți împăraților bizantini, contestă lui Ioniță dreptul de stăpînire asupra tuturor teritoriilor sale, care aparțin de drept imperiului lor⁸⁴. În fața acestei duble amenințări, reacția de apărare a suveranului din Tîrnovo transpare încă din primul moment în modificările din titulatură, dar și dintr-un detaliu ce însoțește denumirea ansamblului teritoriilor sale. Termenii Bulgaria și Vlachia sînt însoțiți obsedant în scrisorile din perioada sept. 1203—nov. 1204 de epitetele *tota* și *universa*, fie că este vorba de titulatura țarului și a arhiepiscopului⁸⁵, fie numai de teritoriul regatului ori al eparhiei⁸⁶. Similitudinea cu situații din Franța capetiană este izbitoare. Luarea titlului de *rex Franciae* de către Philip al II-lea August avea loc în iunie 1204 în plin conflict cu rivalul lui englez. Mai mult, formula *tota Francia* ori *tota terra regis Franciae* apare în aceeași vreme în împrejurările amenințării engleze, după ce Capetienii își extinseseră pretențiile de stăpînire efectivă de la *Francia* în sens restrîns — vechiul principat al conților de Paris — la *Francia* în sens larg, ce cuprindea, alături de Ile de France, ducatul Normandiei, comitatele Anjou, Maine și Poitou și alte teritorii sustrase dominației lui Ioan fără de Țară și a altor mari feudali. Cu alte rosturi politice decît în statul vlaho-bulgar, formula apare în regatul capetian sub inboldul aceleiași reacții de apărare, în fața încercării regilor englezi de a recuceri teritoriile pierdute. Sub presiunea constringerilor externe, pentru a reveni la cazul nostru, Ioniță, care se considera — ca și întemeietorii statului vlaho-bulgar — „împărat al bulgarilor și vlahilor”, transpune în termeni teritoriali titulatura sa oficială, care face astfel trecerea de la imaginea vagă a unei stăpîniri peste neamuri, la o realitate teritorială concretă, cu granițe, provincii și regiuni, toate cuprinse în noțiunile de *Bulgaria et Vlachia*⁸⁷. Dar contestația teritorială ce pornea din regatul maghiar și din Constantinopolul

⁸⁰ *Prepiskata*, doc. 18, p. 48.

⁸¹ *Ibidem*, doc. 30, p. 66.

⁸² Unele aspecte ale acestui conflict vezi în E. Darkó, *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts*, Weimar, 1933.

⁸³ *Prepiskata*, doc. 30, p. 66.

⁸⁴ *P.L.*, vol. 214, col. 147—148. Asupra conflictului ideologic și teritorial dintre Ioniță și latinii din Constantinopol, vezi pe larg la G. Prinzing, *Bedeutung Bulgariens und Serbiens*, p. 25 și urm.

⁸⁵ *Prepiskata*, p. 43, 45, 47, 53, 65, 66.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 48, 66, 67.

⁸⁷ „de confinio Hungariae, Bulgariae et Blachie” (*ibidem*, p. 48), „in Bulgaria quam Blachie provincis” (p. 37), „universa Bulgaria atque Blachia et omnis imperii mei pertinentia” (p. 66) etc.

latin a fost însoțită și de una politică. Dacă Emeric vede în Ioniță un intrus „fără istorie” în lumea politică europeană, lipsit de dreptul de a ocupa un loc în fictiva „familie de regi” a vremii⁸⁸, împăratul Balduin, călăuzit de politica restaurativă a înaintașilor săi bizantini, contestă titlul imperial al suveranului vlaho-bulgar⁸⁹. Răspunsul lui Ioniță în fața acestei noi amenințări, important pentru înțelegerea evoluției titulaturii Asăneștilor și chiar a naturii statului fondat de ei, este refugiul hotărît în tradiția politică a primului țarat, care conferea o bază juridică și istorică fundației lor statale⁹⁰.

Expresie a nevoilor unui anumit moment din evoluția țaratului vlaho-bulgar, legat de contactele cu Roma și de conflictul teritorial și ideologic cu vecinii, titulatura lui Ioniță ce urmează un criteriu teritorial avea să fie abandonată în anii următori, pe măsură ce Asăneștii regăsesse dreptat tradiția politică a primului stat bulgar. În absența oricărora informații în chestiunea ce ne preocupă, nu putem urmări evoluția concepției de stat, în special a titulaturii conducătorilor din Tîrnovo, în ultimii ani ai domniei lui Ioniță, cînd are loc răcirea raporturilor cu Roma, și nici sub guvernarea lui Borilă. În orice caz, sub Ioan Asan al II-lea (1218—1241) erau întrunite toate condițiile abandonării liniei politice a lui Ioniță Caloian: ascuțirea conflictului cu regii arpadieni, cucerirea celei mai mari părți a Peninsulei Balcanice și deplasarea centrului de greutate a statului spre interiorul peninsulei, în regiunile centrale ale Macedoniei, față de care „nucleul vlah” de unde pornise mișcarea eliberatoare rămîne periferic, renașterea ambițiilor de cucerire a Constantinopolului și de anexare a întregii moșteniri imperiale bizantine, program care-și afla temeiuri adinci în politica suveranilor primului țarat, creșterea influenței bisericii și culturii slave în viața politică, purtătoare ale vechii tradiții bulgare de stat, și, nu în ultimul rînd, ruperea legăturilor politice și religioase cu Roma⁹¹. Inscriptiile lui Ioan Asan al II-lea din 1230, în care suve-

⁸⁸ Asupra noțiunii, G. Ostrogorsky, *Die byzantinische Staatenhierarchie*, „Seminarium Kondakovianum”, VIII (1936), p. 41—61; Fr. Dölger, *Die „Familie der Könige” im Mittelalter*, „Historische Jahrbücher”, 60 (1940), p. 397—420; A. Grabar, *God and the „Family of Princes” presided over by the Byzantine Emperor*, „Harvard Slavic Studies”, II (1954), p. 117—123.

⁸⁹ „...sed ipsi <Latini> ei <Ioannitio> superbissime responderunt, dicentes, quod pacein non haberent cum illo, nisi redderet terram ad Constantinopolitanum imperium pertinentem quam ipse violenter” (*P.L.*, vol. 214, col. 147). Dimensiunile conflictului ideologic dintre Constantinopolul latin și Asăneștii sînt puse în lumină nu numai de amintita scrisoare a lui Ioniță către papă, păstrată în gastele pontificale, ci de întreaga literatură latină din prima jumătate a veacului al XIII-lea, relativă la realitățile politice din Europa sud-estică. Henri de Valenciennes (*Histoire de l'empereur Henri de Constantinople*, ed. Longnon, Paris, 1948, p. 40) vede în Borilă „le trahitour, qui empereuor se falsoit contre Dieu et contre raison” în timp ce Albericus Triumfontanensis observa că titlul imperial al lui Henric I de Constantinopol era disputat de Theodor Lascaris, împăratul grec din Niceea, și de Borilă (Albericus Triumfontanensis, *Chronica*, M.G.H., S.S., vol. 23, p. 886). Conflictul ideologic dintre Ioniță și latini apare și la N. Chonlates, *Istoria*, ed. Van Dielen, p. 612—613; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, p. 312. Cf. S. Brezeanu, *Zweikaiserproblem*, p. 262—263. N. Iorga (*Influences latines en Orient. Poussée normande, royauté serbe et empire „plaque”*, în vol. : idem, *Études byzantines*, București, 1939, I, p. 131—133) propune o interpretare inacceptabilă a titlului imperial al Asăneștilor. Marele nostru istoric consideră că statul lui Ioniță era un imperiu „roman”, caracter ce-l întrezărește în titlul acestuia — *imperator Bulgarorum et Blachorum* —, în care sub termenul de *Blachi* se ascunde *Romani*, în timp ce celălalt termen al titulaturii, *Bulgari*, indică numai caracterul exterior, formal al dinastiei.

⁹⁰ K. von R. Höfler, *op. cit.*, p. 242; Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 78—81.

⁹¹ G. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 79—80.

ranul din Tirnovo se intitulează „țar al bulgarilor” sau „țar al bulgarilor și al grecilor”⁹², consacrau revenirea și în planul titulaturii la tradițiile politice ale primului țarat.

Semnificația teritorială a termenului de Vlahia rămâne cea mai controversată chestiune ridicată de titulatura lui Ioniță, în pofida faptului că sursele contemporane nu lasă o prea mare libertate de interpretare.

Principalul izvor al evenimentelor din Balcani de la cumpăna secolilor XII—XIII este cunoscuta istorie a lui Nicetas Choniates, participant în calitate de secretar imperial la campaniile bizantine împotriva răsculaților vlaho-bulgari și apoi, până la retragerea sa în 1206 la curtea din Niceea a lui Theodor I Lascaris, permanent prezent pe scena politică balcanică⁹³. Pentru istoricul bizantin, vlahii lui Petru și Asan sint locuitori ai muntelui Haemus. „Barbarii din muntele Haemus, scrie el, care mai înainte se numeau misieni iar acum se cheamă vlahi”, locuiesc în ținuturi inaccesibile, „bizuindu-se pe fortărețele lor, care sînt foarte numeroase și ridicate pe stînci abrupte”⁹⁴ „și pe culmi învăluite în nori”⁹⁵. Instaurată mai întîi în Haemus, stăpînirea lui Petru și Asan se lățește „spre ținuturile și așezările mai depărtate de Haemus” cuprinzînd întreaga „toparhie a Moesiei”⁹⁶, înțeleasă aici ca teritoriul dintre Dunăre și Balcani. Din cetățile lor din Haemus, în alianță cu bulgarii și cumanii, vlahii coboară după pradă în cîmpiile Traciei, ajungînd pînă la zidul lui Anastasios⁹⁷. Informația asupra așezării vlahilor în Haemus este întărită de Geoffroi de Villehardouin, cronicarul cruciadei a patra și bun cunoscător al situației politice din Balcani, care știe că la cinci zile de drum de Adrianopol se întinde „la montaigne de Blaquie”⁹⁸, care nu poate fi decît muntele Haemus. La celălalt cronicar francez al cruciadei, Robert de Clari, „Blaquie” este „une molt fort terre qui toute est enclose d’unes montaignes si que on n’i peut entrer ne issir fors par un destroit”⁹⁹. Aceste dovezi de primă mînă nu lasă nici o îndoială asupra existenței unei populații latine, ce descinde din vechii traci romanizați, pe versanții răsăriteni ai Balcanilor, pînă la Marea Neagră, realitate admisă azi de majoritatea istoricilor¹⁰⁰.

Cu totul alta este poziția față de teza menținerii unei populații vlahie în teritoriul dintre Balcani și Dunăre ori în regiunile occidentale ale

⁹² Safarik, *Pamalky, Okazky občanskeho pisemnictvi*, Praga, 1870, p. 94; M. Lascaris, *La diplomé du tsar Ivan Asen II*, Sofia, 1930, p. 5; Hurmuzaki, *Documente* I, 2, p. 781. Pentru alte detalii, D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 52, n. 88; A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck*, p. 67, n. 2.

⁹³ Asupra vieții lui N. Choniates, vezi prezentarea cuprinzătoare a lui I. A. van Dieten (*Niketas Choniates. Erläuterungen zu Reden und Briefen nebst einer Biographie*, Walter de Gruyter, Berlin—New York, 1971, p. 22 și urm.), comentariu publicat separat de *Historia* și de *Orationes et epistolae* ale autorului bizantin.

⁹⁴ Choniates, *Historia*, ed. van Dieten, p. 368; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, p. 254.

⁹⁵ Choniates, *Historia*, p. 373; *Fontes*, III, p. 258.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ Choniates, *Historia*, p. 436—437; *Fontes*, III, p. 274, 291—292.

⁹⁸ Ge. Villehardouin, *op. cit.*, II, p. 306.

⁹⁹ Robert de Clari, *op. cit.*, p. 63.

¹⁰⁰ Realitate admisă azi chiar și de unii istorici bulgari (B. Primov, *op. cit.*, p. 9 și urm.).

Bulgariei medievale pînă în secolele XII—XIII. Respinsă sau trecută sub tăcere de istoricii bulgari¹⁰¹, contestată chiar de unii istorici români¹⁰², admisă însă de alții¹⁰³, ea nu este lipsită de o bază documentară. Să reținem mai întâi informația lui Robert de Clari că Vlahia este o țară „înconjurată de un munte, în care nu se poate intra și nici ieși decît printr-o strîmtoare”. Privită din Constantinopolul latin, Vlahia cronicarului cruciat nu putea fi decît teritoriul de la nord de Haemus. Avem apoi acea relațiune atît de importantă pentru istoria vlahilor din Balcani, scrisă de Ansbertus, care însoțește expediția cruciată din 1189 a lui Frederic I Barbarossa prin Balcani, în drum spre Orient. Cronicarul relatează că „în cea mai mare parte a Bulgariei și către Dunăre, pînă unde curge în mare, domnea un oarecare Calopetru și fratele său Asan împreună cu supușii lor vlahi”¹⁰⁴. Referindu-se la o expediție de pradă a unor participanți la cruciadă, același cronicar scrie că dincolo de două cetăți cucerite de aceștia, între care era și orașul Vidin, se întinde „țara vlahilor”¹⁰⁵. Aici, ca și în pasajul precedent, „Vlahia” nu poate fi decît teritoriul dintre Dunăre și Balcani. Mult mai deslușită însă este mărturia lui Gervasius de Tillbury, care în ale sale *Ottia imperialia* (c. 1214) descrie și drumul din Europa centrală spre Constantinopol, ce trecea prin Niș, Serdica (Sofia), Philippolis, Adrianopol și Constantinopol. „De la despărțirea de Dunăre, scrie autorul englez, spre Constantinopol sînt 24 de zile de mers. Mai întîi, acolo se întinde pustiul Bulgariei, care este țara vlahilor (*terra Blacti*). La capătul pustiului se află orașul Stralis, principalul oraș al Romaniei”¹⁰⁶. Numele orașului Stralis este o formă coruptă pentru Serdica (Sredeț, Triadița)¹⁰⁷. Pasajul semnalat de Borislav Primov constituie pentru istoricul bulgar un argument în sprijinul tezei sale asupra confuziei întîlnite adesea în izvoarele medievale între vlahi și bulgari — în cazul nostru fiind vorba despre țara „bulgarilor” și nu a vlahilor¹⁰⁸ —, pornind de la o comparație între informația autorului englez și știrea transmisă de abatele Arnold de Lübeck, care descrie în cronica sa, redactată la răs-crucea secolelor XII—XIII, drumul arinatei lui Frederic Barbarossa spre Orient. Referindu-se la același oraș Serdica, care la Gervasius de Tillbury se afla între Romania și „țara vlahilor”, călugărul german arată că el „se află la hotarul dintre Bulgaria și Grecia”¹⁰⁹. Nu este locul să intrăm aici într-o discuție mai amplă asupra tezei lui B. Primov, dar în cazul de față n-a fost luat în considerație faptul că abatele german se înscrie în curentul larg al autorilor latini ai veacului al XII-lea, familiarizați cu

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 42—43. Pentru atitudinea generațiilor mai vechi de istorici bulgari, vezi N. Bănescu, *Un problème d'histoire médiévale: création et caractère du second Empire bulgare (1185)*, București, 1943.

¹⁰² A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, p. 224.

¹⁰³ G. Murnu, *Les Roumains de la Bulgarie médiévale*, „Balcania”, I (1938), p. 15.

¹⁰⁴ *Istoria de expeditione Friderici Imperatoris edita a quondam Austriensi clerico, qui eidem interfuit, nomine Ansbertus*, în: *Fontes rerum austriacarum*, Scriptores, t. V, p. 20, 24, 26; *Fontes Latini Historiae Bulgaricae*, III, p. 257.

¹⁰⁵ „de Widin et de Spanhaim (?), versus terram Blacorum duas civitates...” (*Ibidem*, p. 284).

¹⁰⁶ Gervasius de Tillbury, *Ottiis imperialibus*, MGH, SS, vol. 27, p. 371.

¹⁰⁷ B. Primov, *op. cit.*, p. 26.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ Arnold von Lübeck, *Chronica*, M.G.H., SS, vol. 21, p. 172.

imaginea tradițională a Europei sud-estice, dominată de *imperium Graecorum* (*Graecia*) și, la nord de Balcani, de Bulgaria¹¹⁰, aceasta din urmă amintire a primului țarat, curent care, în consecință, ignoră noile realități politice și etnice aduse pe scena istoriei europene de evenimentele din primii ani ai veacului al XIII-lea. De remarcă, că Arnold de Lübeck, care duce narațiunea istorică pînă la 1209, nu știe nimic de crearea unui imperiu latin la Constantinopol. Dimpotrivă, Gervasius de Tillbury, partizan a împăratului Otto al IV-lea de Braunschweig și adversar al lui Innocențiu al III-lea, este la curent cu toate aceste schimbări politice din Europa sud-estică, fapt ce explică înlocuirea în opera lui a vechilor termeni *imperium Graecorum* (*Graecia*) și Bulgaria cu *imperium Romaniae* (*Romania*), înțeles aici ca imperiul latin din Constantinopol¹¹¹, și respectiv, „țara vlahilor”, ce desemnează statul Asăneștilor, după ce formarea țaratului vlaho-bulgar și, mai ales, faptele domniei lui Ioniță, au adus populația vlahă locală pe primul plan al vieții politice din Balcani, de unde a pătruns și în conștiința contemporanilor. Am stăruit asupra mărturiei celor doi autori atît de apropiați în timp deoarece cazul lor pune în lumină dificultățile pe care le ridică terminologia medievală în descifrarea realităților etnice și politice din această parte a continentului european. Revenind la știrea lui Gervasius de Tillbury, nu avem nici un temei s-o excludem dintre dovezile prezenței unei populații vlahă în teritoriile occidentale ale Bulgariei la începutul secolului al XIII-lea. De altminteri, existența acestei populații în regiunea Sofiei în evul de mijloc își află confirmare în menținerea aici, pînă azi, a numeroase toponime de origine latină¹¹².

Nucleul principal al populației vlahă se afla, așadar, în părțile răsăritene ale țaratului, în Haemus și pe coasta pontică, de unde a pornit mișcarea lui Petru și Asan. Dar ea era răspîdită și în celelalte regiuni ale statului Asăneștilor, inclusiv în teritoriul dintre Dunăre și Balcani, așa cum alte comunități trăiau în Rhodopi, unde vlahul Dobromir Chrysos, la început tovarăș de acțiune al Asăneștilor, pune bazele unei „Vlahii” proprii¹¹³, incluse mai tîrziu în țarat, în Thessalia, Epir și Serbia, regiuni în

¹¹⁰ Aproape toate sursele relative la expediția lui Barbarossa în Orient vorbesc despre Bulgaria și de Grecia în spațiul balcanic. Cităm dintre numeroasele exemple : „Bulgarium silvam in Greciam tendunt” (*Annales Pegavienses*, M.G.H., SS, vol. 16, p. 266), „per terram Bulgarorum et Hungarorum cum exercitu transit” (*Lamberti Parvi Annales*, *Ibidem*, p. 649), „ubi Ungarorum et Grecurum regnum dividitur... Deinde Bulgarium... Greciam intravit”... „Bulgarorum silva” (*Chronicon Montis Serenis*, M.G.H., SS, t. 23, p. 161), „per Ungariam et Bulgarium transiens” (*Burchardi et Cuonradi Urspergensium Chronicon*, M.G.H., SS, 23, p. 360). Tot despre Bulgaria și Grecia vorbesc și sursele latine ale celei de a doua cruciade (Odo de Deuil, *Liber de via sancti sepulchri*, M.G.H., SS, vol. 26, p. 61 : „in desertis Bogarie”; *Casus Monasterii Petrishusensis*, M.G.H., SS, vol. 20, p. 674 : „per Pananonium et Bulgarium silvam”; Fulcher Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium*, în : „Recueil des historiens des Croisades. Historiens occidentaux, III, p. 329 : „Bulgarorum regiones”).

¹¹¹ Că Gervasius de Tillbury este la curent cu schimbările politice de pe scena europeană a începutului de secol XIII ne-o dovedește și soluția originală pe care o dă problemei celor doi împărați sub impresia formării unui imperiu latin la Constantinopol” (Gervasius de Tillbury, *op. cit.*, p. 378. Cf. S. Brezeanu, „*Translatio imperii*” und das lateinische Kaiserreich von Konstantinopel, R.R.H., XIV (1975), nr. 2, p. 612; *Idem*, *Zweikaiserproblem*, p. 253).

¹¹² S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*, București, 1959, p. 12—15.

¹¹³ N. Choniates, *Historia*, p. 487, 502 și urm.; *Fontes*, III, p. 288, 292 și urm.

care în secolele XII—XIV se constituie formațiuni politice vlahe — „Vlahii” sau, ca să folosim expresia scumpă lui N. Iorga, „Romanii populare”¹¹⁴ —, cu un grad mai mare sau mai mic de autonomie față de împărații bizantini sau țarii bulgari și sirbi¹¹⁵. Desigur, nu este vorba de o populație vlahă compactă, ci de insule menținute în masa populației slave majoritare în care aveau să se cufunde în secolele următoare¹¹⁶. În lumina acestor realități etnice din țarat, desluite în izvoarele contemporane, este greu de precizat care parte din teritoriul lui este desemnat sub termenul de „Vlahia” din titulatura lui Ioniță. Mai prudentă este formula lui Xenopol, care susține că „termenii de Bulgaria și Valahia se aplică totdeauna la totalitatea imperiului lui Ioniță fără nici o deosebire teritorială”¹¹⁷, reluată de Bănescu, la care cei doi termeni ai titlaturii „merg împreună, sînt inseparabili”¹¹⁸. Cu toate acestea, din izvoarele de bază nu lipsesc, așa cum am putut stabili, unele indicii clare asupra localizării Vlahiei Asăneștilor. Deși informațiile lui Choniates au în vedere aspectul etnic și nu teritorial, el referindu-se la „vlahi” și nu la „Vlahia”, mărturia lui : supra habitatului vlahilor lui Ioniță în Haemus și în restul Moesiei nu lasă nici o îndoielă. Știrile sînt confirmate de contemporanii lui latini, care așează Vlahia fie în Haemus (Villeharduin), fie în Haemus și în cîmpia dintre Dunăre și Balcani (Ansbertus, Robert de Clari și Gervasius de Tillbury). Desigur, în acest ultim caz, termenul de Vlahia cuprinde întregul stat al Asăneștilor, ce se confundă în mare cu provincia Moesia, așa cum apare el înainte de expansiunea lui Ioniță, continuată trei decenii mai târziu de Ioan Asan al II-lea, în teritoriile bizantine din Tracia și Macedonia. Dealtfel „Robert de Clari nu știe nimic în cronica sa de existența „bulgarilor” și a „Bulgariei”. Această identificare a Vlahiei cu vechea Moesie este reluată la mijlocul veacului al XIII-lea de Guillaume de Rubrouck, și el cunoscător direct al configurației politice din Europa sud-estică și răsăriteană, care așează „Blakia”, „țara lui Asan”, la sud de Dunăre, spre Constantinopol, în timp ce Bulgaria este situată în părțile central-vestice ale peninsulei, spre Serbia (*Sclavonia*)¹¹⁹.

¹¹⁴ N. Iorga, *La „Romania” danubienne et les barbares au XIIe siècle*, „Revue belge de philologie et d’histoire”, III (1924), nr. 1, p. 46 și urm.; idem, *Les „Roumanies” autonomes de l’Occident*, în vol.: idem, *Etudes byzantines*, Bucur., 1939, I, p. 220—221; idem, *Les „Romaniae” des cités libres et les formes d’Empire*, în: ibidem, p. 277 și urm.

¹¹⁵ P. P. Panaitescu, *Einführung*, p. 181 și urm.; E. Stănescu, *La population vlahique de l’Empire byzantin aux XIe—XIIIe siècles. Structures et mouvement*, „XVe Congrès international d’études byzantines”, Rapport, Athènes, 1976, p. 4 și urm.

¹¹⁶ P. P. Panaitescu, (*Einführung*, p. 111—112) prinde în imaginea plastică a „pinzelor de populație” această simbioză româno-slavă de pe un spațiu imens din Europa sud-estică și orientală; în spațiul carpato-dunărean românii au ieșit biruitori, în timp ce la sud de Dunăre au fost biruiți de populația slavă majoritară. Dar insule ale populației romanizate de la sud de Dunăre au rezistat, în cadrul unor „Vlahii autonome”, pînă în epoca modernă (*ibidem*, p. 193—196).

¹¹⁷ A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, III, p. 226.

¹¹⁸ N. Bănescu, *L’ancien État bulgare*, p. 60.

¹¹⁹ „etiam ultra Danubium, versus Constantinopoli, Blakia, que est terra Assani, et minor Bulgaria usque in Sclavoniam...” (Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 266; A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck*, p. 158).

Să trecem acum la raporturile dintre statul Asăneștilor și teritoriul românesc nord-dunărean pentru a vedea pe ce argumente se sprijină ipotetica stăpânire a suveranilor din Tîrnovo la nord de fluviu, identică cu „Vlahia” din titlul lor. Nu vom stărui asupra contrazicerii flagrante, semnalate la vremea lui de A.D. Xenopol¹²⁰, între ideea întemeierii Țării Românești ca rezultat al unui descălecat sud-dunărean în Oltenia și al închinării Basarabilor olteni către Asănești, stăpîni în stînga Oltului, idee propusă de Onciul, și desfășurarea reală a procesului de cristalizare politică în teritoriul de la sud de Carpați, în care Basarabii au fost adevărații întemeietori ai principatului muntean. Recent, regretatul Aurel Decei a eliminat definitiv din istoriografia noastră episodul „Bezerenbam” al izvoarelor orientale relative la marea invazie mongolă¹²¹, pe care se rezemase teza lui Onciul a supra unui descălecat balcanic¹²².

În schimb, prezența „Vlahiei” ori a „vlahilor” în titulatura Asăneștilor rămîne pînă azi un argument invocat adesea în sprijinul unei pretense stăpîniri a suveranilor din Tîrnovo dincoace de Dunăre pînă la invazia mongolă. De la întemeierea statului vlaho-bulgar și pînă la 1241, după On ciul anul separației Vlahiei nord-dunărene de Bulgaria sud-dunăreană, este atestată titulatura oficială a lui Ioniță, asupra căreia este de prisos să mai revenim, și, un sfert de veac mai tîrziu, a lui Ioan Asan al II-lea, în două variante — „țar al bulgarilor” și „țar al bulgarilor și al grecilor și al celorlalte părți”¹²³. Ultima apare după victoria țarului bulgar asupra lui Theodor Ducas Angelos, împăratul grec din Thessalonice, la Cl ocotnița (1230), în urma căreia țaratul cuprinde cea mai mare parte a peninsulei între granițele sale. Absența „Vlahiei” din titulatura suveranului balcanic este motivată de Onciul prin cuprinderea ei în formula „al celorlalte părți” din ultima variantă, concluzie lipsită de orice temei¹²⁴. De alt minteri, Tăutu a sesizat șubrezenia acestui argument, fapt pentru care stabilește desprinderea de țarat a Vlahiei, identificată cu teritoriile intrate Ț Banatul Severinului, în jurul anului 1230, corectiv la fel de puțin convingătoare¹²⁵. Un argument nu mai puțin fragil îl constituie invocarea de către Onciul a titlului pe care cancelaria pontificală i-l dă lui Ioan Asan al II-lea în 1238 — *rex Bulgarorum et Blachorum*¹²⁶ — și a numelui dat țaratului său — *Bulgaria et Blachia*¹²⁷ — de aceeași cancelarie. Să subli-

¹²⁰ Xenopol, *Istoria românilor*, III, p. 228—230.

¹²¹ A. Decei, *Invazia tătarilor din 1241/42 în ținuturile noastre după Djami'or Tewārikh a lui Fāzlol-tāk Rāšid ad-Dīn*, în vol. : idem, *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 199—200. (Studiul a apărut anterior în versiune franceză în „Revue roumaine d'histoire”, XII, 1973, nr. 1, p. 101—121.)

¹²² D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 570—571, 612 și urm.

¹²³ Vezi mai sus nota 93. Cf. D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 603, n. 40.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 626, n. 69.

¹²⁵ A. Tăutu, *Le conflit entre Johanitsa Asen et Emeric*, p. 392—393.

¹²⁶ Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 159, 164, 165.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 164.

niem mai întâi că titlul țarului bulgar și numele statului său, date de curia papală, ce reproduc întocmai pe cele din timpul lui Ioniță, sînt simple formule de rutină, așa cum mai întîlnim și în alte cazuri în aceeași vreme¹²⁸. Să semnalăm aici și faptul că unii croniciari latini de la mijlocul secolului al XIII-lea continuă să-l numească pe Ioan Asan al II-lea „vlahul”, iar pe supușii lui „vlahi”¹²⁹, într-un moment cînd suveranii din Tîrnovo abandonaseră din titulatura lor oficială, prin revenirea la tradiția politică a primului țarat, termenii de „Vlahia” și de „vlahi”. Dealtfel, ca și în cazul titulaturii lui Ioniță, nu avem nici un motiv să credem că „vlahii” din titlul dat de cancelaria lui Grigore al IX-lea, ori „Vlahia” din numele țării ar avea în vedere pe românii nord-dunăreni ori teritoriul de dincoace de Dunăre. Această concluzie este confirmată de un alt document ieșit din aceeași cancelarie papală cîțiva ani mai devreme, în care Grigore al IX-lea vorbește de prezența la nord de Dunăre, între hotarele curînd înființatei episcopii a cumanilor, a unei populații schismatice, numită *valati*¹³⁰. Reținem din acest document, ale cărui sensuri au fost mult comentate în istoriografia noastră mai veche și mai nouă¹³¹, că este vorba de o populație românească dintr-un teritoriu de la confluența viitoarelor principate românești extracarpătice. Dacă acceptăm ideea unei Vlahii a Asăneștilor între Dunăre și Carpați, a cărei existență nu putea fi ignorată de curia papală deoarece potrivit tezei lui Onciul numele de vlah este legat de dominația țaratului dincoace de fluviu, atunci în una și aceeași cancelarie am avea, pe parcursul a numai patru ani — situație bizară! — două denumiri aplicate aceleiași populații. De aceea, trebuie să admitem că vlahii din titlul lui Asan nu pot fi decît populația vlahă sud-dunăreană, aceeași la care se referă toate izvoarele bizantine și latine ale primilor Asănești, în timp ce *valatii* din actul pontifical reprezintă prima populație românească extracarpatică menționată de sursele latine. În sprijinul acestei interpretări vin și informațiile izvoarelor orientale relative la invazia mongolă în Europa răsăriteană, care disting, potrivit criteriilor lor de terminologie etnică, o populație românească nord-dunăreană, denumită „vlahii cei negri (Karā Ulāgh), adică „românii cei supuși”, aluzie la raporturile for-

¹²⁸ Cu titlu de exemplu, titulatura primilor Paleologi în Bizanț. Din nevoia legitimării puterii sale, fondatorul dinastiei, Mihail al VIII-lea, își ia calificatele Comnenos Dukas Angelos Paleologos. Din motive necunoscute, succesorul lui, Andronic al II-lea abandonează către 1315 primele trei calificate, păstrînd numai pe cel de Paleologos (Fr. Dölger, „Byz. Zeitschrift”, 1934, p. 120; L. P. Raybaud, *Le gouvernement et l'administration centrale de l'Empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258—1354)*, Paris, 1968, p. 62, n. 94). Un sfert de veac mai tîrziu, Nașir Muhammed, sultanul Egiptului (1293—1340), îi dă lui Andronic al III-lea într-o scrisoare vechile epiteze — Comnenos, Dukas, Angelos — (W. Regel, *Analecta Byzantino—Russica*, Petersburg, 1891, p. 58; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, p. 532), iar urmașul său îl numește pe Ioan al VI-lea Cantacuzino „Angelos, Comnenos Paleologos, Cantacuzinos” (Ioan Cantacuzino, *Istorie*, ed. Bonn, vol. III, p. 94; *Fontes*, III, p. 494). Evident, apariția calficativelor Comnenos, Angelos și Dukas în titulatura dată de cei doi sultani lui Andronic al III-lea ori Ioan al VI-lea Cantacuzino este o formulă de rutină, păstrată în cancelaria egipteană de pe vremea cînd cele trei epiteze figurau realmente în titlul oficial al împăraților din Constantinopol.

¹²⁹ Ph. Mousket, *Cronica rimată*, MGH. SS., vol. 26, v. 30.959.

¹³⁰ Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 132.

¹³¹ În ultimul timp, o amplă analiză a episodului cu toată literatura problemei, vezi la R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 163 și urm.

mașinilor politice românești față de coroana maghiară, și o populație românească sud-dunăreană, denumită „vlahii” (Ūlăkut), fără calificativul „negri”, dovadă că ei formau în momentul invaziei un stat independent¹³². Nu trebuie să surprindă absența bulgarilor din izvoarele orientale referitoare la statul Asăneștilor. Pentru autorii orientali¹³³, ca și pentru unii cronicari occidentali (Robert de Clari, Philip Mousket și alții), vlahii singuri sunt fondatorii țaratului de Tîrnovo și tot ei dau caracterul lui politic. Prin urmare, nici titlul oficial al lui Ioniță și Ioan Asan al II-lea, nici titlul Asăneștilor și numele statului lor date de cancelaria romană nu constituie o probă în favoarea unei dominații nord-dunărene a suveranilor din Tîrnovo.

Dar în aceeași ordine terminologică merită a fi relevat și un alt aspect. Admițînd că ținutul dintre Dunăre și Carpați a fost denumit „Vlachia” înainte de secolul al XIV-lea, fie și numai pentru o scurtă perioadă de timp, în momentul în care în același spațiu își făcea apariția, citeva decenii mai târziu, principatul lui Basarab, contemporanii nu puteau să nu stabilească o relație în planul terminologic între cele două realități politice românești. Cu alte cuvinte, este firesc ca titulatura oficială a celor dintii domni munteni sau titlul dat lor de către străini să indice o cît de vagă amintire a „Vlahiei” Asăneștilor.

Pentru deceniile care au precedat întemeierea Țării Românești avem puține știri asupra teritoriului dintre Carpați și Dunăre. În documentele cancelariei maghiare teritoriul apare *terra ultra montes nivium*¹³⁴ ori *pars regni [Hungariae] ultra alpes*¹³⁵, formule ce exprimă pretențiile regalității arpadiene asupra teritoriului viitorului principat muntean. Privit din Constantinopolul Paleologilor, același teritoriu este „pămîntul nesfirșit al dacilor”, termen pe care-l întîlnim într-un discurs panegiric al lui Manuel Holobolos, dedicat lui Mihail al VIII-lea¹³⁶, și în care retorul bizantin surprinde ceva din mutațiile politico-etnice ce anunțau nașterea întîiului stat românesc la nord de Dunăre.

Care sînt termenii prin care izvoarele desemnează Țara Românească în timpul domniei lui Basarab? Pentru cancelaria maghiară, ea este în tot cursul secolului al XIV-lea *terra Transalpina*¹³⁷, asimilată unei pro-

¹³² A. Decei, *Invazia tătarilor*, p. 206–207.

¹³³ *Ibidem*, 207–208.

¹³⁴ Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 82 și urm. (a. 1223–1226).

¹³⁵ *Ibidem*, p. 454, 457 (a. 1285).

¹³⁶ Luigi Previale, *Un Panegirico inedito per Michele VIII Palaeologo*, „Byzantinische Zeitschrift”, 42, 1942, p. 38 : „Δακῶν ἄσπετος αἶα . . .”, L. Previale (op. cit., p. 98) crede că dacii ar fi vlahi sud-dunăreni; V. Laurent (*La domination byzantine aux bouches du Danube*, „Revue historique du sud-est européen”, 22, 1945, p. 189) îi identifică cu românii nord-dunăreni, opinie împărtășită și de alți specialiști (Gh. I. Brătianu, *Les Roumains aux bouches du Danube à l'époque des premiers Paléologues*, „Revue historique du sud-est européen”, 22, 1945, p. 199–203; E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains*, p. 411–412).

¹³⁷ Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 623, 625 etc.

vincii regale, iar conducătorul ei este „voievodul nostru transalpin”¹³⁸, ale cărui tendințe de emancipare sînt calificate drept acte de rebeliune. În cancelaria lui Ștefan Dușan Țara Românească este „țara Basarabească” (*Basarabinu zemlju*)¹³⁹, termen care-și are în latină corespondentul *terra Bazarabi*, pe care-l întîlnim în documentele maghiare¹⁴⁰ și care explică denumirea Basarabia pe care principatul muntean o cunoaște în primele sale decenii de existență atît în actele propriiei cancelarii cît și în cele străine¹⁴¹. Numele de *Ungrovlachia*, cu care tînărul stat român avea să intre în istorie, apare la o jumătate de secol de la întemeierea sa, în 1359, în cancelaria patriarhiei constantinopolitane, pentru a denumi la început eparhia, cu grad mitropolitan¹⁴², ce cuprindea întregul teritoriu al principatului. De la eparhie, numele a trecut asupra statului însuși și el este de origine bizantină, fără vreo relație cu Vlahia Asăneștilor. Un deceniu mai tîrziu, în actele cancelariei pontificale apare și varianta latină a numelui Țării Românești — *Walachia* sau *Wlachia*¹⁴³ —, care nu trădează nici cea mai vagă amintire a Vlahiei lui Ioniță Asan.

Să ne oprim, în sfîrșit, asupra titulaturii oficiale a primilor domni munteni. Titlul lui Basarab nu-l cunoaștem. În schimb, s-a păstrat cel al lui Nicolae Alexandru pe piatra sa de mormînt sub forma „mare și singur stăpînitorul domn Io Nicolae Alexandru voievod, fiul marelui Basarab voievod”¹⁴⁴. Absența termenului „Vlahia” din titlul acestuia din urmă ne îndreptățește să credem că nici titlul părintelui său nu-l cuprindea. O noțiune care să definească teritorial Țara Românească apare abia în titlul lui Vlaicu — „domn al întregii Ungrovlahii”¹⁴⁵ — și aceasta în ultima parte a domniei nepotului lui Basarab. Sub Radu I și Mircea Ungrovlachia și, mai cu seamă, *Zemlja Ungrovlahiiska*, forma slavonă pentru Țara Românească, devin curențe în cancelaria Basarabilor pentru numele țării lor¹⁴⁶, ambele formule împrumutate din grecescul Ungrovlachia.

Putem conchide că nici în tradiția internă românească, nici în cea externă nu s-a păstrat nici cea mai vagă indicație asupra existenței unei

¹³⁸ *Ibidem*, I, 2, p. 37.

¹³⁹ Mențiunea apare într-un act din 1349, prin care Ștefan Dușan acorda importante privilegii unor negustori raguzani, cu condiția ca aceștia să nu transporte arme „nici în Bulgaria, nici în țara Basarabească (*ni u Basarabinu zemlju*)”, nici în Ugria (Ungaria), nici în Bosnia, nici în Grecia” (A. V. Soloviev, *Odabrani spomeni srpskog prava, od XII do kraja XV veka*, Beograd, 1926, p. 145).

¹⁴⁰ Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 243.

¹⁴¹ D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 24, p. 13.

¹⁴² Pentru interpretările propuse termenului, vezi B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, I, p. 43 și urm.; D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 24 și urm.; E. Stănescu, *L'unité du territoire roumain à la lumière des mentions extérieures. Le nom de „Vlachie” et ses sens*, „Revue roumaine d'histoire”, VII (1968), nr. 6, p. 881—882.

¹⁴³ Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 194, 207, 330, 341, 342. Cf. E. Stănescu, *L'unité du territoire roumain*, p. 878.

¹⁴⁴ D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 640, n. 89; II, p. 22, n. 10.

¹⁴⁵ *Documenta Historica Romaniae*, seria B, I, p. 17. Pentru succesorii lui Vlaicu vezi *ibidem*, p. 19, 22, 28, 33, 39, 42 etc.

¹⁴⁶ D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 24 și urm.

Vlahii nord-dunărene înainte de întemeierea Țării Românești¹⁴⁷. Dimpotrivă, în perioada luată mai sus în considerație, amintirea Vlahiei Asăneștilor la sud de Dunăre rămâne vie în tradiția externă. Ea apare la Rubrouck la mijlocul secolului al XIII-lea, care o așează, așa cum am văzut, în părțile răsăritene ale țaratului¹⁴⁸. În veacul următor, ea este prezentă în izvoarele orientale, care numesc întregul stat al Asăneștilor „țara vlahilor”¹⁴⁹. Se regăsește, în sfîrșit, în primii ani ai secolului al XV-lea la arhiepiscopul Ioan de Sultanyeh, în speculațiile sale asupra latinității limbii bulgare ori a delimitării geografice a „Volaquiei”¹⁵⁰.

În sprijinul tezei localizării Vlahiei Asăneștilor la nord de Dunăre a fost invocat un alt argument — ultimul la care ne referim în rindurile de față —, luat dintr-un izvor bulgar tîrziu. Este vorba de *Istoria slavo-bulgară*, scrisă de Paisie, egumenul mănăstirii athonite Hilandar, în 1762, lucrare ce conține ideea unei dominații a Asăneștilor dincoace de Dunăre. Cunoscută și sub numele de *Țarstvenic*, lucrarea este o compilație ce are la bază izvoare bizantine, latine și slave¹⁵¹, interpretate într-o manieră personală de autor, fapt ce explică existența în narațiune, pe lingă numeroase evenimente istorice reale, a unor grave erori sau a unor personaje anevoie — adesea chiar imposibil — de identificat¹⁵². Este și cazul pasajului din lucrarea lui Paisie ce a reținut atenția cercetării istorice relative la Vlahia Asăneștilor și invocat în favoarea unei stăpîniri bulgare la nord de Dunăre¹⁵³. „Să găsește în căuțile manuscrise cele vechi, scrie părintele athonit, povestea despre țarul Asan cel Bătrîn, cum, după moartea sf. patriarh Ioan, a chemat de la Ochrida pe sfîntul părinte Theophilact și l-au înscăunat patriarh la Tirnovo. Acesta era un dascăl prea înțelept și prea luminat

¹⁴⁷ D. Onciul (*op. cit.*, I, p. 631—632), urmat de A. Tăutu (*Basarab il grande fondatore del primo stato romano indipendente, 1310—1352*, „Antemurale”, I, 1954, p. 54—55) și de Șt. Ștefănescu (*Țara Românească de la Basarab „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 29) identifică pe arhonte Vlahiei, pe a cărui fiică a ținut-o într-o primă căsătorie regele sîrb Ștefan Uroș al II-lea Milutin (1282—1321) după informația lui N. Gregoras (*Istoria romană*, ed. Bonn, I, p. 203; *Fontes*, III, p. 506), cu Litovoi, Vlahia fiind astfel volevodatul acestuia. În realitate, această „Vlahie”, cunoscută în sursele bizantine din secolele XIII—XIV, este „Vlahia Mare” din Thessalia iar „arhonte” ei, sebastocratorul Ioan I Angelos (1271—1296). (Cf. Ge. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963, p. 378 și urm.; *Fontes*, III, p. 507, n. 35 (Ioan Angelos nu era însă despot, ci sebastocrator). Asupra alianței politice dintre Ioan Angelos și Ștefan Milutin, vezi Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 383—384.

¹⁴⁸ Vezi, mai sus, nota 119.

¹⁴⁹ A. Decel, *Invazia tătarilor*, p. 206—207.

¹⁵⁰ Anton Kern, *Der Libellus de Notitia Orbis Iohannes III. (de Galonifontibus?)*, O. P. *Erzbischofs von Sultanyeh*, „Archivum Fr. Praedicatorum”, VIII, 1938, p. 101—102. Importanța izvorului pentru istoria românească a fost convingător pusă în lumină de Ș. Papacostea (*Les Roumains et la conscience de leur romanité au moyen âge*, „Revue roumaine d'histoire”, IV, 1965, nr. 1, p. 15—24). Vezi și A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 43—45.

¹⁵¹ Asupra surselor și naturii lucrării, vezi A. N. Robinson, *Istoriografia slavjanskogo vozrazdenija*: Paisij Hilendarskij, Moscova, 1963, p. 59 și urm.

¹⁵² Cu titlu de exemplu, Asan și Petru luptă cu împăratul grec Ioan Cantacuzino, care este urmat la tron de Alexios (Paisij Hilendarskij, *Istoria Slavenobolgarskaja*, ed. B. St. Angelov, Sofia, 1961, p. 92—93). La rîndu-l, Căliman Ioan are de înfruntat pe venețienii, conduși de Baldovin, și pe împăratul grec din Salonic, Theodor Lascaris, dar, în schimb, întreține bune raporturi cu celălalt împărat grec din Nicea, Ioan cel Frumos (*ibidem*, p. 96—97). Dificil de stabilit identitatea personajelor ce populează narațiunea lui Paisie!

¹⁵³ D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 621—622; Șt. Ștefănescu, *Legături româno-bulgare*, p. 226—277; E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains*, p. 409; B. Primov, *Crearea celui de-al doilea țarat bulgar*, p. 44 și urm.

în acele vremuri și a luminat și a curățit Bulgaria de felurite erezii. La fel și în Vlahia. Luaseră vlahii erezia romană; la început, citeau vlahii latinește, pentru că aceia sînt cu latinii de un neam și de-o limbă. Sfîntul Theophilact l-a îndemnat pe țarul Asan și a venit în Vlahia și a cucerit ambele Vlahii sub puterea sa. Și a interzis vlahilor, care citeau latinește și împărțeau legea romană, că li se va tăia limba. Și le-a poruncit să citească slavonește și să păstreze credința pravoslavnică. Și așa vlahii s-au întors iarăși la credința pravoslavnică și citeau slavonește pînă acum...¹⁵⁴. Nu este locul să stăruim asupra identificării patriarhilor Ioan și Theophilact din relatarea lui Paisie, necunoscuți de istoria bisericii bulgare¹⁵⁵. În schimb, Asan cel Bătrîn este probabil fondatorul statului, dar în seama lui sînt puse fapte ale domniei lui Ioniță, absent cu desăvîrșire din narațiune, ori, cum este cazul pasajului de față, ale guvernării lui Ioan Asan al II-lea. „Cele două Vlahii” din narațiunea de mai sus au fost identificate fie cu ținuturile din stînga și dreapta Oltului (D. Onciul, Șt. Ștefănescu), fie cu Țara Românească și Vlahia din Haemus (E. Stănescu). La o atentă lectură a pasajului putem însă observa că accentul narațiunii este deplasat de Paisie pe explicația originii slavonei în liturghia românilor, popor de obîrșie și limbă latină. În acest caz, autorul, care lămurește o situație contemporană lui, nu avea în vedere o anumită parte a poporului român, ci totalitatea lui și a cadrelor politice proprii în care acesta își ducea existența. Prin urmare, „cele două Vlahii”, despre care *Țarstvenicul* vorbește și cu alt prilej¹⁵⁶, nu puteau fi decît Țara Românească și Moldova, identificare confirmată de alte referiri ale narațiunii părintelui athonit. În *Țarstvenic* Asan și Petru au venit la Tirnovo de peste Dunăre, din „Vlahia” — de astă dată la singular —, chemați de patriarhul Ioan, pentru a se așeza în fruntea mișcării de eliberare de sub dominația bizantină¹⁵⁷. Cei doi conducători erau, în viziunea lui Paisie, descendenți ai vechilor țari, care și-au căutat refugiu la nord de Dunăre în perioade în care peste Balcani s-a așternut stăpînirea grecească. Tot în „Vlahia” au loc, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, campaniile lui Murad, la care participă și Marco Kravevici, eroul eposului balcanic, care avea să-și afle moartea în lupta cu românii¹⁵⁸. În lumina acestor deslușiri ale *Țarstvenicului*, „Vlahia” lui Paisie nu poate fi decît Țara Românească, fapt pentru care identificarea „celor două Vlahii” cu teritoriile de pe cele două maluri ale Oltului rămîne fără sens. Cealaltă Vlahie, care nu poate fi cea sud-dunăreană deoarece amintirea ei fusese demult ștearsă, este Moldova, ce apare la Paisie sub numele de „Moldovlahia”, unde își caută scăpare Strățimir din fața pîrjolului otoman¹⁵⁹. Expresia „cele două Vlahii”, folosită pentru cele două principate române, este des întîlnită la străini în secolele XV—XVIII și fenomenul a fost pus deja în lumină în cercetarea istorică din țara noastră în ultimii ani¹⁶⁰. Lipsită de orice dovadă documen-

¹⁵⁴ Paisie de Hilandar, *op. cit.*, p. 91. Ediția lui B. St. Angelov urmează manuscrisul lui Nikephor, din 1772.

¹⁵⁵ Vezi încercarea de identificare la D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 621, n. 61.

¹⁵⁶ Paisie de Hilandar, *op. cit.*, p. 94, 130.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 90.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 109, 115—116.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 118.

¹⁶⁰ E. Stănescu, *L'unité du territoire roumain*, p. 890.

tară pentru teritoriile din stînga și dreapta Oltului, o stăpînire a Asăneștilor asupra tuturor regiunilor românești extracarpătice este cu atît mai mult inacceptabilă.

Care este explicația erorilor lui Paisie? Din sursele grecești și latine relative la istoria Asăneștilor a aflat despre originea vlahă a fondatorilor țaratului din Tîrnovo. Asemeni cronicarilor cantacuzini de dîncoace de Dunăre, contemporanii lui, părintele athonit confundă Vlahia lui Asan și Petru cu Țara Românească, singurul stat din vremea lui cunoscut sub acest nume. În aceleași izvoare el putea citi despre contactele Asăneștilor cu papalitatea, pe care le pune în legătură cu originea și limba latină a românilor, ca și despre ruperea raporturilor dintre Roma și Tîrnovo sub Ioan Asan al II-lea, confundat de autorul nostru cu Asan cel Bătrîn, eveniment care i-a furnizat explicația prezenței slavonei în liturgia românilor. În sfîrșit, știrea că Moldova, ca a doua Vlahie, a făcut parte din ansamblul stăpînirii Asăneștilor, a găsit-o într-un document — cunoscut de Paisie la vremea sa și care face, probabil, parte dintre „cărțile manuscrise cele vechi” la care se referă în pasajul nostru —, din care reiese că Ioan Căliman (1241—1245) a fost „țarul grecilor, bulgarilor și al Moldovlahiei”¹⁶¹. Documentul, invocat adesea de Onciul în favoarea unei stăpîniri bulgare în Moldova, este însă un fals din secolele XVI—XVII, după cum a demonstrat convingător Ioan Bogdan¹⁶². Speculațiile lui Paisie de Hilandar în chestiunea noastră au la bază, așadar, o serie de interpretări greșite a știrilor din izvoarele bizantine și latine, la care se adaugă și falsul la care ne-am referit. De aceea, relatarea călugărului athonit trebuie definitiv eliminată dintre argumentele unei stăpîniri nord-dunărene a Asăneștilor, identică cu „Vlahia” din titlul lui Ioniță.

★

În concluzie :

a. Titulatura lui Ioniță, *imperator Bulgariae et Vlachiae*, ce traduce caracterul dualist al țaratului din Tîrnovo, introduce în lumea sud-est europeană un principiu teritorial, pătruns sub influența occidentală, reflex, deopotrivă, al dublei presiuni externe ce se exercită în anii 1203—1205 asupra statului vlaho-bulgar din partea regatului maghiar și a Imperiului latin de Constantinopol. Noua titulatură avea să fie abandonată sub urmașii lui Ioniță, sub care procesul preluării tradițiilor politice ale primului țarat de către statul din Tîrnovo se precipită, transformîndu-se sub Ioan Asan al II-lea în „cel de al doilea țarat bulgar”.

b. Sub noțiunea de „Vlahia” din titulatura lui Ioniță, apărută prin transpunerea în termeni teritoriali a vechiului titlu ce urma criteriul etnic — *imperator Bulgarorum et Blachorum* —, trebuie să înțelegem regiunile sud-dunărene din cuprinsul țaratului. Fără a delimita limpede aceste regiuni, sursele vremii desemnează sub acest termen fie întregul stat al Asăneștilor, desprins din imperiul bizantin, fie anumite părți ale acestuia, cel mai adesea ținuturile sale răsăritene, cu nucleul lor, munții Haemus.

¹⁶¹ D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 101, cu întreaga literatură.

¹⁶² „Convorbiri literare”, XXIII, nr. 6, XXIV, nr. 2, apud D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 414 n. 213.

c. „Vlahia” din titulatura lui Ioniță nu are nimic a face cu teritoriile românești nord-dunărene. Termenul „Vlahia”, pentru ținutul dintre Dunăre și Carpați, avea să-și facă apariția abia în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și să desemneze principatul muntean al Basarabilor.

«IMPERATOR BULGARIAE ET VLACHIAE». AUTOUR
DE LA GENÈSE ET DE LA SIGNIFICATION
DU TERME «VLACHIA» FIGURANT DANS LE TITRE
DE JOHANITSA ASEN

RÉSUMÉ

Le titre de Johanitsa Asen (1197—1207), *imperator Bulgariae et Vlachiae*, qui traduit le caractère dualiste du royaume de Tirnovo, introduit dans le monde sud-est européen un principe territorial qui pénètre sous l'influence occidentale, reflète, également, de la double menace extérieure exercée en 1203—1205 sur l'État vlacho-bulgare par le royaume hongrois et l'Empire latin de Constantinople. Le nouveau titre sera abandonné sous le règne des successeurs de Johanitsa Asen, lorsque le processus de la continuation des traditions politiques du premier Empire bulgare par l'État de Tirnovo se précipitera, se transformant sous le règne de Jean Asen II (1218—1241) en «second Empire bulgare».

Sous la notion de «Vlachie» du titre de Johanitsa Asen, apparue par la transposition en termes territoriaux de l'ancien titre qui suivait un critère ethnique — *imperator Bulgarorum et Blachorum* —, il nous faut comprendre les régions sud-danubiennes de l'empire. Sans délimiter clairement ces régions, les sources de l'époque désignent sous ce terme soit l'entier État des Asénides, détaché de l'Empire byzantin, soit certaines parties de celui-ci, le plus souvent ses contrées orientales avec leur noyau, les monts de Haemus.

La «Vlachia» du titre de Johanitsa Asen n'a rien de commun avec les territoires roumains nord-danubiens. Le terme «Vlachia» pour la région comprise entre le Danube et les Carpates apparaîtra seulement pendant la seconde moitié du XIVe siècle, désignant la principauté des Basarabes.

GÎNDIREA ȘI PRACTICA MILITARĂ ROMÂNEASCĂ ÎN SLUJBA REALIZĂRII IDEALULUI DE UNITATE ȘI INDEPENDENȚĂ NAȚIONALĂ (1821—1877)

DE

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU

Lupta multiseclară a poporului român pentru apărarea, iar mai târziu pentru recâștigarea, neatinării și înfăptuirea unității sale naționale a generat — încă din secolele XIV—XV — un mod propriu de organizare militară și de purtare a războiului, caracterizat între altele prin mobilizarea la efortul militar a tuturor celor apti a purta arme, în cuprinsul unei instituții militare specifice — „oastea cea mare”¹. Era vorba deci de un adevărat război popular, care presupune pe de o parte participarea, directă sau indirectă, la luptă a întregului potențial uman al țării, în special a țărănimii, iar pe de alta crearea pe itinerarul armatei inamice a unui adevărat vid demo-economic, care se va dovedi deseori fatal forței de șoc a invadatorului. Această formă de rezistență, care reclama din partea populației observarea unei discipline riguroase, ca și calități morale întemeiate pe conștiința politică a rolului participării lor la război, avea să-și demonstreze superioritatea sa strategică și tactică față de arta militară a epocii feudale. Ea a constrins Imperiul otoman să recunoască, cînd și-a instaurat, în cele din urmă, către sfîrșitul primei jumătăți a secolului al XVI-lea, dominația asupra țărilor române, statutul lor de autonomie față de Sublima Poartă. Războiul popular s-a dovedit astfel a fi în istoria românească unica ripostă armată eficace împotriva unor agresori ce dețineau o zdrobitoare superioritate de forțe umane și materiale.

Această experiență, fecundă prin rezultatele ei, va fi continuată și, mai târziu, ea va constitui una din componentele esențiale ale organizării armatei române moderne din secolul al XIX-lea, care prin atitudinea ei va contribui la înfăptuirea Unirii Țării Românești cu Moldova în 1859 și care, mai apoi, prin participarea la războiul din 1877—78, va pecetlui actul neatinării depline a României (9 mai 1877)². Gîndirea militară românească

¹ Din bogata literatură apărută, vezi Ștefan Ștefănescu, „Oastea fărăi” și epopeea românească a secolelor XIV—XVI, în *România și tradițiile luptei armate a întregului popor*, Edit. militară, București, 1972, p. 25—32; Nicolae Stoicescu, „Oastea cea mare” în *Țara Românească și Moldova (secolele XIV—XVI)*, în *Oastea cea mare*, Edit. militară, București, 1972, p. 27—51; Ștefan Pascu, „Oastea de țară”, oastea populară în țările române în secolele XIV—XVI, în *Armata Republicii Socialiste România. Tradiții și contemporaneitate*, Edit. militară, București, 1975, p. 21—32.

² Vezi *România în războiul de independență 1877—1878*, Edit. militară, București, 1977, p. 53—74.

a asimilat un șir de elemente generate de evoluția mijloacelor tehnice de luptă și, pe baza ei, de dezvoltarea diverselor doctrine militare. Era vorba, evident, de împrumuturi, adaptate însă realităților și posibilităților naționale. Temeiul gândirii militare românești în acești ani l-a reprezentat însă fondul original, născut dintr-o experiență de mai multe secole. Acest fond autohton cu noile sale forme, ivite din condițiile societății românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, face obiectul analizei de față.

Specificul structurilor militare moderne din România avea să se cristalizeze și să se dezvolte în condițiile maturizării luptei națiunii române pentru unitate, pentru dobândirea independenței și suveranității de stat, pentru conservarea entității sale naționale, amenințate de politica de dominație sau expansiune a marilor imperii limitrofe — otoman, austriac și rus. Confruntat din nou cu adversari care, prin superioritatea mijloacelor militare aflate la dispoziția lor, aminteau pe invadatorii din evul mediu, poporul român — în primul rînd reprezentanții cercurilor progresiste și revoluționare — a găsit în tradiția războiului popular medieval soluții de apărare adecvate noilor condiții, atît în privința organizării militare, cît și a modalităților de respingere a agresorului. Aceasta însemna în fapt reeditarea — pentru a ne exprima în termeni figurați — într-o ediție revăzută și sporită a vechii formule medievale de război popular. În noua ipostază, ea devine tema „națiunii armate”, care implică un diptic: structuri organizatorice care să asocieze acțiunile organismului militar specializat — armata — cu participarea în diverse forme a întregii populații la efortul de respingere al agresorului și — al doilea element fundamental — elaborarea unei doctrine militare bazată pe formula de organizare enunțată mai sus.

Condițiile specifice de dezvoltare a societății românești, care de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea se angajează tot mai ferm pe calea capitalistă, au făcut ca armata să devină un corp socio-profesional care a polarizat elemente liberale din rîndurile boierimii ca și elemente burgheze, interesate să urce pe scara ierarhiei sociale. Prin componența corpului de ofițeri, armata a devenit un mediu favorabil difuzării ideilor novatoare, modificîndu-și astfel funcțiile: fără a înceta de a fi un instrument al aparatului de stat, ea a devenit unul din factorii de impuls al curențelor de gîndire social-politică înaintată. De n-ar fi să amintim decît pe marele democrat-revoluționar Nicolae Bălcescu și pe energeticul reformator politic Mihail Kogălniceanu, amîndoi militari la începuturile activității lor, și încă s-ar releva astfel funcția progresistă îndeplinită de armata națională.

Revoluționarii generației pașoptiste au fost aceia care au elaborat în scrierile lor ca și în activitatea — de scurtă durată — a guvernului revoluționar, cadrul organizatoric și doctrinar, ca și misiunile viitoarei armate naționale³. La baza concepției lor stătea principiul pregătirii militare a tuturor cetățenilor capabili de luptă, prin înființarea, pe lîngă armata permanentă și extinderea celei teritoriale (echivalentul românesc al Landwehr-ului), și a altor formațiuni în genere cvasimilitare, destinate să

³ Constantin Căzănișteanu, *Probleme militare în revoluția română de la 1848*, în *Revoluția de la 1848 în țările române*, culegere de studii, Edit. Academiei, București, 1974, p. 131—142.

instruiască restul efectivelor, neincluse în cele două forme de organizare citate mai sus, ca și pe cei ieșiți din cadrele active ale trupelor permanente și teritoriale; astfel întregul potențial de luptă al țării avea să fie în măsură să răspundă chemării la luptă într-o situație conflictuală. Încă din 1838, Partida națională din Țara Românească, condusă de colonelul Ion Cîmpineanu, ceruse ca „deosebit de armia cea statornică” să se constituie o „gardă națională” și preconizase ca „tot românul în stare d-a purta arma” să fie „ostaș”⁴. Nicolae Bălcescu ajunsese la concluzia că pentru cucerirea libertății și independenței naționale, poporul român trebuia „a dobîndi toate condițiile de putere” împotriva asupritorilor străini și sublinia în acest sens necesitatea creării unei armate naționale corespunzătoare. Puterea militară a unui stat, forța lui combativă, stătea — după opinia lui Bălcescu — nu atît în armata activă, cît mai cu seamă în „rezervele naționale”, adică în trupele teritoriale, garda civică, miliția, „gloate” etc., în înarmarea întregului popor⁵.

Revoluția română de la 1848—1849 pe de o parte a statuat în documentele ei înființarea, alături de armata permanentă, a unor asemenea formațiuni de caracter semimilitar, a căror misiune era apărarea regimului revoluționar, atît împotriva adversarilor din interior cît și de armatele străine contrarevoluționare, iar pe de alta a oferit cadrul organizatoric favorabil — în proporții diferite — instruirii și funcționării lor. Totodată, cerințele obiective ale dezvoltării societății românești aflate la începuturile fazei capitaliste, ca și colaborarea strînsă dintre fruntașii revoluției din cele trei țări românești în timpul revoluției s-au aflat la baza cristalizării unei adevărate doctrine militare românești, care a sintetizat revendicările specifice ale programului revoluției burghezo-democratice cu elemente ale organizării ostășești tradiționale ale românilor.

Această doctrină prevedea păstrarea elementelor valabile ale sistemului de organizare a armatei zise regulamentare *. În al doilea rînd, ea sublinia necesitatea imperioasă a înființării unor formațiuni populare înarmate, de felul gărzii naționale sau a unităților de dorobanți și panduri voluntari, care trebuiau să se constituie într-o mare rezervă de efective. În al treilea rînd se impunea mobilizarea, la nevoie, a tuturor mijloacelor materiale și umane pentru susținerea efortului de respingere a agresorului. În concluzie, doctrina militară pașoptistă își avea ca fundament concepția înarmării întregului popor și a războiului popular, care, verificată de-a lungul luptei multiseculare împotriva agresiunilor străine, putea să servească, adaptată noilor condiții, luptei de emancipare națională și socială a poporului român⁶.

Înăbușirea revoluției nu a adus cu sine și dispariția doctrinei militare a pașoptiștilor. Dezvoltarea ulterioară a armatei române, în genere

* Armata creată de Regulamentul organic, lege fundamentală, redactată în timpul ocupației ruse de după războiul din 1828—1829, pe baza programelor boierilor autohtoni, aprobate de cabinetul imperial rus, și promulgată în Țara Românească în iulie 1831 iar în Moldova în ianuarie 1832.

⁴ Vezi Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 219.

⁵ N. Bălcescu, *Scrieri militare alese*, Edit. militară, București, 1957, p. 11.

⁶ Locotenent-colonel Constantin Căzănișteanu, *Ideea înarmării poporului și a războiului popular în gîndirea românească de la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Oastea cea mare*, Edit. militară, București, 1972, p. 99—133.

structura sistemului de apărare națională, mai ales după Unirea din 1859, a stat efectiv sub înfrumusețirea ideilor revoluției pașoptiste românești privitoare la principiile și căile organizării militare ale țării. Înfăptuirile din anii 1859—1877 pe tărîm militar, cu toate amendamentele impuse de evoluția mijloacelor tehnice de luptă și a artei războiului, ca și de limitele determinate de desfășurările socio-politice, poartă pecetea gândirii și experienței revoluționare pașoptiste.

Principiile fundamentale ale politicii statului român nou creat au prezidat, după cum era și firesc, la organizarea armatei în spiritul unei întregi tradiții politice, armata fiind chemată să apere unitatea și neatrînarea în fapt a țării.

Încă din anul 1857, prin ziarul „Secolul”, era reactualizată concepția lui Nicolae Bălcescu nu numai în esență, dar chiar în formularea ei. Gazeta considera astfel că în timp ce „o armată stătătoare prea numeroasă” se dovedea împovăraătoare pentru bugetul țării, imobilizînd „multe brațe” necesare muncii cîmpului, instituirea unui sistem de organizare a puterii armate în care „tot românul să fie dator a servi în armată (afară de cler)”⁷, se arăta și mai puțin conștitos pentru economia națională și mult mai eficient pe planul întăririi capacității de luptă și de apărare a țării. Același punct de vedere îl regăsim la I. Missail, în anul 1861, care de asemenea propunea „generalizarea supunerii la serviciul militar a tuturor cetățenilor (...) exercițiul armelor și rădicarea gloatelor la caz de nevoie”⁸. Cezar Bolliac considera și el că singura modalitate de alcătuire a oștirii, compatibilă nivelului atins de dezvoltarea societății românești și obiectivelor politice pe care aceasta și le propusese, era tot „armarea generală a țării prin armie regulată și permanentă, prin miliție și prin armarea satelor”⁹.

Dealtminteri perspectiva obținerii neatrînării prin arme nu face decît să potențeze și să generalizeze convingerea în justetea conceptului „națiunii armate”, concept ce cucerește numeroși susținători și în rîndul cadrelor, inclusiv a celor de comandă, ale armatei române. Și nu întîmplător printre cei dintîi care au încercat să-l vitalizeze, introducîndu-l într-o propunere de organizare a armatei române, a fost maiorul George Adrian, generalul de mai tîrziu, fostul luptător din oastea lui Avram Iancu. El susținea ca pe lîngă armata permanentă să se apeleze la miliții și la „ridicarea maselor”¹⁰. La fel în prima revistă teoretică a armatei moderne, apărută în anul 1864, „România militară”, configurația ce urma să o capete sistemul militar al țării a cunoscut ample dezbateri. „Națiunea armată” era soluția care întrunea o largă adeviziune; aceasta se arată a fi mai potrivită condițiilor specifice românești, singura care putea contribui cu succes la apărarea autonomiei țării, și, în perspectivă, la realizarea decideratului independenței naționale. „O națiune spre a fi curat independentă în exercitarea drepturilor ei are dreptul de o putere publică (armată — n.a.) capabilă a-i face să i se respecte naționalitatea în afară...” — scria căpitătanul George Anghelescu. Dar pentru aceasta, continua același, războiul

⁷ O idee despre armarea țării, în „Secolul”, an I, nr. 35 din 9 mai 1857.

⁸ I. Missail, *Întărtirea națională*, în „Revista Carpaților”, an II, din 15 martie 1861.

⁹ Cezar Bolliac, *Armarea*, în „Românul”, an IV, nr. 280, din 6 octombrie 1861.

¹⁰ G. Adrian, *Mémoire sur l'organisation de la force armée des deux Principautés Roumains*, Bucarest, 1858, p. 9.

trebuie să fie „opera unui întreg popor”, animat de un ideal superior, „acela de a-și păstra independența cugetării și a instituțiilor sale”. De aceea cînd țara este în pericol, cînd neatîrnarea ei este pierdută sau amenințată „atunci tot cetățeanul în stare de a purta arma e dator a o apăra și numai acest sprijin al populațiunii poate da unei armate toată tăria și toată puterea morală cuvenită”¹¹. Revista releva totodată rolul decisiv ce revenea armatei în cadrul efortului general de emancipare națională întreprins de poporul român. „Prin armată numai dobîndim dreptul de a ne prenumăra printre celelalte națiuni libere, independente”, scria un alt gînditor militar, subliniind că „oamenii care au în mîna destinele națiunii nu vor binemerita de la dînsa” decît dacă „nu au neglijat nimic pentru a ne reda un bun sistem de organizare militară, care să ne asigure (...) în afară independența”¹². Iar acest sistem militar capabil să ne înlesnească recucerirea independenței trebuia să-și aibă de temeie concepția „înarmării poporului” și corolarul ei firesc, războiul popular. De aceea cerea ca „tot românul în stare de a purta armele, să jertfească la caz de trebuință partea sa de datorie pe altarul patriei”, apărarea patriei să fie considerată „de toți ca datoria fiecăruia”, datorie pe care s-o primească „tot românul odată cu nașterea sa”¹³.

În acest scop au fost luate în considerare : actualizarea unor soluții ce țineau de experiența trecută a luptei de apărare — de felul mobilizării maselor ; valorificarea experienței unor modalități de organizare practicate de alte armate (milițiile) ; însușirea unor creații ale revoluției burgheze (garda civică sau națională). Patru legi succesive privitoare la organizarea puterii armate din 1864, 1868, 1872 și 1874, din care primele două fundamentale, aveau să dea organismului militar o structură pe măsura posibilităților și corespunzătoare particularităților noastre. Se creau mai multe categorii de pregătire militară a populației, categorii ce-și vor dovedi funcționalitatea lor deosebită în războiul din 1877—1878. Conform stipulațiilor legislative, puterea armată a țării cuprindea patru elemente distincte : *armata permanentă*, cu rezerva ei ; *armata teritorială* (trupele de dorobanți și călărași), cu rezerva ei ; *milițiile* ; *garda orășenească* în orașe și „*gloatele*” la sate¹⁴.

Armata permanentă, cu rezerva ei, adică primele patru contingente eliberate după cei patru ani de stagiul obligator, forma așa-numita armată de campanie, căreia aveau să i se alăture succesiv, în funcție de gravitatea primejdiei, armata teritorială, milițiile, garda orășenească și „gloatele”. În timp de război sau la manevre, trupele teritoriale și de miliții puteau fi încorporate în unitățile armatei active, gărzile orășenești și „gloatele” fiind chemate să execute în genere serviciul de garnizoană și să asigure paza și apărarea localităților de unde se recrutau. Se realizau astfel condițiile propice unei largi concentrări de forțe instruite, singura soluție viabilă de rezistență în fața unui agresor mult mai puternic. Prin crearea

¹¹ Căpitan George Angheliescu, *Organizarea sistemului militar al României*, în „România militară”, an I, vol. I din ianuarie-februarie 1864, p. 54, 57, 58.

¹² *Pagini din gîndirea militară românească 1821—1916*, Edit. militară, București, 1969, p. 51—52.

¹³ *Ibidem*, p. 52.

¹⁴ Lt.-colonel V. Nădejde, *Centenarul renașterii armatei române 1830—1930*, Iași, p. 155—165.

și dezvoltarea acestor elemente de felul trupelor teritoriale, milițiilor, gărzilor — inclusiv introducerea pregătirii militare în învățământul primar începând din 1874¹⁵, trecută încă în legile din 1864 și 1868 și parțial realizată — se transpunea în practică principiul „națiunii armate”, inaugurat de politica militară a domnitorului Alexandru Ioan Cuza (1859—1866) și în bună măsură atins în preajma războiului de independență.

Un asemenea sistem de organizare a puterii armate, sintetizat în formula „națiunii armate”, se baza pe acordul total între structurile sociale și economice ale țării și obiectivul politico-militar urmărit — apărarea unității și autonomiei iar, la momentul potrivit, cucerirea deplinei neahtări .

Dar lupta pentru eliberarea națională a poporului român a reclamat folosirea unor metode și mijloace nu numai variate dar și particulare. Între acestea un loc important l-a ocupat partizanatul.

Ideea războiului de partizani și concepția diriguitoare despre această formă specifică de luptă a popoarelor mici în genere, dar nu numai, dornice să-și câștige neahtarea sau căzute victime ale agresiunii vreunui inamic superior, aparține la noi gânditorilor pașoptiști.

Încă din timpul pregătirilor pentru declanșarea revoluției de la 1848, comitetul revoluționar, în frunte cu Nicolae Bălcescu, luând în dezbateră și alternativa unei intervenții străine pentru răsturnarea puterii revoluționare instaurate, a adoptat soluția rezistenței armate „pentru a ne apăra țara cu armele în mână de orice năvălire”¹⁶, cum spunea C.A. Rosetti. De pe acum se făcuseră unele demersuri pe lângă cabinetul de la Paris, prin doctorul Louis Mandl, pentru a se aduce în Țara Românească ofițeri capabili și cu experiență care să concure la organizarea apărării¹⁷. Dacă țara ar fi fost totuși ocupată se preconiza „să ne tragem în munți, 300 măcar de vom fi, și să ținem lupta pînă ce națiunile străine ne vor ajuta; de nu, să pierim cu armele în mână”¹⁸.

Imediat după abdicarea domnitorului Gheorghe Bibescu, fruntașii mișcării de la 1848 din Țara Românească au fost alarmați de știrile anunțând iminența pătrunderii trupelor străine în vederea răsturnării puterii revoluționare; de aceea, ei și-au intensificat preocupările în direcția organizării rezistenței, Nicolae Bălcescu, într-o scrisoare trimisă la 25 iunie din Focșani lui A.C. Goleșcu¹⁹, pornind de la disproporția forțelor ce eventual s-ar fi putut înfrunta în cazul că fruntariile Țării Românești ar fi fost trecute, schița un fel de plan de măsuri și de luptă adecvat acelor împrejurări dramatice. În primul rînd el sugera să se dea ordin ispravnicilor „ca să tragă lumea la munte :” ; cerealele din portul Brăila, reținute în contul statului, urmau să fie transportate spre munți, „ca să avem cu ce ne hrăni acolo”. Totodată, Bălcescu recomanda guvernului de la București un ofițer prusac de artilerie venit din Moldova și care i se păruse priceput în meseria

¹⁵ Corneliu Băjenaru, *Tradiția în pregătirea tineretului studios în vederea apărării patriei*, Edit. militară, București, 1972.

¹⁶ *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, 1962, p. 17.

¹⁷ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, vol. II, București, 1902, p. 321.

Scrisoarea doctorului Louis Mandl către Nicolae Bălcescu.

¹⁸ I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, București, 1889, p. 20.

¹⁹ N. Bălcescu, *Opere*, ediția G. Zane, vol. IV (Correspondența), București, 1964, p. 93.

lui și în „războiul de partizani”²⁰. În esență, deci, ctitorul istoriografiei militare românești, mintea cea mai pătrunzătoare a revoluției române de la 1848—1849, susținea deschiderea unui adevărat război de partizani, care să antreneze deopotrivă masele populare și trupele regulate. Această concepție dovedea temeinicia cu care Nicolae Bălcescu se documentase pentru pregătirea militară a insurecției de la 1848. El se arăta a fi fost la curent cu tot ceea ce era nou în privința mijloacelor de rezistență preconizate de cei mai autorizați teoreticieni militari și revoluționari contemporani lui.

Puterea revoluționară din Țara Românească pare să-și fi însușit acest punct de vedere pentru că, atunci când a avut loc al doilea complot contrarevoluționar de la București la 19 iunie 1848, membrii guvernului provizoriu s-au gîndit inițial la organizarea unei rezistențe armate undeva lîngă capitală; și-au dat însă seama curînd că forțele de care dispuneau — puține și destul de slab înzestrate — nu le permiteau să riște angajarea unei lupte în cîmp deschis. Soluția adoptată în cele din urmă a fost cea sugerată de Nicolae Bălcescu: replierea din calea invadatorului și organizarea apărării în zona accidentată a Carpaților. În consecință, s-a hotărît ca oștirea regulată să se deplaseze în regiunea Cîmpulungului, regiune unde se mai refugiau guvernul și toți ceilalți rezistenți. De aici se puteau întreprinde oricum mai lesne, și „relații cu Transilvania”, care făgăduise „ajutor de regimente grănițare”²¹.

Intenția guvernului — după cum se știe — nu s-a putut realiza. Din unele mărturii reiese însă că militarii companiilor 5 și 6 din Regimentul 1 infanterie, care însoțiseră retragerea membrilor guvernului provizoriu în drumul spre Transilvania, fuseseră sfătuiți de aceștia să se reîntoarcă în satele din Oltenia și să pregătească sătenii pentru o ridicare la luptă, atunci când revoluționarii vor reveni în țară²². Iată dar încercări de organizare a unei rezistențe armate a cărei principală formă de exprimare o reprezenta partizanatul. Dealtfel, în același spirit, într-o chemare lansată la 18 iulie 1848 din Cernăuți, revoluționarii moldoveni declarau că nu vor renunța la ideea de a pregăti retragerea în munți a forțelor insurgente și la crearea unui centru care, „întemeindu-se atît pe puterea adunată în țară, cît și mai virtuos pe puterile din Transilvania și Banat, ar fi în stare să facă manifestații multe, mai serioase și mai mîntuitoare în înțelegere cu Valahia”²³.

După înăbușirea revoluției de la 1848—1849 și mai cu seamă în anii 1853—1854, cînd Principatele Române au fost din nou ocupate, revoluționarii români și-au intensificat lupta, „principiul insurecției” — cum îl numea încă din 1851 „Junimea română”, gazeta emigrației române de la Paris, „care este cel dintîi drept al unei nații împilate” — fiind considerat drept cel mai potrivit în acțiunea de răsturnare a regimului reacționar și de cucerire a independenței „căci (...) o nație poate întreprinde toate mijloacele energice spre a-și scutura jugul”²⁴. Conceput ca unul

²⁰ *Ibidem.*

²¹ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, vol. II, p. 546.

²² Arhivele statului Craiova, fond Prefectura județului Dolj, dosar 1/1848, f. 484—485.

²³ Citat după Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 142.

²⁴ „Junimea română”, an I, nr. 1 din mai 1851.

din aceste mijloace, războiul de partizani revine și el în actualitate. Într-o scrisoare datînd probabil din vara anului 1853, Al. C. Golescu-Albu împărtășea lui Ștefan C. Golescu opiniile sale în legătură cu organizarea luptei emigrației române în eventualitatea unui război ruso-turc, care ar fi putut crea o situație favorabilă unei încercări eliberatoare. Regruparea revoluționarilor de-a lungul Dunării, ridicarea poporului, înarmarea și rezistența în munți — prin acțiuni de partizani — constituiau cele patru principale linii de forță ale proiectului său. De aceea, el cerea insistent — întocmai ca Bălcescu în 1848 — să fie angajați cîțiva ofițeri specializați în războiul de partizani, care să inițieze trupele, pe care sperau să le adune, în tainele purtării acestui mod de luptă specific. „Dacă puteți să adunați cu voi cinci sau șase militari buni, simpli ofițeri, nu mai mult de atît, dar să se descurce bine în războiul de guerilă — scria Al. C. Golescu-Albu — aceasta ar fi o treabă foarte bună”²⁵. Războiul de partizani pare să fi fost considerat de fruntașii emigrației ca unul din mijloacele de luptă cele mai potrivite cadrului geografic românesc, dominat de briul muntos al Carpaților, realităților social-politice din țările noastre și tradițiilor militare seculare de ducere a războiului în condiții de superioritate zdrobitoare a inamicului, cînd — așa cum spunea același Nicolae Bălcescu — „armata țării sta ascunsă în păduri, ferindu-se de a se măsura în bătălie generală cu gloatele vrăjmașilor, mulțumindu-se a-i hărțui, a-i tăia liniile de comunicație, a-i cuprinde proviziile, a-i aduce prin urmare foamete și a-l sili să părăsească țara fără de ispravă sau a-l atrage în locuri grele și necunoscute de dinșii, unde plăteau scump îndrăzneala ce a avut de a călca pămîntul românesc”²⁶. Este una din explicațiile — și probabil nu ultima — a insistențelor depuse de revoluționarii pașoptiști pentru cunoașterea și asimilarea acestui mod de înfruntare armată pe care o remarcăm în acești ani.

De fapt, cam în aceeași vreme cînd corespundea cu Alexandru C. Golescu-Albu, Ștefan C. Golescu primea îndemnurile unui alt emigrant, susținător al drepturilor românești tocmai la Londra, Dimitrie Brătianu. Acesta îl povățuia — și sfatul, evident, nu era adresat numai lui — ca să se formeze o comisie dintre revoluționarii aflați la Paris care să se ocupe cu citirea lucrărilor „în limba franceză despre rezbélul de partizani”²⁷. Apoi s-o aleagă pe cea mai bună pe care să o traducă sau să alcătuiască din toate cele văzute și studiate o „culegere inteligentă cu puncturile cele mai lesne de aplicat la noi”. Cartea tradusă sau culegerea trebuia să fie „scurtă, lesne de înțeles și gata de tipărit”²⁸. Aceste îndemnuri concentrice și repetate nu au rămas fără ecou. Emigrația română scotea chiar în cursul anului 1853, la Bruxelles, culegerea *Idee răpede despre rezbélul de partizani*, urmată de *Instrucțiuni asupra serviciului de campanie* și de un *Manual de fortificațiune pasageră*, tradusă din limba franceză cu oarecare modifi cațiuni de G. Adrian, ex militar din Principatul României. Era vorba de trei regulamente de luptă, nici unul din ele cunoscut pînă atunci, după

²⁵ George Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boteril Golești*, vol. IV, București, 1939, p. 44.

²⁶ Paul Cornea, Mihai Zamfir, *Gîndirea românească în epoca pașoptistă*, E.P.L., București, 1968, p. 286.

²⁷ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dimitrie Brătianu*, București, 1933, p. 341.

²⁸ *Ibidem*.

știința noastră, în armata regulată a țărilor române și nici folosit ulterior. Primele regulamente de luptă difuzate în țările române se datoresc așadar inițiativei emigrației pașoptiste. Cartea va ajunge ceva mai târziu în posesia celor interesați. Același Al. C. G. Golescu-Albu cerea insistent, în aprilie 1854, lui Al. G. Golescu-Arăpila și Ștefan C. Golescu să-l roage pe George Adrian, dacă „n-a plecat încă, să ia cu el cea mai bună lucrare după știința sa, referitoare la războiul de partizani”²⁹. Cartea nu-i sosisese deci pînă la această dată.

George Adrian, ofițer de profesie, participant la luptele moților din Apuseni în vremea revoluției pașoptiste transilvane, pune astfel în 1853—1854 la dispoziția revoluționarilor patrioți exilați, ce-și făcuseră un ideal de viață din eliberarea țărilor române, indiferent de sacrificii și prin orice mijloace — inclusiv cele armate — și care-i împărtășeau pe de-a-ntregul convingerea că „națiunea noastră nu-și va putea dobîndi niciodată libertatea decît prin puterea armelor”³⁰, un fel de manual militar al cunoștințelor minime pe care trebuia să le posede oricine ar fi participat și ar fi avut un oarecare rol conducător într-o asemenea operație militară de proporții. Dacă fiecare s-ar fi străduit „de a se pătrunde măcar de puținele reguli prescrise în această carte” — spunea George Adrian — să fie „încredințat că va putea face patriei sale serviciile cele mai neprețuite într-un timp de rezel”³¹.

Pentru modul de acțiune al trupelor regulate, atrase și ele la efortul general de emancipare a poporului român, G. Adrian a tradus *Instrucțiuni asupra serviciului de campanie*. Cum însă lupta ar fi căpătat de la început un caracter popular și subteran, desfășurîndu-se ca atare în regiuni în care relieful ar fi constituit un auxiliar dintre cele mai prețioase, George Adrian a introdus în manual două lucrări care să răspundă acestor nevoi: *Idee rapide despre rezelul de partizani* și *Manualul de fortificațiune pasageră*.

La elaborarea lucrării: *Idee rapide despre rezelul de partizani*, prima prin care se populariza la noi această formă revoluționară de apărare națională, așa cum a fost dovedit recent³², George Adrian s-a folosit de capitolul V, intitulat „Despre războiul de partizani” a traducerei franceze din 1845 a cărții lui Karl von Decker *Despre micul război în spiritul strategiei moderne*. Nu era însă vorba de o traducere mecanică, ci de o prelucrare constructivă a capitolului lui Karl von Decker³³. George Adrian i-a adus corecturi sau completări valoroase, l-a îmbogățit cu opinii proprii și cu localizări la realitățile românești, a apelat la tradiția și experiența rezultată din lupta poporului nostru.

²⁹ George Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 97.

³⁰ G. Adrian, *Idee rapide despre rezelul de partizani*, urmată de *Instrucțiuni asupra serviciului de campanie și de un Manual de fortificațiune pasageră*, Bruxelles, 1853, p. 3.

³¹ *Ibidem*, p. 8.

³² General maior Constantin Antip, *Ideea războiului de partizani într-o lucrare românească de la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *România și tradițiile luptei armate a întregului popor*, Edit. militară, București, 1972, p. 109—118; general-maior Constantin Antip, *Idee rapide despre rezelul de partizani*, în „Magazin istoric”, nr. 6 (70), iunie 1970, p. 20—24; G. Adrian, *Idee rapide despre rezelul de partizani*, Edit. militară, București, 1973, ediție îngrijită și studiu introductiv de general-maior Constantin Antip, p. 5—26.

³³ Asupra cărții lui George Adrian o pertinentă și competentă analiză — înțila dealtminteri — se găsește în studiile generalului-maior Constantin Antip citate de noi.

George Adrian, ca și Karl von Decker sau ceilalți gînditori din epocă, concepea unitățile de partizani ca pe niște formațiuni militare, provenite din oștirea permanentă sau din trupele teritoriale și de rezervă, cu misiuni speciale de îndeplinit în sprijinul armatei de pe teatrul principal de operații și care din această cauză nu acționau după niște scheme tactice prestabilite, ci, de fiecare dată aproape, în funcție de împrejurări, căutînd să se adapteze factorilor neprevăzuți ai momentului respectiv. De aici inițiativa și independența de manevră care li se acordau; de aici extinderea misiunilor lor dincolo de limitele propriei țări. Privit din acest unghi, războiul de partizani apare mai puțin ca un război popular, ca o luptă de eliberare la care participă întreaga națiune. Și, totuși, ținînd seama de particularitățile țărilor române, de faptul că ele nu-și puteau dobîndi — conform credinței revoluționarilor pașoptiști — unitatea și independența decît printr-o ridicare generală a poporului și, ca atare, nu puteau duce decît un război de eliberare națională pe teritoriul lor național, George Adrian a întrevăzut și a subliniat și posibilitatea transformării războiului de partizani într-un război popular de eliberare. Și nu-i era greu lui George Adrian să înțeleagă aceasta, ca unul ce luptase alături de soldații țărani din Apuseni, unde văzuse și cunoscuse ce înseamnă un război popular și ale cărui învățăminte au dat acele elemente de originalitate ale cărții lui, care, așa cum remarcă generalul Radu Rosetti, erau și „fructul experienței dobîndite (de George Adrian — n.a.) pe lîngă Avram Iancu”³⁴. El sublinia că în eventualitatea unei mobilizări a armatelor țărilor române, „ori pe unde vor călca aceste oștiri liberatoare, națiunea întreagă va fi în picioare pentru a le ajuta din toate puterile ei”³⁵.

Dar „trupa de partizani români, luptîndu-se cu străinul în mijlocul compatrioților săi, va mai avea încă drept misiune de a înconjura și de a înlesni, prin toate mijloacele ei, adunările cetățenilor pe care patriotismul i-ar îndemna de a se scula pentru apărarea patriei lor”³⁶, cu alte cuvinte un război de partizani generalizat, o fuziune a energiilor patriotice ale populației civile cu cele ale armatei, pentru realizarea idealului comun al poporului român. De aici rolul pe care-l atribuia gărzilor naționale destinate să sprijine efortul celorlalte forțe militare în cadrul unei ridicări a întregii națiuni. George Adrian considera de altfel că românii „prin tradițiunile lor militare”, legate de o mulțime de bătălii „îndrăznețe”, și mai „virtos”, credea el, prin „pozițiunile lor topografice”, erau una din națiunile cele mai „îndemînatice pentru rezelul de partizani”³⁷. Pornind de la o asemenea convingere a tradus George Adrian și acel *Manual de fortificațiune pasageră*, menit să slujească la o eventuală fortificare a Carpaților, într-o vreme cînd terenul muntos reprezenta condiția sine qua non a declanșării unui război de partizani generalizat și cînd un asemenea război era de neconceput fără existența unei ambianțe geografice corespunzătoare. „Există o formă de război defensiv în munți care a devenit foarte vestită în timpurile noastre — scria Fr. Engels în articolul *Războiul în munți*

³⁴ General R. Rosetti, *Relations entre l'armée française et l'armée roumaine*, în *L'hommage à M. De Saint Aulaire*, București, 1930, p. 93.

³⁵ G. Adrian, *op. cit.*, p. 15.

³⁶ *Ibidem*, p. 15—16.

³⁷ *Ibidem*, p. 3.

odinioară și acum — și anume răscoala națională și războiul de guerilă, pentru care un ținut muntos constituia o necesitate absolută cel puțin în Europa”³⁸.

În prelucrarea sa după Karl von Decker, George Adrian pleda — așa cum am văzut — pentru constituirea unor trupe de partizani avînd ca principală forță de șoc unitățile regulate, fără a exclude însă — în anumite situații — participarea unor elemente din armata teritorială, garda națională și miliții sau intervenția alături de acestea chiar a populației civile. Propunerea lui apare de aceea ca avînd un caracter limitativ, care acorda oricun un rol prioritar formațiunilor militare organizate în cadrul războiului de partizani.

Din aceeași perioadă însă se mai păstrează un fel de proiect de organizare a rezistenței și a luptei de eliberare a poporului român, elaborat într-o viziune mai largă, în care poporului — țărănimii în principal — i se acorda poziția precumpănitoare. Acest proiect îl datorăm unuia din fruntașii revoluției române de la 1848 din Țara Românească — Cezar Bolliac. Într-o broșură ceva mai dezvoltată — *Choix de lettres et mémoires sur la question roumaine, 1852—1856*, Paris, Cezar Bolliac, adept entuziast al înarmării maselor și războiului popular, expunînd cerințele poporului român, considera că din punct de vedere militar cea mai potrivită formă de apărare și acțiune pentru sprijinirea împlinirii dezideratului național — unitatea și independența — era crearea unor formațiuni de guerilă capabile să poarte la nevoie un război al întregii națiuni. Pornind de la condițiile geografice ale României pe care și el le considera ca oferind un cadru dintre cele mai propice pentru organizarea unor rezistențe puternice și de durată, Cezar Bolliac arăta că la adăpostul lanțului Carpaților, aceste „paveze naturale” capabile să constituie oricînd „un centru de operațiune și o excelentă linie de apărare pornind de la Bucovina și pînă la Porțile de Fier”, se putea constitui ceea ce el numea niște „companii de rezistență”³⁹. Organizarea lor se putea face în Oltenia „de la Olt și pînă la Carpați”, zonă unde probabil avea în vedere și existența unei vechi tradiții a luptelor antiotomane și revoluționare, dar și în Moldova, în județele Roman, Bacău, Suceava și Putna.

Pentru a realiza ceea ce se considera a fi „un mare act patriotic” — eliberarea țării — trebuia ridicat poporul, spunea Cezar Bolliac. Lupta pentru atingerea idealului național — primul pas, considerat de el obligatoriu, spre înfăptuirea programului social pașoptist — ar fi adus sub flamura rezistenței toată națiunea, ar fi determinat adeziunea unanimă a țărănimii, un ajutor „dirz și energic” din partea micilor proprietari, a tuturor păturilor interesate în alungarea stăpînirii străine, a „tuturor membrilor partidului național”. Mobilizarea forțelor populare ar fi putut face ca, într-o perioadă relativ scurtă, să se „reunească imediat sub drapel vreo treizeci de mii de oameni”⁴⁰, o bună parte gata instruiți, „proveniți din cadrul armatei”. Sconta totodată într-un ajutor substanțial din partea românilor aflați în celelalte provincii de sub dominație străină, mai ales

³⁸ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 12, Edit. politică, București, 1962, p. 116—117.

³⁹ Cesar Bolliac, *Choix de lettres et mémoires sur la question roumaine, 1852—1856*, Paris, 1856, p. 27.

⁴⁰ *Ibidem*.

dacă măcar una din marile puteri europene ar fi manifestat un mai pronunțat interes față de români și ar fi privit cu simpatie activă lupta lor. Existau șanse, după opinia lui Cezar Bolliac, ca mulți țărani să-și părăsească căminele pentru a se „încorpora în armata din munți, sporind-o în același timp”⁴¹.

Ca puncte întărite și de refugiu totodată se recomandau mănăstirile, sugestie dată și de către George Adrian în cartea sa. Extrem de multe în regiunea muntoasă, situate de obicei în locuri socotite, în special pentru acele vremuri, inaccesibile, mănăstirile puteau servi „drept fortăreață și de adăpost pe vremea rea pentru trupe și în caz de atac”⁴². Bine organizat și condus, războiul de partizani dus de poporul român pe Carpați ar fi putut deveni la fel de crincen și de persistent ca și alte războaie populare de guerilă din Europa sau Asia.

În esență, soluția propusă de Cezar Bolliac nu prezenta deosebiri fundamentale de varianta lui George Adrian, a cărui lucrare este greu de crezut că nu o cunoștea. El totuși, analizând ceva mai concret posibilitățile țării noastre și specificul ei, acorda un loc mai important maselor populare, țărănimii în primul rînd, care, și ca număr și ca forță, trebuia să constituie reazemul de nădejde și permanență al rezistenței. De asemenea, localiza desfășurarea războiului de partizani doar la zona muntoasă, unde inamicul mult mai greu ar fi putut pătrunde sau și-ar fi putut desfășura forțele, iar insurgenții locali ar fi găsit în Carpați o fortăreață naturală cu multiple posibilități de organizare a apărării. Cezar Bolliac vedea războiul de partizani ca o luptă la care să participe toți românii din toate provinciile pe care le locuiau, ca o manifestare a spiritului de unitate românească pentru dobîndirea unirii și neatinării naționale.

Cele două lucrări referitoare la războiul de partizani, la războiul popular ca atare, dovedesc preocupările revoluționarilor patrioți de la 1848 de a găsi formele de luptă cele mai corespunzătoare, capabile să asigure deplina emancipare a românilor. Și este marea lor merit de a fi preconizat adoptarea unor soluții concordante aceloră exprimate de ideologia revoluționară a proletariatului internațional pentru orice popor asuprit care vroia să-și dobîndească independența națională.

Poate și de aceea, odată cu resurecția spiritului revoluționar, în deceniile următoare nu se mai vorbește despre războiul de partizani în această accepție, nici în proiectele de reorganizare a structurilor socio-politice elaborate, nici în regulamentele militare. Deși apar două lucrări militare, este adevărat ambele prelucrări ale unor regulamente străine, una a căpitanului I. Carally în 1868⁴³ și alta a maiorului Alexandru Schina în 1872⁴⁴, care au capitole sau tratează despre micul război și unde și-ar fi putut găsi loc și partizanatul, nici una și nici cealaltă nu-l amintesc măcar. În 1873 însă apărea la Craiova traducerea versiunii franțuzești

⁴¹ *Ibidem*,

⁴² *Ibidem*, p. 27.

⁴³ Căpitan I. Carally, *Manualul recunoașterilor militare în ceea ce privește pe ofițeri și subofițeri de infanterie și cavalerie*, București, 1868; capitolul V cuprinde: *Date asupra micului război sau războiul posturilor*.

⁴⁴ Alex. Schina, *Elemente teoretice asupra serviciului în campanie pentru a servi la instruirea tinerilor ofițeri și subofițeri de cavalerie*, București, 1872.

din 1845 a cărții lui Karl von Decker : Despre micul război în spiritul strategiei moderne⁴⁵. Traducerea românească aparține locotenentului M. I. Eustațiu din Regimentul 4 infanterie.

Un an după aceea întâlnim, pentru prima dată, într-un curs de școală militară de ofițeri — din cite ni s-au păstrat pînă astăzi — un mic capitol despre războiul de partizani. Colonelul George Slăniceanu, în al său *Curs de studii. Tactica și strategia*, ținut în anul 1874 la Școala de infanterie și cavalerie din București, expunea succint, în cîteva pagini numai, principiile de organizare și de luptă ale acestor formațiuni, locul lor în ansamblul operațiilor militare dintr-un război.

Partizanii — după George Slăniceanu — reprezentau corpuri independente, fără o legătură directă cu armata de operații, care acționau de regulă în spatele inamicului, sub comanda și responsabilitatea „șefului lor”. Obiectivele urmărite erau : de a „face primejdios tărîmul situat între armata inamică și baza sa de operații, a intercepta orice ajutor pentru adversar, a-i lua transporturile de tot felul, arme, muniții, hrană, a-i sfărîma magazinele (depozitele — n.a.), a da drumul prizonierilor ce a făcut, a-i prinde depeșele, a-i strica drumurile, telegrafele, a-i sili a face detașamente etc.”⁴⁶.

Recrutarea partizanilor trebuie să se facă pe bază de voluntariat cu oameni din „armată sau din țară”, cu experiență militară sau de război. Comandanții lor, de asemenea, erau voluntari luați dintre ofițerii cu experiență și dotați cu îndrăzneală, inteligență, prezență de spirit. Acționînd mai mult independent, trebuia să dea dovadă de mai multă inițiativă și suplețe în conducerea trupelor ce le erau subordonate, să folosească toate momentele de slăbiciune ale adversarului, căci numai așa puteau repurta succese în condițiile de inferioritate numerică în care se găseau mai totdeauna. Fără a executa operații decisive pentru deznodămîntul războiului, corpurile de partizani aveau totuși misiunea, datorită caracterului activ al acțiunilor lor, să disloce importante forțe ale inamicului, diminuînd simțitor forța combativă a grupării acestuia de pe direcția principală de atac.

Cu toate că formațiunile de partizani, de cîteva mii de oameni, puteau înfringe rezistențe puternice, i se părea mai corespunzătoare îndeplinirii izbutite a misiunilor lor specifice, corpurile de cite 200—300 de oameni, compuse din infanteriști și cavaleriști. Acestea erau mai ușor de întreținut, se repliau și se camuflau mai operativ, aveau mai multă independență de acțiune. La compunerea formațiunii — de infanterie sau cavalerie — trebuia să se țină seama de natura „tărîmului” unde urma să opereze. Atacurile și deplasările lor vor fi rapide; vor marșa în secret, de obicei noaptea, iar bivuacările se vor face în păduri și localități îndepărtate. După orice atac se cerea să părăsească zona unde acționaseră.

Raporturile partizanilor cu locuitorii trebuiau să fie dintre cele mai amicale, menajîndu-li-se avutul, respectîndu-li-se obiceiurile etc.

⁴⁵ General-maior Karl von Decker, *Micul rezel despre spiritul strategiei moderne*, Craiova, 1873.

⁴⁶ Colonel Slăniceanu, *Curs de studii. Tactica și strategia*, Școala de infanterie și cavalerie, București, 1874, p. 333.

Luptele de partizani nu constituiau un scop în sine; ele erau însă „întreprinderi ce fac un rău simțitor inamicului sau care aduc un avantaj considerabil armatei”⁴⁷.

Era un punct de vedere foarte apropiat de cel exprimat de Karl von Decker. Influența lucrării sale la noi, cunoscută prin prelucrarea lui George Adrian din 1853 și traducerea apărută cu numai un an mai înaintea cursului colonelului Slăniceanu, apare — prin comparație — evidentă. Pentru colonelul George Slăniceanu, ca și pentru Decker, războiul de partizani era o operație secundară de luptă, exclusiv militară, care putea influența, dar nu decide, deznodământul unui conflict armat. Recrutarea dintre voluntari a partizanilor îi conferea, într-un anume fel, caracterul unei baze de masă mai largi, fără a-l așeza în rîndul războaielor populare așa cum îl înțelegeau în fond frunțașii pașoptiști români de la jumătatea veacului al XIX-lea.

Războiul de partizani a fost receptat în țările române de la jumătatea veacului al XIX-lea. Pentru teoreticienii militari el trecea drept o operație secundară, alături de altele, componentă a micului război, purtat numai de unități armate specializate, recrutate din rîndul trupelor regulate, teritoriale sau din rezerve, concurentă la reușita finală a războiului general; pentru frunțașii mișcării pașoptiste din țările române a fost înțeles ca un adevărat război popular de apărare și emancipare națională, polarizator al tuturor energiilor umane și al tuturor mijloacelor materiale ale țării, în care fiecare cetățean — militar sau civil — devenea un rezistent. Asimilarea și încercarea de introducere a acestui tip de război în practica militară românească sînt legate de numele lui Nicolae Bălcescu, Avram Iancu, Cezar Bolliac, George Adrian.

Conceptul războiului de partizani a fost apoi preluat de teoreticieni militari din armata română pe cele două canale posibile: unul literatura militară străină; celălalt — ceea ce le lăsase ca moștenire gîndirea militară progresistă revoluționară din România. Opțiunea teoreticienilor militari a înclinat către formula războiului de partizani — operație a micului război. Se cuvine subliniat faptul că, astfel înțeles, începînd din deceniul al VIII-lea, războiul de partizani este prezent în multe din cursurile de tactică și strategie ținute la școlile militare de ofițeri și subofițeri din țara noastră.

Războiul de partizani a fost, așadar, prezent în gîndirea românească din veacul trecut în ambele sale ipostaze. Formula revoluționară, mai ales — mijloc de angajare specific popoarelor care luptă pentru eliberarea lor națională sau împotriva unei agresiuni străine — își păstrează pînă astăzi actualitatea în multe din laturile sale conceptuale și practice.

În noua fază a crizei orientale (1875—1878) decisivă pentru cîștigarea independenței României, corelația principală război—societate, îmbracă în cîmpul realităților românești aspectul unei armate întemeiată pe tradiția războiului popular, inzestrată cu o doctrină care îmbina parti-

⁴⁷ *Ibidem*, p. 334—335.

cularitățile naționale cu principiile războiului modern și destinată să slujească ca instrument de unitate și independență.

În războiul de independență din 1877—1878 societatea românească, prin armata pe care a produs-o, a făcut dovada că structurile militare pe care ea și le dăduse corespundeau evoluției istorice, stadiului de dezvoltare și obiectivelor ei fundamentale. În perspectiva analizei încercate mai sus apare limpede că actuala doctrină militară românească, întemeiată pe conceptul războiului popular, este continuatoarea unei tradiții autohtone ale cărei rădăcini istorice coboară adânc în trecutul de luptă al acestui popor.

LA PENSÉE ET LA PRATIQUE MILITAIRE ROUMAINES AU SERVICE DE L'ACCOMPLISSEMENT DE L'IDÉAL DE L'UNITÉ ET DE L'INDÉPENDANCE NATIONALE (1821—1877)

RÉSUMÉ

L'auteur analyse les étapes du processus de transformation de l'organisme militaire roumain moderne depuis sa forme « classique » à celle de la « nation armée », la formule la plus adéquate aux structures socio-économiques autochtones, à la tradition de la lutte pour la liberté du peuple roumain et à la possibilité de l'accomplissement de l'objectif national de l'unité et de l'indépendance.

Les promoteurs et supporters les plus fervents de ce type d'organisation militaire ont été les leaders de la révolution roumaine de 1848. Depuis eux et par eux, les lois de 1864, 1868, 1872 et 1874 l'ont statué aussi bien au point de vue de la conception qu'au point de vue pratique, par la création, aux côtés de l'armée permanente et territoriale, des milices, des gardes nationales, des gardes des villes et de l'armement des masses. Les succès remportés par l'armée roumaine au cours de la guerre d'indépendance de 1877—1878 ont démontré que les structures militaires que s'était créée la Roumanie correspondaient à son évolution historique et à ses aspirations fondamentales. L'actuelle doctrine de défense de la Roumanie socialiste, fondée sur le même concept de la guerre populaire, apparaît donc, dans la perspective historique, comme la continuatrice d'une tradition dont les racines sont profondément ancrées dans le passé militaire du peuple roumain.

LUPTA COMUNĂ A ȚĂRĂNIMII ROMÂNE, MAGHIARE ȘI GERMANE DIN COMITATUL MUREȘ-TURDA ÎN TOAMNA ANULUI 1918 PENTRU LIBERTATE ȘI PĂMÎNT

DE

TRAIAN RUS

În decursul dezvoltării istorice, între oamenii muncii români și cei de alte naționalități, stabiliți pe teritoriul patriei noastre, s-au statornicit relații de strînsă frăție și colaborare, destinele lor s-au împletit insolubil, ceea ce a avut drept rezultat, pe plan economic, dezvoltarea forțelor de producție, progresul general al teritoriilor locuite în comun, iar pe plan social unirea forțelor în lupta împotriva asupririi, pentru dreptate socială și națională.

Istoria a dovedit că oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, au avut aceleași mari idealuri, aceleași obiective de luptă, ca de altfel și dușmani comuni. În procesul făuririi de bunuri materiale și spirituale, a asprelor lupte de clasă, muncind și luptînd în comun, au învățat să se cunoască, să se respecte și prețuiască reciproc. Deosebirile de limbă și de obiceiuri nu au constituit niciodată o barieră între ei. Numai exploatatarii, indiferent de naționalitate, precum și cotropitorii străini au dus o politică de învrăjbire națională pentru a-și asigura dominația de clasă și politica lor de asuprire. Fără îndoială, o asemenea politică a lăsat urme, dar ea n-a putut stăvili mersul istoriei, lupta comună a oamenilor muncii români și de alte naționalități pentru eliberare națională și socială, pentru independență și înflorirea patriei lor comune, pentru progres social.

O vie ilustrare a relațiilor de solidaritate, colaborare și prietenie ce s-au stabilit între oamenii muncii români, maghiari și germani o constituie lupta țăranimii din comitatul Mureș-Turda* din toamna furtunoasă a anului 1918, purtată în numele acelorași idealuri sociale și naționale.

★

La cumpăna veacurilor XIX și XX, exista în comitatul Mureș-Turda, ca de fapt în întreaga Transilvanie, pe de o parte marea proprietate cu întinse suprafețe de pămînt aflată în mina unui mic număr de moșieri, în

* Comitatul Mureș-Turda, situat în Podișul Transilvaniei, s-a constituit în 1876 din vechiul scaun al Mureșului, 4 plăși din comitatul Turda, 2 din Năsăud și 5 comune din comitatul Cluj. În 1918 avea o suprafață de 4 203 km² și o populație de circa 219 000 locuitori, care trăiau în 204 așezări rurale și 2 orașenești (Tirgu Mureș și Reghin). Se învecinează: la nord, cu comitatul Bistrița-Năsăud și regatul România, la est cu Ciuc și Odorhei, iar la vest cu Turda-Arieș și Cluj.

marea lor majoritate de origine neromână, iar pe de altă parte, proprietatea țărănească care nu putea să asigure minimum de trai miilor de locuitori ai așezărilor rurale din acest străvechi colț de țară românească¹. Repartizarea vicioasă a fondului funciar între locuitorii așezărilor de pe Mureș, Tîrnava Mică și Niraj, politica dusă de statul burghezo-moșieresc dualist, au avut urmări chinuitoare asupra truditorilor ogoarelor indiferent de naționalitate. Cu toate că țărănimea maghiară și germană din comitat nu era apăsată și de asuprirea națională, ea a resimțit din plin exploatarea moșierilor și politica promovată de autoritățile statului austro-ungar. „Dar nu numai țăranul român a suferit această subjugare economică — se subliniază într-un document oficial — ci și țăranul ungur care a ajuns și el rob marilor proprietari. Căci trebuie să se știe că, în afara comunelor grănicerești ale secuilor, care se bucurau de unele privilegii, fiind înzestrate cu moșii (...) toți ceilalți țărani unguri din satele Transilvaniei nu posedă pământ suficient, încît trăiesc din mila marilor proprietari”².

Situația țărănimii din comitatul Mureș-Turda se înrăutățește tot mai mult odată cu izbucnirea primului război mondial. În baza decretului de mobilizare generală și a manifestului împăratului Francisc Iosif „Către popoarele mele”, din 28 iulie 1914, mii de țărani ridicați cu forța de la vetrele lor sărăcăcioase au fost înrolați în regimentele 51 și 62 infanterie, 22 honvezi, 5 cavalerie și 5 artilerie din Tîrgu Mureș și trimiși să lupte pentru o cauză nedreaptă în Serbia și Galiția, în Italia și pe frontul românesc.

Recrutările și mobilizările masive au făcut ca și în agricultura comitatului să apară semnele unei accentuate crize de brațe de muncă. O bună parte din suprafețele cultivabile au rămas nelucrate, deoarece în armata austro-ungară, în perioada 1914—1918, au fost mobilizați 36 690 locuitori, în majoritatea lor țărani, adică 17 % din totalul populației comitatului³. „În războiul lung — sublinia un ofițer din armata austro-ungară — pier mereu rudele celor rămași acasă, pierе totu, moare fiul, acum luptă pe front copilul de 19 ani. Gospodăria este încredințată unei miini slabe de femeie, s-au risipit bunurile cîștigate cu atîta greutate, se distruge casa, pămîntul rămîne nelucrat, vitele sînt neîngrijite, conacul e fără stăpîn... Războiul de 4 ani a distrus pe micii gospodari, pătura cea mai capabilă de muncă, cea mai valoroasă”⁴.

¹ Conform datelor statistice maghiare, fondul funciar al comitatului era împărțit, între diferitele categorii de proprietate, astfel: 202 242 jugăre proprietate moșierească individuală; 202 242 jugăre proprietăți cu circulație închisă (ale statului, bisericii, băncilor, compozitorilor etc.) care, cu excepția terenurilor compozesorale și urbariale, făceau parte din marea proprietate; 272 523 jugăre proprietate țărănească (*Mezőgazdaság statisztikája*, 4, Budapest, 1900, p. 84). Un număr de 33 353 gospodării țărănești dețineau deci doar 37 la sută din suprafața comitatului, în timp ce 366 de moșieri și diferitele instituții proprietare aveau în posesie 63 % din fondul funciar. Un număr de 7 434 gospodării țărănești nu posedau nici un lot de pământ, membrii acestora fiind nevoiți, alături de alți țărani săraci, să-și vîndă forța de muncă moșierilor (*A maglár mezőgazdasági statisztika fejlődése*, VIII, 1895, Budapest, 1897, p. 620).

² Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar 189, f. 15.

³ „Buletinul statistic al României”, vol. XVI, nr. 6—7, 1921, p. 160.

⁴ I. Kovacs, *Cu privire la lupta țărănimii din Transilvania în toamna anului 1918*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 1958—1959, p. 320.

În perioada 1914—1918, și în special după ce România a intrat în război, autoritățile burghezo-moșierești au intensificat politica de oprimare națională *. În conformitate cu dispozițiile draconice ale ordinului ministrului de interne nr. 10 962/1915 privind punerea sub supraveghere polițienească și internarea celor suspecti, în comitatul Mureș-Turda mulți țărani au fost „purtați pe străzile satelor și orașelor ca cei mai mari răufăcători și pe urmă întemnițați și internați chiar și atunci când fiii, frații și cei mai apropiați, rudeni, își făceau pe front amara datorie pentru monarhie”⁵. Din declarația unui martor ocular rezultă că în această perioadă mulți țărani din comitat „au fost ridicăți fără nici un motiv, duși de jandarmi în temnița murdară de la Casa orașului din Tîrgu Mureș, apoi internați la Sopron” fără a fi „ascuțați undeva”⁶.

Familiiile celor deportați au fost persecutate de către autorități și puse sub supraveghere, iar averile unora confiscate. Alte familii, ca urmare a persecuțiilor la care au fost supuse, au fost nevoite să-și vîndă bucatăia de pămînt sau animalele de jug, nemaiputînd astfel să-și întretină gospodăriile sărăcicioase. Iată ce declara, în acest sens, un țăran din Deda : „În decursul internării am avut mult de suferit, îndurînd foame, frig și alte neajunsuri, neîngrijindu-se nimeni de soarta mea. Fiind silit a duce un trai cit se poate de greu și prost și locuind într-o cameră scundă, umedă și întunecoasă mi-am zdruncinat sănătatea. Familia, în lipsa mea, în decurs de doi ani, a fost silită să-și vîndă aproape toate vitele ca să se poată susține pe sine și să-mi poată trimite și mie pentru a nu mă lăsa să mor, iar locurile în lipsa cea mare a brațelor muncitoare din acel timp a trebuit să rămînă nelucrate și neîngrijite, avînd a suferi mari pagube materiale, neaducîndu-mi în decursul internării nici un folos”⁷.

Autoritățile burghezo-moșierești au luat măsuri drastice și împotriva țăranilor care în momentul pătrunderii trupelor române în Transilvania s-au oferit drept călăuză, ori s-au înrolat în armata română eliberatoare. „În anul 1916 — arată un țăran din Orșova — cînd a intrat armata română în Ardeal, eu am plecat înaintea ei pînă la Remetea Ciucului, unde m-am prezentat la prima trupă română și am oferit serviciile mele ca călăuză, cunoscînd eu toate drumurile pe aici. Am călăuzit trupa pînă la retragere. Cînd s-au retras trupele române eu n-am mai avut timp a mă refugia și așa am rămas acasă. Acasă m-au luat... și m-au dus legat la plutonierul de jandarmi din Gurghiu, care m-a maltratat și chinuit în cel mai îngrozitor mod, stringîndu-mi miinile cu lanțuri și bătîndu-mă pînă ce am rămas aproape mort. M-a împuns cu baioneta în coasta dreaptă și s-a culcat pe mine ca să-mi stoarcă sîngele. După aceea m-au dus la Tg. Mureș, după aceea la Cluj, unde m-au condamnat la 10 ani închisoare grea. Din Cluj am fost transportat la Váczi în temniță, unde au tratat cu mine tot în modul cel îngrozitor ca în Gurghiu”⁸.

* În perioada 29—31 august 1916, de pildă, 8 500—10 000 persoane din Transilvania de naționalitate română au fost deportate în regiunea Szolnok. Alte 400—500 de persoane au fost internate în lagărele din Tapiósiy și Ostffyaszonyfaja. În septembrie 1916 au fost intentate procese de trădare unul număr de 257 români.

⁵ Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R.S.R., Secția arhivă istorică, fond Colecția de documente a Bibliotecii Centrale din Blaj, anul 1918, doc. 726, p. 7.

⁶ Arh. St. Tîrgu Mureș, fond Prefectura jud. Mureș, arhiva prefectului, doc. 335/1920.

⁷ Ibidem, doc. 992/1920.

⁸ Ibidem, doc. 730/1920.

Pagubele suferite de internații și întemnițării din comitatul Mureș-Turda, în timpul războiului, se ridică la 200 000 coroane, iar pagubele provocate de armatele austro-ungare la circa 30 000 000 coroane. Repartizate pe orașe și plăși aceste pagube se prezintă astfel: oraș Tirgu Mureș — 259 772 coroane; oraș Reghin — 232 051 coroane; plasa Mureșul de Jos — 210 134 coroane; plasa Mureșul de Sus — 396 606 coroane; plasa Miercurea Niraj — 1 241 747 coroane; plasa Bandul de Cîmpie — 15 703 coroane; plasa Reghinul de Jos — 9 166 788 coroane; plasa Reghinul de Sus — 16 951 187 coroane⁹.

În condițiile creșterii dezgustului față de acest măcel care a pus vâul de doliu aproape la fiecare casă și pentru a potoli spiritele, guvernul maghiar promite înfăptuirea reformei agrare, care să satisfacă setea de pământ a țărănimii. În circulara ministrului agriculturii, trimisă comitatelor în toamna anului 1918, privind înfăptuirea viitoare a reformei agrare¹⁰ se dă exemplu moșierului Dominic Teleki din Gornești, comitatul Mureș-Turda, care și-a „sacrificat” 50 jugăre pământ cultivabil pe care l-a oferit pe gratis locuitorilor comunei. În donația făcută la 28 octombrie se arată: „Domnule prefect, prin hotărîrea cea mai înaltă a maiestății sale se realizează dorința națiunii maghiare, dobîndirea autonomiei complete a Ungariei. Pacea mult dorită la fel se apropie. În amintirea acestor zile mari în teritoriile acelor comune unde se găsesc averile mele, cedez 50, adică cincizeci, jud. cad. pământ arător fără plată oficiului I.O.V. pentru ca acestea să fie date soldaților care au suferit pentru iubita noastră patrie și în primul rînd invalizilor de război”¹¹. Ceea ce a donat groful Teleki reprezenta un procent minim, avînd în vedere că în comitatul Mureș-Turda poseda moșii în întindere de peste 2 000 jugăre. Scopul donației era de a demonstra „grija” moșierilor pentru soarta robilor pămîntului, de a potoli nemulțumirile țăranilor și acțiunile lor revoluționare.

Exploatarea la care era supusă țărănimea, adîncirea contradicțiilor dintre moșieri și țărani, dintre proprietatea moșierească și necesitățile forțelor de producție în agricultura comitatului, au impus, ca o cerință de prim ordin, rezolvarea problemei agrare și în această zonă a Transilvaniei. În acest sens s-au evidențiat două linii principale: una de lichidare a proprietății moșierești, iar alta de menținere și adaptare a acesteia la necesitățile dezvoltării capitaliste. Factorul principal care a acționat în direcția transpunerii în viață a primei căi l-a constituit țărănimea. Anul 1918, anul

⁹ Ibidem, doc. 466 și 4835/1920. În timpul războiului peste 30 000 de voluntari români din Transilvania au luptat pe front în rîndul armatei române, fiind animați de dorința eliberării acestei vechi provincii românești și unirea ei cu patria mamă, România; Ibidem, doc. 466 și 4835 1920.

¹⁰ „Țara — se arată în această circulară — le datorează o recunoștință perpetuă acelor fii ai săi care au apărut cu demnitate și onoare patria în acest grozav măcel și în zilele viforoase nu subminează ordinea publică de care țara noastră are atîta nevoie pentru a-și realiza neconturbat de nimeni schimbările sale. Guvernul la fel este pătruns în această măsură de ideile asigurării unui viitor mai bun și prin compunerea sa se bizuește întrebuințînd toate mijloacele legale pentru ca poporul să fie răsplătit proporțional cu sacrificiile grandioase aduse pe altarul patriei. Din aceste motive guvernul dorește, în cadrul posibilităților, ca să se îngrijească de pe acum pentru acei fii ai țării care s-au luptat pentru patrie să fie răsplătiți improprietărîndu-i cu pămînt, plătibîl în rate, termen lung, și în primul rînd, pe invalizii săi”. (Biblioteca filialei din Cluj a Academiei R. S. România, fond citat, doc. 726, p. II și 12).

¹¹ Ibidem, p. 13.

furtunilor revoluționare, a scos în evidență lupta țăranimii pentru a transforma visul de veacuri în realitate concretă.

În focul luptelor duse împotriva autorităților dualiste și a moșierilor, pentru dreptate și pământ țăranii români, maghiari și germani au acționat umăr la umăr, într-o deplină înțelegere, frăție și solidaritate de clasă. Acțiunile lor, desfășurate pe fundalul avântului revoluționar din România, impulsionat de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, au fost îndreptate, în primul rând, împotriva notarilor care reprezentau în ochii lor vechiul regim de opresiune și inechitate socială, apărători ai intereselor politice și economice ale moșierilor¹². În ultimele zile ale lunii octombrie, de pildă, sub presiunea țăranilor români, maghiari și germani notarul din Petelea, care în timpul războiului a comis o seamă de abuzuri referitoare la „dispenzarile militare și ajutorarea văduvelor”, a fost nevoit să-și părăsească postul. Ceilalți membri ai primăriei au fost „huiduiți în repetate rânduri”, sătenii silindu-i a da „abzicerile din funcțiune”. În același fel au procedat și țăranii din comuna Băla, care, la 7 noiembrie, au alungat din localitate pe notar. Evenimentul a fost sărbătorit de întreaga comună; tinerii care umblau în grup pe străzi au cîntat victoria alături de taraful de muzicanți. Asupra notarului din Gurghiu, locuitorii din Cașva, români și maghiari, au tras focuri de armă, fiind salvat de la moarte de întunericul nopții care i-a permis să se refugieze în casă¹³. Notarul din Jabeșița, din cauza amenințărilor sătenilor, a fost silit să părăsească comuna dar în hotarul localității Solovăstru a fost ajuns de unii țărani care i-au confiscat căruța și bagajele¹⁴. Aceeași soartă a avut-o și notarul din comuna Ercea¹⁵.

În timpul acțiunilor de alungare a autorităților austro-ungare, țăranii au ocupat cu forța primăriile, „au rupt dulapurile, au împrăștiat și distrus documentele” care consemnau în filele lor obligațiile față de cei bogați și stat¹⁶. În acest fel au procedat, de pildă, la începutul lunii noiembrie, țăranii din comunele Rîpa de Sus, Rîpa de Jos și Șincai. Cu această ocazie notarul din Rîpa de Sus a fost omorît „pe motiv că ar fi furat din ajutoarele ce le dă statul mobilizaților și văduvelor de război”¹⁷. Țăranii din Apalina și împrejurimi au maltratată pe notarul cercual, prefectura fiind nevoită să-l transfere în altă localitate¹⁸.

În unele cazuri, țăranii în furia lor, au omorît pe cei ce li s-au împotrivit și i-au amenințat cu forța armată. Astfel, la 6 noiembrie, țăranii maghiari din Troița au participat alături de frații lor români la alungarea notarului și la condamnarea la moarte a primarului din cauza abuzurilor

¹² „Sistemul de guvernare de pînă acum — declara un notar în toamna anului 1918 — ne-a rezervat rolul de călăi. Am fost obligați să jefuim pielea de pe locuitorii comunei. Cu ocazia rechizițiilor am fost nevoiți să le scoatem pîinea de la gură”. („Ujsag”, din 10 noiembrie 1918).

¹³ Biblioteca filialei din Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 368, 395 și 660; Liviu Botezan, Adrian Stoica, *Situația țăranimii din comitatul Mureș-Turda și lupta ei pentru eliberarea socială și națională*, în „Marisia”, V, 1975, p. 235.

¹⁴ Arh. St. Tîrgu Mureș, fond cit., arhiva prefectului, doc. 6043/1918.

¹⁵ Biblioteca filialei din Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 359 și 660.

¹⁶ Arh. St. Buc., colecția microfilme R. P. Ungară, rola 77, cadrul 635.

¹⁷ I. Ranca, I. Chioreanu, *Activitatea consiliilor naționale române din fostul jud. Mureș-Turda*, în „Apulum”, 1969, p. 414.

¹⁸ Arh. St. Tîrgu Mureș, fond cit., doc. 6054/1918;

și fărădelegilor comise împotriva celor săraci¹⁹. Trebuie subliniat, de asemenea, că atît țărani români, cît și cei maghiari și germani erau conștienți de necesitatea înlăturării concomitent cu vechile autorități și a legilor statului austro-ungar și a formei de guvernămînt, care nu mai corespundeau aspirațiilor maselor populare și vremurilor înnoitoare. Țăranii români și maghiari din Band, de pildă, într-o adunare populară au declarat că nu vor să se mai supună legilor statului maghiar, deoarece și în această parte a țării se va constitui o republică română²⁰. Sub influența mișcării muncitorești, a suflului nou, revoluționar, ce a cuprins popoarele subjugate, în condițiile prăbușirii imperiilor austro-ungar și țarist, mulți țărani din comitatul Mureș-Turda erau conștienți că eliberarea lor socială și națională se va putea realiza numai într-un cadru democratic prin înlăturarea vechilor metode și instrumente de oprimare a celor obidiți.

Pînă la data de 20 noiembrie 1918, după cum rezultă din telegrama subprefectului, peste două treimi din notari au fost alungați, acțiunea continuînd și în zilele următoare²¹.

În unele cazuri, acțiunile țăranilor s-au îndreptat și împotriva organelor administrative de grad mai înalt, funcționarii acestora fiind destituiți și alungați. Amintim, în acest sens, acțiunea de alungare a prim-pretorului plășii Band și a funcționarilor din subordinea acestuia, cu toate că împotriva mulțimii a fost adusă armata care a tras, ucigînd sau rănind o serie de țărani. Iată ce declara, la 12 noiembrie 1918, un funcționar al plășii în memoriul adresat subprefectului : „Cu ocazia răscoalei care a avut loc la Band, mulțimea asociată pentru omoruri și incendii m-a condamnat la moarte și din fața furiei poporului am fugit în timpul nopții. În fiecare zi îmi trimit vorbă că, față de orice precauție, tot mă vor omorî în bătaie. Binevoitorii m-au avertizat să nu mă întorc înapoi la Band, fiindcă mulțimea agitată vrea să mă omoare. În sînul mulțimii asociate pentru distrugerea ordinii sociale s-a răspîndit știrea greșită că armata, sosită acolo pentru apărarea dreptului de proprietate la intervenția mea s-ar fi dus la Band; de asemenea, și cazurile mortale cu ocazia restabilirii ordinii, le aduc în legătură cu persoana mea. După ce am plecat mi-au incendiat și locuința”²².

Prim-pretorul plășii Band, de asemenea, a fost silit sub presiunea țăranilor să-și părăsească funcția deținută și pe care a folosit-o de obicei împotriva maselor populare. În primele zile ale lunii noiembrie, de teama mulțimii dezlănțuite, care înlătura totul ce-i ieșea în cale ce era legat de odiosul regim, și a „lipsei complete de jandarmerie și forță” a fost nevoit, pentru a-și salva viața să strige că „nu este lege, a voastră este puterea și acum voi dispuneți”²³.

Autoritățile centrale și locale au încercat să stăvilească acțiunile revoluționare ale țărănimii, recurgînd atît la forța militară cît și la unele măsuri care să contribuie la îmbunătățirea momentană a situației materiale a maselor populare. Interesant ni se pare din acest punct de vedere, propunerea prim-pretorului plășii Mureșu de Jos de a se trimite de urgență

¹⁹ Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 888.

²⁰ Ibidem, doc. 373;

²¹ Arh. St. Tirgu Mureș, fond cit., arhiva subprefectului, doc. 13184/1918.

²² Ibidem, doc. 13 084/1918.

²³ Ibidem, doc. 14 484/1918.

în toate comunele „o forță publică de 20—30 persoane” în vederea arestării celor ce s-au ridicat la lupta împotriva autorităților, cu care ocazie să se introducă „și urmărirea” acestora, iar „judecătoriile să înceapă procedura”. Pentru a preîntîmpina ridicarea de noi sate la lupta împotriva autorităților și a celor bogați și pentru a pedepsi pe cei ce au acționat contra exploatareilor propune înființarea unui detașament de urmărire format din jandarmi și gardieni, care să fie „prevăzut cu cai pentru a se putea mișca mai repede”²⁴. La rîndul lor, organele comitatense au trecut la dezarmarea soldaților înțorși de pe front, iar forța publică din așezările comitatului a fost sporită²⁵. De asemenea, pentru preîntîmpinarea unor noi acțiuni țărănești, comisarul general cu aprovizionarea publică a ordonat subprefectului, la 8 noiembrie 1918, să împartă celor nevoiași și în special celor „care se întorc acasă de pe front și familiilor lor lipsite” alimente din stocurile de produse agricole existente pe teritoriul comitatului Mureș-Turda. Trecîndu-se la executarea acestui ordin, s-a constatat că rezervele alimentare ale comitatului s-au epuizat datorită cerințelor frontului, ori a însușirii lor de către populația flămîndă care s-a ridicat la luptă împotriva autorităților și celor bogați în perioada octombrie-noiembrie. Prim-pretorul plășii Mureșu de Jos, de pildă, raporta la 13 noiembrie subprefectului că n-are „la dispoziție nici un stoc” deoarece „soldații care s-au întors acasă, în comune, au spart pretutindeni vagoanele de cereale și au răpit cerealele”²⁶.

Lupta maselor împotriva autorităților puterii de stat burghez-moșierești s-a desfășurat în strînsă legătură și paralel cu acțiunile contra moșierilor, pentru pămînt. În general formele acestei lupte constau în: atacarea conacelor, confiscarea și împărțirea cerealelor, a vitelor, uneltelor și a altor bunuri moșierești, ocuparea cu forța a moșiilor celor bogați.

Acțiunile împotriva moșierilor care au cuprins toate localitățile comitatului au fost deosebit de puternice. Dintr-un raport al autorităților rezultă că „spiritul bolșevic a luat în dominație și adună aderenți mai în toate comunele”, sărăcimea îndreptîndu-și lupta împotriva moșierilor” maghiari și români²⁷. În același timp, țărani „sub îndrumători bolșevici declarați” au refuzat să lucreze pe moșiile celor bogați, așteptînd ca acestea să intre din nou în proprietatea lor. „Sărăcimea — se arată într-un document — e multă. Nu voiesc ca să lucreze, ci așteaptă împărțirea pămînturilor cînd vor lucra pentru ei, zic, nu pentru alții. Scălcinate idei și principii cînd se apropie de comunismul periculos. Vroiesc de pe acum să împăr-

²⁴ Ibidem, doc. 14 586/1918.

²⁵ Ibidem, doc. 12 810 și 12 713/1918.

²⁶ Ibidem, doc. 12 895/1918.

²⁷ „Este fără îndoială — scria ziarul „Aradi Hirlap” — că tulburările nu au un caracter național. În comunele curat românești devastarea magaziiilor, devastarea moșierilor și alungarea notarilor și a altora se desfășoară la fel și cu același program. Printre mulțimea împotriva că-rora manifestă tulburenții, sînt și proprietari români” (Hajdu Tibor, A tanácsok szerepe a magyar októberi polgári demokratikus forradalamban, în Századok, Budapesta, 1954, nr. 3—4, p. 250). La rîndul lui, ziarul „Újság” din Cluj scria la 6 noiembrie 1918: „Mulțimea adunată a pornit să jefuiască deopotrivă în comunele maghiare și române, punînd stăpînire pe întreaga recoltă a mai multor mari moșieri. Bucatele au fost pe urmă împărțite prietenește între ei”.

Desigur că cele mai multe moșii devastate de țărani erau proprietatea moșierilor maghiari. Aceasta deoarece în Transilvania marea majoritate a fondului funciar era în mîna acestora și a instituțiilor de stat și comunale. În comitatul Mureș-Turda, de pildă, conform datelor statistice de la începutul secolului al XX-lea, 90,17 la sută din totalul proprietarilor moșierești erau în posesia moșierilor maghiari, iar 9,83 la sută în proprietatea românilor.

țească pământurile și pădurile”²⁸. Cele de mai sus sînt confirmate, de pildă, de acțiunea țăranilor — români și maghiari — din comuna Band de la începutul lunii noiembrie. La 3 noiembrie 1918, într-o zi de tîrg, a început acțiunea de „devastare din partea revoluționarilor”, a averilor celor bogați și de alungare a autorităților plășilor, a căror reprezentanți în frunte cu prim-pretorul” s-au refugiat fiind amenințați de cei peste „1 000 de revoluționari” adunați la Band din așezările învecinate. Forța publică, destul de numeroasă, n-a reușit să potolească furia țăranilor, ceea ce a determinat pe moșierii din Band să se refugieze în alte localități și în special la Tîrgu Mureș. La cererea autorităților, prefectura a trimis la Band un detașament compus din 20 ofițeri sub comanda lui Tovasi Geza, fire impulsivă, și de o deosebită cruzime, unealtă a celor bogați, el însuși fiind mare proprietar. În lupta care s-a purtat în piața comunei învingători au ieșit autoritățile și detașamentul de ofițeri. Au căzut cu această ocazie sub gloanțele uneltelor exploatoare „3 revoluționari, iar circa 20 au fost răniți mai ușor, circa 20 au fost făcuți prizonieri și dați parchetului”. La 8 noiembrie, conducătorii țăranilor au fost împușcați: Ardelean Iosif, zilier în etate de 31 ani, Majlat Iosif, zilier, de 27 ani; Majlat Geró, zilier, de 23 ani și Kucsyan, țăran sărac, de 23 ani. Pentru aceste crime, cei vinovați „au fost dați în judecată, însă Tribunalul Tg. Mureș, aflîndu-i nevinovați i-a achitat”, ceea ce nu a surprins pe nimeni, deoarece justiția era pusă tot în slujba apărării intereselor celor bogați.

Acțiuni împotriva moșierilor au avut loc, la începutul lunii noiembrie, și în alte localități din comitat. Țăranii români și maghiari din Roteni au atacat moșia și locuința lui Rosenfeld Iosif, cei din Șincai au distrus conacele contelui Bethlen și a altor moșieri²⁹. Locuitorii comunelor Monor și Săcalu de Pădure au declarat drept proprietatea lor pădurile și pășunile din împrejurimi, pe care le-au apărut cu armele³⁰.

Semnificativ ni se pare și faptul că țăranii erau conștienți nu numai de importanța luptei duse pentru a intra în posesia pămîntului, dar și de dreptul ce-l au asupra acestei bogății. La 6 noiembrie 1918, de exemplu, cu ocazia alegerii Consiliului național din Hodac, cei 400 de țărani care s-au „declarat suverani” și au hotărît să conducă singuri treburile obștei, au cerut punerea lor în drepturile strămoșești prin „recuperarea munților și pădurilor folosite de erariu de la anul 1848 și care au fost din timpurile străvechi bunurile comunei”. Obștea a cerut conducerii comunei ca aceste doleanțe să fie susținute în fața Consiliului Național Român. „Pe dreptul avut a părinților noștrii nu abdice poporul și cere și pretinde de la Consiliul național ca atunci cînd se vor perfecta la Sfatul cel Mare repunerea în drepturile avute neamurile și comunele asuprite, dorința justă a comunei Hodac să formeze bază și obiect de petraclare”. În baza aceluiași drept strămoșesc de proprietate, țăranii români din Ibănești și comunele învecinate au „devastat fără cruțare” pădurile celor bogați și ale statului³¹ iar locuitorii maghiari din Petrila și-au însușit și împărțit între ei 50 de cai, proprietatea moșierului Körösi³².

²⁸ Biblioteca filialei din Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 392.

²⁹ Ibidem, doc. 490.

³⁰ I. Kovacs, *op. cit.*, p. 300.

³¹ Biblioteca filialei din Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 524 și 563.

³² Arh. St. Tîrgu Mureș, fond cit., dosar 13 022/1918.

În același timp, țăranii români, maghiari și germani din diferite comune, cot la cot, au atacat depozitele de cereale și hambarele moșierilor, împărțind între ei produsele respective, tocmai pentru că în anii războiului — așa cum am arătat — satele comitatului au trecut printr-o acută criză de produse agricole ca urmare a rechizițiilor forțate, în timp ce moșierii aveau hambarele pline de cereale. În acest fel au procedat țăranii din Pietriș care au atacat hambarele moșierului Galaction Sagon, luându-i în afară de cereale și „tot mișcătorul”³³.

Acțiunile țăranilor s-au îndreptat și împotriva depozitelor diferitelor întreprinderi și instituții, a căror reprezentanți erau considerați, pe bună dreptate, ei înșiși exploataitori. Așa de exemplu, în comuna Răstolița aproximativ 300 de țărani români, maghiari și germani au atacat depozitele din gară și cele ale fabricii de cherestea, proprietatea unui moșier, însușindu-și bunurile respective. Detașamentele de cale ferată trimise din Tîrgu Mureș au atacat cu brutalitate pe țărani care, după o rezistență îndrăzănită, s-au refugiat în pădurea din apropiere, de unde s-au reîntors apoi cu „forțe noi și cu o mitralieră”. În fața acestei situații, „puterea militară a plecat spre înăbușirea răsculaților”, care însă nu au putut fi prinși și dezarmați așa cum se intenționa³⁴. Atacarea unor depozite de alimente a luat o deosebită amploare în teritoriul de sub administrația Comandamentului detașamentului militar de procurări de lemne din Sovata. Dintr-un raport al acestui comandament înaintat comitatului la 21 noiembrie 1918, rezultă că la 5 noiembrie locuitorii comunei Sovata, în marea lor majoritate maghiari, au devastat și însușit bunurile comandamentului în valoare de 2 000 000 coroane, precum și efectivul de animale ale acestuia estimat la 1 500 000 coroane. O parte din răsculați au fost arestați de către jandarmi și depuși la închisoarea Procuraturii din Tîrgu Mureș, deschizându-se „acțiune penală” împotriva lor³⁵.

Această stare de lucru, caracteristică tuturor așezărilor comitatului, l-a determinat pe prefect să telegrafieze Ministerului de Interne maghiar că în comitatul Mureș-Turda „numărul atentatelor în contra liniștii publice și a securității vieții și averii” s-a înmulțit deoarece „soldații întorși acasă, unindu-se cu populația, în trei sferturi din comitat”, continuă lupta împotriva autorităților și celor bogați și „agită în contra claselor”, acțiunile împotriva notarilor cercuali devenind „o deviză la modă”. Astfel de acțiuni au avut loc în comunele Sovata, Chibed, Ghindari, Mădăraș, Deda, Răstolița, Băla, Voivodeni, Mureșeni, Păsăreni și Crăciunești. De asemenea, raporta că grupul militar de grădinarie a fost atacat de către revoluționari, iar „articolele de îmbrăcăminte care se găseau în depozit, produsele alimentare, efectivul de animale, obiectivele de înzestrarea întreprinderii și a trenului, în total în valoare de două milioane coroane” au fost confiscate și împărțite între țărani. Sub presiunea luptelor țărănești „20 de notari cercuali și-au părăsit reședința”³⁶.

³³ Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R.S.R., fond cit., doc. 464; Liviu Botezan Adrian Stoica, *op. cit.*, p. 238.

³⁴ Arh. St. Tîrgu Mureș, fond cit., doc. 12984/1918.

³⁵ Ibidem, arhiva subprefectului, doc. 6 023/1918.

³⁶ Ibidem, arhiva prefectului, doc. 5 928/1918.

Amplizarea acestor acțiuni, în timpul cărora s-a întărit solidaritatea și frăția dintre țărani români, maghiari și germani, a determinat pe comisarul guvernamental din comitat să emită, către toți funcționarii subordonați lui, o ordonanță în care le cerea neîntârziat „să se ducă personal în rîndul poporului și acolo unde s-ar ivi o orientare bolșevică, sau acolo unde ar fi necesară apărarea securității avuturilor și a securității personale, să intervină, în modul cel mai energic”³⁷. Această măsură n-a putut fi aplicată în practică, deoarece funcționarii respectivi se temeau de a lua contact cu țărani, pe de o parte, iar sătenii au continuat lupta cu și mai mare îndrjire, pe de altă parte, așa după cum atestă documentele vremii. La 10 noiembrie 1918, prim-pretorul plășii Reghinu de Jos raporta cu neliniște prefectului că țărani români și maghiari din Băla și Ercea „au spart depozitul de cereale al domeniului din Toldal al contelui Teleki Adam”. Deoarece „forță jandarmerească nu există”, din care cauză „apărarea proprietății este imposibilă”, solicită „urgent trimiterea forței militare”³⁸. Țăranilor din cele două comune li s-au alăturat, la 11 noiembrie, și cei din Păingieni, ceea ce a determinat pe prim-pretor să ceară din nou ajutor prefecturii.

În lupta împotriva moșierilor și a celor bogați, sărăcimii satelor i s-a alăturat „gazde mici” și chiar unii primari. „Populația din comunele plășii mele — raporta prim-pretorul plășii Mureș — nu vrea să lucreze. O parte foarte mare a comunelor apropiate de oraș deja de mai multe săptămîni prădează magazinele publice care se găsesc în oraș. În toată noaptea, cei care au căruțe, cu căruța, care n-au căruță pe jos, transportă acasă mărfurile din magazinele publice ale orașului... Chiar și gazde mici și unii primari sîtești s-au pus în fruntea lor. Pînă cînd nu vor goli magazinele publice nu se vor atinge de proprietatea particulară, dar cînd se vor termina magazinele publice, vor începe să prădeze pe proprietarii particulari. Forță publică n-am la dispoziție, ci trebuie să vîd fără putere cum se scufundă și se distruge populația. Dacă nu se va proceda energic și repede, va urma în scurt timp bolșevismul”³⁹.

Se decelează din acest document imaginea atmosferei ce domnea la sfîrșitul toamnei furtunoase a anului 1918 în așezările comitatului Mureș-Turda, în condițiile crizei acute a regimului burghezo-moșieresc maghiar, voința țărănimii de a intra în posesia pămîntului pentru care a luptat veacuri de-a rîndul și de a instaura o nouă administrație în care își punea speranța în vederea rezolvării problemei agrare. Ocuparea cu forța a moșilor marii proprietăți — particulară și cu circulație închisă — a constituit un indiciu al hotărîrii de luptă a țărănimii, indiferent de naționalitate, pentru satisfacerea principalelor revendicări: intrarea în stăpînirea pămîntului, care în decursul veacurilor i-a fost răpit cu forța de către exploatare. Acțiunile împotriva celor bogați demonstrează, în același timp, creșterea combativității țăranilor în lupta dusă pentru pămînt. Teza socialismului științific potrivit căreia acolo unde distrugerea latifundiilor semifeudale a devenit o necesitate economică, acolo unde revoluția burghezo-democratică trebuie, prin conținutul ei, să schimbe fundamental relațiile feudale, să ridice masele țărănești la luptă ca o forță

³⁷ I. Ranca, I. Chioreanu, *op. cit.*, p. 414.

³⁸ Arh. St. Tîrgu Mureș, fond cit., arhiva subprefecturii, doc. 12 984/1918.

³⁹ Ibidem, doc. 14 586/1918.

socială, activă, și-a găsit în lumea satelor comitatului Mureș-Turda, în toamna anului 1918, o confirmare incontestabilă.

Un rol important în organizarea, conducerea și desfășurarea acțiunilor țărănești îndreptate împotriva exploatatorilor l-au avut soldații întorși de pe front și foștii prizonieri, care ani de-a rândul, în decursul războiului, au așteptat clipa terminării acestui măcel și traducerea în viață a promisiunilor de a primi pământ. Reîntorși acasă, țărani îmbrăcați în haine ostășești „s-au aruncat asupra primăriilor și percepțiilor și negăsind cele de nevoie au atacat pe proprietari fără deosebire de neam, unguri, sași ori români”⁴⁰. La începutul lunii noiembrie, de pildă, țărani români și maghiari din Șincai și comunele învecinate, în fruntea cărora se aflau soldați întorși de pe front, au atacat proprietățile celor bogați și au alungat notarii fiind „potoliți numai după ce capii revoltelor au fost arestați de jandarmii veniți din Tg. Mureș”⁴¹. În comuna Voivodeni, la 7 noiembrie, țărani au făcut „mișcări revoluționare” în fruntea cărora se aflau „prizonierii din Rusia care s-au prezentat la vatră”. Răscoala a fost înăbușită de către un detașament de soldați din Tîrgu Mureș, trimis de prefectură iar capii revoluției au fost arestați⁴².

Astfel de acțiuni, în care rolul principal l-au avut soldații, s-au constatat și în alte localități locuite de români, maghiari și germani ca: Deda, Reghin, Sovata, Toplița, Fintinele, Singiorgiu de Pădure, Miercurea Niraj, Band, Tîrgu Mureș, Periș precum „într-o măsură mai mică sau mai mare și în alte comune din comitat”, unde „ordinea publică, viața și securitatea averii, a fost destrămată cu desăvîrșire”⁴³.

În vederea dezarmării soldaților, autoritățile au întreprins măsuri, începînd cu înăbușirea în singe a răscoalelor țărănești și arestarea conducătorilor și continuînd cu o serie de promisiuni. Edificator din acest punct de vedere este telegrama prefectului, adresată la 27 noiembrie 1918 Ministerului de Război maghiar, în care se subliniază necesitatea dezarmării soldaților „din punct de vedere al securității publice”. Dispozițiile telegrafice pe care prefectul le aștepta cu nerăbdare nu au mai ajuns din cauza evenimentelor care se precipitau și care au dus la preluarea puterii și în comitatul Mureș-Turda de către consiliile naționale românești. Au ajuns în schimb, fiind înregistrate la prefectură în a doua jumătate a lunii decembrie cînd preluarea „imperiului” s-a terminat, instrucțiunile Ministerului Maghiar de Agricultură nr. 192 800.X—1918, completare la ordinul din 7 noiembrie privitor la acordarea în viitor de pământ soldaților reîntorși de pe front, adresat tuturor subprefecților și orașelor cu drept de municipalitate, excepție făcînd Budapesta⁴⁴. De asemenea, prefectul n-a putut pune în aplicare ordinul Consiliului militar Sibiu din 3 noiembrie, privitor la dezarmarea soldaților întorși de pe front sau a celor care au părăsit garnizoana Tîrgu Mureș, nemaivoidînd să slujească sub pajura bicefală⁴⁵.

⁴⁰ A. Marghiloman, *Note politice*, vol. IV, 1927, p. 303.

⁴¹ Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R.S.R., fond cit., doc. 888 și doc. 975.

⁴² I. Ranca, I. Chioreanu, *op. cit.*, p. 418.

⁴³ Biblioteca filialei din Cluj a Academiei R.S. România, fond cit., doc. 926 și 464.

⁴⁴ Arh. St. Tîrgu Mureș, fond cit., arhiva prefectului, doc. 117 și 5934/1918;

⁴⁵ Iată ce se arată în acest ordin: „Rog procedura cea mai urgentă ca cei ce se întorc acasă înarmați prin personalul militar al căilor ferate, jandamerie și organele administrative să fie dezarmați iar armele și cartușele preluate să fie predate autorităților militare cele mai apropiate” (Idem, arhiva subprefectului, doc. 12 810/1918).

Un amănunt, nu lipsit de importanță, care merită a fi relevat se referă la teama autorităților, în contextul revoltelor țărănești și a situației revoluționare create, de influența pe care ar putea-o exercita asupra maselor populare prizonierii ruși aflați pe teritoriul comitatului. Redăm în acest sens ordinul prefectului nr. 20/1918 adresat subprefectului: „Pe cale confidențială am fost informat că între prizonierii ruși s-au înființat grupe de răspindire a ideilor socialiste, pentru ajungerea căror scopuri se străduiesc a-și procura produsele literaturii agitatorice din interior și din străinătate. Nu este exclus că prizonierii ruși să se străduiască numai pentru ca în cazul dat să facă o propagandă de asemenea natură, care și-a fixat ca țel crearea unei situații politice, asemănătoare cu evenimentele din Rusia. Rog pe domnia voastră, ca, în cadrul dv. de activitate — mai ales ca președinte al comitetului agricol — să dispuneți ca să fie supravegheate fără vîlvă raporturile prizonierilor ruși cu locuitorii. Dacă în această privință veți observa vreun fenomen bătător la ochi ne veți raporta”⁴⁶.

Moșierii au căutat să intimideze pe țărani prin forța armelor, prin teroare, ceea ce însă nu le-a reușit. Avem în vedere, de pildă, acțiunea întreprinsă împotriva țăranilor români și maghiari din Ercea. Revolta sărăcimii, în fruntea căreia se aflau foștii soldați, a izbucnit la 6 noiembrie, cînd țăranii au atacat curțile celor bogați, confiscîndu-le cerealele și alte bunuri pe care le-au împărțit între ei. Acțiunea a continuat pînă la 12 noiembrie, cînd cei doi conducători au fost împușcați. Țăranii din Ercea au acționat în comun cu cei din Poarta împotriva celor bogați cărora le-au fost confiscate „vestimente, mobile, galițe, animale și tot ce au aflat”. Mulțimea care umplea ulița principală a satului striga înfuriată că prințul îl va „mîncea la preotul comunei, cîna la Vasile Măriașe bogătaș, iar în ziua următoare la alți fruntași din jur”. Pentru a potoli revolta țăranilor, care amenința să se unească cu alte revolte locale, prim-pretorul plășii a cerut la 8 noiembrie 1918 autorităților comitatense „un detașament de 20 de persoane pentru restabilirea ordinei”. Din ordinul prefectului, în comună sosesc 30 honvezi conduși de cpt. Dérégán Béla, ginerele notarului din localitate. Pentru a învinge rezistența țăranilor, au fost trimiși, de asemenea, soldați din Covasna și Gheorghieni, precum și gardieni unguri din Voivodeni și Breaza, care împreună cu detașamentul de honvezi, au început acțiunea de arestare a unor săteni pe care „apoi i-au maltratată cum au știut mai rău, i-au bătut, i-au legat la stîlp”. În urma acestor maltratări barbare, țăranca Lucreția Maier a murit în timp ce era legată de stîlp. Soldații care „pușcau prin sat de se răsuna, și fără nici un motiv” au interzis părăsirea satului de către locuitorii acestuia. În seara zilei de 15 noiembrie au fost adunați cu forța 13 copii „vinovați” în vîrstă de 14—16 ani, pe care i-au „dezbrăcat și bătut pînă la sînge”, apoi i-au dus cu forța pe jos pînă la Odorhei⁴⁷.

⁴⁶ Ibidem, doc. 10/1918.

⁴⁷ Biblioteca filialei Cluj a Academiei R.S. România, fond cit., doc. 475, 476 și 661; Liviu Botezan, Adrian Stoica, *op. cit.*, p. 242; V. Liveanu „Din istoria luptelor revoluționare din România, 1918” București, 1960, p. 502. Astfel de acțiuni teroriste îndreptate împotriva țăranilor s-au organizat de către moșieri și elemente reacționare șovine și în alte comitate ale Transilvaniei. Așa de exemplu, la 8 noiembrie 1918, latifundiarul Urmănczyi Nador, angajînd o bandă formată din 4 ofițeri și circa 60 subofițeri înarmați cu mitraliere, a masacrat zeci de țărani din Bells și din alte comune învecinate din Munții Apuseni. Cadavrele acestora au fost arse pe rug („Ujsag” din 15 noiembrie 1918).

Intervenția brutală împotriva locuitorilor așezărilor comitatului, indiferent de naționalitate, n-a putut înfringe voința de luptă a țăranilor, în comune semnalandu-se în continuu mișcări „bolșevichiste”⁴⁸.

În cadrul procesului revoluționar care a cuprins așezările comitatului, pentru țăranimea română s-a ivit prilejul realizării năzuințelor pentru care luptase neîncetat : alungarea stăpînirii străine și unirea cu patria mamă. De aceea, lupta împotriva autorităților locale și a moșierilor, pentru pămînt, era strîns imbinată cu lupta pentru unire. Așa se explică faptul că pe măsură ce autoritățile locale au fost alungate, iar aparatul de stat austro-ungar se destrăma, puterea efectivă în multe comune a fost preluată de consiliile naționale (senate) care acționau conform instrucțiunilor Consiliului Național Român din comitatul Mureș-Turda cu sediul în Reghin. Aceste organe ale noii puteri de stat considerau că una din sarcinile lor de bază este apărarea cuceririlor obținute de țărani în timpul luptelor duse împotriva exploatare și gospodărirea comunelor în folosul maselor populare : „... în slujba încredințată mie din partea națiunii, voi fi credincios, nu voi asupri pe nimeni și voi împiedica pe alții de a asupri pe frații ceilalți, voi griji după puțință de siguranța bunului și liniștei fraților și mai presus de toate însă mă voi sili a apăra cîntea și siguranța vieților satului” — se arată în jurămîntul membrilor Consiliului național din Hodac făcut în fața sătenilor care scandau „Trăiască libertatea poporului român”, „Trăiască România”⁴⁹.

În localitățile unde s-au constituit concomitent consilii naționale românești, ungurești și germane a existat, în general, înțelegere și conlucrări între ele, mai ales în ceea ce privește rezolvarea problemelor gospodărești. Între Consiliul Național Român comitatens și Consiliul Național Maghiar din Tirgu Mureș, condus de profesorul Antalffy Endre, care a cerut „dreptul de autodeterminare și pentru popoarele nemaghiare”, precum și „recunoașterea statelor naționale formate sau în curs de formare” au existat relații de colaborare⁵⁰. În o seamă de comune, la alegerea consiliilor naționale românești au participat și sașii care au privit „cu nespusă bucurie cum poporul român și săsesc își întind mîna frățască și se înțeleg”⁵¹.

Consiliile naționale românești au avut o atitudine justă, de prietenie față de țăranimea maghiară și germană „înțelegînd că culorile naționale reprezintă libertatea, frăția, respectul”⁵². În comuna Căcuciu, cu ocazia alegerii consiliului național român, sătenii au fost îndemnați la „iubire și dragoste împrumutată unul față de altul și mai virtos față de alte naționalități”. Membrii Consiliului național din Gurghiu în jurămîntul depus în fața sătenilor care scandau „Să trăiască Consiliul Național Român din Ungaria și Transilvania”, au subliniat, pe de o parte, că vor fi credincioși „națiunii unitare române”, iar pe de altă parte, că nu vor ridica mîna asupra „fraților ce locuiesc pe orice fel de teritoriu politic”⁵³. De fapt, consiliile naționale române aveau datoria, așa cum se sublinia într-un document, să

⁴⁸ Biblioteca filialei Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 469.

⁴⁹ Ibidem, doc. 522.

⁵⁰ L. Bányai, *Din istoricul evenimentelor de după unirea Transilvaniei cu România, în „Studii”, revistă de istorie, 17, 3, 1964, p. 464.*

⁵¹ Arh. St. București, fond Consiliul Dirigent, dos. 96/1918, f. 19—20.

⁵² Ibidem, colecția de microfilme din R. P. Ungară, rola 77, c. 634.

⁵³ Biblioteca filialei Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 402 și 502.

„respecte averea, cinstea și viața altora, fie român, fie de alt neam, ferindu-se de volnicii, de jaf și furt... să ție cu tărie la neamul său, să nu se lase jignite în sentimentele sale naționale, dar în același timp să nu jignească sentimentele naționale ale altora”⁵⁴. Acest adevăr este recunoscut și de o serie de personalități străine: „La țărani români — declara un politician din Budapesta — nu s-au produs sentimente antimaghiare”⁵⁵.

Crearea consiliilor și a gărzilor naționale, prezența masivă în cadrul lor a țăranilor săraci, au imprimat pregătirii actului unirii orientarea profund democratică vizând odată cu înfăptuirea unității de stat și îmbunătățirea condițiilor de viață a maselor țărănești. În întregul comitat, într-un cadru festiv, au loc adunări populare de alegerea deputaților pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia, adunări care au constituit un prilej de afirmare a patriotismului și voinței nestrămutate de unire. În afară de delegați la Alba Iulia au participat și alți țărani din comitat care, însuflețiți de entuziasmul împlinirii visului secular de năzuința unirii cu România, sperau în înfăptuirea unor reforme democratice și în special a celei agrare. Semnificativ din acest punct de vedere este următorul episod relatat de reprezentantul guvernului maghiar pentru Transilvania: „Într-un tren cu soldați ce mergea spre Cluj, undeva pe linie s-a urcat un lucrător de la căile ferate. „D-ta ești maghiar?” l-a întrebat un soldat român”. „Da” a răspuns ceferistul. „Și dumneata ești român?”. „Da” a fost răspunsul. După aceea din nou ungurul întreabă: „Dar la Alba Iulia ce s-a hotărât?”. „Ce să se hotărască? Numai atât că de acum încolo nu o să mai fie domni la putere ci numai oameni săraci, și între acestea va fi egalitate”. „Și asta zău că este bine” răspunde pe chestia aceasta ungurul”⁵⁶.

★

Solidaritatea naționalităților conlocuitoare cu lupta poporului român pentru pământ și libertate, pentru unitate națională și-a găsit o vie expresie în acceptarea clară a istoricului act de la Alba Iulia de către cercurile democratice ale populației maghiare, germane și de alte naționalități. Lupta țăranilor din comitatul Mureș-Turda în toamna anului 1918 — români, maghiari și germani — pentru libertate și pământ, pentru lichi-

⁵⁴ Arh. St. București, fond Consiliul Dirigent, Cabinetul președintelui, dos. 39/1918, f. 2.

⁵⁵ Ibidem, colecție de microfilme din R. P. Ungară, rola 77, c. 639. În întreaga Transilvanie, consiliile naționale române, luptând pentru unirea cu România, au manifestat o atitudine demnă, de prietenie față de celelalte naționalități. „Fiți buni și miloși cu aproapele vostru, fie el român, fie de altă nație — se arată într-un manifest din noiembrie 1918. Dumnezeu a făcut lumea pentru toate popoarele, soarele strălucește la fel peste toți filii națiunilor, iar grul ce crește din pământ nu întreabă pentru cine crește. El nutrește la fel pe toți copiii pământului, fără deosebire. Fiți și voi ca soarele și grul, aceste daruri ale celui de sus. Iubiți-vă fără deosebire de naționalitate sau limbă” (ibidem, fond C.N.R. Arad, dos. 23/1918). „Poporul român — sublinia la 26 noiembrie 1918 ziarul „Ujsag” — este ferm hotărât să proclame unirea și să decreteze principiile noului organizări a țării, respectând dreptul egalității naționalităților cu poporul român”. „Cu ungurii din comună — se arată într-un ordin al C.N.R. din comitatul Timna Mare adresat consiliilor comunale — trebuie să trăiți ca frații, căci ei sînt oameni ca și voi. Noi chiar prin aceia vrem să dovedim că sîntem un popor cult și de ordine căci cinstim în fiecare om neamul omenesc” (ibidem, fond C.N.R. Cluj, dos. 2, f. 10).

⁵⁶ Ibidem, colecția de microfilme din R. P. Ungară, rola 77, c. 637.

darea marii proprietăți funciare, se încadrează organic în lupta dusă de masele populare din țara noastră împotriva moșierilor și a autorităților austro-ungare, pentru înfăptuirea unei reforme agrare democratice. Ea n-a fost zadarnică. Peste puțin timp s-a votat legea pentru reforma agrară și s-a trecut la aplicarea prevederilor ei și în județul Mureș-Turda.

Pregătită prin revărsările durerii celor mulți din anii dinainte de război, reforma agrară a venit să pună capăt stării nefaste de lucruri determinate de împărțirea nedreaptă a pământului. Legea de reformă agrară din Transilvania, avînd la bază principiul statuat la Alba Iulia la 1 decembrie 1918, prin caracterul ei democratic⁵⁷ s-a aplicat deopotrivă tuturor cetățenilor patriei noastre, fără nici o considerație de origine etnică, confesiune ori limbă maternă a expropriaților și împroprietăriților. Pe moșiile expropriate au fost împroprietăriți țărani fără deosebire de naționalitate, întrucît ca și românii, aceștia au avut de suferit din partea moșierilor. „Poporul maghiar de jos — se arată într-un document din 1924 — e mulțumit cu actuala stare de lucruri, care le-a dat o situație materială mai bună decît cea pe care o avea sub era maghiară, prin exproprierea foștilor proprietari unguri care, deși de o lege cu ei, îi considera ca pe iobagi. Am auzit țărani maghiari slăvind România Mare care le-a dat pămînt”⁵⁸.

Nu s-a văzut în reforma agrară o etalare a sentimentului național, n-a fost ca o cucerire din punct de vedere național, nici ca o răzbunare a nedreptăților trecute îndurate de români. Faptul că ideea călăuzitoare a acesteia a fost tocmai de a lua pămîntul de la cei interesați indirect în producția agricolă și a-l da celor care, indiferent de naționalitate, muncindu-l trebuiau să se bucure de roadele lui, infirmă teza vehiculată de reprezentanții unor cercuri naționalist-șovine, conform căreia reforma agrară din 1921 a fost îndreptată „contra minorităților”, că „exproprierile s-au mărginit doar la proprietățile ungurești”, iar de pe urma împroprietăririi „n-au beneficiat decît românii”⁵⁹.

Relațiile de frăție și colaborare statornicite în decursul veacurilor între oamenii muncii români și cei de alte naționalități au căpătat noi valențe astăzi în condițiile făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și a înaintării spre comunism. Problema națională și-a găsit soluționarea justă, pe baza politicii principiale a partidului, corespunzătoare concepției materialist dialectice și istorice a partidului comunist, desființîndu-se orice fel de discriminare de ordin național, asigurîndu-se deplina egalitate în drepturi și posibilitatea afirmării plene în viața socială a tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate.

⁵⁷ Luis Singer în articolul „Reforma agrară din România”, publicat la 15 februarie 1927 în cotidianul „La Nacion” din Santiago de Chile, sublinia că reforma agrară română „una dintre cele mai mari reforme înfăptuite de către actuala ocîrmuire cu aprobarea generală a tuturor cetățenilor” a „introdus în România o nouă împărțire a proprietății agricole”. Ajunse la concluzia că „printr-o transformare radicală și profundă, România a trecut repede și fără greutate, de la un regim învechit, să-l zicem feudal, la unul modern, de la acaparea întinderilor mari de pămînt, la introducerea micii proprietăți”. În încheiere conchide că „acest fapt unic în istoria popoarelor, pe care-l numim revoluționar în cadrele pacifismului, deschide țăranilor o eră de prosperitate necunoscută pînă acum”.

⁵⁸ Arh. St. București, fond Ministerul de Interne, dos. 375/1924, f. 6.

⁵⁹ „Az Ellenzék”, din 2 martie 1927; „Bukarești Lapok”, din 18 ianuarie 1931; „Magyaroszig” din 19 decembrie 1940. — „București” din 19 decembrie 1940.

LA LUTTE COMMUNE DE LA PAYSANNERIE ROUMAINE,
HONGROISE ET ALLEMANDE DU COMTÉ DE MUREŞ-TURDA
À L'AUTOMNE 1918 POUR LA LIBERTÉ ET LA TERRE

RÉSUMÉ

Prenant pour point de départ la situation précaire des masses populaires, l'auteur examine, sur la base d'un ample matériel documentaire, pour la plupart inédit, la lutte menée à l'automne 1918 par la paysannerie de Mureş-Turda pour la liberté et la terre. Les révoltes paysannes déclenchées dans toutes les localités des vallées du Mureş, de Tîrnava Mare et de Niraja ont été orientées contre les autorités d'Etat locales, contre les grands propriétaires fonciers et d'autres exploiters, s'intégrant organiquement à la révolution bourgeoise-démocratique de Transylvanie.

Au feu de ces mouvements révolutionnaires, qui se sont déroulés au nom des mêmes idéaux et sociaux nationaux, l'on vit se renforcer la coopération et la fraternité entre les paysans roumains, hongrois et allemands. Les différences de langue et de coutumes n'ont pas constitué une barrière dans la lutte commune menée par les travailleurs des champs, indifféremment de leur nationalité, pour la liberté, la terre et le progrès social.

En sapant le pouvoir des grands propriétaires fonciers et en écartant les autorités administratives, instruments dociles de la politique d'oppression sociale et nationale promue par la bourgeoisie et les grands propriétaires fonciers de l'Empire dualiste, les masses paysannes ont pu affirmer puissamment le crédo de leur union à la patrie mère, la Roumanie, dans un Etat national unitaire.

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

DEMOGRAFIE ȘI ECOLOGIE

DE

ȘTEFAN PASCU

Celor ce — eventual — s-ar putea întreba despre însemnătatea demografiei istorice, ar fi suficientă rememorarea opiniei filozofului grec Protagoras, care afirma că „omul este măsura tuturor lucrurilor” și aceea a umanistului francez Jean Bodin, care proclama că populația unei țări a fost și rămâne locul numărul unui din bugetul unui stat. Opinii completate cu argumentul convingător că din antichitatea îndepărtată și pînă astăzi factorul populației a fost mereu în atenția celor învestiți cu răspunderi obștești, care au organizat numărători de populație cu scopul cunoașterii potențialului uman, fiscal și militar; că problema populației a constituit obiect de cercetare și reflexie din partea celor mai mari gînditori, iarăși din antichitate și pînă astăzi : de la Platon și Aristotel la Campanella, Morus și Hobbes, de la Süßmilch, Montesquieu, Voltaire și Rousseau la Adam Smidt, Sismondi și Proudhon, de la Marx pînă la marii învățați ai vremurilor noastre. Fiecare dintre ei preocupați de soluțiile socotite cele mai potrivite pentru înțelegerea justă a unei probleme primordiale, cea demografică.

★

S-a demonstrat în chip convingător, tot mai mult în ultima vreme mai ales, adevărul că demografia a constituit, constituie și va constitui o problemă fundamentală a tuturor societăților omenеști, de cînd acestea au urcat treapta civilizației. Cele mai de seamă manifestări și realizări în toate domeniile de activitate umană au fost, sînt și vor fi determinate de factorul populație. De capitalul uman depinde în ultima instanță bogăția națiunii, puterea ei, realizările social-economice, social-culturale, politice și instituționale, civilizația popoarelor și națiunilor. Vitalitatea, dinamismul, puterea economică și politică, sistemele de guvernămînt ale unei societăți, au fost, sînt și vor fi raportate la factorul populație. Demografia face, astfel, mai inteligibilă istoria omenirii în desfășurarea ei generală.

Demografia istorică, la rîndul său, depășind aspectul cantitativ, adică statistica demografică, a devenit o știință umană și totodată o știință aplicată, necesară deopotrivă celor ce se străduiesc să reconstituie, în mod veridic, complexul tablou al societății omenеști dintr-o epocă sau perioadă

istorică oarecare, dintr-o țară sau zonă geografico-istorică, dintr-un continent sau din lumea întreagă; celor ce sînt investiți cu răspunderi politice, economice, sociale și culturale. Demografia este — potrivit expresiei profesorului Pierre George — asemenea meteorologiei care trebuie consultată în fiecare zi pentru a lua o hotărîre realistă. Mai ales că demografia are incidente atît de numeroase și atît de importante cu o mulțime de alte științe, discipline, teoretice și practice: istorie, economie, sociologie, politologie, psihologie socială, genetică, medicină etc.

METODĂ ȘI IZVOARE

De acum un veac și două decenii, de cînd Achille Guillard a publicat *Elements de statistique humaine, ou de démographie comparée*, învățații sînt mereu în căutarea fundamentelor noii discipline sau științe, perfecționării metodelor și tehnicilor, îmbogățindu-și izvoarele. De la Georg von Mayr și pînă astăzi, oamenii de știință netezesc drumul dintre demografie și statistică pentru a ajunge la statistica demografică (*Bevölkerungss-statistik* sau *Vital statistik*) și de aici la demografie (*Bevölkerungswissenschaft, Demographie, Demografia, Demography*).

Metodele folosite în cercetarea demografică au fost și mai ales sînt complexe, deoarece demografia este în același timp știință pozitivă și deductivă, de analiză și de sinteză. Cu ajutorul metodelor proprii, știința demografiei cercetează populația din trecut și de azi sub feluritele sale aspecte, folosind statistica pentru culegerea și înfățișarea datelor, pentru legăturile dintre serii de fapte, pentru coeficientul de corelare. Întemeindu-se în mare măsură pe numere și cifre, demografia folosește de asemenea instrumentele matematicii — *demografia cantitativă*.

Demografiei îi sînt necesare deopotrivă și metodele istorice: cunoașterea trecutului social-economic, cultural și politic al populației; cauzele stării populației într-un anumit moment și evoluția într-un anumit sens; structura populației într-o anumită etapă și modificarea structurală. Și în raport de toate acestea, previziunea și perspectiva demografică — *demografia calitativă*.

Demografia istorică este o parte a științei istorice și a problemei generale a populației — istoria populației; este o componentă a științei economice — structura economică și profesională a populației —; o parte a geografiei — geografia umană și geografia istorică —; o componentă a politologiei — politica demografică; a istoriei culturii — starea culturală a populației etc. Și poate mai mult chiar, fiind implicată în fiecare din aceste domenii, deoarece ponderea factorului populației, creșterea sau scăderea — mai lentă sau mai rapidă, continuă sau discontinuă — este în concordanță cu starea de civilizație a societății într-o perioadă istorică oarecare, într-o zonă geografico-politică oarecare. Demografia — prin aspectele sale dinamice — mobilitatea populației, mișcarea internă și mai cu seamă migrațiunea externă — este ea însăși un factor de civilizație, înlesnind și impulsionînd circulația ideilor, experiențelor, valorilor materiale și spirituale create de oameni, cu un cuvînt a componentelor civilizației.

Pentru cunoașterea prezentului și viitorului demografic două metode mai ales se folosesc : *metoda statică*, adică studierea stării populației la un moment dat : pe structuri sociale, pe grupe de vîrstă, pe sexe, pe profesiuni și *metoda dinamică* sau *cinematică*, studierea separat a mișcării populației și a cauzelor ei : naștere, decese, migrație etc. Iar metodele folosite sînt fundamentale, matematice, care determină numai numărul total al populației ; economice, care se întemeiază pe ponderea factorilor economici în evoluția numerică și pe structuri ale populației în raport de fertilitate, mortalitate și mobilitate a populației ; metoda componentelor, apreciată astăzi ca una din cele mai importante, întemeiată pe proiectarea subpopulațiilor : efectivul de ani sau grupe de ani, vîrsta, sexul, raportate la regimul sau legea de mortalitate, la indicii acestor fenomene demografice, care vor acționa în perspectivă. Cu cît prognozele — socotite unul din scopurile principale ale științei demografice — vor fi mai exacte, cu atît demografia va deveni o știință mai exactă¹.

★

Demografia ca orice știință socială se întemeiază pe izvoare. Pe cît mai multe și cît mai variate izvoare. Ca și în cazul altor științe și cele demografice sînt de însemnătate diferită, unele de mai mică importanță : lista de comuniune a copiilor, genealogiile, corespondența administrativă și chiar literatura, listele de cetățenie, listele profesionale, listele oficiilor de angajare a oamenilor, rapoartele administrative, inscripțiile cimitirelor, listele de decese ale spitalelor etc. Statistice sau nestatistice, aceste izvoare nu constituie decît ajutoare auxiliare pentru istoricul demograf sau statisticianul demograf. De importanță primordială sînt izvoarele demografice propriu-zise : registrele de impunere, registrele militare (lustrele), conscripțiile de diferite categorii (generale, fiscale, confesionale), registrele parohiale, registrele de stare civilă laice, numărătoarele de populație, recensămintele, publicațiile statistice etc.².

Asemenea izvoare sînt, însă, mai ales pentru primele secole ale evului mediu, sporadice, limitate din punct de vedere al ariei de cuprindere și totuși istoricul demograf este dator să încerce reconstituirea tabloului demografic și pentru perioadele și teritoriile pentru care asemenea izvoare lipsesc. În acest caz, metoda și izvorul se împletesc : geografia istorică. Cunoscînd numărul aproximativ al așezărilor (sate, tîrguri, orașe) și cunoscînd, iarăși aproximativ, populația medie a unei categorii de așezări se poate deduce, cu probabilitate, totalul populației unei țări sau a mai multor regiuni ale unor țări. Prudența e necesară deoarece nu toate așezările existente la un moment dat sînt pomenite în documente ; altele dintre cele pomenite au „dispărut” între timp ; nici media populației așezărilor nu este ușor de stabilit, nici chiar atunci cînd se cunoaște numărul familiilor sau gospodăriilor, deoarece într-o gospodărie pot trăi mai multe

¹ P.R. Cox, *Demography*, Cambridge, 1970 ; R. Pressat, *Spécificité de la démographie*, in *Committee on Teaching of Demography and Training in Population*, Liège, 1973 ; P.C.M. Matthiessen, *The Content of a Course in Formal Demography*, in *op. cit.* ; D. Kirk, *The Field of Demography*, in *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 12, London, 1968 ; H. S. Shryock, J. S. Siegel a.o., *The Methods and Materials of Demography*, in *Bureau of the Census*, Washington, 1971 ; Vl. Trebici, *Mică enciclopedie de demografie*, București, 1975.

² Ne vom ocupa numai de izvoarele principale referitoare la evul mediu și epoca modernă.

familiei, după cum numărul membrilor unei familii, la rîndul său, variază în raport de numeroase cauze : familii „mari”, familii „clasice” obișnuite etc. Totuși metoda și izvorul nu pot fi ignorate, ci utilizate, deoarece s-au dovedit utile, necesare chiar.

Dintre izvoarele demografice propriu-zise, actele de stare civilă sînt socotite printre cele mai importante.

Multă vreme, acte de înregistrare numai a evenimentelor demografice pentru nevoi personale, actele de stare civilă au devenit și sînt tot mai mult izvoare de primă însemnătate pentru demografie și statistică demografică, constituind temeiul cunoașterii mișcării naturale a populației : născuți, decedați, căsătoriți, divorțați. Actele de stare civilă sînt înregistrări cu caracter continuu și obligatoriu pe măsura producerii evenimentelor demografice. Se referă în special la nașteri, căsătorii, decese, uneori și la divorțuri, înfierii și adopțiuni. Pentru toate aceste evenimente demografice există un super registru, dar pot exista și există de multe ori, mai ales în epoca contemporană, registre pentru fiecare eveniment demografic în parte.

La început, actele de stare civilă erau în competența autorităților bisericești. Erau registrele parohiale, în lipsa unor autorități administrative care să facă oficiul de stare civilă. Inițial a lipsit organizarea sistematică a oficiilor de înregistrare din partea parohiilor. Ele au fost însă tot mai bine organizate pe măsura înaintării în timp.

Cele mai vechi înregistrări a nașterilor, căsătoriilor și deceselor, cu oarecare organizare, se pare că s-au realizat în Japonia încă în prima jumătate a sec. al VIII-lea. Acestea nu erau, însă, registre de stare civilă propriu-zisă.

Registrele parohiale pot fi considerate cele mai vechi acte de stare civilă. Generalizate prin hotărîrile conciliului de la Trento din 1563 pentru biserica catolică, în diferite locuri asemenea documente demografice sînt mai vechi ³.

Conciliul de la Trento extinde obligația pentru întreaga biserică catolică, iar la începutul sec. al XVII-lea, papa Paul al V-lea prin enciclică papală *Apostolicae Sedis* transmite instrucțiuni amănunțite cu privire la datele ce trebuiau înregistrate : nașteri pe lingă botezuri, căsătorii și decese. Enciclica respectivă mai prevedea și organizarea altor registre, care conțineau și ele date demografice : logodne, numărul credincioșilor (*status animarum*), confirmări. Cu timpul registrele de stare civilă organizate de paroh au cuprins și alte date : martorii și nașii.

Potrivit acestor dispoziții și hotărîri repetate, se introduc registrele parohiale în toate țările sau bisericele catolice : Italia, Spania, Franța, Țările de Jos, Austria, țările germane, Polonia, Ungaria, America Latină etc. La început preoții, în general, nu au respectat întru totul instrucțiunile, ci au cuprins în aceleași registre toate fenomenele demografice, pe file separate sau continuativ. Prin intervenția papalității, mai ales prin

³ Este cazul, de exemplu al registrelor de la Givry (Franța), dintre anii 1334—1357 sau a măsurilor unor episcopi francezi din sec. al XVI-lea de a introduce registre în diecezele lor, ca cel din Lorraine din 1555. Sporadic au fost introduse anterior registre parohiale și în Belgia, Italia și Spania (sfîrșitul sec. al XVI-lea). În Anglia și Țara Galilor, din dispozițiile regelui Henric al VIII-lea se introduc registre „de stare civilă” în prima jumătate a sec. al XVI-lea, iar pe la mijlocul secolului și în unele țări din America Latină (de exemplu Mexic).

enciclicile *Rituale Romanum* din 1614 registrele parohiale de stare civilă s-au îmbunătățit, devenind, astfel, izvoare demografice de însemnătate primordială.

Registrele parohiale de stare civilă se introduc, după exemplul bisericilor catolice și în bisericile reformate și protestante: anglicană, luterană, calvină, unitariană și de asemenea și în biserica ortodoxă⁴.

Interesele mereu sporite față de problema demografică — motive fiscale, militare, sociale — determină oficialitatea laică să se preocupe, alături de biserică, sau fără colaborarea acesteia, de cunoașterea populației atât sub aspect cantitativ, cât și calitativ. Începutul se pare că aparține statului Massachusetts din America de Nord, unde la 1639 se încredințează autorităților administrative conducerea registrelor de stare civilă. Rînd pe rînd, alte state din același continent îi urmează exemplul. Și exemplul este urmat și de țările europene. În țările scandinave după o „numărătoare” a populației bărbătești din 1663, la sfîrșitul sec. al XVII-lea (1680), oficialitatea stabilește norme mai riguroase pentru întocmirea registrelor de stare civilă. Ceea ce se întîmplă și în ducatul Lorenei aproape în același timp, iar la puțină vreme după aceea, împăratul Leopold I se preocupă de realizarea unei „statistici generale” cu privire la „*numerus animarum*” din Imperiul habsburgic. Faza mixtă, eclesiastică-laică, în Brazilia se înscrie în deceniul al VII-lea al sec. al XVIII-lea.

În realizarea pasului spre laicizarea și perfecționarea registrelor de stare civilă și, deci, a instrumentelor de cunoaștere a populației „cameraliști” și-au avut rolul lor însemnat. Ei au elaborat teoria și au pus temeiurile concepției potrivit căreia o politică justă și îmbunătățirea bunei stări publice, pretinde statului cunoașterea numărului populației și a structurii acesteia. Oficialitatea în general fiind receptivă, deoarece era interesată, inițiativa „cameraliștilor” găsește înțelegerea necesară. Necesitățile economice și politice — dări, soldați — într-o vreme bintuită de războaie, au fost hotărîtoare. Politica populaționistă (*impopulatio*) era o necesitate. Și necesitatea a determinat acțiunea: conscripții cu caracter bisericesc și laic, „civile” se realizează în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. Codul civil napoleonean, cu influențele cunoscute asupra legiurilor altor țări europene, a însemnat generalizarea laicizării evidențelor demografice.

Este, în același timp, această măsură și pasul hotărîtor spre „epoca statistică”, după încercările, meritorii fără îndoială, din sec. al XVIII-lea, precursore îndrăznețe ale statisticilor demografice sau recensămintelor. Trecerea se face treptat, uneori pe nisimțite, îndreptățindu-l pe A. Carr-

⁴ În a doua jumătate a sec. al XVI-lea registrele parohiale sînt încă sporadice. În sec. al XVII-lea acestea se generalizează, atât pentru confesiunea catolică, precum și pentru confesiunile reformate-protestante: Italia, Spania, Franța, Țările de Jos, Polonia, Ungaria, Transilvania, țările nordice (Danemarca, Suedia, Norvegia, Finlanda), țările germane, America Latină, Quebec etc.: în Țara Românească și Moldova, pravilele domnești din prima și a doua jumătate a sec. al XVII-lea cuprind dispoziții cu privire la obligația ierarhilor bisericești de a ține evidența hotărîrilor de divorț, a înmormîntărilor și testamentelor. Dintre cei îndreptățiți a-și înscrie merite în studierea, sub raport demografic, a acestor registre se numără Roger Mols (*Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe—XVIIIe siècle*, vol. I, p. 76—102, 261—290); Heinrich Bercting (*Geschichte der Matrikeln von der Frühkirche bis zur Gegenwart*, Friburg, 1959, 134 p.). În același timp Consiliul internațional al arhivelor a organizat o anchetă cu privire la registrele parohiale și de stare civilă în unele țări europene și latino-americane („Archivum”, VIII (1958), IX (1959)). Prima secție a Colocviului de demografie istorică organizat la Cluj-Napoca (septembrie 1977) de asemenea a dezbătut problema registrelor parohiale ca izvor important pentru demografia istorică.

Saunders să constate că apariția primului recensământ nu desparte două perioade istorice ca umbra și lumina, ci mai degrabă ca un răsărit de soare precedat de o lungă auroră și urmat de un urcuș treptat înainte de a atinge zenitul. Forme evaluate și perfecționate ale diferitelor sisteme de înregistrare a populației, recensămintele conțin date cu privire la starea populației: numărul, repartizarea geografică, distribuția populației după diferite caracteristici socio-economice, domiciliul, vîrsta, starea civilă, cetățenia, nivelul de instruire, locul de muncă, categoria socială, ocupația, naționalitatea etc.

Începuturile de numărătoare a populației, care conțin unele date proprii recensămintelor, mai puține, incomplete, însă, sînt socotite cele din Islanda din 1701, și din unele regiuni ale Franței din prima jumătate a sec. al XVIII-lea. Specialiștii socotesc mai aproape de ceea ce se înțelege prin recensământul modern, numărătoarea populației din țările scandinave dintre 1640—1769, urmate de unele țări germane între 1769—1773, de Spania în 1787, de Brazilia etc.

Sfîrșitul secolului al XVIII-lea și veacul următor este perioada organizării recensămintelor în toate țările europene și în unele din afara Europei: Imperiul habsburgic în 1785—1787, Statele Unite ale Americii în 1790, urmate de Franța în 1801, apoi de Belgia, Prusia, Statul papal, regatul Piemont, Rusia etc.⁵

Pentru mai multe țări din Imperiul habsburgic, printre care și Ungaria și Transilvania, cel dintîi recensământ modern poate fi socotit cel din 1785—1787, organizat de împăratul Iosif al II-lea. Se urmărește prin acest recensământ cunoașterea populației Imperiului habsburgic, în scopuri fiscale și militare. Caracterul de recensământ a „numărătoarei” populației este dovedit de modul de organizare, metodologia efectuării lui și mai ales aspectele demografice înregistrate. Efectuarea recensământului a fost încredințată unor organisme constituite și instruite în acest scop. Caracterul de recensământ al numărătoarei din 1785—87 este demonstrat de universalitatea înregistrărilor. A fost recenzată întreaga populație, după metoda interogării, din partea recenzenților, a capului familiei, pe gospodării. Modernitatea recensământului mai este dovedită și de faptul că au fost aplicate, adevărat parțial numai, metodele statistice cunoscute la acea vreme: „populație de drept” și „populație de fapt”; locuitori „plecați” (emigrați) și „străini” (imigrați); este înregistrată populația pe sexe după starea civilă a bărbaților și parțial pe vîrste, pe stări sociale: nobili, preoți, funcționari, orășeni și meșteșugari, țărani, jeleri, militari etc.

Pentru celelalte două țări române, Moldova și Țara Românească, trecerea spre recensămintele moderne se petrece tot în sec. al XVIII-lea, odată cu măsurile domnitorului Constantin Mavrocordat din 1741, cu privire la înregistrarea populației. Un pas înainte spre recensămintele propriu-zise se realizează prin catagrafiile din deceniile 3—4 ale sec. al XIX-lea, un fel de recensăminte mai mult cu caracter fiscal.

⁵ Forrest E. Linder, *World demographite data*, în *The Study of Population*, 1959; R. Mols, *op. cit.*, vol. I, p 99; H. S. Shryock, I. S. Liegel, *op. cit.*, l.c.; G. Retegen, *De la census-ul roman la recensămintele moderne ale populației*, în „Viața economică”, 2, 4, 6/1966; Dányi D., David Z., *Az első magyarországi népszámlálás*, Budapest, 1960 VI. Trebici, *op. cit.*, p. 72—74, 96—97; *Manuel de statistique de l'état civil*, New York, 1955 (sub egida O.N.U.); P. Flakämper, *Bevölkerungstatistik*, Hamburg, 1962; L. Henry, *Démographie. Analyse et modèles*, Paris, 1972.

Catagrafia Moldovei din anul 1820 poate fi socotită, cu rezerve, firește, din cauza limitelor sale, recensământul general al populației din această țară. Instrucțiunile oficiale cuprindeau metodele și tehnicile de înregistrare a populației mai ales din punct de vedere fiscal. Iar cel dintii recensământ modern al populației din Țara Românească este din 1838 care a înregistrat întreaga populație, pe liste nominale, cuprinzând datele despre gospodăria și persoane, pe sexe, vîrstă, stare civilă, stare familială, naționalitate, grupă socială, profesie principală, stare fizică, repartizare pe medii (rurală și urbană) etc.⁶

În afara izvoarelor generale, proprii întregului continent european și unor țări extraeuropene, magistral analizate de Roger Mols, cele trei țări românești (Transilvania, Moldova și Țara Românească) au beneficiat de unele izvoare specifice pentru sec. XVI—XVIII: urbariile și catastifele. Cele dintii, proprii Transilvaniei, sînt socotite — și sînt în realitate — izvoare demografice de valoare incontestabilă, chiar dacă, din cauza limitării datelor cuprinse, nu pot fi socotite de valoarea recensămintelor. Urbariile cuprind categoriile țărănimii dependente de pe un domeniu oarecare, de cetate sau feudal. Ele, urbariile înregistrează de asemenea bunurile mișcătoare și nemișcătoare ale familiilor înregistrate, ceea ce oferă posibilitatea cunoașterii structurii social-economice și social-juridice a țărănimii dependente. Unele dintre urbarii mai conțin date cu privire la mișcarea naturală și migratorie a țărănimii: natalitate, mortalitate, plecări, sosiri etc. Urbariile din Transilvania mai oferă posibilitatea cunoașterii structurii etnice a Transilvaniei.

Cu toate calitățile lor incontestabile, urbariile nu sînt lipsite nici ele de unele carențe sub aspect demografic. Cea dintii decurge din faptul că urbariile nu cuprind întreaga populație, ci numai cea dependentă, aservită. În al doilea rînd, urbariile nu sînt nici ele cu totul exacte, din cauza necunoașterii realității din partea conscriptorilor, care, de aceea, puteau fi — și erau — induși în eroare în chip voit din partea celor ce declarau, pentru a se sustrage obligațiilor fiscale sau feudale. În al treilea rînd urbarii nu s-au întocmit pentru toate domeniile, astfel că pe baza lor se poate cunoaște situația demografică doar parțial raportată la țara întreagă.

Cu aceste calități și carențe, urbariile sînt, fără îndoială izvoare demografice — parțiale, este adevărat — de însemnătate incontestabilă pentru cunoașterea populației aservite începînd cu deceniul 2 al sec. XVI-lea (de cînd se păstrează asemenea izvoare), pînă la începutul sec. al XIX-lea, cînd se realizează o conscripție generală a populației rurale în Transilvania.

Secolul al XVIII-lea se îmbogățește în izvoare demografice, adăugîndu-se celor dinainte altele, noi: conscripțiile fiscale și confesionale.

⁶ L. Moldovan, *Instrucțiunile în limba română date în anul 1785 pentru înregistrarea (conscripția) populației din Transilvania*, în „Revista de statistică”, 9—10/1965; idem, *Conscripții și recensăminte în Transilvania (sec. XVII—XIX). Metodologie și valoare documentară*, în „Revista de statistică”, 8/1970; G. Retegan, *Tehnica de înregistrare a populației Principatelor Române la mijlocul sec. al XVIII-lea. Actul lui Constantin Mavrocordat din 1741*, în „Revista de statistică”, 11/1964; Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1820*, în „Revista de statistică”, 7/1959; G. Retegan, *Primul recensământ modern al populației și agriculturii Țării Românești, 1839* în „Revista de statistică”, 4—5/1964.

Cele dintii conscripții fiscale pentru Transilvania sînt realizate în anul 1720—1721. Ele oferă date cu privire la structura social-economică și social-juridică, precum și la mișcarea naturală și la structura familială a populației.

Conscripțiile confesionale din răstimpul cuprins între anii 1733—1762 sînt importante pentru cunoașterea dinamicii și a ritmului de creștere a populației, pe localități și pe întreg teritoriul cuprins în conscripțiile respective, densitatea populației, cu deosebiri determinate de relief și alte cauze, social-politice.

Pentru Moldova și Țara Românească importante sînt, din punct de vedere demografic catastriele, conscripții cu caracter fiscal, și care cuprind întreaga populație contribuabilă din unitățile administrative (ținuturi, județe) conscrise. Catastriele oferă posibilitatea cunoașterii structurii social-economice și social-juridice a populației contribuabile. Și de asemenea aceste catastrofe permit comparația densității populației între diferitele unități administrative, în raport cu condițiile de relief, dar și condițiile geografico-politice (zone în mai mare măsură „în calea răutăților” și zone mai ferite de primejdia invaziilor).

Nu înseamnă, însă, că această categorie de izvoare e lipsită de lacune. Ele există și nu neînsemnate : nu este cuprins întreg teritoriul țării ; lipsesc locuitorii necontribuabili ; nu este cuprinsă nici totalitatea locuitorilor contribuabili, unii reușind să se sustragă înregistrării datorită necunoașterii realității din partea conscriptorilor.

Catagrafiile Moldovei și Țării Românești din sec. al XVIII-lea și primele două decenii ale celui următor permit cunoașterea ritmului de creștere a populației din cele două principate române, a structurii social-economice și social-juridice a populației acestora (contribuabilă, necontribuabilă, liberă și dependentă), structura profesională (agricultori, meșteșugari, negustori), densitatea populației pe zone și pe întreaga țară, mișcarea migratorie a acesteia etc.⁷

Pentru perfecționarea recensămintelor populației un rol însemnat l-a avut Congresul internațional de statistică de la St. Petersburg din 1872, care a adoptat „norme internaționale minime” cu privire la recensăminte. Iar sesiunea din 1897 a Institutului internațional de statistică a hotărît organizarea, în 1900, a unui „recensămint mondial al secolului”.

Era semnul preocupării oamenilor față de ritmul de creștere al populației. Nu ofereau argumente liniștitoare nici „mediana” lui Quetelet și nici „curba logistică” Verhulst-Pearl-Reed, în sensul că obstacolele în calea sporului demografic cresc în proporție egală cu raportul dintre populația suplimentară și populația totală.

★

Între „obstacolele” creșterii populației erau atunci și epidemiile. Iar de atunci și pînă acum s-a adăugat și factorul ecologic⁸. De aceea dintr-o știință particulară și secundară, disciplina ce-și derivă numele de

⁷ *Din istoria statisticii românești*, București, 1960, Șt. Pascu, *Les sources et les recherches démographiques en Roumanie*, în *Problèmes des mortalité. Méthodes, sources et bibliographie en démographie historique*, Liège, 1965 ; idem, *Cercetările de demografie istorică din România în ultimii 15 ani*, în *Populație și societate*, vol. II, Cluj-Napoca, 1977.

⁸ Factorul epidemiei ocupînd un loc central în raportul general al prof. Flinn, eu mă voi ocupa mai mult de factorul ecologic.

la grecescul *oikos* (casă, ca și economia), ecologia a devenit o știință primordială și universală, deoarece relația dintre viețuitoare, dintre om și mediu este una din problemele cardinale ale omenirii contemporane și mai mult încă va fi a celei de mâine. Este explicația înființării unei organizații internaționale care să se ocupe de problema mediului ambiant, socotită de egală însemnătate cu problema păcii, securității, alimentației, energiei, mărilor și oceanelor, zborului cosmic etc. Însemnătatea problemei mai poate fi apreciată și prin faptul că din ce în ce mai numeroase manifestații științifice internaționale au drept preocupare această problemă: congrese, conferințe, expoziții etc. Cea de la Chicago din 1933 avea drept motto: „Știința investighează, industria aplică, omul se adaptează”. Pe drept cuvânt afirma Guy Bolat că istoria omului a fost o căutare permanentă de armonizare a raporturilor sale cu natura⁹. Însemnătatea ecologiei mai rezultă și din faptul că se fac eforturi pentru formarea unei conștiințe ecologice, în sensul educării societății în respectul naturii, în responsabilitatea față de mediu, combaterea acțiunilor dăunătoare mediului, penalizarea daunelor cauzate naturii, încurajarea acțiunilor sociale în îmbunătățirea mediului. Și mai rezultă însemnătatea ecologiei din numărul mare de cercetări ce i-au fost consacrate în secolul nostru, mai ales în ultimii 50—60 de ani. Bibliografia lui J. A. Quinn, publicată în 1940 cuprinde 347 studii apărute pînă atunci, scrise numai de autori americani¹⁰. Această preocupare atentă pentru problemele ecologice justifică judecata lui René Duchac, anume că ecologia a reprezentat în prima jumătate a secolului nostru o tentație metodologică comparabilă mecanismului cartesian sau newtonian din sec. al XVII-lea¹¹. Faptul științific major al secolului nostru e socotită ecologia și de Ch. C. Adams, care o integrează științelor sociale și științelor biologice¹².

Dacă cvasiunanimitatea cercetătorilor sint de acord cu privire la domeniul ecologiei, adică raportul dintre oameni și mediul natural înconjurător, divergențe de opinii îi separă cînd se apropie mai mult de problemele ecologice concrete. Astfel, ecologia umană, potrivit opiniei lui R. E. Park, este interpreta dictonului latin *homo additus naturae*, în sensul că poziția societății umane față de comunitățile biotice nu are caracter antimononic, ci de innobilare, de sublimare. De aceea se constată o independență relativă a omului față de mediul înconjurător, structuri sociale generate de cutume și întărite prin consens, mijloace de comunicație, reglementări instituționale, „ordine morală” etc. Aceste probleme se combină într-un fel de ierarhie, în care ordinea ecologică constituie baza, și cea morală virful¹³.

⁹ Guy Bolat, *Marxisme et environnement*, Paris, 1973, p. 12—22.

¹⁰ *Topical summary of current literature on human ecology*, în „American Journal of Sociology”, XLV, septembrie 1940, p. 191—226. Istoriografia americană a problemei pînă prin 1960 e analizată de René Duchac, *La sociologie des migrations aux États Unis*, Mouton-Paris-La Haye, 1974, p. 123—186. Regretăm imposibilitatea de a cunoaște cercetările problemei la zi din alte țări.

¹¹ R. Duchac, *op. cit.* I. c.

¹² *The relation of general ecology to human ecology*, în „Ecology”, XVI, iulie 1935, p. 316—335, ap. R. Duchac, *op. cit.*, p. 131—132.

¹³ R. E. Park, *Human ecology*, în „American Journal of Sociology”, XLII/1 iulie 1936, p. 1—15; Idem, *Succession, an ecological concept*, în „American sociology Review”, aprilie 1936, p. 171—179, ap. R. Duchac, *La sociologie des migrations aux États Unis*, Mouton, Paris, La Haye, 1974, p. 132—138.

Ordinea morală a lui Park e suplinită, în concepția lui Quinn, cu fenomenul cultural, în care include fenomenul ecologic și social, în sensul că mediul înconjurător are totdeauna și semnificații culturale. Cultura ar fi implicată, astfel, întotdeauna în interacțiunile ecologice, cel puțin în trei modalități: precizează și explicitează dorințele specifice pe care omul încearcă să și le satisfacă; face perceptibile și semnificative resursele mediului ambiant folosit de oameni; furnizează tehnici și echipamente folosite de oameni pentru a-și procura resurse culturale necesare satisfacerii nevoilor spirituale. Interacțiunea ecologică nu poate fi înțeleasă independent de cultură, chiar dacă această acțiune în sine nu este culturală. De aceea, cultura afirmă Quinn „mult mai mult decât natura, constituie punctul de plecare imediat pentru studiile concrete de ecologie umană”¹⁴.

Mobilitatea spațială și mobilitatea socială a oamenilor sînt socotite de K. Mukerjee obiectul studiului ecologic. Corelarea dintre cele două forme de mobilitate se realizează în sensul că schimbarea locului de viață înseamnă și schimbarea statutului oamenilor respectivi. De aceea, cele două aspecte ale mobilității pot fi încadrate în noțiunea mai generală de „mobilitate ecologică”, definită ca mișcare spațială, prin care oamenii intră în competiție sau cooperează în vederea obținerii unei poziții sau a unui statut, dezvoltînd un anumit tip de relații umane. Care sînt diferite în raport de medii: societatea urbană industrială, impersonală, funcțională, centralizată; societatea rurală tradițională, intimă, obștească, de vecinătate, de consens etc.¹⁵.

Puncte de vedere divergente au fost formulate și cu privire la raportul dintre ecologie și alte științe, sociale și ale naturii. A. H. Hawley subliniază, de pildă, strînsa asociere între biologie și ecologie, în sensul că viața este o luptă continuă în vederea adaptării unui organism la mediul ambiant. Fiind vorba despre oameni, i se recunoaște ecologiei caracterul fundamental de știință socială. Recunoscîndu-i înrîdirea cu demografia, Hawley mai accentuează și faptul că problemele ecologiei umane sînt esențialmente probleme de populație. De aceea, ecologia ca morfologie a vieții colective este în același timp și statică și dinamică¹⁶.

Un alt punct de vedere susține Ph. Hauser care încearcă, într-o formulă nuanțată, să disocieze într-un fel demografia de socio-ecologie, iar literatura demografică constituie într-o oarecare măsură un corp de cunoștințe separat, care în general nu se înscriu într-un cadru ecologic. Este în fond, încercarea mărturisită indirect de a asigura autonomie demografiei și a nu o subordona ecologiei, ca simplă tehnică de colectare a datelor¹⁷.

Mai aproape de concepția justă cu privire la raportul dintre ecologie și demografie se situează Otis Duncan, cu a sa teorie socio-demografică.

¹⁴ I. A. Quinn, *Culture and ecological phenomena*, în „Sociology and social Review”, XXV, martie 1941, p. 313—320, ap. R. Duchac, *op. cit.*, 139—145.

¹⁵ R. Mukerjee, *Mobility, ecological and social*, în „Social Forces”, XXI, decembrie 1942, p. 154—159, și *Ecological and cultural patterns of social organization*, în „American Sociology Review”, VIII, decembrie 1943, 643—649, ap. R. Duchac, *op. cit.*, p. 146—149.

¹⁶ A. H. Hawley, *Ecology and human ecology*, în „Social Forces”, XXII, 1944, p. 398—405, ap. Duchac, *op. cit.*, p. 150—160, 175—177.

¹⁷ Ph. Hauser, *Ecological aspects of urban research*, în L. D. White, *The State of the Social Sciences*, Chicago, 1956, p. 229—254, ap. R. Duchac, *op. cit.*, p. 164—173.

În sensul că ecologia furnizează demografului o perspectivă generală, de principii euristice și de concepte, precum și de ipoteze specifice de certă însemnătate. Pe de altă parte, la rîndul lor, multe probleme de ecologie umană — afirmă Duncan — sînt abordate într-o manieră mai eficace de cercetătorii ce folosesc tehnicile moderne de analiză demografică. Din aceste motive legătura dintre cele două discipline este atît de strînsă, încît e greu să deosebești un ecolog de un demograf. Un număr mare de probleme referitoare la populație intră în cîmpul cercetărilor de ecologie umană și reciproc, datele demografice sînt utilizate de ecolog cu titlul de variabile independente, de variabile dependente sau de indicatori ai unui aspect al organizării ecologice. Patru categorii de probleme demografice de mare interes și pentru ecolog se pot defini: distribuția populației, compoziția populației, creșterea populației și mișcarea populației¹⁸.

Cu un asemenea cîmp de cuprindere, pasul se face mai ușor spre ecologie, știința supradimensionată care stăpînește numeroase aspecte aparținînd altor științe, biologice și sociale, astfel încît ecologia să-și justifice caracterul de știință pluridisciplinară, de cuprinzătoare sinteză. Ceea ce la o examinare mai atentă nu pare prea exagerat. R. D. McKenzie încerca asemenea performanță încă în 1925. În analiza în paralel a fenomenului ecologic și creșterea urbană, de exemplu, care înseamnă distribuirea spațială a locuitorilor (construcții publice, locuințe, străzi etc.) este și geografie și ecologie, cu deosebiri dintre ele: geografia se ocupă cu situația spațială, pe cînd ecologia se ocupă cu procesul de schimbare a situației în raport cu creșterea populației; în cazul geografiei, sîntem în prezența unei situații statice, pe cînd în cazul ecologiei, a situației dinamice. Interferența dintre ecologie și economie, dar și deosebiri dintre ele se exprimă în faptul că economia se ocupă cu implantările echipamentelor economice, (industrie, comerț, construcții, transporturi etc.) și cu grupurile de oameni legați de funcționalitatea acestora; ecologia face un pas mai departe, preocupîndu-se de procesul distribuirii grupurilor de oameni în mediul urban; ceea ce înseamnă că ecologia se ocupă de două serii de fenomene: distribuirea populației în spațiu și succesiunea în timp a grupurilor umane, adică corelarea fenomenului spațial și temporal, ceea ce înseamnă mobilitate și fluiditate; mobilitate în ce privește compoziția unei populații, fluiditate în ce privește mișcarea în interiorul unui organism ecologic. Ceea ce este foarte important pentru planificarea urbană în perspectivă pe baza cunoașterii evoluției grupurilor umane¹⁹. Dar aceasta înseamnă și sociologie și înseamnă mai ales demografie și de asemenea și fenomen cultural, de civilizație, întrucît omul este capabil să se adapteze, să transforme mediul natural ambiant și să-l adapteze nevoilor sale.

Peste aceste divergențe de păreri, mai degrabă de definire a domeniului propriu științei ecologice și al interferențelor cu alte științe, unanimitatea opiniilor întrunește definiția generală a noii științe: raporturile dintre

¹⁸ Otis Duncan, *Human ecology and population studies*, în Hauser și Duncan, *The Study of Population*, 1959, p. 678—716, ap. R. Duchac, *op. cit.*, p. 173—177.

¹⁹ R. D. McKenzie, *The scope of human ecology*, în „*American Sociology*”, Soc. Publies, XX/14, 1925; idem, *The ecological approach to the study of the human community*, în R. E. Park, E. W. Burgess și R. D. McKenzie, „*The City*”, 1925, p. 63—79, ap. R. Duchac, *op. cit.*, p. 139—141.

omul-colectivitate și omul individ și mediul înconjurător, natural și modificat tot de om, în interesul lui, care uneori se răzbună asupra celor ce l-au modificat.

Problema protecției mediului nu e o creație a zilelor noastre. Ea a apărut odată cu factorii nocivi dăunători omului. Pe măsura sporirii acestora, problema mediului înconjurător a preocupat tot mai mult pe oameni. De prin anii '60 această problemă a devenit o problemă socială aproape în toate țările industrializate ale lumii. Din sondajele de opinie publică realizată în Suedia în 1969 rezultă că 84 % din cei chestionați cereau să se pună taxe pentru industriile poluante ; 54 % declarau că preferă o rată de creștere mai mică a produsului național brut, dacă în felul acesta mediul înconjurător ar fi salvat de la distrugere. Iar din sondajele efectuate în Statele Unite cu regularitate după 1966 rezultă că poluarea mediului înconjurător era considerată de majoritatea celor anchetați una d'î n problemele sociale majore, cerînd majorarea bugetului pentru protecția mediului. Această preocupare a determinat organizarea, la Stockholm, în 1972, a Conferinței Națiunilor Unite asupra mediului înconjurător uman ²⁰.

Importanța ecologiei mai rezultă și din faptul că ea a stîrnit și interesul scriitorilor : Walt Whitman în poemele sale subliniază influența mediului ambiant asupra omului, asupra psihicului și fizicului acestuia ; Mark Twain este o sursă de înțelepciune cu privire la natura mediului ambiant din regiunea fluviului Mississippi și totodată un critic necruțător cu privire la neaplicabilitatea științei la protejarea mediului. Criticul Leo Marx subliniînd asemenea preocupări (completînd lista cu Cooper, Emerson, Thoreau și Melville) le consideră izvoare de învățătură pentru ecologie.

Complexitatea problemei rezultă și din faptul că ecologia are influențe asupra a numeroase domenii științifice : științelor naturii, tehnologiei, științelor sociale, gîndirii și metodologiei științifice și cooperării internaționale. Influența ecologiei asupra științelor naturii, afirmă Mircea Malița, conduce la crearea de energii bazate pe resurse regenerabile : solară, eoliană, mareeană ; contribuie la sporirea randamentului agriculturii prin activitatea fotosintezei ; la conservarea solurilor prin combaterea desertificării, eroziunii, salinizării ; la identificarea de noi resurse prin „revoluția” geologiei, prin explorarea oceanelor și prin conservarea resurselor genetice ; ecologia contribuie la progresele medicinei prin combaterea maladiilor de mediu (emphysema în țările dezvoltate, schistosomiasis în țările în curs de dezvoltare). Influența ecologiei asupra tehnologiei contribuie la cercetarea și utilizarea tehnologiilor nepoluante prin studiul ecotehnicilor, la epurarea apei, la nepoluarea aerului, la reciclarea, depozitarea și eliminarea deșeurilor rezultate de la construcții. Asupra științelor sociale, ecologia exercită influențe în multiple compartimente : nevoile umane, distribuții echitabile, evoluția demografică, sistematizare teritorială, urbanistică, calitatea vieții etc. Influenței ecologiei nu se pot sustrage nici gîndirea și metodologia științifică, obligîndu-i pe oameni la o gîndire pe termen lung pe baza unor planuri și prospecțiuni, la studiul sistemelor complexe, inter și pluri disciplinaritate (adică științe cu pereții mobili). În sfîrșit ecologia influențează cooperarea internațională în aflarea unor sisteme de supraveghere a climei prin convenții internaționale, în prevenirea catastrofelor, în defi-

²⁰ Lennart J. Lundqvist, *Environmental quality and politics*, în *Social Science Information*, 2/1973, p. 43—61.

nirea și apărarea patrimoniului comun al omenirii prin întărirea sistemului O.N.U., prin stabilirea unor zone ecologice cheie etc.²¹.

Ecologia se conturează ca disciplină științifică la sfârșitul secolului trecut prin preocupările naturalistului german Ernst Heinrich Haeckel, care o definește drept studiul relațiilor între ființele vii și mediul înconjurător. Dar domeniul și tehnicile de cercetare rămân multă vreme sărace. Știința ecologică face un pas înainte atunci când se constată că relația dintre ființele vii și mediul înconjurător nu se limitează la extragerea alimentației din mediul natural, iar acesta, la rândul său, nu se limitează la selecția ființelor vii, ci că relația ecosistemică este o „relație integrativă între două sisteme deschise în care fiecare este parte a celuilalt, ambele constituind un întreg”²².

Se ajunge, astfel, ca ecologia să fie o știință, aceea care studiază raporturile și procesele dintre vietăți și mediul înconjurător, fizic și chimic. Cu alte cuvinte știința gospodăririi planetei, deoarece mediul ambiant este „casa creată pe pământ de vietăți pentru vietăți”.

Cu toate că este o știință tină, s-au conturat câteva „legi ale ecologiei” astfel formulate de Barry Commoner : Prima lege : *orice lucru este legat cu alt lucru*, înțelegându-se rețeaua amplă și complexă de interconexiuni în ecosferă, între diferitele organisme vii pe de o parte și pe de alta între populații, specii, organisme individuale și mediul ambiant ;

A doua lege : *orice lucru trebuie să meargă undeva*, adică suferă prefaceri cu efecte de un fel sau alt fel asupra mediului ambiant ;

A treia lege : *natura știe cel mai bine*, cu corectivul că omul poate influența, într-un sens sau în alt sens natura ; modificările din natură provocate de om în general sînt dăunătoare, după părerea autorului ;

A patra lege : *nu există nimic în felul unui prînz gratuit*, în sensul că orice câștig e obținut cu un anumit preț²³.

Scopul primordial în problema ecologică, în relația om-natură-societate a fost și este dominarea și umanizarea naturii, crearea unui nou mediu ambiant, cu ajutorul științei și tehnologiei, profund sănătos, pe deplin favorabil dezvoltării potențelor biologice și psihologice ale omului²⁴.

Este, astfel, explicabilă preocuparea tot mai alarmantă în lumea întreagă pentru asanarea mediului ambiant, descoperind cauzele deteriorării acestuia și găsind remediile diminuării efectelor lor. Între fenomenele dăunătoare mediului ambiant cele mai frecvente și mai generale sînt socotite : poluarea apei, aerului și a solului, creșterea cantităților de deșeuri, zgomotul, vibrațiile, radiațiile, creșterea numărului accidentelor, accentuarea stress-urilor psihice, degradarea unor valori de utilitate socială (soluri fertile, peisaje naturale și urbane, despăduriri și degradări ale perdelelor de protecție etc.).

Potrivit legii interdependenței dintre mediul ambiant și nevoile sociale, se pot găsi soluții în rezolvarea sau diminuarea degradării mediului

²¹ Mircea Malița, *Gîndirea și metodologia științifică în abordarea problemelor ecologice*, în „Revista economică”, 2/1976, p. 19.

²² Edgar Marin, *Le paradigme perdu. La nature humain*, Paris, 1973, p. 31.

²³ Barry Commoner, *The Closing Circle. Nature, Man and Technology*, New York, 1971.

²⁴ I. R. Maccarini, Fr. R. Ganas, *La battaglia contro l'inquinamento ambientale come nuova dimensione di lotta politica della classe operata*, in *Uomo, natura, società. Ecologia e rapporti sociali*, Roma, 1972, p. 305–321.

ambiant : bunurile naturale ce nu pot fi folosite în mod direct (minereurile, unele plante etc.) pot fi transformate prin munca umană (socială) în produse utile omului (mijloace de producție, alimente, îmbrăcăminte, locuință etc.). În acest proces o parte a bunurilor naturale (plante, animale) poate fi sporită prin reproducere, în timp ce o altă parte a acestor bunuri (materialele prime minerale) se consumă treptat ²⁵.

Problemele ce se bucură de mai mare atenție în legătură cu protejarea mediului natural sînt cele provocate de poluarea mediului înconjurător și modalitățile de prevenire prin îmbunătățirea purificării reziduurilor, studierea influenței poluanților asupra organismelor vii și sistemelor ecologice ; modelarea poluării și dirijarea mediului ambiant al bazinului de aer, al sistemelor de riuri, ameliorarea mediului urban ; elaborarea standardelor și normelor de reziduuri și impurități ; protecția rezervațiilor naturale, conservarea fondului genetic de plante și animale rare și pe cale de dispariție, crearea de noi rezervații naturale ; reducerea influenței acțiunilor dăunătoare asupra climei Pămîntului și prognozarea cutremurelor de pămînt ²⁶.

Deoarece raportul dintre om și natură nu este niciodată o relație individuală, ci este totdeauna un raport mijlocit de munca socială, mijlocit de producția socială, totdeauna nucleul nocivității constă în organizarea muncii, potrivit opiniilor lui K. Marx. Exemplele sînt numeroase, din toate epocile și din toate zonele geografico-istorice. Ecosistemele din natură au fost și sînt într-o relație strînsă cu ecosistemele sociale sau sistemele ecosociale. După unii specialiști sistemul ecosocial compus include drept componente atît sisteme naturale cît și umane ; componentele umane pot crea și susține funcția de atingere a scopului, pot influența în bine sau în rău funcțiile de menținere a formei, de adaptare și de integrare în cadrul sistemului compus ²⁷.

Ecosistemul natural, la rîndul său, are efecte directe asupra societății omenești. Efecte diferite, după cum sînt diferite și modificările ecosistemului. De pildă, inundațiile din Valea Nilului au avut efecte diferite asupra vieții omului înainte și după construirea digurilor și a sistemului de drenaj și irigații. Ecologia văilor alpine elvețiene a fost modificată mult ca urmare a creșterii traficului prin trecători și prin dezvoltarea economiei pastorale. Politica de putere maritimă a Feniciei și mai tîrziu a Venetiei au contribuit la despădurirea împrejurimilor, și, ca urmare, la eroziunea solului etc.

Iar în epoca noastră tehnologiile dezvoltate, performanțele acestora sînt socotite generatoare de poluare și, deci, de degradarea sistemului ecologic. Pericolul nu se mărginește doar la mediul natural terestru, ci afectează în aceeași măsură și mediul natural acvatic. Cunoscutul specialist în oceanografie, Cousteau, afirma, la Consiliul European din septembrie 1970, că flora și fauna apelor sînt în primejdie de moarte ; totul merge în mare : plumbul din gazele de eșapament ale autovehiculelor, petrolul, pesticidele, mercurul ; urmare : hecatombe de pești și de păsări ²⁸. Nu

²⁵ Gerle György, *Környezetvédelem, és T.T.F.*, în „Társadalmi Szemle”, 1/1973, p. 78—84.

²⁶ I. Izrael, B. Kuvşinnikov, *SSSR — SSA: satrudnicestvo v oblasti ohrani prirodnoi sredi*, în „Mejdunoradnaia jizn”, 2/1975, p. 32—39.

²⁷ Karl W. Deutsch, *On the interaction of ecological and political systems*, în *Social Science Information*, 6/1974, p. 5—16.

²⁸ Guy Biolat, *Marxisme et environnement*, Paris, 1973, p. 12—22.

e vorba, însă, atât de greșeli tehnologice propriu-zise, ci de un eșec ce rezultă din succesul tehnologiei în producția industrială și agricolă. „Dacă eșecul ecologic al tehnologiei moderne se datorează succesului ei, în realizarea obiectivelor stabilite, atunci greșeala este localizată în aceste obiective”, afirmă Barry Commoner. De aceea supraviețuirea ecologică nu înseamnă abandonarea tehnologiei. Ea pretinde ca tehnologia să rezulte dintr-o analiză științifică și să fie în concordanță cu lumea naturală în care intervine tehnologia ²⁹.

Deoarece criza mediului înconjurător este rezultatul administrării sociale greșite a resurselor lumii, ea poate fi rezolvată și omul poate supraviețui într-o condiție umană, dacă organizarea socială a omului este adusă în armonie cu ecosfera.

Pentru rezolvarea problemei ecologice se pretind unele reforme ce se pot realiza fără a reduce în mod serios nivelul bunurilor utile, ci prin renunțarea la unele *luxuri* între care Commoner nominalizează luxul ca bogăția națiunii să servească preferențial interesele unui mic număr de oameni; luxul de a îngropa faptele revelate de logică într-o propagandă cu folos individual; luxul de a tolera sărăcia, discriminarea rasială și războiul.

Rezolvarea problemei ecologice este așteptată de la cei ce au creat o atare problemă, adică mobilizând energia aceluiași rezervor de genii inventive, adică oamenii de știință și autorii exploziei tehnice. Să fie oare adevărate considerațiile lui Archibald Mac Leish : „După Hiroșima a fost evident că loialitatea științei a fost nu față de umanitate, ci față de adevăr, de propriul ei adevăr și că legea științei a fost nu legea binelui, a ceea ce umanitatea consideră ca bun, adică moral, decent, uman, ci legea posibilului”. Este în afară de orice îndoială afirmația aceluiași, că ceea ce este posibil științei să cunoască, știința trebuie să cunoască. Ceea ce este posibil pentru tehnologie să facă, tehnologia va face, și că frustrarea în care sîntem înglobați astăzi, nu ne va părăsi pînă cînd nu vom crede din nou în noi, pînă cînd nu ne vom asuma din nou conducerea vieților noastre, a mijloacelor noastre ³⁰.

De aceea opiniile lui P. A. Ehrlich sînt prea sumbre cu privire la viitorul Terrei și a locuitorilor ei. Cauza principală : supra-populația Terrei. Înarmată cu arme diverse, între care bombele termonucleare sau D.D.T-ul, această masă de oameni amenință acum să distrugă cea mai mare parte a vieții pe această planetă. Timp de un miliard de ani nici un eveniment geologic — nici apariția unor lanțuri masive de munți, nici scufundarea unor întregi subcontinente, nici glaciațiunile periodice — nu au reprezentat o amenințare pentru viața terestră, comparabilă cu cea a suprapopulației umane ³¹. Neomalthusianism sau semnal de alarmă ? Și într-un caz și în altul concluziile de mai sus nu sînt justificate, deoarece omenirea conștientă și preocupată de viitorul ei caută mereu soluțiile salvatoare.

²⁹ Barry Commoner, *op. cit.*, l.c.

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

„Apelul de la Menton” din mai 1971, iscălit de 2 200 oameni de știință, care nu ignorează deteriorarea mediului înconjurător prin : invadarea ciclului alimentar de substanțe nocive ; foamea (2/3 din populația globului suferă de subnutriție) ; pericolele de război și armele noi, în stare să distrugă omenirea, este, totuși optimist, în concluziile sale : soluții există și ele pot fi rezolvate dacă vor fi lăsate la o parte interesele meschine și egoiste și în locul lor așezate năzuințele satisfacerii nevoilor tuturor oamenilor ³².

Iar raportul consiliului de administrație al programului O.N.U. pentru mediul înconjurător prezentat la cea de a treia sesiune întrunită la Nairobi între 17 aprilie — 2 mai 1975, indică și căile ducătoare la scop : regîndirea dezvoltării și conceperea în alt mod a procesului ecologic în scopul redefinirii obiectivelor într-o manieră care să permită să se țină seama de nevoile fundamentale ale omului, fără să fie atinse „limitele extreme” ale biosferei și resursele naturale de bază de care depinde supraviețuirea și bunăstarea umanității ; necesitatea abordării într-o manieră mai globală și mai bine integrată a problemelor economice, sociale și politice care afectează sistemul fizic al planetei și sînt afectate de el ³³.

Controlul asupra biosferei este un imperativ internațional al contemporaneității. Pentru multe daune provocate mediului înconjurător nu există granițe naționale. De aceea este imperativ necesar a se lua măsuri adecvate pe plan internațional, deoarece poluarea atmosferei, a mediului ambiant poate provoca conflicte internaționale. Exemplul „războiului codului” dintre Islanda și Anglia e ilustrativ. Metodele industriale folosite de sistemul de pescuit englez au fost considerate de Islanda drept „intervenție ecologică”, un pericol pentru resursele de pește ale apelor ei teritoriale ³⁴.

În România politica protejării mediului ambiant, așa cum prevede Legea pentru protecția mediului înconjurător din 1978 și alte hotărîri de stat — urmărește trei direcții fundamentale : tehnologii nepoluante și echiparea proceselor de producție generatoare de poluanți cu instalații antipoluante ; valorificarea substanțelor utile existente în deșeuri și neutralizarea efectelor negative ale reziduurilor nerecuperabile ; folosirea unor mijloace de transport nepoluante, precum și a unor substanțe chimice cu nocivitate și remanență cît mai reduse.

Concluziile ce întrunesc unanimitatea opiniilor responsabile sînt că noul factor fundamental al vremurilor noastre este știința ecologiei, care va trebui mai des întrebată și mai mult ascultată în luarea deciziilor, deoarece ea singură oferă o abordare cuprinzătoare a problemei mediului înconjurător și poate oferi soluții practice. Dacă pînă acum ecologii nu au avut vreun rol important în luarea deciziilor cu privire la mediul ambiant, în viitor vor trebui să se bucure de mai mare ascultare, deoarece : 1. majoritatea problemelor devin din ce în ce mai complicate, încît numai cunoștințele și experiențele ecologice pot oferi soluții potrivite ; 2. gravitatea situației va sili guvernele să țină seama de considerente ecologice. *Natura*

³² Guy Biolat, *op. cit.*, 1.c.

³³ *Ecologie și politică*, caiet documentar, 1/1976, publicat de Academia „Ștefan Gheorghiu”, în coordonarea prof. Sergiu Tamaș, p. 367—379.

³⁴ B. Maclearski, *Borb azagraznieniem biosferti: ekonomiceskii i sofiialnti; aspekt in Mirovaia ekonomika i mejdunarodnie otnoșeniia*, 5/1974, p. 63—75.

*politicii impune o politică a naturii, a mediului ambiant. În această situație „poziția filozofică cea mai corespunzătoare timpurilor noastre este un pesimism plin de speranță”*³⁵.

DÉMOGRAPHIE ET ÉCOLOGIE

RÉSUMÉ

Nul homme de science — qu'il s'agisse de spécialistes des domaines des sciences humaines, socio-politiques ou des sciences de la nature — ne saurait douter de l'importance de la démographie et de l'écologie.

C'est pourquoi, les deux disciplines qui s'interfèrent étroitement de par leur ample sphère, font l'objet d'une attention toute spéciale autant de la part des spécialistes en la matière que des facteurs responsables du présent et de l'avenir de la société.

L'importance du facteur démographique a été depuis longtemps reconnue ce qui explique la préoccupation pour son aspect quantitatif et qualitatif ; le nombre de la population, le déplacement naturel et migrateur, les structures de toute sorte, les mentalités, la situation culturelle, etc. — et non seulement son importance en soi, mais surtout celle qu'il présente pour l'évolution de la société, voir pour l'histoire.

En échange, l'écologie, soit l'ensemble des facteurs de l'environnement, est entrée dans la sphère de préoccupation des scientifiques et des facteurs de responsabilité dans la vie des pays et peuples depuis peu de temps, soit depuis la période où leur équilibre écologique commença à se détériorer substantiellement par suite des pollutions de tout genre, résultat de la « civilisation » contemporaine.

La préoccupation et, partout, l'investigation interdisciplinaire — démographie, écologie — est plus récente encore, soit l'interconditionnement de la population et de l'environnement, avec l'influence réciproque de l'environnement sur l'homme — individu et surtout collectivité et de l'homme-collectivité sur l'environnement.

L'importance du rapport population ou société — environnement est, de nos jours incontestable. On débat et analyse les modalités d'établissement de l'équilibre écologique pour qu'il soit aussi profitable que possible au développement de la société et de la civilisation humaine. C'est ce que s'est proposé l'auteur de la présente étude.

³⁵ Lynton Caldwell, apud Lennart Lundqvist, *op. cit.*, l.c.

EGIPTUL OTOMAN ÎN SECOLELE XVI—XVII ÎN LUMINA UNOR NOI IZVOARE ȘI CERCETĂRI

DE

MIHAI MAXIM

Până la al doilea război mondial, viața Egiptului sub dominație otomană n-a constituit obiectul unor cercetări sistematice, în adâncime, care să aibă în vedere nu numai aspectele politice sau exotice, precumpănitoare în lucrările antebelice¹, dar și structuri social-economice, demografice și instituționale. Ca o excepție, merită a fi semnalată remarcabila monografie în 2 volume, pe care Marcel Clerget a dedicat-o orașului Cairo, înfățișat din unghiul de vedere al geografiei urbane și al istoriei economice². Se cuvine totodată a semnala efortul unor orientaliști (turcologi și arabiști) de a investiga bogatele arhive din Cairo și Istanbul și de a publica sumare sau culegeri de documente³.

După război, cercetările au căpătat un nou impuls prin deschiderea arhivelor otomane, ca și prin cercetări sistematice întreprinse în arhivele din Cairo. O mare importanță științifică a avut-o publicarea în 1943 de către Ömer Lütfi Barkan a *Codicelui Egiptului* (*Kanunnâme-i Mısır*) din 1525, care fixa statutul beilerbeicului Egiptului în cadrul Imperiului otoman și normele de bază ale administrației otomane din această provincie, inclusiv în domeniul financiar, vamal și agrar⁴. Pentru prima oară se pășea pe un teren ferm, al unor izvoare oficiale, de primă mână, esențiale pentru cunoașterea unor realități fundamentale ale Egiptului otoman. Regimul fellahului egiptean, de pildă, reieșea cu claritate din aceste dispoziții legale. O dată remarcabilă în cercetarea istoriei Egiptului sub dominație otomană a marcat-o monografia consacrată de orientalistul american Stanford

¹ Vezi, de pildă, E. Combe, *L'Egypte ottoman de la conquête par Selim I (1517) à l'arrivée de Bonaparte*, tome III, Caïre, MCMXXXIII; H. Déhérain, *L'Egypte turque*, Paris, 1934; A. Ș. Ilter, *Şimali Afrikada Türkler* (Turcii în Africa de nord), Istanbul, vol. I—II, 1936.

² Marcel Clerget, *Le Caïre. Étude de géographie urbaine et d'histoire économique*, vol. I—II, Caïre, 1934.

³ Jean Deny, *Sommaire des Archives turques du Caïre*, Caïre, 1930; A. Rahmetî, *Recueil des firmans impériaux ottomans, adressés aux Valis et aux Khédives d'Égypte. 1597—1904*, Caïre, 1934.

⁴ Ö. L. Barkan, *XV ve XVI asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zırat ekonominin hukukî ve mali esasları* (Bazele juridice și financiare ale economiei agrare din Imperiul otoman în sec. XV—XVI), vol. I, *Kanunlar* (Legi), Istanbul, 1943, p. 354—387. De fapt, *Kanunnâme-i Mısır* fusese publicată încă de J. von Hammer (*Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Wien, 1815, Bd. I, S. 101—143), dar în condiții care nu mai corespund exigențelor științifice moderne.

J. Shaw organizării financiare și administrative a provinciei egiptene⁵. Bazat în primul rînd pe izvoare arabe și otomane de cancelarie, extrase din arhivele din Cairo și Istanbul, autorul a reușit pentru prima oară să stabilească anumite date sigure în privința finanțelor și administrației Egiptului otoman, domenii în care izvoarele narative sînt extrem de contradictorii. Mai recent, istoricul turc Cengiz Orhonlu a publicat o serie de documente noi privind raporturile dintre Poartă și pașa din Cairo, dintre provincia egipteană în ansamblul său și posesiunile otomane din Etiopia și Peninsula Arabică⁶. Ceea ce frapază la lectura acestor documente este importantul rol de rezervor militar, economic și financiar jucat de Egipt în impunerea și susținerea dominației otomane din teritoriile limitrofe și din Marea Roșie.

În ultimii ani, Institutul francez de arheologie orientală din Cairo a început să publice într-o concepție unitară, modernă, o monumentală colecție de relatări ale călătorilor occidentali, care au trecut prin Egipt în intervalul 1400—1700. Este vorba de peste 250 de călători apuseni, care au publicat cîte o relatare a trecerii sau șederii lor în Egipt. Pînă acum s-au publicat aproape 30 de volume (Cairo, 1970—1977) numai pentru secolele XVI—XVII⁷. Referindu-se la aceste relații ca izvor pentru studiul istoriei Orientului Apropiat, cunoscutul turcolog francez Robert Mantran arăta: „Il est regrettable que l'on n'ait pas attaché une importance méritée à ces relations de voyageurs qui vraiment sont une mine pour quiconque veut s'intéresser à l'histoire du Proche Orient”⁸. În adevăr, relațiile de călători n-au fost încă valorificate în măsura cuvenită de către istoricii Egiptului otoman, deși asemenea izvoare completează în chip fericit datele izvoarelor de cancelarie, „dînd scheletului rigid al documentului învelișul viu și concret al unei viziuni imediate”⁹.

Dar nu numai atît. Pe lingă această „viziune imediată”, importantă ea însăși pentru pătrunderea mai directă în intimitatea unei epoci și pentru imaginea pe care un popor și-o face despre alt popor într-o anumită perioadă istorică sau chiar o întreagă zonă de civilizație despre altă zonă (în cazul nostru imaginea arabilor despre turci și invers sau imaginea

⁵ S. J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt. 1517—1798*, Princeton University Press, 1962.

⁶ C. Orhonlu, *Telhisler (Telhis-uri)*, Istanbul, 1970; idem, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti. Habeş Eyaleti* (Politica sudică a Imperiului otoman. Eialetul Etiopiei), Istanbul, 1974; recenzie Mihai Maxim, în „Revista de istorie”, 3/1978, p. 536—540.

⁷ *Voyageurs occidentaux en Egypte*, Collection publiée par l'Institut Français d'Archéologie Orientale (IFAO) du Caire, Caire, 1970—1977 (în curs de publicare în continuare). Pentru veacurile XVI—XVII, menționăm volumele, apărute sub titlul *Voyage en Égypte*, ale călătorilor: Pierre Belon du Mans (1970), Jacques Albert (1974), Henri Blunt (1974), Gabriel Brémond (1974), Edward Brown (1974), Henri Castella (1974), Jean Coppin (1971), Georg-Christian Fernberger (1972), Bruno Gallipoli (1974), Antonio Gonzales (1977), Christophe Harant (1974), Samuel Kiechel (1972), Heinrich-Ludwig von Lichtenstein (1972), William Lithgow (1973), Rudolf Lubenau (1972), Jean Milotti (1973), Balthasar de Monconys (1973), Georg Christian von Neitschitz (1974), Jean Palerne (1970), Andrea Rochetta (1974), George Sandys (1973), Santo Seguezzi (1974), Jan Sommer (1971), Vincent Stochove (1975), Hans-Christian Teufel (1972), Le Vénitien Anonyme (1971), Seigneur de Villamont (1971), Johann Wild (1973).

⁸ R. Mantran, *La navigation vénitienne et ses concurrents en Méditerranée orientale aux XVIIe et XVIIIe siècles*, în vol. *Mediterraneo e Oceano Indiano. Atti del VI Colloquio di Storia Marittima*, Firenze, MCMLXX, p. 390.

⁹ Maria Holban, în *Introducere generală la Călători străini despre țările române* (colecție asemănătoare cu *Voyageurs occidentaux en Égypte*), vol. I, București, 1968, p. XII.

Occidentului în ansamblu despre Orient)¹⁰, de mare valoare pentru noi sînt mai ales acele aspecte ale vieții de toate zilele, atît de actuale în istoriografia contemporană, cum ar fi: venituri, cheltuieli, aprovizionare, alimentație, prețuri, circulație monetară etc. La acestea se adaugă știri interesante despre tradiții, obiceiuri, mentalități, condiția femeii, condiția prizonierilor de război, climat, fenomene naturale și alte lucruri, față de care istoricul complet nu poate rămîne indiferent. Nu lipsesc în aceste relații nici prezentările comparative Orient-Occident privind tehnica agricolă, viața urbană, educația și altele.

Iată de ce, în studiul de față ne propunem să încercăm o valorificare a acestor izvoare, coroborate, se înțelege, cu noi surse documentare (în special *Condicele afacerilor importante* din arhivele turcești), juridice și numismatice. În creionarea tabloului de ansamblu al Egiptului sub dominație otomană în secolele XVI—XVII, vom avea totodată în vedere concluziile și interpretările mai noi, aduse de ultimele cercetări¹¹.

★

După campania lui Selim I din 1517, stăpînirea mamelucă din Egipt a fost înlocuită cu cea otomană¹². S-a format beylerbeylikul Egiptului, cu centrul la Cairo, în frunte cu un beilerbei, numit mai tîrziu și vali, avînd titlul de pașă și rang de vizir (posesor al unui steag cu trei tuiuri), dovadă a însemnătății deosebite a provinciei egiptene în ansamblul posesiunilor otomane.

În adevăr, izvoarele epocii scot în evidență importanța excepțională a Egiptului în aprovizionarea Istanbulului, în special cu grîu, orez,

¹⁰ Vezi, mai recent, J. Solé, *L'Égyptomanie du XVIe au XVIIIe siècle*, „Annales. É.S.C.”, 27 annee, nr. 2 1972, p. 473—483.

¹¹ Bunăoară, pentru interpretări de ansamblu, A. M. Goldobin, *Arabskii Vostok v XVI—XVIII vv.*, în vol. *Istoria stran Zarubejnoi Azii v srednie veka*, Moscova, 1970, p. 604—618 și Halil İnalcik *The Ottoman Empire. The Classical Age. 1300—1600*, New York — Washington, 1973; pentru orașul egiptean, André Raymond, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, vol. I—II, Damasc, 1973—1974 (cu numeroase referiri și la perioada anterioară; vezi și considerațiile făcute, pe marginea cărții, de Lucette Valensi, în „Annales. É.S.C.” 30e année, 4 1975, p. 925—929); pentru comerțul de tranzit și influența exercitată asupra sa de descoperirea drumului pe la Capul Bunei Speranțe, interesante comunicări făcute la Colocviul de istorie maritimă de la Florența din 1970 pe tema *Méditerranée et l'Océan Atlantique* (vezi, mai sus, nota 8) etc.

¹² La această victorie otomană a contribuit nu numai superioritatea în arme de foc, în special artilerie, a armatei otomane, ci și concursul acordat lui Selim I de către druzi și triburi beduine, apăsate de povara impozitelor și recrutărilor instituite de mameluci în Siria și Palestina. Această ostilitate a populației locale s-a concretizat în dezerțări ale recruților beduini, în atacul și controlul drumurilor ce legau Siria și Palestina de Egipt, precum și în înțelegerea directă dintre conducătorii druzi și șeicii beduini, pe de o parte, și Selim I, pe de altă parte, după înfringerea oastei mameluca de la Mardj Dabik (aug. 1516). Drept urmare, beduinii din familia Turabây au slujit drept ghizi oastei otomane în drumul său spre Egipt, în timp ce alte triburi beduine hărțuiau armata mamelucă în retragere, tăindu-i liniile de comunicație și aprovizionare. Cf. *Le Voyage en Égypte de Joos van Ghisele, 1482—1483*, IFAO, Caire, 1976, p. 9—10, 110 ș.a.; *Le Voyage en Égypte de Félix Fabri, 1483*, IFAO, Caire, 1975, p. 89, 316, 366 etc.; Moshe Sharon, *The Political Role of the Bedouins in Palestine in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, în vol. *Studies on Palestine during the Ottoman Period*, ed. by Moshe Ma'oz, Jerusalem, The Magnes Press, The Hebrew University, 1975, p. 13—17; pentru implicațiile internaționale ale campaniei otomane în Egipt, vezi, mai recent, Andrew C. Hess, *The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of Sixteenth-Century World War*, în „International Journal of Middle East Studies” (Cambridge University Press), vol. 4/1973, p. 55—76.

zahăr și mirodenii¹³, în alimentarea crescândă cu aur sudanez a vistieriei personale a sultanului, căreia îi era destinat și haraciul românesc : 400 000 de galbeni până la 1596, 500 000 între 1596—1601 și între 500 000 și 700 000 galbeni în cursul secolelor XVII—XVIII^{13bis}. Totodată, sursele relevă rolul esențial al Egiptului în susținerea militară, economică și financiară a dominației otomane în bazinul Mării Roșii : în Etiopia, în Hedjaz, în Yemen și Aden, în protejarea drumurilor musulmane de pelerinaj și în aprovizionarea „cetăților sfinte” Mecca și Medina¹⁴.

O particularitate a dominației otomane în Egipt a fost aceea că în această țară sistemul otoman timariot, constind în esență în redistribuirea pământurilor cucerite și a veniturilor în schimbul prestării unei slujbe, de regulă militare, către stat, n-a fost introdus decât în zona porturilor Alexandria, Damietta, Rosetta și Suez, sub forma concedării taxelor vamale de aici comandanților portuari (*kapudani*), care erau obligați pentru aceasta să întrețină din veniturile locale flota din aceste locuri, fără a recurge la subvenții de la Istanbul. În ansamblu, Egiptul a fost inclus în Imperiul otoman în formula de *saliyane*, ca și Yemenul, Etiopia, Basra, Lahsa, Tripolitania (Libia) Tunisia și Algeria, formulă care însemna întreținerea administrației și garnizoanelor otomane din veniturile beilebeilicului, fără a primi nimic de la centru, dar și fără a trimite acolo altceva decât darea anuală a vistieriei (*irsâliye-i hazine*), în mod centralizat, precum și — în același mod — produse solicitate de câmara împărătească.

¹³ În prima jumătate a secolului al XVI-lea, Egiptul dădea ca „taxă anuală”, calculată în măsuri actuale, cca 107 112 t griu, 64 266 t brinză, 42 844 t orz (G.W.F. Stripling, *The Ottoman Turks and the Arabs, 1511—1574*, Urbana, 1942, p. 76); la 1593 numai „câmara” sultanului (*kiler-i 'âmire*) cerea din Egipt cca 79 t zahăr, 450 t orez, cite 78,5 t de linte și de năut (*nohud*) și cite 1,41 t de imbir, de scorțișoară și de cuișoare (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, *Mühimme Defteri*, vol. 70, p. 40, ord. 82 din 8 cemaziulahir 1001 12 martie 1593 către beilerbeul Egiptului). Se trimiteau, de asemenea, diverse fructe (*meyva*) la Istanbul (*Mühimme Defteri*, vol. 70, p. 47, ord. 102 din selh-i cemaziülevvel 1001 4 martie 1593 către beilerbeul Egiptului). Mirodeniile aduse la Istanbul de corăbille yemenite erau scutite de vamă la trecerea prin porturile egiptene (*Mühimme Defteri*, vol. 40, p. 195, ord. 437 din 20 şaban 987 12 octombrie 1579 către beilerbeul Egiptului).

^{13bis} Başbakanlık Arşivi, Istanbul, *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante), vol. 24, p. 91, ord. 245 din 14 zilhicce 981/6 aprilie 1574 către beilerbeul Egiptului; pentru perioada următoare vezi Stanford J. Shaw, *Ottoman Egypt in the Age of the French Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1964, p. 152—153.

¹⁴ Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 14, p. 473, ord. 668 din 2 rebiulâhîr 978/3 septembrie 1570 către beilerbeul Egiptului, cerindu-i să trimită în fiecare an la Mecca o cantitate de 3 000 *erdeb* (450 t.) de griu; *Mühimme Defteri*, vol. 24, p. 119, ord. 327 din 20 zilhicce 981/2 aprilie 1574 către beilerbeul de Egipt, poruncindu-i să procure pentru „emirul pelerinajului” (*emir-i hac*) 139 000 *erdeb* (20850 t) de griu, în loc de 120 000 *erdeb*, cit i se poruncise anterior; *Mühimme Defteri*, vol. 26, p. 570 din 22 cemaziülevvel 982 5 septembrie 1574 către beilerbeul Egiptului, cerindu-i să trimită 30 000 de galbeni (*filort*) la Mecca (*Harem-i Şerif*) pentru o construcție. Padişahul otoman dăruia anual 1 000 de galbeni pentru 100 de pelerini săraci (cite 10 galbeni de persoană) din... vistieria Egiptului (*Mühimme Defteri*, vol. 47, p. 190, ord. 444 din 17 cemaziulâhîr 990/9 iulie 1582 către beilerbeul Egiptului). Interesant de notat că în calitatea sa de „păzitor al cetăților sfinte” ale Islamului (*Hadım ül-Haremeyn üş-Şerifeyn*), sultanul otoman cerea beilerbeului Egiptului să vegheze prin oamenii săi ca pelerinii să-și facă fără grabă cele 5 rugăciuni zilnice și celelalte îndatoriri religioase, cerute de hac (*Mühimme Defteri*, vol. 30, p. 28, ord. 68 din 25 muharrem 985/15 aprilie 1577). Pentru rolul Egiptului în susținerea dominației otomane în bazinul Mării Roșii, vezi importante documente publicate de regretatul profesor Cengiz Orhonlu (în *Telhisler*, doc. 18, 21, 82 ș.a.; *Habeş vilâyeti*, doc. 2, 40, 51, 63, 72).

Însemnătatea economică și strategică a Egiptului, lipsa sistemului timariot, precum și larga autonomie locală i-au făcut pe călătorii occidentali din secolele XVI—XVII să vorbească de Egiptul otoman ca de un „vice-regat” sau chiar „regat”, iar de pașa de la Cairo ca de un „vicerege”, „prinț” sau chiar „rege”^{14 bis}, și aceasta încă înainte ca Egiptul să încapă în mâinile beilor mameluci, rămânând doar nominal sub autoritatea Porții (după 1671).

Beilerbeilicul Egiptului era împărțit în 24 de sangeacbeilicuri, conduse de (sangeac) bei : 20 dintre aceștia erau numiți dintre egipteni, iar 4 erau trimiși de la Istanbul. Aceștia din urmă ocupau, evident, posturile cele mai importante : locțiitorul pașei (*kethuda*), precum și cei 3 kapudani de Alexandria, Damietta și Suez. Sangeacbeilicurile se subîmpărțeau la rîndul lor în kazale, conduse fiecare de către un kadiu (*kadı*). Acesta judeca chestiunile civile și penale, potrivit cu „legea sfîntă” a musulmanilor (șeriatal) și se îngrijea totodată de administrația orașului și a teritoriului, asupra cărora își exercita jurisdicția. Beilerbeilicul de Egipt era numit, de regulă, o dată la 3 ani. El avea misiunea de a veghea la stringerea și expedierea la Poartă a tributului, la menținerea ordinii și apărarea provinciei, la organizarea și protejarea caravanei pelerinilor ce mergeu la Mecca etc. Cum Egiptul era un adevărat rezervor militar și financiar pentru avanposturile otomane din Etiopia și Yemen, beilerbeilicul era totodată dator să trimită acolo cele necesare la nevoie : arme de foc, tunuri, pulbere, provizii, oameni și materiale, căci Istanbulul nu trimitea ajutoare decît în cazuri cu totul excepționale. În fine, beilerbeilicul trebuia să participe el însuși cu detașamente militare la campaniile sultanului sau să le susțină prin trimiterea de proviant și materiale de război, în primul rînd pulbere. Pe plan local, beilerbeilicul trebuia să participe cu mare fast la sărbătorile Nilului, care se desfășurau după un străvechi ritual local. Pașa rezida în cetatea din Cairo, construită încă de Saladin, și care domina întreg orașul și împrejurimile.

Din punct de vedere formal, rostirea predicii de vineri (*hutbe*) în moscheie în numele sultanului și baterea de monede locale (*ashrafi*-ul de aur și *medin*-ul sau *para*-ua de argint) în numele aceluiași simbolizau, potrivit concepției musulmane a suveranității, supunerea Egiptului față de Poartă.

Dincolo de aceste aspecte formale, dominația otomană în Egipt era asigurată de dizlocarea unor trupe de infanterie și cavalerie în orașe, de existența unui complex de fortărețe în punctele strategice importante, precum și de prezența unei flote otomane în Marea Roșie, susținută de șantierul naval de la Suez.

În total, erau 7 corpuri de armată, numite *odjak*-uri : corpul de ieniceri, cel de azabi, de tunari (*topçu*), de „cavaleri” (*mütefferrika*), de ceauși, de „șelari” (*saraççi*), de voluntari (*gönüllü*) și de pușcași (*tüfekçi*). Aceste corpuri, în special cele de cavalerie și ienicerii, sprijineau totodată pe dregătorii provinciali în stringerea dărilor și impozitelor. *Mütefferrika*-lele

^{14 bis} Samuel Kiechel, *Voyages en Égypte pendant les années 1587—1588*, Caire, 1972, p. 50; H. Cr. Teufel, *Ibidem*, p. 148, 155.

călăre și ceașii pedestri se ocupau mai ales de transmiterea și aducerea la îndeplinire a firmanelor sultanului sau a poruncilor pașei din Cairo. Voluntarii, recrutați dintre localnici, alcătuiau ceea ce călătorii occidentali numesc „miliția” Egiptului. Între aceste corpuri de armată, ienicerii, organizați în *orta*-le (companii), aveau o poziție privilegiată și un regim deosebit. Declinul puterii centrale, răspîndirea corupției și abuzurilor, scăderea puterii de cumpărare și a calității monedelor de argint în care erau plătiți (aspri și parale) toate acestea, alături de poziția dominantă deținută de ieniceri, în calitate de corp reprezentativ al puterii ocupante, au dus treptat la transformarea acestui corp militar într-un element de dezordine și corupție. Deja la începutul secolului al XVII-lea, încălcînd prescripțiile oficiale, unii ieniceri cumpărau sate, arendau venituri și se erijau în protectori ai unor negustori și meșteri bogați, care, în schimbul plății periodice a unor sume de bani, dobîndeau formal calitatea de ieniceri. Numărul acestui corp a ajuns astfel la 6 — 8000 oameni la 1692, față de cca 940 la 1595 — 1596, cînd îndeplineau efectiv servicii de pază în fortărețe și instituții publice. Alți ieniceri se înscriu în veacul al XVII-lea în corporațiile meșteșugărești, după cum o altă parte a lor, în cîrdășie cu alți militari, colindau satele, prădînd și jefuînd. Johann Wild, captiv german în Egipt timp de mai mulți ani (1606 — 1610) și care a cunoscut îndeaproape comportamentul armatei de ocupație, scria în relatările sale : „mulți ieniceri și spahii își beau toată solda, se îmbătau și provocau scandal, iar unii își pierdeau chiar viața”¹⁵. Aceștia „sînt oameni cu totul decăzuți, care trăiesc din furtașaguri și mirșăvie (. . .) Pe scurt, militarii din Cairo duc o viață scandaloasă și nelegiuită, sînt cîini tiranici și nemiloși, care nu se gîndesc nici la Dumnezeu și nici la aproapele lor”¹⁶. Nu e de mirare deci că țărani din satele înconjurătoare se adresau cu plîngeri pașei, care însă, cu rare excepții, fie nu lua măsuri împotriva lor (avea și el 40 de ieniceri în garda personală), fie rămânea neputincios în fața rebeliunii lor.

Totalul efectivelor otomane din Egipt este foarte diferit apreciat de izvoarele narative : călătorii vorbesc cînd de 7 000 de oșteni (R. Lubenau la 1587 — 1588)¹⁷, cînd de 25 000 (J. Wild)¹⁸, cînd de 15 100 (J. Albert, la 1634)¹⁹. În lipsa izvoarelor de cancelarie este greu de stabilit o cifră anume. În orice caz, trebuie avut în vedere chiar în cazul izvoarelor oficiale, că listele de ieniceri (*yoklama defterleri*) cuprindeau cifre cu mult mai mari, pe hîrtie, decît cele din realitate, efective, căci comandanții preferau să ascundă realitatea și să încaseze în continuare soldele celor morți, retrași și dispăruți precum și lefurile civililor, înscriși în armată doar cu numele. Totuși, din unele indicii documentare, se poate aprecia că totalul efectivelor militare otomane din Egiptul otoman (incluzînd și garnizoanele din cetăți și „milițiile”) varia în jurul cifrei de 10 000 oameni, în prima jumătate a veacului al XVII-lea.

¹⁵ *Voyage en Égypte de Johann Wild, 1606 — 1610*, IFAO, Caire, 1973, p. 90.

¹⁶ *Ibidem*, p. 159.

¹⁷ *Voyages en Égypte pendant les années 1587 — 1588 de Reinhold Lubenau*, IFAO, Caire, 1972, p. 233.

¹⁸ *Voyage en Égypte de Johann Wild, 1606 — 1610*, p. 158.

¹⁹ *Voyages en Égypte de J. Albert*, Caire, 1974, p. 94.

Fortărețe militare, conduse de dizdari, se aflau la Alexandria, la Burk Mustafa Pașa (pe țărmul Mediteranei, în apropiere de Rosetta), la Rosetta, la Abu Qîr (la est de Alexandria), la Șâru Ahmed (la gura Nilului, lângă Rosetta), la Damietta, Suez, Assuan și în alte 10 puncte strategice. La Bulak, lângă Cairo (azi suburbie a marelui oraș), la Alexandria și Suez se găseau și importante arsenale militare. La șantierul naval din Suez se construiau vase speciale, fără cuie și fier, pentru flota din Marea Roșie, unde altminteri numeroasele stînci magnetice existente trăgeau la fund ambarcațiunile care aveau piese din fier. Aceste puncte militare erau completate de cetățile din Etiopia și Yemen, care aveau misiunea de a supraveghea Marea Roșie, devenită „lac otoman” și Hedjazul cu „cetățile sfinte” ale Islamului. Centrul întregului complex rămînea însă, din punct de vedere al aprovizionării cu mijloace financiare, materiale și umane, beilerbeicul Egiptului.

În timp de război, beilerbeiul de la Cairo furniza armatei centrale de campanie detașamente militare — bunăoară, 500 de oșteni la 1633 și 2 000 la 1635 —, precum și voluntari, recrutați dintre egipteni. C. Harant, care a trecut la 1598 prin Egipt, nota în relația sa de voiaj: „Am văzut la Cairo cum se recrutau soldații mercenari pentru o campanie contra creștinilor din Ungaria (e vorba de războiul osmano-habsburgic din 1593—1606 — M.M.). Era un grup de ofițeri turci, precedați de un mic toboșar, care bătea ritmul cu o mină și cu cealaltă sufla într-un flaut. Cei care doreau să se înroleze se alăturau micului cortegiu. Noul recrut primea cîteva medini. Cei care se înscriau căpătau o pană la turbanul lor, ceea ce arăta că sînt soldați și că se bucură de mai multă libertate decît ceilalți. Dar puțini erau cei ce se lăsau tentați (de recrutare), căci anul trecut din (fiecare) 15 mercenari numai unul se întorsese acasă, pentru că ei crezuseră că vor da de un război copilăresc, ca la ei acasă, bazat pe hărțuială și pradă, și nicidecum de atacarea și cucerirea unor fortărețe. Cînd au văzut că nu era de joacă și că nu trăgeau nici un folos, ca și cum ar fi vîndut blana ursului din pădure, atunci și-au pierdut entuziasmul pentru viața războinică”²⁰.

În susținerea campaniilor otomane, un rol esențial îl avea praful de pușcă egiptean, din care, la sfîrșitul veacului al XVI-lea, se trimiteau anual armatelor otomane citeva zeci de mii de tone pentru războiul cu Habsburgii.

În Egiptul secolelor XVI—XVII pulsa o puternică viață economică, deși într-un ritm mai lent spre sfîrșitul intervalului.

Agricultura era strîns legată de Nil, marele fluviu, care fertiliza periodic pămînturile egiptene, obținîndu-se două recolte pe an. Se cultivau pe mari suprafețe: grîu, orz, orez, trestie de zahăr, sorg, bob, linte, mazăre, in, cînepă, indigo, susan și citrice. Proviziile egiptene, în special grîul, orezul, mirodeniile și zahărul, erau vitale pentru aprovizionarea capitalei otomane, lucru subliniat unanim de călătorii occidentali: „Fiecare spune că (Egiptul) este grînarul lumii întregi și Constantinopolul n-ar putea trăi fără el (...), Egiptul asigură aprovizionarea Constantinopolului cu orez și grîne” (R. Lubenau, 1587²¹), „Egiptul este grînarul Turciei” (H. Blunt,

²⁰ *Voyage en Égypte de Christophe Harant de Polzie et Bezdrucic, 1598*, IFAO, Caire, 1972. p. 101—102.

²¹ *Voyages en Égypte pendant les années 1587—1588 de Reinhold Lubenau*, p. 231—232.

1634—1636 ²², „Constantinopolul nu poate trăi nici (măcar) un an fără Cairo (. . .). Căci în fiecare an, mai mult de o sută de mari corăbii încărcate pleacă de la Alexandria, spre Constantinopol, (neducînd) altceva, cu ele decît orez, mirodenii, linte, bob, mazăre de Turcia, fără a mai vorbi de inul, care se transportă de la Cairo la Constantinopol (și) pentru care 15 sau 18 (corăbii) nu ajung” (J. Wild, 1606—1610) ²³. Datorită acestei însemnătăți deosebite a Egiptului pentru aprovizionarea Istanbulului, în completarea cărnurilor și grăsimilor, primite din țările române, autoritățile otomane au luat măsuri pentru plata unor prețuri remuneratorii pentru producătorii egipteni care aduceau grîu la Istanbul ^{23bis} și pentru buna întreținere a întinsei rețele de canale de irigație, moștenite de la Califat și mameluci. *Codicele Egiptului (Kanunname-i Mısır)* din 1525, care fixa statutul Egiptului în cadrul Imperiului otoman, preciza că toate canalele mari, care duceau apa din Nil spre districtele mai mici, precum și principalele canale din sate erau declarate canale împărătești, întreținerea lor căzînd în sarcina guvernatorilor din provincii (sangeacbei și kadii) și în cheltuiala vistieriei publice. Canalele mai mici, de ramificație, urmau să fie supravegheate de către dregătorii rurali cu bani încasați de la țărani, care plăteau taxe speciale (*muhricât*) pentru aceasta. Potrivit codicelui, dregătorii de stat erau în mod expres obligați să aibă grijă de împărțirea echitabilă a apei pe canale și subcanale, de curățirea periodică a canalelor, de repararea barajelor, de buna întreținere a căilor de acces. Cîtă vreme autoritatea centrală a fost puternică, adică în primele trei sferturi ale veacului al XVI-lea, a funcționat bine și acest sistem, ba chiar în condiții superioare perioadei mameluce, dar după aceea prescripțiile legale se îndeplineau tot mai rar, iar în secolul al XVIII-lea lucrările hidraulice au încetat cu totul. Pe lîngă canalele de irigație, erau instalate, ca și în perioada mamelucă, „scări nilometrice” pentru măsurarea zilnică a nivelului Nilului, în vederea prevenirii inundațiilor.

Tehnica agricolă este cea tradițională, de veacuri, nu se observă nici progrese, nici inovații. De pildă, germanul Johann Wild notează că în Egipt aratul se făcea cu un braț de fier, fără roți, iar treieratul cu boi legați la ochi, care călcau grîul în picioare, în cîmp deschis, în timp ce în aceeași vreme în Germania, spune Wild, se utiliza plugul cu roți și decorticajul se făcea cu îmblăcie ²⁴. Există în aceste mențiuni și în altele indicii că agricultura orientală se închidea în limitele sale tradiționale, în timp ce în Occident, sub impulsul relațiilor capitaliste, tehnica agricolă avea să progreseze rapid.

Creșterea vitelor ocupa un loc important în economia rurală egipteană din secolele XVI—XVII. Se creșteau cornute mari și mici, catîri, mîgari, cai de rasă (renumiții cai arabi) foarte căutați de turci. Se creșteau și păsări, în special găini, foarte solicitate de străini. Puii se scoteau după

²² *Voyages en Égypte des années 1634, 1635, et 1636 de Henry Blunt*, IFAO, Caire 1974, p. 55.

²³ J. Wild (traducere M. Maxim), în *Orașul medieval. Culegere de texte* (coordonator: Radu Manolescu), Tipografia Universității din București, 1976, p. 199.

^{23bis} Maria Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Quelques données sur le ravitaillement de Constantinople au XVIe siècle*, AIÉSEE III (tirage à part), Sofia, 1969, p. 664.

²⁴ *Voyage en Égypte de Johann Wild, 1606—1610*, p. 225.

un sistem ingenios, anume, ca și în epoca mamelucă, în incubatoare mari, plasate în nisipul fierbinte, unde ouăle se cloceau singure la temperatura soarelui. Datorită Nilului, atât de bogat în pește și în alte viețuitoare, se practica pescuitul — tot cu metode tradiționale — și se prindea, pe lângă pește, un mare număr de crocodili, a căror carne albă și dulce era folosită în alimentație.

Regimul funciar, fixat prin *Kānunnāme-i Mısır* și prin dispoziții legale ulterioare, prezenta caracteristici comune întregului Imperiu otoman, dar și trăsături specifice Egiptului. Formal, întregul fond funciar era considerat proprietate de stat. Sultanul, în calitate sa de șef al statului, dispunea de distribuirea acestui fond fie membrilor familiei imperiale sau înalților dregători cu titlul de *hass* (pl. *havās-ı humāyun*), fie fundațiilor pioase, ca *vakufuri*, fie, într-o măsură cu totul redusă, unor persoane foarte influente cu titlul de *mülk*, adică de proprietate personală, necondiționată. *Hass*-urile care ocupau cea mai mare întindere, nu se exploatau direct, ci prin intermediari, care arendau aceste pământuri (sistemul *mukātā'a*', continuând mai vechiul sistem arabo-musulman *iktā'*). Potrivit acestui sistem, numit și *emānet*, controlul asupra exploatării terenurilor și asupra stringerii impozitelor pentru vistierie de la țăranii cultivatori era încredințat unor dregători de stat de încredere, numiți *emini* (intendenți), plătiți de stat cu o sumă fixă, indiferent de mărimea recoltei obținute. Izvoarele permit să se constate efortul depus de administrația otomană — interesată să obțină cât mai multe provizii și venituri din Egipt — pentru o exploatare mai rațională a pământurilor și a muncii țăranilor, comparativ cu perioada mamelucă.^{24bis} *Kanunnāme-i Mısır* recunoștea dreptul țăranului (*fellah*) de a folosi pământul cultivat de el, de pe care nu putea fi izgonit, dacă își achita dările, precum și dreptul de a reține o parte din recoltă. Totodată, fellahul rămânea liber din punct de vedere juridic față de deținătorul legal al pământului, iar în cazul cînd își găsea înlocuitor pentru cultivarea ogorului deținut anterior de el, putea părăsi acest lot, mutîndu-se în altă parte. Alături de aceste drepturi, autoritățile otomane au introdus și prevederi dure, precum aceea a prinderii și întoarcerii obligatorii a fellahului, care-și abandonase clandestin ogorul, ceea ce, în fapt, echivala cu legarea de glie. Exploatarea feudală s-a accentuat de la finele veacului al XVI-lea înainte, odată cu înlocuirea sistemului *emānet* cu sistemul *iltizām*, care consta în arendarea redevențelor și impozitelor locale de către așa-ziii *mültezimi*, care, în schimb, împărțeau cu statul veniturile. Sistemul a devenit precumpănitor în veacul al XVII-lea. Inițial, mültezimul primea arenda veniturilor pe termen de un an, ulterior însă — de la finele veacului al XVII-lea înainte — pe viață și, după aceea, chiar ereditar. Cum mültezimul trebuia să plătească taxe și să facă daruri autorităților pentru atestarea și apoi confirmarea periodică a dreptului său de arendă și cum pe de altă parte interesul său era să-și mărească necontenit partea sa de venit din totalul obținut, fellahul rămânea tot mai mult la discreția acestor mültezimi, care beneficiau, în plus, de cîrdășia ienicerilor și a altor trupe pentru impunerea bunului lor plac. Johann Wild, rob în Egipt la un stăpin, care era el însuși mültezim, notează: „Ei, țăranii arabi, supraviețuiesc prin muncă grea și penibilă, fiind tratați foarte sever de

^{24bis} A. M. Goldobin, *Arabskii Vostok*, p. 605.

către turci, altfel s-ar răscula. Mamelucii și ienicerii sînt foarte aspri cu ei”²⁵. De aceea aveau loc deseori incidente și conflicte între fellahi și oșteni, ca, de pildă, la începutul veacului al XVII-lea, cînd „țărani arabi au venit la pașă și s-au plîns pentru toate necazurile pe care le făceau militarii și au declarat că dacă nu se va ține cont de dorința lor, ei vor trebui să-și părăsească bunurile și să abandoneze culturile cîmpului și munca lor”²⁶. Speriat, pașa a dispus executarea unor vinovați, apoi, în fața rebeliunii a cîtorva sute de ieniceri, ceași și spahii coalizați, a ordonat operațiuni de represalii împotriva acestora, ajutat fiind și de fellahi.

Se poate conchide că introducerea sistemului *iltizām*, răspîndirea corupției și abuzurilor autorităților otomane, sclerozarea instituțiilor osmano-musulmane, caracterul „dirijat” al raporturilor comerciale cu Poarta au determinat din ultimul sfert al veacului al XVI-lea înainte declinul economiei rurale egiptene, privind-o astfel de marile avantaje pe care le-ar fi obținut din creșterea cererii de produse agro-alimentare și materii prime rurale pe piața mondială, în special occidentală.

Un rol important în viața satului egiptean, în apărarea fellahilor față de exploatarea feudală l-au jucat comunitățile rurale, conduse de șeici. Obștea folosea în comun apa, întreținea canalele de irigație, supraveghea barajele, asigura redistribuirea echitabilă a pămînturilor și efectua — prin șeici — plata dărilor și robota către stat și mîltezimi. În rest, satul rămînea închis în cadrele tradiționale ale obștii, trăindu-și viața după obiceiuri de veacuri.

Evoluția meșteșugurilor și comerțului a fost marcată de aceiași factori locali, care au provocat declinul agriculturii, la care s-au adăugat și unii factori internaționali, între care trecerea Occidentului la metode capitaliste de producție și comerț și deplasarea axei comerciale a Lumii Vechi din Mediterana (către care Egiptul tranzita articolele orientale proprii sau pe cele venite din India) în Atlantic. În calea dezvoltării meșteșugurilor egiptene au stat, de asemenea, lipsa unor materii prime esențiale, precum fierul, cuprul, plumbul, cositorul și lemnul, ca și existența corporațiilor (*esnafirilor*), atestate din veacul al XVII-lea înainte, adică tocmai într-o vreme în care în Apus ele cedau tot mai mult loc liberei concurențe, economiei de piață. Pe de altă parte, articolele tradiționale ale meșterilor egipteni — în special textilele pe bază de bumbac, în și mătase — vor fi tot mai mult concurate în viitor de produsele similare ale Occidentului, produse în serie. În Egipt, dimpotrivă, nu se practica munca în serie, în cadrul unei raționalizări și specializări a diverselor meserii (în veacul al XVII-lea erau cca 230—240 de meserii), deși în aceeași meserie existau cîte 5—6 corporații diferite. Totodată, în orașele arabe nu se făcuse încă separarea procesului de fabricare de cel de desfacere, într-un mare număr de meserii producătorul fiind în același timp și vînzătorul propriilor sale produse²⁷.

Breslele, organizate pe meserii, erau conduse de șeici, care reprezentau interesele meșterilor membri (*usta*) pe lingă autoritățile municipale și aveau grijă de plata impozitelor. Drumul către titlul de meșter începea cu

²⁵ *Voyage en Égypte de Johann Wild, 1606—1610*, p. 69.

²⁶ *Ibidem*, p. 160—161.

²⁷ A. Raymond, *Artisans et commerçants au Caire*, p. 208—215.

ucenicia, după care fostul învățăcel (*şakird*) devenea muncitor (*şani*), apoi ajutor de meşter sau calfă (*khalifa*). Pretendentul la diploma de meşter oferea o masă şeicului şi principalilor meşteri. Şeicul încingea pe candidat cu o cingătoare (*şad*) cu 7 noduri, pe care le desfăceau apoi rînd pe rînd 7 meşteri, fiecare adresînd cu acest prilej sfaturi morale şi tehnice viitorului lor coleg. După aceasta, timp de 1—2 luni candidatul îşi confecţiona „capodopera”, pe care o „susţinea” în faţa aceleiaşi comisii. Dacă lucrarea era acceptată, i se acordau candidatului brevetul de meşter şi autorizaţia de a deschide un atelier propriu, după care urma un nou banchet. Şeicii, ca reprezentanţi ai sfatului breslelor, interesate în evitarea concurenţei şi a dezorganizării muncii, aveau grija de a aplană conflictele între meşteri în probleme de producţie şi desfacere, între aceştia, în calitate de proprietari de ateliere-prăvălii, şi lucrătorii lor, şi de ajutorarea meşterilor aflaţi la strîmtoare sau în pragul falimentului. În asemenea cazuri, se organiza sub un motiv oarecare o mică petrecere, la care ceilalţi meşteri, preveniţi, aduceau daruri, de regulă bani, pentru restabilirea situaţiei colegului aflat în nevoie. Din prima jumătate a veacului al XVII-lea un fenomen nou se observă în viaţa corporaţiilor şi anume pătrunderea elementelor militare, în special a ienicerilor, în rîndul acestor corporaţii, precum şi a unor meseriaşi în rîndul ogeacurilor militare. În acest fel, militarii căpătau drept de protecţie (*himaya*) asupra corporaţiei, încasînd şi cuvenitele taxe, iar meşterii (bogaţi) deveniţi membri onorifici ai ogeacurilor, plăteau anumite sume corpului de armată respectiv. Drept rezultat, meseriile au început să depindă tot mai mult de bunul plac al militarilor, iar combativitatea acestora să scadă la rîndul ei.

Comerţul intern se desfăşura în pieţe, bazaruri sau iarmaroace, cu deosebire la Cairo—oraş de circa 200—300 000 locuitori—, la Alexandria, Rosetta, Damietta, Suez, care datorită plasării lor riverane, facilitau transportul mărfurilor de la un capăt al ţării, în bune condiţii. În regiunile de deşert, se practica tradiţionalul comerţ de caravane, în convoaie de 500—600 de cămile şi chiar mai multe, însoţite de negustori, pelerini şi soldaţi. În oraşe, în special la Cairo, străzile şi bazarurile erau specializate pe mărfuri, care dădeau şi denumirea locului respectiv. Kadiii (judecătorii şi primarii) oraşelor, cu ajutorul corporaţiilor, stabileau „mercuriale” cu preţuri maxime (*narh*), iar respectarea lor, ca şi controlul unităţilor de măsură şi capacitate folosite de negustori, verificarea calităţii mărfurilor acestora erau asigurate de către agenţi speciali (*muhtasibi*) ai unor „poliţii economice” sui-generis.

Fiind situat la întretăierea celor mai importante drumuri comerciale ce legau Europa de Orientul Apropiat şi Îndepărtat, Egiptul era unul din cele mai însemnate centre ale comerţului de tranzit pentru mirodeniile orientale, ţesăturile de mătase, pietrele preţioase ş.a., avînd totodată el însuşi strînse relaţii comerciale cu ţările bazinului mediteranean, cu Venetia, Franţa, Anglia, Spania, Olanda, Indiile orientale. De aceea, se găseau la Cairo şi Alexandria consulate ale puterilor europene, care protejau interesele negustorilor lor. Cel mai important centru al comerţului egiptean era Cairo, despre ale cărui legături comerciale J. Wild relatează la începutul veacului al XVII-lea : „Comerţul Cairului este extrem de important. Din India se aduc aici mărfuri pe Marea Roşie : pietre preţioase, mirodenii, lemn de aloe, plăcut şi parfumat, basmale frumoase şi voaluri

colorate de bumbac, cele mai bune vopsele, cele mai frumoase turbane turcești, dintre care unele au mai mulți coți lungime. Venețienii aduc aici frumoase postavuri de lână și mărgean, ca și cositor și alamă; englezii și francezii, toate mărfurile de același gen din țările și orașele lor. Ei cumpără aici la rindul lor ceea ce le este de trebuință și le duc (acasă). Negustorii Constantinopolului nu aduc multe mărfuri la Cairo, ci în cea mai mare parte a timpului fac cumpărături și le duc la Constantinopol. Totuși, ei aduc la Alexandria și apoi chiar la Cairo cherestea, copaci mari, scinduri de lemn de construcție pentru corăbii și vase”²⁸. Același autor menționează că europenii (după invazia argintului american) aduceau în Egipt butoiașe întregi de taleri, pe care-i desfăceau pe piață, ca pe oricare altă marfă^{28bis}, ceea ce lovea puternic în monedele locale de argint — medinul egiptean și asprul otoman —, fapt care a determinat, de altfel fără rezultat, intervenția autorităților, care au interzis acest gen de negoț.

Deși oficial Egiptul făcea parte din Imperiul otoman iar acesta acordase statelor occidentale (de la 1569 înainte, nu 1535, cum se crede în-deobște) „capitulații” prevăzând taxe comerciale reduse, adică (de regulă) 3 % *ad valorem*, nu 5 (5,50 ‰), cum plăteau *harbî*-ii, care n-aveau legămînt (*ahd*) cu otomanii, în fapt încasarea taxelor comerciale în Egipt, ca și în alte zone ale Imperiului, urma să se facă *secondo il canon et usanza* (turc. *olugelen adet ve kanun üzere*)²⁹, deci potrivit regimului vamal local, fixat prin regulamentele anterioare. Rezultatul era că negustorii europeni (creștini, evrei, armeni) plăteau în genere o vamă dublă față de localnicii musulmani. Acest lucru pune o dată în plus în lumină largă autonomie a Egiptului față de Poartă, concretizată, cum am văzut, și în aplicarea parțială a sistemului timariot, în rolul important deținut de șeicii arabi în autoadministrarea comunităților locale (fapt care amintește de rolul vlastelilor, knezilor și primikurilor în autoguvernarea comunităților sirbești și vlahe din Balcani), ca și în continuarea baterii de monede proprii de aur și argint³⁰.

²⁸ *Orașul medieval*, p. 198.

^{28 bis} *Ibidem*.

²⁹ Vezi, bunăoară, textul „capitulației” (*ahidname*) acordată de Murad al III-lea englezilor la 1580, apud A. N. Kurat, *Türk-İngiliz münasebellerinin başlangıcı ve gelişmesi (1553—1610)* (Începutul și dezvoltarea relațiilor turco-engleze, 1553—1610), TTK Basımevi, Ankara 1953, p. 184; S. A. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey 1578—1582*, Oxford University Press, 1977, p. 234, 237.

³⁰ Aceste emisiuni monetare egiptene — *ashrafi*-ul de aur și *para*-ua de argint — sînt o dovadă în plus că, la fel ca și în cazul Transilvaniei, emisiunile locale nu erau interzise de Poartă cîtă vreme erau rentabile din punct de vedere al metalului prețios (or, Moldova și Țara Românească nu aveau în subsolul lor și nici în circulația lor suficient metal prețios care să permită, în secolele XVI—XVII, emisiuni monetare rentabile față de concurența monedei otomane). *Ashrafi*-ul fusese bătut prima oară de sultanul mameluc Al-Ashraf Barsbay, în anul 829 H./1425 e.n., după modelul ducatului venețian (3,41 gr aur pur față de 3,559 gr cit avea ducatul), avînd deci 97 % din valoarea „dolarului evului mediu”. După J. B. Bacharach (*The Dinar versus the Ducat*, „International Journal of Middle East Studies”, vol. 4, nr. 1/1973, p. 77—96), *ashrafi*-ul s-a impus treptat pe piața egipteană în defavoarea ducatului venețian, înregistrînd un adevărat triumf monetar, vreme de aproape un secol, din cauze multiple, asupra cărora nu este cazul a stăruî aici. În epoca dominației otomane, *ashrafi*-ul (*muhammadi*-ul sau *șerifi*-ul), bătut la Cairo și devenit echivalent al *altın*-ului (*sultanin*-ului) otoman, el însuși echivalat din deceniul 6 al veacului al XVI-lea cu țechinul venețian, a variat de la 3,448 gr aur (titlu: 996‰/100) sub Süleyman Kanunî (1520—1566) la 3,323 gr la sfîrșitul secolului al XVII-lea, înregistrînd o scădere destul de lentă a titlului. Emisiunile sale au încetat în 1697, în contextul unui declin economic general și al instabilității politice din Egipt, deși în circulație a continuat să mai existe pînă spre 1730 (A. Raymond, *op. cit.*, p. 28—29).

Amintim totodată autonomia comunităților nemusulmane în jurul Patriarhiei ortodoxe (copte) din Alexandria, a bisericilor și mănăstirilor creștine din Alexandria, Cairo, Ghaza și Sinai ³¹.

În ce privește comerțul de tranzit, acesta nu a încetat brusc și nicio dată complet după descoperirea drumului pe la Capul Bunei Speranțe, așa cum au dovedit fără putință de tăgadă cercetările mai noi ale istoricilor economiști. Totuși, diminuarea traficului este observată încă de călătorii de la finele veacului al XVI-lea. R. Lubenau la 1588, scria, de pildă, referindu-se la rolul Alexandriei: „Comerțul s-a micșorat aici, căci obiectele de băcănie, perlele, mătășurile chinezești și indiene, care soseau la Alexandria prin Marea Roșie și pe Nil, apoi la Veneția și în alte părți, trec acum la Lisabona pe mare înconjurând Africa (...). Prin descoperirea de către Spania (a circumnavigației Africii) prin Capul Bunei Speranțe pierderile comerciale ale venețienilor și turcilor, cât și ale francezilor și olandezilor sînt considerabile” ³². Alte cauze ale declinului comerțului de tranzit prin teritoriul egiptean, început încă sub mameluci, care încasau de la străini taxe excesive, de 10 %, ^{32bis} au fost sclerozarea treptată a economiei egiptene începînd din ultimul sfert al veacului al XVI-lea, abuzurile administrației și vameșilor otomani după această dată ³³, avansul economic și concurența puternică a Occidentului. Drept rezultat, se accentuează declinul economic, edilitar și demografic — înregistrat încă înaintea venirii

*Para-ua (midt-ul sau medin-ul) de argint, bătută la Cairo după modelul mu'ayyad-ului mameluc de argint, cîntarea în primii ani al domniei lui Soliman Magnificul 1,289 gr pentru a coborî la 1535 la 1,03 gr și a cunoaște apoi o deprecieri continuă pînă la 1686, cînd greutatea l-a fost fixată la 0,710 gr cu un titlu de 700‰ (0,497 gr argint pur), după care a pierdut din nou în greutate și titlu (A. Raymond, *op. cit.*, p. 20—21). La sfîrșitul sec. al XVI-lea și în prima jumătate a veacului al XVII-lea valoarea oficială 3 aspri (40 parale = 120 aspri = 1 galben/hasene). Cf. J. Sommer, *Voyage en Égypte 1591*, Caire, 1971, p. 280; H. Sahillioğlu, *XVII Asrın ilk yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Raici* (Cursul monedelor de schimb de la Istanbul în prima jumătate a veacului al XVII-lea), „Belgeler” (Ankara), I (1—2), 1964, p. 233 și B. S. Baykal, *Osmanlı İmparatorluğunda XVII, ve XVIII, yüzyılları boyunca para düzeni ile ilgili belgeler* (Documente privind sistemul monetar în Imperiul otoman de-a lungul secolelor XVI—XVIII), „Belgeler”, IV (7—8), 1967, (Ankara, 1969), p. 54. Accentuarea deprecierii paralei, cu un destin relativ asemănător cu al asprului (se bucura totuși de ceva mai multă încredere pe piață) reflectă, dincolo de fenomenul general al schimbării raportului aur-argint în favoarea aurului — evoluția economiei egiptene, a cărei decădere generală atinge apogeul în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. În ansamblu, Cairo (al cărui nume însă nu apare pe monede, fiind înlocuit cu *Mistr-Egipt*) a fost unul din cele mai puternice centre de emisiuni monetare ale statului otoman, cu numeroase exemplare și în țările române.*

³¹ Zdenska Veselá-Prenosiłova, *À propos de la protection exercée par le gouvernement ottoman sur le monastère de Ste Catherine au Sinai*, „Archiv Orientalni” (Praha), 37 (1969), p. 326—338. Mănăstirea Sf. Macarie de lângă Alexandria avea privilegii scrise încă de la Muhammed, consemnate într-un act autograf al Profetului (J. Ghiste, *Le Voyage en Égypte*, ed. cit., p. 134—135.)

³² *Voyage en Égypte pendant les années 1587—1588 de R. Lubenau*, Caire, 1972, p. 213.

^{32 bis} (Emmanuel Piloti), *L'Égypte au commencement du quinzième siècle d'après le Traité d'Emmanuel Piloti de Crète (Incipit 1420)*. Avec une introduction de P. H. Dopp, Le Caire, Impr. Université Fouad 1er, 1950, p. 36, 41—42, 108.

³³ Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante), vol. 26, p. 272, ord. 780 din 1 receb 982/17 octombrie 1574 către șerif-ul de Mecca; *ibidem*, vol. 28, p. 189, ord. 442 din 25 receb 984/18 octombrie 1576 către bellerbeiu Egiptului și kadiul Alexandriei; *ibidem*, vol. 36, p. 18, ord. 52 din 7 zilcade 986/5 ianuarie 1579 către bellerbeiu Egiptului; *ibidem*, vol. 53, p. 66, ordinele 1577 și 178 din 14 cemaziulâhîr 992/23 iunie 1584 către bellerbeiu de Yemen.

otomanilor ³⁴ — al marilor orașe arabe de pe rutele acestui comerț : Cairo, Alexandria, Damasc, Bagdad ³⁵. Despre Alexandria de la începutul veacului al XVII-lea aflăm că „Orașul era (odinioară) destul de mare, dar acum este în întregime devastat și pustiit, și nu mai e nimic demn de văzut acolo” ³⁶. De-acum înainte, impresia de ruină și abandon este cea care izbește cel dintîi pe călătorii occidentali veniți în Orientul Apropiat, în ciuda atmosferei pestrițe și zgomotoase a străzii orientale.

În adevăr, în arhitectura egipteană nu se mai constată realizări deosebite, comparabile cu cele din epoca clasică a culturii arabe sau cu monumentele ridicate de sultanii otomani la Istanbul sau Edirne, iar vechile construcții sînt tot mai mult lăsate în paragină. În ansamblu, față de strălucita perioadă a Califatului, cînd cultura arabă a jucat un rol mondial, cultura Egiptului arab din secolele XVI—XVII prezintă semnele unui vădit declin, început încă în perioada mamelucă, nemaiavind nici elanul, nici strălucirea epocii clasice. Lipsită de suportul material și de climatul spiritual de odinioară, apăsată de pecetea unui Islam care se îndepărtează tot mai mult de la simplitatea și elasticitatea de altădată (acum ulemalele — înaltul cler musulman — se transformă într-o castă foarte bogată, ereditară, ostilă inovațiilor „ghiaurilor” europeni), stînjinită de existența unei dominații străine, care absoarbe pentru Istanbul resurse financiare și cadre intelectuale, cultura arabă din secolele XVI—XVII cunoaște puține elemente de progres — în învățămîntul filologic, în istoriografie și geografie —, care, dealtmînteri aproape se pierd în bilanțul general deficitar.

Izvoarele consemnează totodată conflictul surd ce mocnea în raporturile dintre egipteni și otomani, conflict care uneori răbufnea în forme violente. J. Wild constata la 1606—1610 în legătură cu fellahii arabi că sînt „nesupuși și îndărătnici față de stăpînii lor” ³⁷, iar francezul J. Coppin nota la 1638—1646 că severa supraveghere în care erau ținuți arabii de către autoritățile otomane „le-a inspirat atîta ură pentru tiranii lor, încît dacă ar putea avea arme, aceasta ar fi contra lor (a otomanilor) ; (de aceea) aceștia, care nu pierd din vedere acest lucru, sînt destul de abili ca să nu le dea (arabilor) un asemenea mijloc de a se răzbuna” ³⁸. Și englezul Ed. Brown observa cîțiva ani mai tîrziu (în 1673—1674) că „arabii sînt de o extremă neîncredere față de turci” ³⁹.

În concluzie, noile documente de arhivă, ca și relațiile de călători, această „mină pentru oricine dorește să se intereseze de istoria Orientului

³⁴ Piloti, *op. cit.*, p. 36 („Alexandrie, qui est la bouche et la clef de leur estat, est deshabitée et abandonnée”).

³⁵ Registrele otomane de recensămint consemnează, bunăoară, că populația Damascului scăzuse de la 57 326 suflete în 1520—1530 la 42 779 suflete în 1559, iar cea a Alepului de la 67 344 locuitori în 1519 la 56 881 în 1520—1530 și 45 331 în 1571—1580, în timp ce marile orașe otomane din Antolia și Rumelia au cunoscut o creștere demografică de cca 90 % (Ö. L. Barkan, *Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottoman au XVe et XVIe siècles*, „Journal of Economic and Social History of the Orient” (JESHO), E. J. Brill, Leiden, vol. I, Part I, 1957, p. 27 (Tableau 4) p. 28.

³⁶ *Voyage en Égypte de Johann Wild*, p. 10.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ J. Coppin, *Voyage en Égypte*, IFAO, Caire, 1971, p. 70, 71.

³⁹ Ed. Brown, *Voyage en Égypte*, IFAO, Caire, 1974,

Apropiat'', ne relevă o provincie egipteană, de fapt un „viceregat'', beneficiind de o largă autonomie în cadrul Imperiului otoman, contribuind substanțial la alimentarea cămării Istanbulului și a vistieriei sultanului⁴⁰ și jucînd un rol militar-strategic indispensabil în impunerea și susținerea dominației otomane în Africa de nord și în bazinul Mării Roșii. Pe de altă parte, noile izvoare și cercetări permit să se constate o „relansare'' a economiei egiptene în primii ani ai administrației otomane (pînă în ultimul sfert al veacului al XVI-lea), perioadă care coincide și cu anii de apogeu ai Imperiului otoman, în epoca lui Süleyman Legiuitorul. Se constată, totodată, că cucerirea otomană n-a întrerupt — cum se mai crede încă pe alocuri — comerțul de tranzit prin teritoriile egiptene ci doar a schimbat beneficiarii: otomanii în locul mamelucilor; mai mult chiar, „între 1550 și 1570, drumurile tradiționale ale mirodeniilor prin Mediterana și Marea Roșie au ajuns din nou la mare cinste, iar „serenissima'' (Veneția) n-a scăpat prilejul să profite''. Doar în primele decenii ale secolului al XVII-lea începe să primeze ruta vestică, pe la Capul Bunei Speranțe, asupra celei orientale, prin Orientul Apropiat, venețieni și otomani⁴¹. Această schimbare, consacrînd mutarea centrului comercial al Lumii Vechi din Mediterana în Atlantic, a marcat puternic declinul Veneției, Imperiului otoman, Iranului și Raguzei, precum și al Egiptului. Trebuie însă făcută precizarea că Egiptul a găsit o compensație în crearea „unui imperiu comercial al cafelei'' yemenite, găsindu-și vaste debușee în teritoriile otomane, mari consumatoare de cafea⁴². Drept urmare, „comerțul de la Marea Roșie este cel care se plasează în fruntea tuturor activităților economice ale Egiptului (în dauna comerțului mediteranean — M.M.) și datorită lui, Cairo deține un loc de însemnătate internațională''⁴³. Dar, prezența dominației străine, scleroza economică și instituțională otomană, începută din anii 60—70 ai veacului al XVI-lea⁴⁴, drenajul de metal prețios spre Istanbul, Peninsula Arabică și India, concurența monedelor și negustorilor europeni, stagnarea prețurilor la grîu și cafea între 1655 și 1740, au fost tot ațiția factori care au atenuat sensibil efectele pozitive ale acestei noi conjuncturi economice. În consecință, „relansarea'' economică din primele trei pătrare ale veacului XVI — în agricultura irigată, în meșteșuguri, în comerț, în emisiunile monetare, în construcții —, care s-a datorat în bună măsură și elasticității

⁴⁰ Mai mulți istorici au observat, pe bună dreptate, că aurul egipteano-sudanez a jucat în susținerea campaniilor lui Soliman Magnificul și urmașilor săi același rol pe care metalul prețios american l-a jucat în finanțarea politicii externe a lui Carol Quintul și Filip al II-lea. Cf. Haill Sahilloğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640—1740). Doçentlik Tezi* (Un secol de istorie monetară otomană, 1640—1740. Teză de docență), Istanbul, 1965, text dactilografiat (Bibl. Fac. de șt. econ. a Univ. din Istanbul, cota VI 2625/4), p. 5; Andrew C. Hess, *The Ottoman Conquest of Egypt*, p. 55—76 etc.

⁴¹ Giuliano Procacci, *Istoria italianiilor*, București, Edit. politică, 1975, p. 185—186 vezi și F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, ediția a II-a, vol. I, Paris, 1966, p. 493—495; S. Goldenberg, *Epoca marilor descoperiri geografice*, București, 1971, p. 19; precum și interesante comunicări cuprinse în volumul (mai sus citat) *Mediterraneo e Oceano Indiano. Atti del VI Colloquio di Storia Marittima*, Firenze, MCMLXX.

⁴² Lucette Valense (*compte-rendu* pe marginea cărții lui A. Raymond, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, Damas, Institut Français, 2 vol. 1973—1974), în „Annales. É.S.C.", 30 année, 4/1975, p. 927.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Cf. Mihai Maxim, *Imperiul otoman în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Istoria evului mediu* (coord.: R. Manolescu), vol. III, București, Tipografia Universității, 1978, p. 301—309 și 323—344.

și receptivității noii administrații otomane din epoca Legiitorului⁴⁵, incontestabil superioară față de „reaua stăpînire și proasta guvernare” a ultimilor sultani mameluci⁴⁶, cît și faptului că noua stăpînire străină nu apărea atît ca o autentică schimbare de regim care să afecteze radical structurile interne, cît mai mult ca o schimbare de dinastie⁴⁷, această „relansare” deci n-a putut fi continuată în veacurile XVII—XVIII, dovedindu-se, în fapt, de scurtă durată. Ca și în cazul țărilor române⁴⁸, de avantajele vastelor deșeușee otomane n-au putut profita decît guvernării de la Istanbul și locali, marii producători de grîne și marii negustori, în vreme ce micii producători și negustori, contribuabilii de rînd, au trebuit să ducă pe umerii lor povara dominației străine și să suporte consecințele nefaste ale concurenței otomane și europene. Descentralizarea politică de la mijlocul veacului al XVII-lea înainte, cînd pașa trimis de la Istanbul avea tot mai mult un rol formal, nominal în guvernarea provincială, locală, puterea reală trecînd, de fapt, în mîinile aristocrației mameluce (în aceeași vreme în care în țările române se instaura așa-zisul regim boieresc)⁴⁹, a agravat situația populației impozabile, lăsată la discreția beilor locali, fără putință de apel la sprijinul puterii centrale, interesată într-o anume „protejare” a celor mai importante izvoare de venituri ale vistieriei.

În ansamblu, studiul Egiptului sub dominație otomană relevă prezența a numeroase elemente comune — firește, dincolo de aspectele specifice, proprii — statutului țărilor române tributare și celui al Egiptului sub administrație otomană: o largă autonomie, o contribuție substanțială la aprovizionarea Istanbulului și a vistieriei padișahale, un rol strategic de prim rang la serhaturile împărăției otomane, o rezistență îndîrjită față de dominația străină. În chip special, se poate observa condiționarea situației țărilor române față de Poartă într-o măsură însemnată de posibilitățile de aprovizionare ale Istanbulului din Egipt: din ultimul sfert al veacului al XVI-lea, după Lepanto, îngreunarea aprovizionării din

⁴⁵ Robert Mantran observa pe marginea studiului întreprins de Stanford J. Shaw (*The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517—1798*, Princeton University Press, 1962): „Il ressort également de cette étude que les Ottomans sont des administrateurs très avertis — tout au moins au XVIe et au début du XVIIe siècles — et que même s'ils ne font pas toujours preuve d'originalité puisqu'ils conservent des régimes précédents ce qui leur semble devoir être conservé (fait que S. J. S. ne souligne pas suffisamment), ils n'en mettent pas moins rapidement sur pied une administration cohérente”, administrație, care, totuși, a evoluat „assez vite vers le particularisme provincial” (în „Journal of Economic and Social History of the Orient”, vol. VI (1963), p. 232).

⁴⁶ (Emmanuel Piloti), *L'Égypte au commencement du quinzième siècle*, p. 36.

⁴⁷ Aceeași dinastie de origine turcică, străină populației arabe autohtone, aceeași religie islamică de rit sunnito-hanefit, aceeași sprijinire pe o gardă de robi nemusulmani convertiți la Islam — mamelucii și ienicerii (interesant de notat că la 1483—1484 olandezul Ghiste, care a trecut prin Egipt, avea cunoștință de mameluci de origine... valahă (*Le Voyage en Égypte de Joos van Ghiste, 1482—1483*, Calre, 1976, p. 34), același mod de viață războinic, același mod de luptă etc. — iată, deci, tot atîtea elemente comune stăpînirii sultanilor mameluci (1250—1517) cît și celor otomani (1517—1882) în Egipt.

⁴⁸ Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Revista de istorie”, tom. 32, nr. 9 (1979), p. 1762—1765.

⁴⁹ Vezi dezbaterea în *Problema organizării statale ca „regim boieresc” în Țara Românească și Moldova*, în „Revista de istorie”, tom. 32, nr. 5/1979, p. 941—956.

Egipt⁵⁰ pe mare, prin Mediterana atacată de corsarii creștini, dar și pe uscatul anatolian cuprins de războaiele gelaliilor, a determinat o intensificare a cererilor otomane de proviant românesc și impunerea unor măsuri prohibitive pentru principalele articole moldo-muntene de export⁵¹.

Avem deci de-a face cu suficiente probleme de istorie comparată, în fond de autentică istorie universală⁵², în care țările române și cele arabe ale Orientului Apropiat în epoca dominației otomane se întâlnesc și se completează reciproc, luminându-se mai bine unele prin altele.

Schița de față nu și-a propus să fie decât o pistă de plecare în această direcție.

L'ÉGYPTÉ OTTOMAN AUX XVIe ET XVIIe SIÈCLE À LA LUMIÈRE DES NOUVELLES SOURCES ET RECHERCHES

RÉSUMÉ

Il y a quelques années, le Pr. Robert Mantran, turcologue éminent, déclarait au Colloque International d'Histoire Maritime, tenu à Florence : « Il est regrettable que l'on n'ait pas attaché une importance méritée à ces relations de voyageurs (occidentaux en Égypte — M.M.) qui vraiment sont une mine pour quiconque veut s'intéresser à l'histoire du Proche-Orient ». L'auteur de la présente étude a essayé de mettre en valeur cette « mine » négligée, en utilisant — à la lumière des nouveaux documents turcs (surtout des *Mühimme Defterleri*) et des recherches des turcologues et arabisants — les relations de voyages comprises dans la grande collection *Voyageurs occidentaux en Égypte* en cours de publication par les soins de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire (jusqu'à présent ont paru environ 30 volumes consacrés aux XVIe et XVIIe siècles), pour retracer l'image de l'Égypte ottoman à l'époque.

⁵⁰ Başbakanlık Arşivi, İstanbul, *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante) vol. 36, p. 323, ord. 852 din 9 rebiulâhîr 987/5 iunie 1579; *ibidem*, vol. 62, p. 40, ord. 89 din evvâil-i cemaziülevel 995/9 — 28 aprilie 1587; *ibidem*, vol. 61, p. 64, ord. 169 din 6 ramazan 994/21 august 1586 și p. 65, ord. 170 din evâhîr-i şaban 994/7 — 16 august 1586 etc.

⁵¹ Mihai Maxim, *Les relations roumano-ottomanes entre 1574 et 1594*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVI, 3/1977, p. 469 — 486; idem, *Regimul economic al dominației otomane*, p. 1749 — 1758.

⁵² Vezi Mihai Berza, *Istorie comparată, Istorie internațională. Istorie universală*, „Hriștovul”, VI (1946), p. 21 — 36.

RECONSTITUIREA DACIEI ÎN SIMBOL HERALDIC

DE

MARIA DOGARU

Aprofundarea investigației în domeniul cercetării izvoarelor speciale, steme, sigilii, medalii și monede scoate în evidență faptul că însemnul heraldic a reprezentat o formă de exprimare a concepțiilor fiecărei generații, un mijloc de luptă pentru realizarea aspirației generale.

Analiza izvoarelor mai sus menționate create de-a lungul anilor pe teritoriul țării noastre atestă că paralel cu formarea și dezvoltarea conștiinței de neam apoi a conștiinței naționale s-au alcătuit compoziții heraldice originale reflectind procesul neîntrerupt al evoluției societății românești în centrul căruia a stat întotdeauna problema unității naționale¹.

Preocuparea societății românești pentru sporirea prestigiului țării pe baza evidențierii trecutului glorios, tendința spre impulsționarea luptei pentru unitate prin sublinierea originii comune a locuitorilor din toate provinciile românești, tendință manifestată mai intens în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX, prin inițierea unor ample acțiuni politice și diplomatice, prin realizarea unor opere literare și artistice cu subiect istoric² își găsește expresia în domeniul științei blazonului în alcătuirea unor compoziții heraldice expresive³.

Una din formele frecvent utilizate pentru exprimarea în limbaj heraldic a luptei pentru înfăptuirea unității naționale este reconstituirea Daciei prin simbol.

Din punct de vedere al elementelor însumate și a facturii de reprezentare aceste însemne pot fi grupate în următoarele categorii :

I. sigilii incluzând simboluri considerate a fi încă din vechime însemnele specifice ale Daciei ;

II. stema și sigiliile cuprinzând în imagine compoziții heraldice sugerind legăturile dintre familiile domnitoare din Țara Românească și Moldova cu Huniazii ;

III. gravarea pe unele medalii a herburilor celor trei principate românești ;

¹ Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*. Edit. științifică și enciclopedică (în curs de tipărire).

² Vezi volumul, *Gîndirea social-politică despre unire (1859)*. Culegere apărută sub îngrijirea acad. Petre Constantinescu și dr. Dan Berindei, Edit. politică, București, 1966.

³ Dan Cernovodeanu, *Heraldica în slujba idealurilor naționale pașoptiste*, în „Revista muzeelor și a monumentelor”, Seria Muzee, XI, 1974, nr. 3, p. 67—71.

IV. reconstituirea vechii Dacii prin unirea stemelor tuturor provinciilor istorice românești.

I. În prima categorie se cuprind sigiliile lui Mihai Viteazul ce validează câteva acte din 1600 în cîmpul cărora, alături de legenda indicînd noua situație politică a țărilor române (Io Mihai voievod al Țării Românești, Ardealului și Țării Moldovei), se cuprind cele două steme ale Țării Românești (stema heraldică și cea iconografică), herbul Moldovei și doi lei (flancînd rădăcinile copacului specific stemei secundare a Valahiei) simbolizînd Dacia ⁴.

Se știe că reprezentarea din cîmpul acestor vestigii sfragistice a reținut atenția mai multor istorici ⁵, iar heraldiștii ⁶ și sigilografii ⁷ au meditat de asemenea asupra semnificației elementelor incluse.

Adăugăm părerilor deja exprimate, asupra sigiliilor de această factură emise în cancelaria ilustrului voievod un document relativ recent în care întîlnim de fapt o primă analiză a simbolurilor din emblema izvoarelor sfragistice menționate.

Documentul la care ne referim este o scrisoare, din 20 martie 1921, semnată de C. V. Obedeauu, „autor istoric și scriitor” ⁸. În numele unor „istorici și lietați scriitori” autorul mai sus menționat, știind că este în curs de elaborare decretul pentru fixarea noilor arme ale României întregite ⁹, a propus operarea unor modificări în blazonul național deja discutat, astfel încît Transilvania să fie reprezentată prin cei doi lei.

C. V. Obedeauu își argumenta astfel propunerea: „cînd Mihai Viteazul a înfăptuit unirea în stema sa, ca domn al Munteniei, Moldovei și Transilvaniei a introdus și el munții însă deasupra lor a pus doi lei care se încrucișau deasupra unui copac” ¹⁰. Afirmînd cu convingere

⁴ Pînă în prezent se cunosc trei vestigii sfragistice de acest fel, datînd din 1, 27 și 29 iulie 1600. Acest tip a fost publicat prima oară de V. A. Urechla, *Schițe de sigilografie românească. Raportul D-lui... către Comisiunea însărcinată de Ministerul de Interne cu cercetarea stemelor regalului și ale județelor*, București, 1891, p. 16.

⁵ Stoica Nicolescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 335—337; idem, *Mihai Viteazul ca domn al Țării Românești, al Ardealului și al Moldovei 1600*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, vol. XII, 1911, p. 235—236; Grigorie Tocilescu, *O nouă pecete a lui Mihai Vodă Viteazul*, în „Buletinul Societății numismatice române”, vol. II, 1905, trim. I, p. 10—13; C. Moisil, *Stema României. Evoluția ei istorică și heraldică*, București, 1931, p. 13—14; idem, *Noi studii de sigilografie românească. Sigiliul lui Mihai Viteazul ca domn al Țării Românești, Ardealului și Moldovei*, în „Revista arhivelor”, vol. IV, 1940, nr. 1, p. 104; A. Sacerdoțeanu, *Hrisovul și sigiliul lui Mihai Viteazul din 27 iulie 1600*, în „Revista arhivelor”, nr. 2, 1941, p. 161—162; idem, *Autografe și sigilii de la Mihai Viteazul*, în „Revista arhivelor”, IV, nr. 2, 1941, p. 161—162; idem, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în „Revista arhivelor”, XI, nr. 2, 1968, p. 15.

⁶ Dan Cernovodeanu, *Unirea în sigiliul lui Mihai Viteazul (1600)*, în „Familia”, an 11 (111), nr. 10 (22), oct. 1975, p. 8. Vezi și Știința și arta heraldică în România, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 70—73.

⁷ Maria Dogaru, *Simbolul Daciei și sigiliile lui Mihai Viteazul*, în „Revista arhivelor”, an. LII, vol. XXXVII, nr. 2/1974, p. 169—171; ibidem, *Sigiliile mărturie ale trecutului istoric*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 60—61.

⁸ Arh. St. Buc., fond Comisia consultativă heraldică, dosar 3/1921, f. 3—6. Menționăm că acest document ne-a fost semnalat de heraldistul Jean N. Mănescu căruia îi mulțumim și pe această cale. Vezi și Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, p. 72.

⁹ „Monitorul oficial”, nr. 92, din 29 iunie 1921.

¹⁰ Arh. St. Buc., fond Comisia consultativă heraldică, dosar 3, f. 4.

că „acești lei sînt lei daci”, C. V. Obedeauu releva faptul că prin introducerea lor în stemă Mihai Viteazul a vrut să arate originea daco-romană a Ardealului.

Exprimîndu-și satisfacția pentru înfăptuirea memorabilului act de la 1 noiembrie 1918, autorul mai sus menționat arată că includerea în stema României a unei astfel de reprezentări ar constitui „un suvenir scump păstrat de la Mihai, un omagiu adus memoriei lui și un adevăr istoric de acord și cu știința heraldică”¹¹. Scrisoarea la care ne referim este însoțită de un proiect de stemă (expunere de motive și reprezentare grafică¹²). Meditînd asupra modului în care era individualizată, din punct de vedere heraldic fiecare provincie istorică, în cadrul noii steme a României, C. V. Obedeauu sublinia că „vulturul, acvila romană” reprezintă Muntenia și semnifică „originea noastră”, capul de bour cu stea între coarne desemnează întreaga Moldovă. Referindu-se la însemnul Olteniei C. V. Obedeauu arată că leul (care provine tot din stema Daciei) cu coroana bănească evocă pe primii suverani și întemeietorii ai Țării Românești din secolele XI—XII și amintește forma specifică de organizare a acestei provincii în care banul conducea cu un sfat propriu.

II. Cea de a doua categorie de mărturii speciale care răspund temei pe care o abordăm, respectiv amintesc ideea regatului Daciei, sînt sigiliile domnești avînd în emblemă, alături de armele reunite ale Țării Românești și Moldovei „scena săgetării corbului”.

Evidențiem faptul că prima reprezentare în care sînt grupate simboluri ce ar putea fi interpretate drept însemne ale celor trei provincii românești, o întîlnim în sigiliile utilizate la 1672 de domnitorul Țării Românești, Grigore Ghica. Sigiliile ce s-au conservat pe unele acte, emise în cancelaria domnului specificat mai sus, au în cîmp stema combinată reprezentînd două personaje flancînd un copac în virful căruia s-a plasat acvila cruciată, elementul principal al stemei heraldice a Valahiei. Privind cu atenție această imagine constatăm că pasărea heraldică poartă în cioc, pe lingă cruce, un inel, pe pieptul său s-a gravat un minuscul cap de bour, iar pe umărul stîng al personajului din dreapta se zărește un arc¹³.

Dacă prin înfățișarea la proporții corespunzătoare a stemei combinate a Țării Românești se atesta că numitul domnitor deține tronul acestui principat, iar prin gravarea capului de bour se amintea de faptul că unii din înaintașii săi ocupaseră și tronul Moldovei, prin introducerea inelului și a arcului, credem că se făcea aluzie la cunoscuta legendă a corvineștilor tocmai pentru a se sublinia în limbaj heraldic legăturile de rudenie existente între Huniazi și familiile domnitoare din Valahia¹⁴.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, f. 4.

¹³ Arh. St. Buc., fond. Mltropolia Țării Românești, XXXV/21 (documentul este emis la 7 iunie 1672). Acest sigiliu a fost reprodus de V. A. Urechla, *Schîfe de sigilografie românească*, p. 12, și P. V. Năsturel, *Stema României studiu critic din punct de vedere eraldic*, București, 1892, p. 114. L-a descris Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, p. 16—17, și M. Dogaru, *Sigiliile mărturie ale trecutului istoric*, p. 82.

¹⁴ Prima reprezentare simbolică sugerînd înrudirea existentă între Corvinești și familia domnitoare a Țării Românești s-a realizat în sigiliul lui Dan al II-lea. Vezi A. Sacerdoțeanu, *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade și Olah*, în „Revista muzeelor”, X, 1973, nr. 2, p. 240.

Nu întâmplător în secolul al XVIII-lea, când dezvoltarea conștiinței de neam atinge noi culmi, iar termenul Dacia se folosește frecvent, scena săgetării corbului va fi redată în proporții corespunzătoare. Reține atenția stema ce însoțește portretul domnitorului reformator Constantin Mavrocordat realizat de pictorul Liotard, cuprinzând în partea superioară armele unite, iar în cea inferioară două personaje flancind un copac în vârful căruia se află un corb cu inel în cioc¹⁵; personajul din dreapta este înfățișat trăgând cu arcul spre pasărea ce își ia zborul, iar cel din stînga se pregătește să prindă în mînă inelul. În sfragistică această stemă o întîlnim în emblema sigiliilor mari utilizate de principii Țării Românești Grigorie al II-lea Ghica¹⁶, Constantin Mavrocordat¹⁷ și Mihai Racoviță¹⁸. Menționăm că și în această categorie de izvoare scena săgetării corbului plasată în partea inferioară a cîmpului sigilar, însoțește stema unită înfățișată prin două scuturi accolante sau prin plasarea stemei heraldice a Țării Românești și pe cea a Moldovei într-un singur scut.

III. Prima reunire a herburilor celor trei principate românești o întîlnim pe un izvor metalic¹⁹, respectiv pe aversul medaliei gravată de Societatea Filarmonica²⁰ cu prilejul reprezentării operei „Norma” de Bellini. Mealia menită să amintească de prima reprezentare în limba română a piesei specificată²¹, eveniment cultural de seamă, pe care Societatea Filarmonica a ținut să-l immortalizeze prin trăinicia metalului, poartă într-un triunghi, plasat peste o cunună din frunze de stejar stema Transilvaniei, Țării Românești și a Moldovei.

Pe lângă faptul că cele trei țări erau reprezentate prin elementele specifice (cu excepția Transilvaniei care este desemnată doar prin șapte cetăți însoțite în partea superioară de soare și lună) se constituie, prin cromatica cîmpului scuturilor (albastru pentru Țara Românească, aur pentru Transilvania și roșu pentru Moldova), una din primele reprezentări în limbaj heraldic a culorilor ce vor deveni drapelul național. De reținut că această compoziție este însoțită de cuvîntul RUMANIA termen princare se sublinia originea comună a locuitorilor de pe ambele versante ale Carpaților.

¹⁵ C. Moisil, *Stema României*, p. 16.

¹⁶ Arh. St. Buc., Colecția Peceți, nr. 97 (10 noiembrie 1735), publicat de C. Moisil, *Stema României*, p. 16; A. Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării*, p. 20—21; M. Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, p. 84.

¹⁷ Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Bradul, I/43 (6 august 1736). A. Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării*, p. 21; M. Dogaru, *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești între anii 1715—1821*, „Revista arhivelor”, XLVII, vol. XXXII, nr. 2/1970, p. 389.

¹⁸ Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Dintrunleam (9 martie 1742), XXXVII/1. Vezi A. Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării*, p. 21; M. Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, p. 86.

¹⁹ Medalia se află în colecțiile Cabinetului numismatic al Academiei R. S. România. Vezi C. Moisil, *Două medalii privitoare la istoria teatrului românesc*, „Cronica numismatică”, I, nr. 8, dec. 1920, p. 53—58; Dan Cernovodeanu, *Heraldica în slujba idealurilor naționale pașoptiste*, p. 67.

²⁰ Societatea Filarmonica a fost creată în 1833 de un grup de patrioți care își propuneau să continue activitatea Societății literare condusă de Dinicu Golescu și Eliade Rădulescu. Ea avea ca obiective dezvoltarea culturii românești, înfăptuirea de reforme sociale, lupta pentru unitate și independență.

²¹ Cum se știe spectacolul n-a mai avut loc întrucît la sfîrșitul lunii ianuarie 1838 domnitorul Țării Românești, Alexandru Ghica, a desființat Societatea Filarmonică.

IV. Reconstituirea „Daciei” prin reunirea scuturilor cuprinzând stemele tuturor provinciilor istorice românești s-a realizat prima oară într-un izvor de natură cartografică.

În a doua jumătate a secolului trecut, cînd lupta pentru împlinirea dezideratului secular al unității cunoaște un puternic avînt, izvoarele cartografice cu titluri semnificative, au evidențiat grafic spațiul locuit de români, argumentînd concis și expresiv, ideea făuririi Daco-României.

Făcînd parte din materialele geografice cu caracter didactic, hărțile de această factură au avut menirea de a transmite informații asupra spațiului geografic românesc și natura acestor meleaguri de-a lungul anilor, mijloc de apărare și leagăn de formare a poporului român. Se cunoaște faptul că, în cadrul orelor de geografie, dascălii școlii românești au însuflat tinerilor, odată cu dragostea pentru țară, mindria față de jertfele înaintașilor, aspirația spre unitate și independență ²².

Printre acestea rețin atenția harta lui C. A. Zamfirolu „Dacia Modernă” ²³ și aceea a lui August Treboniu Laurian, cu același titlu, izvoare care au provocat îngrijorări la Viena și Budapesta determinînd intervenții pentru prohibirea lor. Autoritățile dualismului austro-ungar au reproșat, totodată guvernului român faptul că ministrul de război, Slăniceanu, s-a dovedit prin lucrările de geografie elaborate, adeptul ideii Daciei Mari ²⁴.

Cunoscînd puterea de înfrîngere pe care aceste izvoare o aveau în stimularea luptei pentru emanciparea românilor din Transilvania, și desăvirșirea unității naționale, autoritățile dualismului austro-ungar au luat severe măsuri pentru a opri circulația unor astfel de materiale. Este concludent în acest sens că la 28 mai 1877 Ministerul de Interne ungar a emis o circulară prin care, după ce se anunță că prin intermediul unor hărți se face propagandă pentru Daco-România, în care urma să intre și teritorii aflate la acea dată la Ungaria, se ordona „urmărirea cu cea mai mare atenție a introducerii prin contrabandă a unor asemenea hărți” ²⁵.

Printre izvoarele cartografice editate cu acest scop se remarcă hărțile editate de colonelul A. E. Gorjan. Prima hartă scoasă de autorul menționat în 1880 avînd titlul „Dacia Modernă sau țările române pentru școlile urbane și rurale” a provocat de asemenea o vie nemulțumire în cercurile politice austro-ungare deoarece prin granițele inserate și cromatica folosită se sugera în mod evident aspirația spre reunirea teritoriilor ce au aparținut Daciei ²⁶. Președintele Consiliului de miniștri al Ungariei, Tisza Kálmán a purtat, în legătură cu această hartă, o intensă corespondență cu ministrul de externe al Austro-Ungariei și cu ambasadorul acesteia acreditat la București. Autoritățile de la Viena, comunicau prin Bălăceanu,

²² Marin Popescu Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 243.

²³ Arh. St. Buc., colecția de microfilme, Austria, rola 175.

²⁴ Titlul lucrării lui Slăniceanu este *Geografia elementară cuprinzînd geografia fizică și politică a globului, Geografia României și noțiuni de cosmografie*, București, 1876; ibidem, cadrul 323.

²⁵ Arh. St. Oradea, fond. Prefectura Județului Bihor, inventar 25, dos. 3/1877, f. 2, orig. publicat în *Independența României*, Documente, vol. I, Documente și presa internă, București, 1977, p. 98—99.

²⁶ Arh. St. Buc., colecția microfilme Austria, rola 175. Haus-Hof- und Staatsarchiv, Informationsbüro (I.B.) K. 77—78, cadrele 283—340.

ministrul plenipotențiar al României la Viena, „proasta impresie făcută asupra guvernului cezaro-crăiesc de publicarea hărții lui Gorjan”²⁷.

În urma insistențelor, guvernul român, care declarase că harta a fost publicată fără știrea și aprobarea guvernului, pentru a crea impresia că dezaprobă circulația acestui izvor, a dat la 4 iulie 1880 un comunicat în „Monitorul oficial”. Conținutul comunicatului (prin care nu se condamnă editarea hărții și nici nu se interzice difuzarea și circulația ei) cit și capitolul în care a fost inserat „Partea neoficială” erau de natură să dovedească faptul că autoritățile românești nu voiau să ia măsuri împotriva autorului hărții și a circulației acesteia, ci doar să motiveze reprezentanților Austro-Ungariei caracterul particular „al inițiativei”²⁸.

Încercarea guvernului român de a aplană în acest mod discuțiile provocate de imprimarea hărții este inutilă. De la Budapesta, la 3 iunie 1881 se trimit ministrului Austro-Ungariei din București „instrucțiuni de lucru” în care, după ce se arată că „scuzele guvernului român cu privire la harta lui Gorjan sînt puțin satisfăcătoare, se cere lui Hoyos să se intereseze dacă guvernul român a dat o circulară pentru a interzice folosirea hărții ca material didactic și dacă autoritățile românești au atras atenția asupra acestui fapt lui Gorjan”²⁹. Tonul acestor instrucțiuni este foarte dur, nu se admite ca guvernul român să nu-l tragă la răspundere pe autorul hărții, intrucit „un guvern poartă întotdeauna răspunderea pentru neregulile supușilor săi”³⁰. În continuare se relatează că lipsa de opinie a ministrului de război Slăniceanu, adeptul ideii Daciei Mari³¹ față de autorul hărții se explica prin faptul că și el este autorul unui manual de geografie în care a introdus hărți similare cu cea a lui Gorjan. În final se sublinia, că „în repetarea unor astfel de publicații noi vedem un sistem contra căruia noi trebuie să protestăm energic. Dacă guvernul român refuză să dovedească bunăvoință în a pune capăt acestei necuviințe, atunci îl vom face răspunzător pentru efectele acestui fapt asupra relațiilor noastre”.

Răspunsurile primite de ministrul de externe al Austro-Ungariei de la reprezentanții săi în București sînt tot mai neliniștitoare. Este semnificativ în acest sens raportul lui Lachmann, agent al autorităților dualiste în România, trimis la 25 august 1881 (traducere) :

„Prea Nobile,

Cu toate asigurările oficiale exprimate de guvern în diferite forme, spre a dovedi că harta editată de colonelul Gorjanu este o inițiativă particulară care nu are aprobarea guvernului, acest ultim produs al cutezanței naționale se vinde totuși și se epuizează atît de repede încît a apărut deja o a doua ediție, care și ea este aproape epuizată. Comunicatul oficial a fost, în cele din urmă, cea mai bună reclamă, căci poate nici un pedagog nu

²⁷ Ibidem, cadrele 306—307.

²⁸ Conținutul comunicatului este următorul: „Mai multe persoane au căutat a se informa dacă o hartă geografică intitulată « Charta murală Dacia Modernă sau Țările Române pentru școlile primare urbane și rurale » de A. E. Gorjan ce a apărut acum de curînd, ar fi autorizată de Ministerul Instrucțiunii publice și al cultelor. Se comunică că această hartă este cu totul privată, lucrată fără cunoștința prealabilă și autorizarea ministerului, așa că ea nu este destinată a fi introdusă în școlile primare urbane și rurale”; ibidem, cadrul 309, „Monitorul oficial al României”, nr. 148, 4 iulie 1880.

²⁹ Ibidem, cadrele 329—330.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, f. 328.

i-ar fi trecut prin minte să se servească de o lucrare menită să ducă în eroare dacă nu l-ar fi împins un instinct înăscut, de opoziție.

Nr. 79

București, 25 august 1880

F. Lachmann ³²

Departa de a fi fost impresionat de protestele externe Gorjan imprimă în 1881 o nouă ediție a hărții sale care a sporit nemulțumirile guvernului austro-ungar prin faptul că era dotată și cu steme desemnând teritoriile locuite de români aflate sub dominație străină. Noile exemplare purtând titlul „Dacia sau România cu țările române vecine pentru școlile primare și rurale” ³³ sînt primele izvoare istorice în care întîlnim reunite, alături de însemnele districtelor din Muntenia și Moldova, stemele tuturor provinciilor istorice românești.

Valorificînd simboluri adoptate încă din vechime și dezvoltînd tradiția heraldică românească stemele dispuse în bordura izvorului cartografic menționat sînt deosebit de interesante pentru cunoașterea evoluției heraldice românești. Remarcăm în primul rînd însemnele heraldice, identificînd provinciile istorice :

a) *Transilvania* — scut tăiat de un brîu ; în partea superioară fiind acvila ieșindă avînd zborul deschis, în cea inferioară cele 7 cetăți dispuse 4.3. ³⁴ ;

b) *Muntenia* : acvila cruciată conturnată și încoronată ținînd în ghiare însemnele puterii, sceptrul și sabia ;

c) *Moldova* : în scut capul de bour cu stea între coarne avînd ca susținători doi delfini afrontați ; în șef denumirea provinciei : MOLDOVA ;

d) *Bucovina* : scut despicat peste care broșează capul de bour cu stea între coarne însoțit în dreapta și stînga de cîte o stea ;

e) *Oltenia* : scut avînd în cîmp un leu spre dreapta ;

f) *Dobrogea* : scut cuprinzînd un turn rotund construit din cărămidă, terminat în partea superioară cu creneluri ;

g) *Timișana (Banatul)* : scut tăiat, în cartierul superior, pe argint o coroană închisă, în cel inferior, în dreapta albastru, în stînga roșu ;

h) *Maramureș* : scut tăiat în bandă cuprinzînd un urs în profil spre stînga ;

i) *Crișana* : scut tăiat, partea superioară despicată cuprinde în dreapta o acvilă, în stînga un turn ; cîmpul inferior albastru.

Între acestea sînt dispuse stemele Bucureștiului, Iașului și reprezentările heraldice ale districtelor în succesiunea următoare :

1. *Argeș* : scut cuprinzînd o pasăre (acvilă) cu aripile strînse pe o terasă avînd în fundal munții ³⁵.

³² Ibidem, colecția xerografii, Austria, pachet XLI/50 (Haus-Hof-und Staatsarchiv Wien, Informationsbüro, LB, Akten, K.115).

³³ Ibidem, colecția microfilme, Austria, rola 175, cadrele 338—339.

³⁴ Stemele Transilvaniei, Maramureșului, Crișanei și Timișanei au fost inserate și în lucrarea lui Dan Cenovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, pl. XLVIII/2, 3, 4, 5 (p. 139), care, cercetînd aceste reprezentări din albumul heraldic alcătuit de Aron Densușanu, ulterior inclus în colecția Flondor, credea că aceste steme au fost create de românii transilvăneni.

³⁵ În legătură cu stemele județene, vezi C. Moisil, *Studii de sigtlografie românească. Sigiliile de dregători. Sigiliile domnești cu stemele județelor*, „Revista Arhivelor”, II, nr. 4—5, 1927—1929, p. 126—129. M. Dogaru, *Conservarea stemei județene în sigiliile domnești*, în „Revista Arhivelor”, nr. 2, 1973, p. 259—262; Dan Cernovodeanu, Jan N. Mănescu, *Noile steme de județe și muncelpti ale R.S. România*, București, 1974, p. 1—218.

2. *Vîlcea* : scut incluzînd o căruță cu un pasager (poștalionul), trasă de o pereche de cai, trecînd spre stînga ;
3. *Bacău* : scut avînd în cîmp un munte de sare înconjurat de dealuri ;
4. *Ialomița* : scut cuprinzînd un pește în profil spre dreapta suprapus pe un snop de grîu (în poziție inversă) ;
5. *Prahova* : scut avînd în cîmp o capră neagră în profil spre stînga pe un munte alături de care se află un butuc de viță (aluzie la stema județului Saac al cărui teritoriu s-a împărțit la mijlocul secolului trecut între districtul Prahova și Buzău) ;
6. *București* : scut dreptunghiular plasat în interiorul altuia de dimensiuni mai mari cuprinzînd un personaj aureolat (sfîntul Dumitru) ținînd într-o mînă sulita în alta crucea. Scutul central timbrat de o coroană murală, format din 5 turnuri, este înconjurat în partea inferioară de o eșarfă cuprinzînd deviza cunoscută PATRIA ȘI DREPTUL MEU ³⁶ ;
7. *Vlașca* : în scut trei stejari pe o terasă ;
8. *Tutova* : scut cuprinzînd trei pești în valuri, primul și al treilea spre stînga, cel din mijloc spre dreapta ;
9. *Brăila* : scut incluzînd o corabie cu trei catarge navigînd spre stînga pe valuri ³⁷ ;
10. *Teleorman* : scut avînd în cîmp trei oi pe o terasă ;
11. *Roman* : scut incluzînd trei spice de grîu pe o terasă verde ;
12. *Covurlui* : scut cuprinzînd o ancoră pe un chei pavat cu piatră cubică ;
13. *Rîmnic* : scut avînd în cîmp un cal pe o terasă trecînd spre stînga ;
14. *Neamț* : în scut o ciută pe o terasă, de asemenea în profil spre stînga ;
15. *Buzău* : scut adăpostind clădirea Episcopiei însoțită în dreapta de o pasăre ;
16. *Romanați* : în scut un snop de grîu pe o terasă ;
17. *Tecuci* : în scut, un ciorchine de viță cu struguri și frunze ;
18. *Mehedinți* : scut incluzînd o albină mergînd spre stînga pe o terasă ;
19. *Vaslui* : scut încărcat cu un snop înconjurat de albine ;
20. *Dolj* : scut avînd în cîmp un pește în valuri ;
21. *Constanța* : în scut o ambarcațiune (un vas cu pinze) pe valuri ;
22. *Iași* : în scut un cal alergînd spre stînga ;
23. *Tulcea* : scut incluzînd doi delfini afrontați ;
24. *Fălciu* : scut cuprinzînd o bovină trecînd spre dreapta ;
25. *Putna* : în scut Bachus pe un butoi ținînd în mîna dreaptă o sticlă, în cea stîngă o cupă ;
26. *Olt* : scut cuprinzînd un turn de apărare avînd două nivele, ultimul terminîndu-se cu un acoperiș ascuțit ;

³⁶ Reprezentarea în acest mod a stemei orașului București, respectiv dublarea ecusonului în care s-a inclus elementul specific, este o subliniere a rolului important pe care-l avea capitala României în susținerea luptei pentru unitate.

³⁷ Cîteva dintre stemele districtuale inserate în bordura hărții din 1881 (respectiv cele ale județelor Brăila, Constanța, Ilfov, Dorohol, Roman și Vîlcea) le găsim și în lucrarea lui Dan Cernovodeanu, menționată mai sus fiind însă reproduse de pe harta lui Gorjan din 1893 intitulată „România cu țările vecine”.

27. *Muscel* : scut adăpostind o pasăre cu o ramură în cioc ;
28. *Dorohoi* : în scut un rac în profil spre stînga ;
29. *Gorj* : scut incluzînd un cerb alergînd spre stînga pe o terasă ;
30. *Botoșani* : în scut o coasă pe o terasă avînd lama spre dreapta ;
31. *Dimbovița* : scut cuprinzînd un țap în profil spre dreapta avînd capul întors spre stînga ;
32. *Suceava* : în scut trei brazi pe o terasă ;
33. *Ilfov* : scut avînd în cîmp doi sfinți lîngă o biserică.

Pentru a se marca deosebirea dintre stemele unităților administrative și cele ale provinciilor istorice scuturile acestora au fost timbrate cu o coroană închisă ³⁸.

Modul de dispunere a simbolurilor de mai sus asigură încadrarea armonioasă a stemelor provinciilor istorice între însemnele districtuale sugerînd, prin puterea simbolului, unitatea naturală a pămîntului ce justifică și impune unitatea politică determinată de originea comună și milenile de conviețuire neîntreruptă pe aceste meleaguri.

Fiecare scut cuprinde reprezentarea heraldică menționată mai sus și denumirea districtului sau județului.

Stemele provinciilor istorice ce urmau a reveni la patria mună au fost plasate în colțuri iar scuturile acestora timbrate cu o coroană închisă în timp ce regiunile care se însumau în cadrul acestora (Crișana, Temeșana) au fost așezate pe laturile hărții între scuturile cuprinzînd stemele județene.

Scuturile sînt legate între ele cu o cunună din frunze de lauri, care pentru ecusoanele plasate pe vertical dobîndesc rol de timbru. Este interesant de asenienea că stema orașului București a fost plasată în centrul părții superioare subliniindu-se și prin acest fapt rolul pe care-l avea în organizarea luptei pentru refacerea „Daciei”.

O dovadă a faptului că harta aceasta avea menirea de a evidenția trecutul de luptă al neamului și a insufla încredere în viitorul său, ce însuma ca o condiție primordială a existenței și dezvoltării sale înfăptuirea unirii depline, este că s-a imprimat totodată pe suprafața sa însemnele care reflectă atributele statului național român, stat suveran și independent. În partea dreaptă superioară s-a inclus, deasupra portretelor cuplului regal, coroana de oțel a României confecționată în mod simbolic dintr-un tun capturat la Plevna în timpul campaniei din 1877—1878, însemn național instituit în 1881 cu prilejul proclamării regatului și steagul tricolor, steag pe care izvoarele istorice îl atestă ca simbolul românilor de pretutindeni ³⁹. Tot aici s-a imprimat și stema țării înfățișată, conform legii din 1872 cu modificările din 1881, în care se cuprind elementele specifice : acvila cruciată ; capul de bour cu stea între coarne ; un leu ieșind dintr-o coroană bănească ; delfinii afrontați. Scutul scartelat cuprinzînd figurile heraldice menționate are ca suportîi cei doi lei amintind însemnul Daciei romane.

Scopul urmărit de autor, acela de a evidenția originea comună a țărilor române care constituie baza luptei pentru unitatea politică, a fost

³⁸ Menționăm faptul că este inclusă și stema Pocuției, amintind desigur, epoca de glorie a lui Ștefan cel Mare și Bogdan al III-lea.

³⁹ Teodor Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914—1918, 1923*, p. 171.

sesizat și de cei ce aveau tot interesul să se opună luptei românilor pentru refacerea Daciei.

Intrigate de reeditarea hărții, autoritățile de la Viena și Budapesta au purtat o intensă corespondență în legătură cu acest subiect, s-au străduit să facă totul pentru a opri difuzarea și circulația ei.

Volumul acestei corespondențe se întinde pe zeci de pagini și acoperă o perioadă de circa 10 ani, exprimând îngrijorarea reprezentanților austro-Ungariei față de lupta românilor pentru unitate, reflectind totodată puternicul sentiment național de care era animată societatea românească, hotărârea generației respective de a face totul pentru a pregăti ziua cea mare, ziua împlinirii visului de unitate.

În mai 1881 un nou raport semnat de Hoyos, adresat ministrului afacerilor externe al Austro-Ungariei, semnala că s-a imprimat noua ediție în care s-au trasat „granițele acestui stat fantezist român” și s-au inclus stenele provinciilor fostei Dacii ⁴⁰.

Din raport aflăm că Hoyos s-a dus cu un exemplar al hărții la ministrul de externe și a cerut secretarului general, Bordeanu, „să atragă atenția d-lui D. Brătianu că, în interesul bunelor noastre relații, este foarte regretabil că se tolerează asemenea licențe cartografice” ⁴¹.

Creînd impresia că ia măsuri împotriva autorului, D. Brătianu s-a interesat la ministrul instrucțiunii publice dacă Gorjan a fost sau nu autorizat să publice harta ⁴². După răspunsul dat de ministrul instrucțiunii publice, V. A. Urechia, problema se discută în Consiliul de miniștri unde se hotărăște ca ministrul de resort (învățămint) să dea o circulară prin care să se interzică în școli folosirea hărții ⁴³. Generalul Slătineanu a promis totodată să facă observații subordonatului său, Gorjan, deși după părerea sa acesta nu poate fi tras la răspundere pe linie de serviciu pentru un fapt realizat în afara acestuia ⁴⁴.

În privința prohibirii circulației hărții Consiliul de miniștri răspunde însă verbal, lui Hoyos că este imposibil, potrivit legilor, să interzică vânzarea și să confiscă exemplarele existente în diferite școli ⁴⁵.

Nemulțumit de un asemenea răspuns Hoyos își formulează în scris printr-o notă adresată ministrului de externe român, protestul față de circulația hărții subliniind că: „La publication d'une nouvelle édition de la carte du colonel Gorjan au moment même où la Roumanie a été érigée en Royaume est de nature à produire un très fâcheux effect à l'étranger et notamment en Autriche-Hongrie.

Les assurances donnés par le Gouvernement Royale que la politique suivie jusqu'ici restera invariablement la même etablissent la certitude que cette carte géographique a été publiée a l'insu des autorités competentes.

Envoyé d'Autriche-Hongrie se croit toutes en droit d'attendre que le Gouvernement de sa majesté de roi Charles repudiera hautement les tendances dont cette carte fait preuve, tendances qui sont incompatibles

⁴⁰ Arh. St. Buc., colecția microfilme, Austria, rola 175, cadrele 331—333.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

avec la respect dû aux droits d'une Puissance voisine et ami et qu'il prendra en conséquences des mesures efficaces pour en interdire la vente et surtout l'usage dans les écoles de l'état.

En appelant de plus l'attention de son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères sur le fait que l'auteur de la carte susmentionnée occupe un grad supérieur dans l'armée Royale le sous signé se flatte de l'espérer que le Gouvernement romain ne laissera pas ignorer à M. le colonel Gorjan combien il désapprouve sa manière d'agir qui en éveillant les justes susceptibilités d'autrui ne saurait que lésser les intérêts de son pays...''⁴⁶.

În răspunsul său D. Brătianu arată :

„J'ai reçu la note que votre excellence a bien voulu m'adresser en date d'hier pour attirer mon attention sur la publication de la carte du colonel Gorjan.

Ainsi que M. le secrétaire Générale de mon Département a eu l'honneur de vous le faire connaître dans l'entretien qu'il a eu dernièrement avec votre excellence, la publication dont il s'agit n'a point été autorisée par le Gouvernement royal.

Le nouveau Ministre de l'instruction publique et des cultes a eu l'occasion de reiterer aux institutions scolaires que les livres autorisés sont seuls admis dans les écoles.

Je me doute pas que M. le Ministre de la Guerre, que je n'ai pas manqué d'entretenir à ce sujet, n'ai déjà fait ses observations au colonel Gorjan...''⁴⁷.

Urmărind cu insistență atitudinea guvernului român față de hartă și îngrijorat de largă sa circulație, ambasadorul Austro-Ungariei raporta la 31 mai 1881 din București, că deși s-a dat un comunicat în legătură cu harta, aceasta continuă să circule⁴⁸. În anexa raportului se trimitea și conținutul circularei din care se constată că ministrul instrucțiunii publice, V. A. Urechia, a urmărit doar să dea o aparentă satisfacție oamenilor politici din Austro-Ungaria. Textul circularei adresată directorilor de școli elementare este următorul :

„Anunțăm că se vor trage la răspundere pe directori care au introdus cărți și hărți neautorizate de Ministerul Învățămîntului''. Se atrăgea apoi atenția despre „răul pe care-l poate face o carte în care s-au strecurat idei și doctrine contrare celor admise de stat''⁴⁹ (nimic deci despre Gorjan sau titlul hărții acestuia !).

Considerind că autoritățile românești vor lua măsuri pentru a opri difuzarea și folosirea hărții, Hoyos, raportează șefilor săi ierarhici despre „succesul reclamației sale''⁵⁰, specificind că Gorjan a fost invitat să sisteze vînzarea hărții și să predea Ministerului de Război exemplarele existente⁵¹.

⁴⁶ Ibidem, cadrele 334—335.

⁴⁷ Ibidem, cadrele 336—337.

⁴⁸ Ibidem, cadrul 342.

⁴⁹ Ibidem, cadrele 344—346. Traducerea corespondenței din limba germană a fost efectuată de Elena Moisuc, căreia îi mulțumim și pe această cale.

⁵⁰ De subliniat că, deși era adresată ministrului de externe al Austro-Ungariei, Hoyos a trimis raportul și la Budapesta, unde autoritățile erau deosebit de neliniștite pentru propaganda în favoarea „Daco-României''.

⁵¹ Arh. St. Buc., colecția microfilme, Austria, rola 175, cadrul 347.

Întreprinzînd cercetări pentru a cunoaște efectul practic al intervenției sale Hoyos determină o nouă întrevvedere cu D. Brătianu căruia îi comunică „impresia de nesatisfacție” a ministrului țării sale față de „scuzele căldicele” ale guvernului român ⁵².

În conformitate cu instrucțiunile primite membrii ambasadei Austro-Ungare depun eforturi pentru a cunoaște realitatea în legătură cu circulația hărții. Se ajunge pînă acolo încît se trimit diverse persoane cu bilete fictive, eliberate chipurile de la Ministerul Instrucțiunii, la librăriile unde aceasta fusese pusă în vânzare ⁵³. Un nou raport expediat la Viena și Budapesta atesta că cu toate măsurile luate de guvern harta lui Gorjan se afla de vânzare în librării și este în uz în școlile primare ⁵⁴.

La 1 august 1881, ministrul de externe austro-ungar este informat de ambadorul său din România ca la unele examene ținute în București a fost expusă și harta lui Gorjan iar un delegat al guvernului care asista a spus unui elev : „teritoriile indicate pe hartă, care deocamdată mai sînt sub ocupare străină, dar care se îndreaptă rapid spre ceasul eliberării, aparțin României” ⁵⁵.

Noile indicații primite de la Viena îi cer lui Hoyos să intervină din nou la guvernul român pentru a opri folosirea hărții subliniindu-se că trebuie „să nu reclame formal acest caz special” ⁵⁶.

Îngrijorarea autorităților de la Viena și Budapesta crește datorită faptului că înțeleg preocupările forurilor politice românești de-a insufla tineretului, prin astfel de izvoare, încrederea în idealul național și a întreține viu spiritul de luptă pentru înfăptuirea unității depline. Este concludent în acest sens raportul confidențial semnat de Lachmann și trimis în această perioadă Curții de la Viena și primului ministru al Ungariei în care menționa că „tineretul este introdus sistematic în concepția visului de viitor” ⁵⁷.

O notă diplomatică remisă la 4 august 1881 de Tisza Kálmán ministrului Afacerilor externe al Austro-Ungariei, Haymerle, exprimă revolta guvernului Ungar față de propaganda făcută în România (traducere) :

„Exelență,

Aveți cunoștința despre agitațiile care ies la suprafață și se desfășoară în ultimul timp în România, îndreptate direct împotriva intereselor Ungariei și indirect împotriva monarhiei austro-ungare.

Aceste agitații cresc din zi în zi și este în afară de orice îndoială că la ele participă membrii influenței ai guvernului regal român.

Cea mai bună dovadă a atitudinii ostile îndreptate împotriva integrității Ungariei o oferă harta României care mi-a fost încredințată și în care este inclusă și o parte însemnată a Ungariei.

Această hartă a fost elaborată pentru școli cum se vede din titlu, de un anume A. E. Gorjan, care se află într-o funcție oficială.

Deoarece nu este absolut deloc admisibil ca un stat vecin, care afișează față de monarhia austro-ungară sentimente de prietenie să lase

⁵² Ibidem, cadrele 348—349.

⁵³ Ibidem, cadrul 353.

⁵⁴ Ibidem, cadrul 352.

⁵⁵ Ibidem, cadrele 355—356.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem, cadrele 357—358.

joc liber unor asemenea agitații ostile, am onoarea, Excelență, să vă rog cu toată politețea pe care o cere funcția, să faceți demersuri energice să fie sistată această agitație și să binevoiți a informa guvernul regal ungar despre rezultat. Mi-ar fi foarte neplăcut dacă în caz că nu s-ar pune capăt acestor agitații guvernul regal ungar ar fi silit să aplice, potrivit datoriei sale, represalii energice”⁵⁸.

După cum se menționează în documentele externe un „om de afaceri” influent a discutat personal cu Gorjan⁵⁹. Acesta a apreciat, în legătură cu tensiunea politică creată după apariția hărții sale, că autoritățile din Ungaria sînt vinovate de acest lucru întrucît ele au atribuit un caracter politic publicației respective. În finalul discuției autorul izvorului cartografic menționat a declarat că el a voit doar să scoată o lucrare prin care să dovedească cît de departe este răspîndită limba românească”⁶⁰. În privința repetatelor amenințări din partea politicienilor maghiari, Gorjan declară că în „calitate de român” este oricînd gata să lupte pentru apărarea țării sale⁶¹.

Dînd curs indicațiilor primite de la Viena, Hoyos întreprinde noi acțiuni pe lîngă guvernul român, are pe această temă și o convorbire cu C. A. Rosetti ministru de interne⁶². În raportul înaintat șefilor săi în legătură cu discuțiile purtate cu C. A. Rosetti, Hoyos relatează la 14 septembrie 1881⁶³:

„Monsieur le Baron,

En entretenant la semaine dernière à M. C. A. Rosetti de la réclamation d'un de nos sujet contre l'interprétation donnée à la nouvelle loi d'octroi de la ville de Bucarest, réclamation qui soit dit par parenthèse obtint gain de cause je repète au Ministre ce que j'avais dit au Rosetti relativement à l'attitude selon moi, un peu trop passer du gouvernement roumain en présence de certaines menées que étaient de nature à blesser les justes susceptibilités d'un Puissance voisine. J'ai dit à M. Rosetti qu'il était à désirer que son gouvernement désapprouvait hautement tout ce qui ressemblant de près ou de loin à une propagande daco-roumaine... Je fis remarquer au Ministre à titre d'exemple que malgré toutes les promesses donnés, la carte du colonel Gorjan n'avait pas encore disparu des écoles roumaines...”.

Cu toate presiunile venite de la Viena și Budapesta, harta lui Gorjan este folosită în continuare, se găsesc noi forme și mijloace de a se exprima idealul național. Ea este imprimată pe ultima pagină a caietelor de școală⁶⁴, se realizează totodată un calendar avînd drept fundal izvorul cartografic menționat⁶⁵ și, în pofida opoziției vehemente a Austro-Ungariei, Gorjan scoate o nouă ediție.

⁵⁸ Ibidem, cadrele 365—366.

⁵⁹ Ibidem, rola 12, cadrul 1 193.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² M. Tudorică, I. Burlacu, *Guvernele României între 1866—1935. Liste de miniștri*, în „Revista arhivelor”, an. XLVII, vol. XXXII, nr. 2, 1970, p. 434.

⁶³ Art. St. Buc. colecția microfilme Austria, rola 175, cadrele 375—376.

⁶⁴ Ibidem, cadrele 379—380.

⁶⁵ Ibidem, cadrele 394—395.

Cu prilejul reeditării se fac unele modificări menite chipurile să dea satisfacție puterilor vecine (de fapt s-a găsit astfel un motiv pentru o nouă ediție), respectiv pe suprafața hărții, în dreptul provinciilor istorice românești, s-a scris numele statului în care erau incluse la aceea dată. În rapoartele înaintate în legătură cu ediția a doua a hărții, Hoyos arată la 16 noiembrie 1881 (traducere): „Nu este exclus ca pe ici pe colo să se mai folosească harta lui Gorjan căci în România nu există hărți școlare prescrise, adică nu în toate școlile se folosește una și aceeași hartă”⁶⁶. Anunțind că trimite în anexă alte două hărți difuzate în România care sînt alcătuite în același spirit ca și cele ale lui Gorjan, Hoyos relatează că în discuția pe care a avut-o cu V. A. Urechia acesta a promis să introducă în școli mijloace didactice obligatorii, dar că acesta a motivat că „nu are mină liberă ci trebuie să țină seama de opiniile Consiliului de învățămînt”. Respingînd în mod politicos afrontul, V. A. Urechia îi spune ambasadorului austro-ungar că „și în Ungaria există hărți și manuale care ar putea indigna guvernul român”⁶⁷.

Hoyos își exprima în final nemulțumirea față de faptul că în noua ediție se mențin stemele unor teritorii incluse în statele vecine și s-a păstrat coloristica inițială a hărții care sugerează unitatea provinciilor daco-române.

Uneori s-au strecurat în corespondența schimbată între miniștrii de la Viena și Budapesta afirmații care denotă faptul că autoritățile din Austria și Ungaria recunoșteau că provinciile istorice incluse în harta lui Gorjan erau locuite de români, că spațiul geografic ocupat de acestea era un teritoriu românesc. Ni se pare semnificativă în acest sens scrisoarea trimisă de ministrul de externe din Viena lui Tisza Kálmán relatînd: „lucrarea falsă a maiorului Gorjan întrece chiar și pe aceea a lui Zamfirolu întrucît, nu numai că păstrează relațiile statale false din harta acestuia, ci și fiindcă a scos în relief coloristic *apartenența tuturor teritoriilor locuite de români* (s. n.), la o Dacie viitoare imaginară și a inclus printre stemele de provincii ale României stemele *teritoriilor românești*”⁶⁸ aparținînd statal unor țări vecine.

În urma protestelor Vienei, pentru a se înlătura tensiunea politică produsă de această hartă și pentru a se creea impresia că se dă satisfacție autorităților din țările menționate, în 1882, Gorjan tipărește o nouă hartă în care n-a mai inclus stemele⁶⁹ ce deranjau atît de mult autoritățile de

⁶⁶ Ibidem, cadrele 382—384.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem, cadrele 402—404.

⁶⁹ În anii care au urmat cunoscutul cartograf a realizat noi hărți pe care uneori le-a împodobit cu însemnele heraldice județene fără însă a mai repeta compoziția din 1881. Acest fapt nu însemna că s-a renunțat la ideea de a se exprima grafic idealul național. Activitatea menită a dezvolta la tineri sentimentul național a fost dirijată la sfîrșitul secolului trecut și primele decenii ale veacului al XX-lea, de Casa Școalelor. O contribuție marcantă la creșterea „simțămîntului național în inimile tineretului” a avut-o Spiru Haret pe care dascălii școlii românești l-au considerat „scumpa și neadormita sentinelă a școalei și a neamului”. Arh. St. Buc., fond. Casa Școalelor, dosar 3/1898, f. 3.

la Viena, în special pe cele de la Budapesta, iar cromatica a fost parțial modificată ⁷⁰.

Editarea noii hărți nu constituie o dovadă a faptului că românii, inclusiv forurile politice, au renunțat la folosirea acestui mijloc expresiv de evidențierea idealului unității naționale. Rapoartele trimise din București în 1883 înștiințează guvernul austro-ungar că în urma protestelor lui Hoyos harta mult discutată nu mai este folosită în mod *demonstrativ* (s.n.) dar n-a fost sistată cu totul. „Acolo unde guvernul are un interes direct să cultive aspirații naționale aceste hărți se întrebuițează acum ca și mai înainte”, se utilizează în special în școlile normale (unde se pregătesc viitorii învățători) și numai în orașele mari se păstrează aparențele”⁷¹.

Hoyos subliniază totodată „cît de puțin serioase sînt explicațiile guvernului român” care a pus să se elaboreze o hartă murală mare și a trimis-o la toate școlile superioare. Harta aceasta a fost realizată din planșe parțiale aduse de la Viena, în țara trasîndu-se doar granițele Daciei și punîndu-i-se titlul „Dacia—1883” (un exemplar al acesteia a fost expus în sala de ședință a Consiliului superior al învățămîntului) ⁷². Dat fiind prețul ei ridicat (250 franci), după cum relatează agentul austriac, Ministerul instrucțiunii a procurat pe spezele sale harta și a difuzat-o în unele școli ⁷³.

În acest raport se menționa totodată că în școlile militare nu există altfel de hărți decît „dacice”, iar în școlile din provincie continuă să fie folosită harta lui Gorjan. Informațiile pe care le culeg reprezentanții Austro-Ungariei din România după neconținute cercetări și unele vizite făcute în școli și instituții tipografice în legătură cu tirajul hărții editate de Gorjan ⁷⁴, sînt concludente pentru a înțelege starea de spirit a românilor, insistența cu care se exprima idealul național. Tirajul acestora a fost de circa 100 bucăți pentru exemplarul corectat din 1882 (și acestea au rămas nevîndute în librării) în timp ce prima formă a hărții a fost editată de trei ori, fiecare ediție avînd mai multe mii de exemplare și a fost epuizată”⁷⁵.

Deși în anii care au urmat reprezentanții Austro-Ungariei au protestat tot mai energic față de propaganda națională românească disputele

⁷⁰ Un astfel de exemplar se conserva la Biblioteca Academiei R. S. România, Hărți. O cercetare comparată a hărții din 1882 cu cea din 1881 conduce spre concluzia că stemele provinciilor istorice au fost scoase din bordură prin modificarea spaltului utilizat inițial. Pentru a se completa spațiul rămas liber prin scoaterea scuturilor cu simbolurile la care ne-am referit, în colțuri s-a plasat stema țării iar pe laturi, intercalate cu stemele districtuale imaginea grafică a diferitelor forme de relief. Modificările operate pentru înlăturarea simbolurilor ce exprimau aspirația românilor spre unitate, noua redistribuire a stemelor județene au făcut să sufere proporționalitatea și armonia elementelor componente plasate în bordură.

⁷¹ Ibidem, cadrele 410—418.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem, cadrele 414—416.

⁷⁵ Ibidem, cadrele 416—418.

în legătură cu izvoarele cartografice de această factură, au scăzut în intensitate ⁷⁶.

Cauza pentru care s-a aplanat conflictul avînd ca subiect harta lui Gorjan reiese chiar din corespondența diplomatică pe care o analizăm. În raportul lui Lachmann din 25 iulie 1883 se remarcă : „nu e de gîndit că românii vor înceta vreodată această tactică, căci oficios ca și oficial se urmărește același scop, dovadă discursul lui Tocilescu către micii dorobanți. *A te opune acestui scop consider ca fiind lipsit de succes, căci dimpotrivă va întări în fiecare intențiile de viitor*” ⁷⁷ (s.n.).

Vedem în aceste fraze o recunoaștere, din partea celor interesați să se opună ideii „Daco-României”, a neputinței autorităților dualiste de a frîna lupta românilor pentru unitate, o dovadă a faptului că sentimentul național românesc devenise o forță a cărei dezvoltare nu putea fi oprită. Evenimentele ce s-au desfășurat în anii următori, transpunerea la 1 decembrie 1918 în realitate a previziunii hărților despre care am relatat mai sus, erau un rezultat al luptei seculare a neamului care a însumat necondiționat toate formele și mijloacele prin care spiritualitatea românească a militat pentru unitate.

⁷⁶ În 1884 februarie 20, autoritățile Austro-Ungariei sînt informate de reprezentanții lor din România despre o hartă a Daciei Mari, editată de Socec care se află expusă în biroul generalului Cernat, comandantul corpului II de armată, fapt pentru care se fac noi demersuri pe lângă guvernul român; *loc. cit.*, cadrele 424—426. Unele discuții privind izvoarele cartografice românești cu caracter de propagandă au avut loc în 1889. Ambasadorul României la Viena întrebât asupra circulației unor hărți de această factură, răspunde că după cunoștințele sale astfel de materiale nu se află în uz.; *loc. cit.*, cadrele 429—432.

⁷⁷ Ibidem, cadrul 418.

IZVOARE CARTOGRAFICE MEDIEVALE
DESPRE TERITORIUL ROMÂNESC.
OBSERVAȚII PE MARGINEA UNEI LUCRĂRI RECENTE
DE
VICTOR ESKENASY

Un interesant și util volum *, care reunește manuscrise slavone, documente și hărți nautice aflate în biblioteca apostolică și arhiva secretă a Vaticanului, a fost publicat recent de un colectiv de istorici bulgari (Askinia Djurova, Bojidar Dimitrov și prof. Ivan Dujcev) în colaborare cu monseniorul J. Ruysschaert. Izvoarele au fost întrunite cu intenția expresă de a oferi un corpus ilustrativ al informațiilor privitoare la istoria Bulgariei în veacurile IX—XVII.

Prin însăși natura sa, documentația pusă la dispoziția istoricilor depășește simplul interes al studiului unei regiuni restrinse. Cu deosebire hărțile nautice aduc informații relativ numeroase, utile și istoriografiei noastre, toate cele 19 planșe redând țărmul Mării Negre în dreptul litoralului românesc. Condițiile grafice de editare a volumului, în special planșele tipărite color ¹, permit evidențierea unor caracteristici ale hărților nautice care, de regulă, au trecut neobservate în analiza surselor.

Planisferele și hărțile nautice cuprinse în lucrare datează din perioada secolelor XIV—XVII, între ele existînd diferite legături de filiație. Cele din veacul al XIV-lea sînt reprezentate de cîte o hartă din seria celor elaborate de *Petrus Vesconte*, 1320—1321 (nr. 21 din volum) și *Murino Sanudo cel Bătrîn*, 1322 (nr. 22).

Șase exemplare (nr. 23—28) sînt din veacul al XV-lea : Planisferul lui *Andrea Walsperger*, 1448 : *Planisferul anonim* din prima jumătate a secolului al XV-lea, cca 1430—1450 : *Harta anonimă venețiană*, atribuită cu probabilitate lui Fra Mauro, mijlocul secolului al XV-lea ; *Atlasul anonim italian*, provenit din laboratorul lui Iacobo de Giroladis, 1452 ; *Atlasul lui Graziosus Benincasa*, 1471 și *Harta nautică a lui Iehuda ben Zara*, 1497. Următoarele planșe (nr. 29—39) reproduc hărți din veacul al XVI-lea. Un ultim exemplar, care încheie lista (nr. 40), datează din 1608.

Fiecare planșă este precedată de un scurt comentariu, care cu mici excepții înregistrează numai problemele referitoare la istoria Bulgariei ².

* *Slavianski rǎkopisi, dokumenti i karti za bălgarskata istoriia ot vatikanskata apostolicheska biblioteka i sekretniia arhiv na Vatikana (IX—XVII vek)*, Izdatelstvo nauka i izkustvo. Sofia, 1978, 150 p. + LXXIII pl.

¹ Fără a scădea din meritele lucrării, este de observat că există un număr mic de hărți ale căror fotocopii sînt practic ilizibile. În acest caz întregirile denumirilor au fost făcute după planșele lucrării lui Roberto Almagia, *Planisferi, carte nautiche e affini dal secolo XIV al XVII esistenti nella Biblioteca Apostolica Vaticana*, Città del Vaticano, 1944 (*Monumenta Cartographica Vaticana iussu Pii XII P.M.*, vol. 1).

² Referințele de specialitate sînt preluate aproape integral după lucrarea lui R. Almagia.

Datele multiple, cu rezonanță și în istoria românească, prilejuiesc observațiile și precizările de față.

Informații dintre cele mai interesante sînt oferite de redarea grafică aparte a principalelor porturi sau locuri de acostare precum și a zonelor în care era posibilă navigația în epocă. Denumirile din prima categorie sînt înscrise cu cernelă roșie, la fel fiind marcate eventualele insule din apropierea țărmlui, cu loc de acostare³. Zonele navigabile, în special pe gurile fluviilor (Dunărea, Nistru etc.), sînt de asemenea reliefate, punctate cu roșu.

De la bun început se remarcă reprezentarea gurilor Dunării la vărsarea în mare, în principal în două ipostaze, cu cinci sau cu două brațe. Ultimul caz, semnificativ, indică de fapt numai acele brațe — cel nordic, Chilia⁴ și cel din extremitatea sudică — pe care se putea pătrunde dinspre mare⁵.

Porturile mai importante, notate de setul de hărți de la Vatican, se detașează treptat, pentru veacul al XIV-lea, în zona ce ne interesează, fiind marcate ca așezări pe uscat Cetatea Albă (Maurocastro) și Vicina. În larg, apar notate Insula Șerpilor (Fidonixi), o insulă în dreptul gurilor brațelor Sulina și Aspera și o a treia, de dimensiuni mai mici, în golful format de brațul cel mai sudic al Dunării⁶. Pe hărțile din secolul următor, cel mai adesea cu date preluate după notațiile unora mai vechi, se adaugă Caliacra, Zanauarda și Licostomo. Chilia (Chicli) apare prima dată mult mai târziu, abia în *Atlasul lui Baptista Agnese* din 1542 (nr. 31)⁷.

³ Vezi observațiile lui A.E. Nordenskiöld. *Periplus. An Essay on the Early History of Charts and Sailing-Directions*, New York, (1962), (reprint ed. 1897), p. 18. Nu poate fi vorba de marcarea exclusivă a principalelor centre comerciale, cum susține eronat R. Șt. Ciobanu, *Aspecte ale civilizației portuare din Dobrogea la sfîrșitul secolului al XIII*, în „Pontica”, 3, 1970, p. 301—302, care înregistrează în această categorie, fără deosebire, denumiri ale brațelor Dunării, porturi și simple așezări, incluzînd și unele ce apar pe hărți abia în secolul al XV-lea (Proslauica, Brilago, Seluda !).

⁴ Pe hărțile medievale notat în dreptul său fie Licostomo, fie „flumen Vicine”.

⁵ O diferență este sesizabilă totuși, brațul sudic avînd punctat numai golful format la vărsarea în mare, spre deosebire de cel nordic, navigabil în întregime spre interior.

⁶ Ultima, poate insula Popina sau Biserița.

⁷ Sub această formă și în atlasul anonim din laboratorul lui Baptista Agnese, tot 1542 (nr. 32); ulterior notată doar cu un mic „h”, revine pe același loc în Atlasul anonim din laboratorul lui Diego Homan, Veneția, 1572 (nr. 34). Prima mențiune a Chiliei, cunoscută nouă — Chulia, Chilia, Chelia —, datează din anii 1480—1492, înregistrată de hărțile lui Enrico Martello Germano (cf. Florio Banfi, *I Paesi romeni nei monumenti cartografici italiani del Rinascimento*, Freiburg, 1956, p. 13, 15, 17, pl. II—V). Rămîne o problemă de discutat cauza pentru care un centru comercial de importanță Chiliei, așa cum apare în actele genoveze de la mijlocul veacului al XIV-lea (G. Pistorino, *Notat genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360—61)*, Genova, 1971), este înregistrat de hărțile italiene abia la sfîrșitul secolului următor. În legătură cu momentul apariției Chiliei și a preluării de către ea a funcțiilor economice de la Vicina, ca și pentru dezvoltarea sa paralelă cu portul Licostomo, vezi Ș. Papacostea, *De Vicina à Chilia. Byzantins et génois aux bouches du Danube au XIVe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes” (R.E.S.E.E.), XVI (1978), nr. 1, p. 65—80. Chilia apare în veacul al XVI-lea în hărțile datorate lui Fr. Rosselli, circa 1506, Marco Beneventano, 1507/1508 (Fl. Banfi, *op. cit.*, pl. VI și VII), pe o hartă anonimă de la München, 1534 (G.M. Thomas, *Der Periplus des Pontus Euxinus nach münchener Handschriften*, în „Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der königlichen bayerischen Akademie der Wissenschaften”, 10 (1864); v. și încercarea de redare a acesteia la O. Ilescu, *A la recherche de Chilia byzantine*, în „R.E.S.E.E.”, XVI (1978), nr. 2, p. 233, n. 22) etc. Pentru toate mențiunile sale, vezi N. Grămadă, *La Scizia minore nelle carte nautiche del medio evo. Contribuzione alla topografia storica della Dobrogea*, în „Ephemeris Dacoromana”, IV, 1930, p. 245, n. 5 și Fl. Banfi, *op. cit.*, passim. Portul nu apare la B. Pareto, 1455 (v. N. Grămadă, *op. cit.*, pl. II) cum susține R. Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 311.

Dintre porturile enumerate, probleme de localizare în literatura de specialitate a pus Zanauarda⁸, fără a face obiectul unor considerații speciale. Port și cetate, Zanauarda apare uneori înregistrată chiar cu desenul fortificației, ca în cazul *Atlasului* contelui Octomano Freducci, 1538 (nr. 30) sau al *hărții lui Giacomo Gastaldi* din 1546⁹. Cel care a localizat portul la Karaharman (azi Vadu, jud. Constanța), se pare în modul cel mai judicios, a fost W. Tomaschek¹⁰, a cărui interpretare, deși citată ulterior¹¹, nu a mai fost luată în considerare pînă de curînd.

Existența unui vechi port și a unei cetăți genoveze în acest loc este astăzi atestată și de izvoarele literare. Cel mai explicit dintre ele, relatarea lui Evlia Celebi, din veacul al XVII-lea, înregistrează tradiția portului genovez și, în plus, aceea a unor lucrări în vecinătatea sa, în vremea în care Dobrogea era o provincie a Țării Românești: „În vechime Kara-Harman fusese un oraș și o trecătoare. Și acest loc a fost cucerit de Baiazid Ildirim de la genovezi. El a dăruit cetatea de aici, făcînd-o una cu pămîntul (...)”¹². „Se spune că și aici se afla, în trecut, un port mare; azi e plin cu fel de fel de lucruri. Toate vasele de acolo ierneză fără grijă și fără teamă pe brațul fluviului Dunărea. Una din cele cinci guri ale Dunării este tocmai această gură de la Kara-Harman, fiind cea mai mică dintre toate. Se pare că este un canal săpat de mîna oamenilor, în timpul ghiaurilor”¹³.

Cel de-al doilea port care prilejuiește cîteva observații este Vicina. Alături de mențiunile foarte cunoscute din veacul al XIV-lea, volumul adaugă una dintre cele mai tîrzii, penultima din seria de hărți care amintesc faimosul oraș¹⁴. Harta nautică a lui Andrea Benincasa din Ancona, 1508 (nr. 29), localizează orașul pe Dunăre, în amonte de Deltă, delimitat

⁸ Pentru diferitele ortografieri ale numelui v. Anexa. Portul a fost localizat în zona lacului Razelm, probabil la Jurilovca (N. Grămadă, *op. cit.*, p. 240), gura Portiței (P. Ș. Năsturel, *Așezarea orașului Vicina și fărîm de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, în „Studii și cercetări de istorie veche” (S.C.I.V.), VIII (1957), nr. 1—4, p. 301), insula Biseriței (C. Cihodaru, *Litoralul de apus al Mării Negre și cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (secolele XII—XIV)*, în „Studii”, 28 (1968), nr. 2, p. 238) sau Corbu de Jos (P. Koledarov, *West Black Sea Coast Ports in the late Middle Ages (14th—16th Centuries) listed on nautical Charts*, în „Etudes Historiques, V, Sofia, 1970, p. 259—260).

⁹ Roberto Almagia, *La carta dei paesi danubiani e della regioni contermini di Giacomo Gastaldi (1546)*, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1939. Florio Banfi, *op. cit.*, pl. IX (în enumerarea localităților din text autorul o omite însă, p. 29).

¹⁰ W. Thomaschek, *Zur Kunde der Hämus Halbinsel: II. Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrist*, în „Sitzungsberichte des philosophische-historische Classe der Kaiserliche Akademie der Wissenschaft”, t. 113, Viena, 1886, p. 308.

¹¹ N. Grămadă, *op. cit.*, p. 240.

¹² *Călători străini despre țările române*, vol. VI, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 386.

¹³ *Ibidem*, p. 387. Știri despre cetatea tîrzie, construită pe locul vechii fortificații, înregistrează și Kiatib Celebi (v. *Cronici turcești privind țările române*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1974, p. 112 și 119). În legătură cu orașul Kara-harman, vezi notele lui M.A. Mehmet, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV—XVII (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, în „Studii”, 18 (1965), nr. 5, p. 1102—1113, studiul lui T. Mateescu, *Une ville disparue de la Dobroudja-Kara-harman*, în „Tarih Enstitüsü Dergisi”, Istanbul, 1971, p. 297—343 și mai recent M.M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru, *Aspecte ale vieții economice din porturile și schelele Dobrogei în secolele XV—XVII, în „Peuce”, Tulcea, VI, 1977, p. 259 și 265—6*.

¹⁴ N. Grămadă, *Vicina. Izvoare cartografice. Originea numelui. Identificarea orașului*, Cernăuți, 1925 (extras din „Codrul Cosminului”); G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea. Albă*, București, 1935.

spre vest de un rîu numit *Dringi*, avînd în apropiere o localitate *Drimago*, iar în imediata vecinătate, figurată, *Insula de Sirmia* (anticul Sirmium).

Desenul Vicinei ca o cetate cu incintă, turnuri și turle de biserici nu constituie de loc un unicat cartografic. Localitatea a fost astfel redată începînd cu hărțile din secolul al XIV-lea (Dulcert, frații Pizignani etc.) și a revenit apoi cu insistență pe acelea din veacul următor¹⁵. Modelul a fost preluat de la un autor la altul, diferențele ținînd numai de eventualele actualizări de nuanță politică a hărților, făcute pe parcursul timpului. Acestea se referă fie la modificarea steagului — de la cel cu tamgaua tătară simplă la acela cu tamgaua cu semilună —, fie la desenul turlelor amintite, de la cele cu cruce creștine la acelea ale moscheelor otomane. Poziția în sine a localității nu a fost însă modificată semnificativ, pe nici una din hărțile tirzii¹⁶.

Oricum, harta din 1508 își ocupă locul în seria ultimelor mențiuni ale Vicinei, după Juan de la Cosa, 1500¹⁷, și înaintea hărții anonime italiene de veac XVI, ultima semnalată în Biblioteca națională din Paris, de către N. Grămadă¹⁸.

Alături de porturile importante, hărțile nautice de la Vatican înregistrează numeroase alte toponime, în special în zona litoralului Mării Negre, dintre care cîteva se remarcă pentru problematica istorică legată de ele.

Un caz aparte îl reprezintă localitatea *Banbola*, toponim care pe baza situației din teren și a unui portulan grecesc din secolul al XIV-lea a fost identificat deocamdată cel mai verosimil cu cetatea de la Enisala¹⁹.

¹⁵ Vezi Bartolomeo de Pareto, 1455, la N. Grămadă, *La Scizia minore nelle carte nautiche...*, pl. II.

¹⁶ N. Grămadă, *Vicina...*, passim. Variază foarte mult însă, interpretările comentatorilor acestor hărți, atît în problema identificării orașului, cît și a reperelor înconjurătoare. Editorii volumului discutat, la comentariul hărții din 1508, notează între paranteze, cu semn de întrebare, o posibilă localizare la Păciul lui Soare, idee pentru care optase și P. Diaconu (*Despre localizarea Vicinei*, în „Pontica”, III, 1970, p. 275—295 și *Păciul lui Soare-Vicina*, în „Byzantina”, 8, Thessalonique, 1976, p. 427—429). În altă parte însă, primii revin acceptînd ca sigură ipoteza și afirmă o identitate de oraș bulgăresc, Vicinei (sic!). Denumirile învecinate, *Drimago* și *Dringi* sînt considerate de aceeași editori ca o variantă pentru Tîrnovo, în timp ce P. Diaconu le identifică cu Drava (*ibidem*, p. 282). Trebuie de remarcat totuși, prezența paralelă pe alte hărți, a toponimelor *Drimago* și Tîrnovo (vezi harta contelui Freducci, 1497 la A.E. Nordenskiöld, *op. cit.*, pl. XXII), ca și apropierea celui alt reper de pe hartă, a Sirmiumului antic, de confluența cu Dunărea a rîului Drina. În veacul al XVI-lea geograful venețian Domenico Mario Negri localiza *Drimago* în fața insulei Dinogeției (Garvăn), cf. Claudio Isopescu, *Notizie intorno al romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*, în „Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique”, t. XVI, 1929, p. 26 și 27. La același, *Drimago* este diferit de Brăila, identitate pentru care optează adesea istoricii (vezi recent, Șt. S. Gorovei, *L'état roumain de l'est des Carpates: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XVIIe siècle*, în „Revue roumaine d'histoire”, XVIII, 1979, nr. 3, p. 501, n. 158). În sfîrșit, pentru cea mai recentă încercare de localizare a Vicinei, vezi studiul E. Todorova, *More about Vicina and the West Black Sea Coast*, în „Études balkaniques”, 2, Sofia, 1978, p. 124—138 și republicarea aceluiași portulan discutat de autoare, la B. Dimitrov, *Bălgarskite pristanista v XIII i XIV v. spored dva srednovekovni portolana*, în „Arheologija”, XXI, Sofia, 1979, 1, p. 21—27. Mai puțin convingătoare ni se pare ultima reluire a problemei de către I. Dumitriu-Snagov, *Borgiana V și Borgiana VIII. Două hărți italiene din renaștere și localizarea Vicinei pe Dunăre*, în „Revista de istorie”, 32, 1979, 10, p. 1 941—1 947.

¹⁷ Cf. A.E. Nordenskiöld, *op. cit.*, pl. LXIII (insule Vesine—greu lizibil).

¹⁸ N. Grămadă, *op. cit.*, p. 21 (*Civitate bicina*).

¹⁹ P.Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 296—297 („Castelul căruia i se spune Pampulo”); R. Șt. Ciobanu, *Cetatea Enisala*, în „Buletinul monumentelor istorice”, XL, 1971, nr. 1, p. 28—29.

Denumirea este o raritate pe hărțile nautice cunoscute, nefiind înregistrată decât de acelea ale lui Petrus Vesconte din 1318 și 1320—1321 (nu și pe harta lui din 1311, și nici în aceea a lui Perrinus Vesconte din 1327²⁰) și a lui Marino Sanudo cel Bătrîn din 1322. Practic, denumirea nu mai apare după 1322²¹, fapt ce demonstrează dezinteresul pentru cetatea care nu mai era în relație cu circulația maritimă din zonă și, probabil, căpătase un cu totul alt statut politic²². O situație asemănătoare o are toponimul *Donavici*, identificat unanim cu brațul Dunavățul²³.

Dintre celelalte denumiri se remarcă frecvența relativ mare a toponimelor *Proslaviza* și *Brilago*²⁴, încă nesigur localizate și care apar pe hărți începînd cu prima jumătate a veacului al XV-lea (vezi anexa cu lista toponimelor).

Hărțile de la Vatican din cuprinsul volumului discutat dau relativ puține indicii asupra interiorului teritoriului românesc. Cîteva dintre ele notează Țara Românească (*Valachia*, *Velachia*, *Ulachia*; Planisferul anonim, prima jumătate a secolului al XV-lea²⁵, Harta nautică anonimă de la mijlocul aceluiași veac, Andrea Benincasa, 1508, Conte de Freducci, 1538, Baptista Agnese, 1542²⁶ etc.). Înregistrarea cartografică a numelui Țării Românești, cu totul de excepție în secolul al XIV-lea, devine un loc comun în veacul următor²⁷.

Transilvania este și ea notată pe cîteva dintre hărțile veacului al XV-lea. Planisferul lui Andrea Walsperger din 1448 (nr. 23) o plasează la nord de Dunăre, denumirea fiind trecută ca și la alte state, cu roșu, sub forma *Se/p/te/m Cast/ra/*. În interior sînt notate și cîteva orașe, dintre care, lizibile în reproducerea din volum, sînt Sibiul (*H/er/ma/n/stat*) și Bistrița (*Nosse*). O situație asemănătoare redă și harta anonimă venețiană, cca 1450, pe care figurează alături de Transilvania (*7. casteli*), Brașovul (*Braso*), Oradea (*Varadim*), Porțile de Fier și alte cîteva toponime. Seria acestor hărți, așa-numite chorografice, cu reprezentări ale formelor de relief, merită fără îndoială un studiu aparte asupra realităților de geografie istorică medievală românească.

²⁰ A.E. Nordenskiöld, *op. cit.*, pl. V și VII. Pentru o eventuală identificare a lui Perrinus cu Pietro Vesconte, vezi R. Almagia, *Planisferti, carte...*, p. 15, n. 1, care semnalează un exemplar semnat Perrinus și în Biblioteca centrală din Zürich, datat 1321.

²¹ Hărțile enumerate de R. Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 28, anume G. de Carignano, Dulcert, Soleri, Mecia de Villadestes nu înregistrează Banbola, cum i se pare autorului. Vezi în acest sens planșele ușor lizibile din A.E. Nordenskiöld, *op. cit.*, IX și XVIII, sau ale lui G. Brătianu, *op. cit.*, VII.

²² O dovadă ar putea fi și faptul că, după cucerirea cetății de către otomani, ea nu a fost demantelată, ca în cazul citat al Zanauardel (Kara-harman). Cetatea a continuat să existe în părăsire, Evlia Celebi notînd-o în veacul al XVII-lea printre dependențele Babadagului („... cetatea Enisala, care este înaltă și așezată pe un deal pietros... în ea trăiesc numai ciobanii cu oile...”); cf. *Călători străini*, vol. VI, p. 391.

²³ Vezi Anexa.

²⁴ Pentru prezența lor pe o altă hartă anonimă, păstrată la arhivele de la Zagreb, datată în prima jumătate a veacului al XV-lea, vezi L. Bendefy, *Sources concernant les hongrois orientaux aux archives du Vatican*, în vol. *Les anciens hongrois et les ethnies voisines à l'est*, Budapesta, 1977, p. 265 și V. Eskenasy, *Deux sources concernant les roumains aux XIVe—XVe siècles*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVIII (1979), nr. 2, p. 369—370.

²⁵ Publicat și de A.E. Nordenskiöld, *op. cit.*, pl. XXXIX.

²⁶ Pe care apare și notația „Dacia nunc Transilvania”.

²⁷ V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 368.

Anexa cu lista toponimelor

Petrus Vesconte 1320 1321	Marino Sanudo 1322	Anonim venetian cca 1450	Anonim italian 1452	Graziosus Benincasa 1471	Ichuda ben Zara 1497	Andrea Benincasa 1508	Diego Ribera** 1529	Gerolamo da Verrazano 1529	Contele Fredueci 1538
carbona	carbona	carbona	—	carbona	carbona gauarna caiacea	carbona	carbona — —	— — taiasco	carbona gauarna calliaca
calliaca	calliaca	challiacra	calliaca	chaliaca	loxiluxico	losillucicho	—	—	losillucico
lavelluzo	lavelluzo	losilusico	lasullutico	losillucido	losiluxico	losillucicho	—	—	losillucico
pangallia	pangallia	pangalla	pangalla	pangalla	pangalay	pangalla	—	—	pangalla
costanza	costanza	gostanča	costanča	costanča	costansa	costanča	—	—	costanča
zanauarda	zanauarda	čanauarda	cinauarda	čanauarda	zanauarda	čanauarda	—	—	čanauarda
grossida	grossida	—	—	—	—	—	—	—	—
grossea	grossea	groxea	groxeo	groxea	grocea	groxea	—	—	groxea
—	—	proslaviča	—	proslaviča	—	proslaviča	—	—	proslaviča
strauiq	straviqui	strauichio	strauico	stranicho	strauicho	strauicho	—	—	stravichio
—	—	—	—	brillago	—	—	—	—	brilago
aspera	aspera	laspera	laspera	laspera	laspre	laspera	—	—	laspera
sti Georgy	Sa Georgy	San giorgi	San gora	San giorgio	s. vorzi	s. giorgio	—	—	sangiorgio
banbola	banbola	—	—	—	—	—	—	—	—
lodonavici	ledonavici	—	—	—	—	—	—	—	—
fidonixi	fidonixi	fidonis	fidonixi	fidonixi	fidonixi	fidonixi	—	—	fidonixi
solina	sollina	solinia	sollina	solina	solina	solina	—	—	solina
licostomo	licostomo	—	—	—	—	—	—	—	—
licostomo	licostomo	licostomo	licostoma	lichostomo	licostoma	licostomo	—	—	licostomo
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
salline	salline	saline	—	saline	salina	saline	—	—	saline
—	—	falconare	falconare	falconare	falconara	falconare	—	—	falconare
mauro castro	mauro castro	moncastro	monchastro	moncastro	moncastro	moncastro	—	—	moncastro

* După Monumenta Cartographica Vaticana. I.

** Ortografie incertă, probabilă.

Baptista Agnese 1542	Anonim italian 1542	Anonim italian 1562	Diego Homan* cca 1570	Anonim italian 1572	Juan Martines 1586	Anonim italian * sf. sec. XVI	Anonim italian sf. sec. XVI	Atlas anonim sec. XVI	Vicentius Demetrius Volscius 1606
carbona gauarna calliacea losilusicho pangala costanza	carbona gauarna caliacle losilusicho pangalla costanza	carbona gauarna laracea loxiluxico pangalay constansa zanouarda	carbona gauarna chaliacea losilosicho pagala costanza zanauarda	carbona gauarna chaliacea losilosicho pagala costanza zanauarda	carbona gauarna taiacia loxilusico pangala zinoua	carbona gauarna calaseo ** losiluxio pangalai costansa zaravalda	(carbona)** (gauarna)** taiaseo I... ** pangalai costança za... **	carbona gauarna taiaseo loxiloxico mangalai	carbona gauarna laracea loxiluxico pangalay costansa zanouarda
grosca proslauiza stravicho	grossea proslauiza stravicho	glosea lastranichi	groxia proslauiza stranicho brilago laospera s. giorgi	groxia proslauiza stravicho brilago laspera s. giorgi	gilocia ** talhani? stravicho **	f. grosca stanuico **	— str... ** —	glosea lastraniti —	glosea lastranichi —
laspera s. zorzi	laspera s. zorzi	lasprenia s. jordi	—	—	lasperai s. giorgi	laspea s. georgio	laspera ** s. georgi	laspreia s. iorgi	lasprenia s. jordi
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
fidonissi solina	fidonissi solina	feduniye solinar	salina	solina	soliniar	salina	fidonisi solina	—	feduniye solinar
licostoma chicli saline falconare mocausto	licostoma chicli saline falconare mocausto	licostayno salina falconayra moncastro	licostoma salini falconaira me castro	costoma h salini falconaire moncastro	licosta salina falconaira mocausto	licostroma salina falconara mocausto	licostoma ** salina falco... ** —	licostayno — salino — moncastro	licostayno — salina falconayra moncastro

În general, hărțile din Biblioteca apostolică și arhiva secretă a Vaticanului, incluse în volumul comentat, completează și precizează informațiile istorice și geografice medievale românești, adăugând încă o serie de izvoare la sursele cartografice cunoscute. În plus, lucrarea lui R. Almagia, *Monumenta cartographica Vaticana*, vol. I, mai cuprinde trei exemplare din setul de hărți aflat la Vatican, necuprinse în volumul recent editat și în care apar redată localități de pe litoralul Mării Negre. Ele aparțin lui Diego Ribero — Sevilla, 1529, lui Gerolamo da Verrazano — Roma, 1529 și unui anonim italian, provenind din laboratorul lui Bartolomeo Olives — Messina, 1562²⁸.

Compararea tuturor acestor hărți, pentru a stabili filiația lor ca și modificările survenite în timp în cunoașterea geografică implică, între alte operații²⁹, alcătuirea unor tabele ale toponimelor cuprinse în ele. Sub acest aspect există câteva inventarieri realizate fie pe baza portulanelor cunoscute³⁰, fie a hărților nautice. A. E. Nordenskiöld alături astfel într-un tabel denumirile cuprinse în hărțile Anonimului pisan, secolul al XIV-lea, Atlasului catalan, 1375, Iacobus Giroldis, 1426 și Vincentius Demetrius Voltius, 1593³¹. Ulterior, N. Grămadă a făcut o operație asemănătoare grupând hărți din veacul al XIV-lea (hărțile nautice de la Florența, 1311, Paris, 1313, Viena, 1318 și Veneția, 1318) și din veacurile următoare (A. Bianco, 1436, B. Pareto, 1453, G. Benineasa 1471³², G. Bertran di Maiorca, 1482, Juan de la Cosa, 1500, G. Calapoda, 1552, Jaume Olives, 1559, Iacobus de Maiolo, 1561, B. Olives, 1561, B. Crescentius, 1596, Anonim din colecția Vaticanului, secolul al XVI-lea și H. Janszon e M. Janszon, secolul al XVII-lea)³³. În sfârșit, R. Almagia, a reluat un asemenea tabel după lucrarea lui Yousouf Kemal³⁴ (cuprinzând hărțile nautice A. Dalorto, 1325, Anonim din muzeul britanic, 1334, Anonim catalan, păstrat la Paris, 1375, G. Soleri, 1385 și Mecia de Viladestes, 1413), pentru a identifica apartenența unui fragment de hartă anonimă catalană, din colecția Vaticanului³⁵.

Lista toponimelor în anexa acestui scurt comentariu încearcă să întregască imaginea despre colecția de hărți aflate la Vatican. Completarea și ulterior studierea comparativă a imensului număr de hărți, planisfere, portulane³⁶ rămâne însă un deziderat al cercetărilor minuțioase din arhive și biblioteci.

²⁸ Incluse în lista toponimelor din Anexă. Pentru descrierea lor vezi R. Almagia, *op. cit.*, p. 19, pl. XXIII, p. 53—55, pl. XXV și p. 73—75, pl. XXVII.

²⁹ Prima ar fi, fără îndoială, repertorierea lor în arhivele și bibliotecile în care sînt păstrate.

³⁰ K. Kretschmer, *Die Italienischen Portolane des Mittelalters*, Iildesheim, 1960 (reprint cd. 1909).

³¹ A.E. Nordenskiöld, *op. cit.*; tabel republicat de P. Koledarov, *op. cit.*, p. 214—216.

³² O altă hartă a aceluiași, compară pentru toponimie în anexa noastră.

³³ N. Grămadă, *op. cit.*, p. 220—221 și 224—227.

³⁴ Yousouf Kemal, *Monumenta Cartographica Africae et Aegypti*, Cairo, 1926—1937.

³⁵ R. Almagia, *op. cit.*, p. 24—25.

³⁶ N. Grămadă, *op. cit.*, p. 247—256, inventaria nu mai puțin de 215 hărți care redau litoralul Mării Negre (cap. V — L'Elenco delle carte nautiche contengono il mar Nero). Între timp numărul celor cunoscute a crescut la circa 260, după aprecierile lui G. Guarneri, *Le correnti del pensiero geografico nell'antichità classica e il loro contributo alla cartografia nautica medioevale*, vol. 1. Pisa, 1968. Pentru tipologia acestor hărți vezi și încercarea de sistematizare a lui Florio Banfi, *op. cit.*, p. 63—68, alcătuita pentru tipurile de hărți de proveniență italiană care au circulat în Renaștere.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E)

ISTORIA DOBROGEI ÎN UNELE LUCRĂRI STRĂINE RECENTE (IV)

Se știe că în anul 1957 lucrările întreprinse în masivul de cretă, aflat în marginea de sud-est a comunei Basarabi (jud. Constanța), au dus la descoperirea unei bisericuțe rupestre. Începând de atunci și până către anii 1972 un colectiv de arheologi și arhitecți¹ a efectuat cercetări sistematice soldate, în final, cu reperarea unui întreg ansamblu monahal, reprezentat de bisericuțe, chilii, cripte funerare, galerii, toate săpate — prin scobire — în masivul de cretă cum și vreo 20 de morininte amenajate în straturile de deșeuri rezultate din munca în carieră. Ajungând aici se cuvine să reamintim că așa numitul așezământ monahal de la Basarabi este situat în cadrul unei cariere din care s-au exploatat blocuri de cretă de formă paralelipedică.

Observațiile stratigrafice și analiza vestigiilor arheologice ne-au determinat să conchidem că între așezământul mănăstiresc și cariera de cretă există o perfectă contemporaneitate². Cu alte cuvinte, așezământul în cauză a funcționat în aceeași vreme în care a funcționat și cariera.

O particularitate a complexului arheologic de la Basarabi o constituie mulțimea și varietatea semnelor (cruce, pătrate cu diagonale, pentagrame, steaguri, corăbii, figuri zoomorfe și antropomorfe etc.) cărora li se adaugă numeroase inscripții (runice, chirilice și grecești) scrijelate pe pereții de cretă. Vom mai nota că atât în așezământul mănăstiresc cât și în carieră s-au descoperit diferite fragmente ceramice aparținând culturii Dridu³ cum și unele unelte de lucru (ciocane, tezle, dălți).

Ineditul monumentului arheologic, arhitectonica sa, varietatea vestigiilor materiale, a reprezentărilor, natura complexă a exploatării blocurilor de cretă din carieră și telescoparea straturilor din deșeurile de cretă — toate la un loc — au generat o multitudine de probleme dintre cele mai diverse. Într-o atare împrejurare era și firesc ca anume observații arheologice să reclame mai multe ipoteze pentru una și aceeași chestiune.

Așa se face că în timp ce unii au datat complexul arheologic de la Basarabi în a doua jumătate a sec. al X-lea, alții l-au datat la sfârșitul sec. al X-lea — începutul sec. al XI-lea, sau chiar la sfârșitul sec. al IX-lea și începutul sec. al X-lea.

Oricum ar fi, sigur este că blocurile de cretă au fost exploatate spre a fi folosite la construirea porțiunii „valului de piatră” din dreptul comunei Basarabi. Această concluzie formulată

¹ Întrucât în nici una din publicațiile de până acumin nu s-a făcut istoricul complet al descoperirii ansamblului arheologic de la Basarabi, în cele ce urmează ne vom opri, fie chiar și pe scurt, asupra acestui fapt. În ziua de 12 iunie 1957 lucrătorii Năniu Paraschiv, Bălănescu Gheorghe, Boanță Tudor și Boroană Nicolae în timp ce făceau descoperirea unei părți din masivul de cretă din partea de sud-vest a localității, masiv cunoscut sub numele de „Dealul Tîbișir”, au dat peste intrarea într-o bisericuță, amenajată prin scobire, chiar în masivul de cretă mai sus amintit. Este vorba de bisericuța indicată astăzi cu sigla B 1.

În baza unei dispoziții a direcției Institutului de arheologie m-am deplasat la fața locului unde chiar de a doua zi am început — împreună cu Adrian Rădulescu de la Muzeul de arheologie din Constanța — cercetările de rigoare; marți, 18 iunie, colectivului nostru i s-a adăugat I. Barnea, care în temeiul altei dispoziții a direcției Institutului de arheologie, a preluat conducerea investigațiilor științifice. Vom mai menționa că odată cu I. Barnea în colectivul de cercetare a fost inclus și arhitectul Virgil Bilciurescu. În ce mă privește, după 10 zile am întrerupt cercetările de la Basarabi fiind nevoit să mă deplasez la Păcuilui lui Soare. În 1958 am lucrat circa 4 săptămîni. Asupra descrierii monumentului de la Basarabi vezi I. Barnea în D.I.D., III, 1971, p. 189—233 și bibliografia de acolo.

² Petre Diaconu, în „Dacia”, N.S., VI, 1962, p. 320.

³ I. Barnea, în S.C.I.V., XIII, 1962, 2, p. 349—371.

În 1958⁴ și publicată în 1962⁵ a fost certificată în 1965 de săpăturile lui Ion Barnea și Sebastian Morintz întreprinse într-o zonă a valului din dreptul localității Basarabi.

O altă concluzie, izvorită din analiza documentelor arheologice privește caracterul eterogen al comunității oinenești din acest complex, în sensul că alături de populația românească aici au fost prezente elemente grecești, slavo-bulgare și nordice (gotice și varege). Desigur, preeminența au avut-o românii și nu slavo-bulgarii așa cum credeam chiar noi înșine, într-un prim moment.

Accastă încheiere a stîrnit reacțiile unor cercetători străini și, în primul rînd, ale arheologului bulgar D. Ovcearov⁶.

Aplecîndu-și atenția asupra grafitelor de la Basarabi, D. Ovcearov ne invită să le căutăm originea în mediul civilizației slavo-bulgare. După opinia d-sale chiar și grafitelc atribuite de cercetători goților sau varegilor ar trăda o tradiție a culturii și artei slavo-bulgare; cit privește crucile, oranții și alte semne, ele au fost însușite la sfîrșitul sec. al IX-lea și începutul sec. al X-lea, odată cu răspîndirea creștinismului printre bulgari. Într-o atare situație complexul de la Basarabi ar fi — socotește D. Ovcearov — un centru al spiritualității bulgare din sec. al X-lea și încă unul din cele mai importante, ocupînd locul imediat următor centrelor bulgărești de la Pliska și Preslav.

Pentru a-și impune punctul de vedere, D. Ovcearov recurge mai întîi la o neobișnuită selectare a reprezentărilor ca apoi ceea ce i-a mai rămas să fie filtrat printr-o interpretare cit se poate de personală.

Din respect pentru metodologia d-sale în celc ce urmează vom lua în considerare numai acele elemente puse în discuție de însuși cercetătorul bulgar.

Referindu-se la șerpil încolăciți cu cap de lup (așa numiții dragoni) care apar cu deosebire pe pereții criptelor funerare, D. Ovcearov socote că oarecari analogii se pot face cu un miner de bici descoperit într-un mormînt din sec. VI—VIII în regiunea Altai și cu anume reprezentări din arta veche rusească.

Eludîndu-și propria încercare de comparație, cercetătorul bulgar susține în alt loc al contribuției sale că nu se poate stabili o analogie deplină cu Răsăritul⁷, după cum nu se poate stabili nici cu Nordul.

Că nu se poate stabili o anume analogie cu Răsăritul sîntem întru totul de acord, dar că dragonii de la Basarabi nu-și găsesc o replică în reprezentările din lumea nordică aceasta este o părere care intră în contradicție cu stricta realitate. Nu este locul să înșirăm aici totalitatea documentelor nordice cu astfel de reprezentări. Ele sînt cunoscute de mult și multora. De-ar fi să ne referim numai la dragonii de pe catarămii, virfuri de lance, podoabe, monumente de piatră și încă am avea suficiente motive să nu ne îndoim de originea lor nordică.

Cît privește analogia cu minerul de bici din regiunea Altai, ea nu poate fi luată în seamă pentru motivul că desenul de pe acest obiect⁸ reprezintă figura stilizată a unui tigr și nicidecum al unui dragon.

Acordînd o atenție aparte corăbiilor scrijilate pe pereții de cretă de la Basarabi, D. Ovcearov le apropie de cele de la Preslav și Pliska. Atît unele cit și celelalte ar constitui, după aprecierea cercetătorului sofot, o expresie a tradiției militaro-navale a bulgarilor. D-sa a ajuns la o astfel de încheiere plecînd de la observația că una din „corăbiile” de la Preslav ar purta atributele unui vas de război⁹.

Analizînd tipologia corăbiilor de la Basarabi, Pliska și Preslav, vom constata că ele au forma unor vase maritime cu chisurile înalte și catarg central. Liniile verticale și oblice de deasupra bordului sugerează citeodată o velatură bogată, proprie tocmai corăbiilor de mare. Într-un cuvînt, ele au silueta unor nave maritime. Or, la acea dată, adică în sec. al X-lea, numai bizantinii și populațiile nordice brăzdau apele mării din aceste părți ale Europei. Ținînd

⁴ P. Diaconu, *op. cit.*, loc. cit.

⁵ Vezi nota 3.

⁶ D. Ovcearov, *Za charaktera i prinadlejnostta na srednovekovite risunkj ot Basarab (Murfallar)*, în „Archeologija”, XVII, 1975, 3, p. 1—10. Ne oprim asupra acestui articol, deoarece, pe de o parte unele probleme din cuprinsul lui sînt reluate de autor în publicații mai recente (D. Ovcearov, *Ship graffiti from medieval Bulgaria* în: *The International Journal of Nautical Archeology and Underwater Exploration*, Londra, 1977, 6.1., p. 59—61), iar pe de altă parte fiindcă interpretarea dată de D. Ovcearov a fost însușită și de alți cercetători (R. Rașev, în „Archeologija”, XXI, Sofia 1979, p. 17) cf. idem, *Graffiti medievauz de Pliska et de Preslav (communication préalable)*, în *Culture et art en Bulgarie médiévale VIIe—XIVe S. Izvestja* — Sofia XXV, 1979, p. 48—64.

⁷ *Ibidem*, p. 5.

⁸ *Ibidem*, p. 5, fig. 6.

⁹ *Ibidem*, p. 7.

seama de împrejurarea că asemenea corăbii apar frecvent pe monumentele nordice, se înțelege de ce au fost legate mai degrabă de populațiile nordice decât de cele bizantine¹⁰. Oricum ar fi, supoziția lui D. Ovcearov că asemenea reprezentări ar reflecta o tradiție bulgărească nu poate fi luată în seamă și pentru motivul că bulgarilor le-a fost străină navigația militară fluvială sau maritimă în tot decursul istoriei lor medievale.

Referindu-se la semnul labirintului, certificat prin mai multe exemplare la Basarabi, unii cercetători i-au atribuit o origine nordică, în cazul de față varegă. D. Ovcearov, nefiind de acord cu acest punct de vedere, se rezumă la a declara că motivul labirintului s-a răspândit în Peninsula Balcanică în sec. al X-lea, odată cu răspîndirea creștinismului printre bulgari¹¹. Dar prin aceasta, cercetătorul bulgar nu a dat o soluție problemei în discuție.

Semnul labirintului documentat, după cum se știe, încă din epoca minoică, răspîndit apoi în tot bazinul mării Mediterane, cu care prilej a fost însușit și de vechii creștini, și-a menținut semnificația (legată de izbînda binelui asupra răului) în tot cursul veacurilor de mijloc, mai cu seamă în mediul populațiilor nordice. Iată de ce am propus noi că de aici, din lumea nordică, „labirintul” începe să fie răspîndit din nou, odată cu secolul al IX-lea, în împrejurările numeroaselor drumuri ale varegilor spre Bizanț. Prin aceasta, departe de noi gîndul de a exclude de plano posibilitatea ca „labirintul” din sud-estul Europei, în speță din regiunile românești, să fie un ecou întîrziat al epocii romane. În acest caz însă el nu se putea menține decât prin intermediul populației romanizate. Oricum, acest semn nu se întîlnește în lumea slavo-bulgarilor înainte de creștinarea lor.

Rezumînd considerațiile referitoare la reprezentările de dragoni, corăbii și labirint putem spune, fără teama de a gresi, că în ele nu se reflectă nici un fel de tradiție protobulgară sau slavo-bulgară.

De neînțeles rămîne încercarea lui D. Ovcearov de a nega populației romanizate orice fel de prezență la Basarabi.

După opinia sa nici măcar reprezentarea picioarelor, a țîntarului sau a oranșilor n-ar reflecta o tradiție a populației autohtone, iar aceasta numai și numai pentru că asemenea desene se găsesc la Pliska și Preslav. Procedînd ca atare, cercetătorul bulgar ajunge în chip necesar să comită greșeli nu numai de interpretare ci chiar și de metodologie. De pildă, d-sa confundă oranșii de la Basarabi cu figura unui arcaș de la Pliska¹².

Referindu-se la reprezentările de picioare preopinentul nostru conchide că ele trebuie să fie legate de unitatea culturală a populației de la Basarabi, Pliska și Preslav¹³. După cum se vede, D. Ovcearov încearcă, pe căi ocolite, să ne convingă cum că la Basarabi la fel ca și la Pliska sau Preslav avem de-a face în sec. al X-lea cu o comunitate exclusiv slavo-bulgară. Dacă o atare încheiere se vrea a fi întemeiată pe simplul fapt al analogiilor, atunci ar trebui să vorbim de o prezență — în secolele X—XI — a populației slavo-bulgare și în Chersones, pentru că și acolo se reîntîlnește motivul piciorului.

Evident, problema în cazul de față nu constă în determinarea locurilor în care s-a răspîndit acest motiv, ci în precizarea căilor prin care s-a moștenit el. Or, privite lucrurile din acest punct de vedere, nu se poate face abstracție de *planta pedis* din epoca romană și romană tîrzie. Altfel, ar trebui ca originea reprezentării picioarelor să fie căutată în lumea slavo-bulgarilor sau altundeva, ceea ce, de ce să nu o recunoaștem, ar constitui o operație inutilă.

Prin urmare, reprezentarea picioarelor de la Basarabi, trebuie legată de prezența în acel loc a unei populații romanizate. Și tot de prezența aceleiași populații trebuie legat și motivul țîntarului, în pofida aserțiunii lui D. Ovcearov că semnul „țîntarului” ar documenta, odată în plus, caracterul bulgăresc al monumentului. Teza cercetătorului bulgar se întemeiază pe mulțimea cărăunizilor, țișlelor și a diferitelor pietre cu asemenea reprezentări, descoperite la Pliska, Preslav și în alte locuri din Bulgaria.

Dacă D. Ovcearov ar fi ținut seama de faptul că motivul țîntarului este tot așa de răspîndit pe teritoriul țării noastre ca și în Bulgaria, pe de o parte, și că acesta se întîlnește de materialele de construcție din epoca romană, pe de altă parte, cu siguranță că n-ar fi încercat nici un fel de apropiere între tradițiile culturale slavo-bulgare și reprezentarea țîntarului de la Basarabi.

¹⁰ În fapt, ele ar putea să reflecte și o tradiție locală izvorînd din credințele religioase. Avem în vedere, în acest sens, reprezentările de corăbii de pe pietrele tombale romane lagate de trecerea Styxului. La drept vorbind, toate reprezentările de la Basarabi au un caracter magico-religios.

¹¹ D. Ovcearov, *op. cit.*, p. 6.

¹² *Ibidem*, p. 3, fig. 2, b.

¹³ *Ibidem*, p. 8.

S-ar putea ca D. Ovcearov să aibă dreptate când apreciază că desenul de sub fig. 9, a, să reprezinte, mai degrabă, fațada unei biserici decât planul ei, dar presupunerea sa nu schimbă datele problemei privind planul arhaizant al bisericuțelor de la Basarabi.

În istoriografia noastră pe bună dreptate s-a susținut că planul unora dintre bisericuțele de la Basarabi, cum ar fi de pildă cel al biseriței nr. 2, prevăzută cu contraabsidă, este caracteristic secolelor V—VI și nicidecum secolului al X-lea. Într-o atare împrejurare, s-a impus de la sine încheierea că păstrarea pînă în sec. al X-lea a unui tip de lăcaș, caracteristic epocii romane târzii, nu poate să se explice decât prin prezența în Dobrogea a unei populații romanizate. Este probabil că odată cu sec. IX—X acest plan de biserică să se fi răspîndit și în lumea slavo-bulgară. Faptul nu trebuie să ne mire cită vreme știm că la Dunărea de Jos osmîza unor anume elemente de tradiție culturală și spirituală era un fenomen curent.

Cercetătorul bulgar obiectează asupra faptului că specialiștii care au lucrat la Basarabi n-au făcut analogiile de rigoare cu monumentele respective din Bulgaria și că s-au rezumat la o comparație cu așezămintele de acest gen din Capadochia sau Crimeea¹⁴. În fapt, metoda comparațiilor trebuie extinsă nu numai la monumentele respective din Bulgaria ci și la cele destul de numeroase din România.

Dealtfel, recurgerea, încontinuu, la analogii cu situațiile de la Pliska și Preslav, nu poate fi de nici un folos încercărilor de determinare etnică a cutărei sau cutărei comunități omenești cită vreme se știe că munții Haemus și regiunile prebalcanice au cunoscut o locuire românească intensă care s-a menținut pînă cel puțin la crearea statului româno bulgar al asaneștilor.

D. Ovcearov referindu-se la ceramica descoperită la Basarabi vede și în aceasta o dovadă a caracterului bulgăresc al monumentului¹⁵.

Despre originea ceramicii de la Basarabi, în special — și a ceramicii de tip Dridu, în general, s-a discutat destul de mult în literatura de specialitate.

Nu este locul acum și aici să facem o trecere în revistă a tuturor problemelor privind ceramica de tip Dridu. Vom menționa doar că pînă și unii cercetători bulgari socotesc că vasele „Dridu” (în categoria cărora intră și ceramica de la Basarabi) păstrează în componentele lor de bază caracterele ceramicii autohtone, locale. Astfel decorul din linii orizontale de pe oalele nisipoase, „mărcile de olar” de pe fundul lor, tehnica vopsirii cu roșu sau brun a vaselor din humă albă și smalțul verde oliv al unora dintre ulcioare, sint o moștenire directă a tradiției ceramicii romane târzii de la Dunărea de Jos. Ea nu se putea transmite decât prin intermediul populației romanizate, de la care mai târziu a fost preluată și de către alte populații, cum au fost slavo-bulgarii¹⁶.

Prin urmare, atunci cînd se tratează atribuirea etnică a ceramicii de la Basarabi și din Dobrogea, în general, trebuie să se pornească de la originea și caracterul ei local, explicîndu-se proveniența fiecărui element în parte. Altfel, orice discuții riscă să ducă la încheieri contrare realității istorice.

La începutul acestui material am atras luarea aminte că D. Ovcearov, pentru a-și impune punctele de vedere, a recurs la o selecție a „argumentelor”.

Oricum, d-sa nu a luat în discuție acele probleme care nu pot fi legate decât de o tradiție culturală și spirituală a populației romanizate. De exemplu, pe fața unui perete din carieră de cretă se află scrijelată figura unui îns sprijinit într-un toiaș¹⁷. După unii cercetători acesta ar reprezenta un pelerin sau chiar un luptător. În ce ne privește credem că figura respectivă reproduce chipul, schematizat la maximum, al lui Hercules Saxanus, zeul protector al muncitorilor din carieră, în epoca romană. Faptul că această tradiție s-a păstrat la Basarabi, nu trebuie să ne surprindă, cită vreme ea este atestată și în cariera de la Cernavoda¹⁸. Reprezentarea lui Hercules Saxanus în carierele de piatră din Dobrogea sec. al X-lea constituie, desigur, dovada peremptorie că cei mai mulți dintre cei ce au lucrat în carierele de piatră sau de cretă situate de-a lungul „valului de piatră” erau români.

La Basarabi mai apar însă și alte simboluri a căror origine poate fi urmărită înapoi pînă în epoca romană clasică. Aveîm în vedere aici reprezentarea simetrică a două păsări cu vasul

¹⁴ *Ibidem*, passim.

¹⁵ *Ibidem*, p. 2 3.

¹⁶ Vezi nota 4.

¹⁷ I. Barnea, D.I.D., III, p. 186, fig. 45.

¹⁸ Petre Diaconu, în „Revista de istorie”, 30, 1977, 10, p. 1 899. Dealtfel, la Murfatlar există și alte reprezentări de origine strict romană. Ele își vor găsi locul în monografia pregătită de Virgil Bileciurescu, Liana Bileciurescu și Petre Diaconu.

euharistic între ele, a pătratului sau dreptunghiului cu două diagonale, a fasciilor ș.a.m.d. Evident, toate aceste reprezentări, cu caracter de simbol, moștenite din fondul spiritual roman, ridică probleme legate mai degrabă de mitologia semnelor decît de determinarea etnică. De aceea, este nedrept ca interpretarea grafitelor de la Basarabi sau din alte părți să fie simplificată la echivalențe de genul : calul demonstrează prezența unei populații nomade, crucea demonstrează prezența unei populații creștine, scena săgetării unui animal demonstrează prezența unor vînători ș.a.m.d.

Nu-i mai puțin adevărat că în cazul unei regiuni și epoci de confluență a diferitelor credințe, obiceiuri, mituri, este de datoră cercetătorului să definească, pe cît posibil, originile acestora.

În situația Basarabilor, judecînd ansamblul realităților arheologice, nu putem decît să conchidem că în acest loc avem de-a face cu înmănunchierea diferitelor tradiții culturale și spirituale în care, însă, locul principal îl ocupă cele aparținînd populației locale, românești.

Petre Diaconu

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA” ÎN ANUL 1979

Activitatea ştiinţifică a Institutului de istorie „N. Iorga” s-a integrat în cursul anului 1979 amplului şi profundului curent general de cinstire a celor două mari evenimente ale anului — a 35-a aniversare a revoluţiei de eliberare socială şi naţională şi cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român —, prin remarcabile realizări în edificarea societăţii socialiste multilateral dezvoltate.

Cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român a constituit unul din marile evenimente ale istoriei poporului român prin analiza pătrunzătoare a problemelor fundamentale ale României contemporane, prin indicarea soluţiilor concrete ale acestor probleme şi prin trasaarea direcţiilor de dezvoltare ale societăţii româneşti pînă la sfîrşitul acestui secol. Raportul secretarului general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, ca şi celelalte documente ale Congresului cuprind indicaţii de mare preţ pentru ridicarea activităţii tuturor categoriilor de oameni ai muncii pe o treaptă superioară. Un interes deosebit pentru cercetătorii istoriei poporului român prezintă Programul-directivă privind cercetarea ştiinţifică în anii 1980—1990 şi orientările de perspectivă pînă în 2000, care enumeră problemele de bază ale istoriei naţionale, ce urmează a face obiectul unor investigaţii sistematice din partea întregului front istoriografic românesc.

Trăsătura caracteristică a efortului de cercetare desfăşurat de membrii institutului în anul încheiat a fost străduinţa permanentă de a da viaţă indicaţiei partidului şi a secretarului său general de a orienta întreaga activitate spre obţinerea unei noi calităţi. În istoriografie, noua calitate înseamnă documentare exhaustivă, analiză de maximă profunzime, înţelegerea corectă a raportului naţional-universal, disponibilitate pentru problematica nouă şi tehnici noi de investigaţie, dialog principal cu orientările şi curentele filozofice şi metodologice.

Acestea au fost principiile călăuzitoare în definitivarea capitolelor din volumele III şi VI ale tratatului de *Istoria României*, sarcină încredinţată Institutului „N. Iorga”. Cu competenţă şi abnegaţie, comitetul de redacţie al vol. III (Şt. Ştefănescu, D. Mloc, N. Stoicescu şi L. Demény) au încheiat şi predat acest volum, care oferă o imagine, întemeiată pe rezultatele cele mai noi ale cercetării, a societăţii medievale româneşti de la apariţia statelor feudale pînă la înfiinţarea lor unire sub Mihai Viteazul şi moartea gloriosului voievod.

Într-un stadiu avansat de finisare se află şi volumul VI al *Istoriei României*, datorită străduinţei şi zelului lui D. Berindei şi Gr. Chiriţă. A fost discutată şi revizuită cea mai mare parte a textului acestui volum care tratează istoria societăţii româneşti de la revoluţia din 1821 pînă la războiul de independenţă din 1877—1878.

În cursul anului trecut a văzut lumina tiparului monografia *România în primul război mondial*, realizată de un colectiv alcătuit de An. Iordache, M. Iosa, I. Oprea, P. Oprea (iar din afara institutului, col. V. Atanasiu). Rapida epuizare a lucrării — care a devenit un adevărat best-seller — este dovada cea mai elocventă a interesului cu care a fost primită această carte. Aşteptările publicului cititor nu au fost înşelate: lucrarea include o examinare multilaterală a participării României la prima mare conflagraţie mondială şi reconstituie minuţios împrejurările istorice ale desăvîrşirii statului naţional român.

Cea de-a 120-a aniversare a Unirii Moldovei cu Ţara Românească a fost marcată prin apariţia monografiei lui D. Berindei, *Epoca Unirii*, adevărat bilanţ al cercetărilor consacrate acestui moment capital al istoriei româneşti, în a cărui cunoaştere contribuţia autorului este esenţială.

Interesul pentru istoria modernă a României a fost ilustrat în anul 1979 prin apariţia a trei lucrări (una în plan, celelalte în afara planului) de înaltă ţinută ştiinţifică, datorate lui An. Iordache, *Goleştii — locul şi rolul lor în istoria României*, şi lui A. Stan, *Renaşterea armatei naţio-*

nale, precum și de același autor *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859—1877)*, toate contribuții substanțiale la înțelegerea corectă a societății românești în faza de tranziție de la feudalism la capitalism și de afirmare a societății burgheze. Același preocupări se integrează și volumul VI al culegerii „Studii și materiale de istorie modernă”, care înmănușează contribuții de mare interes datorate lui N. Adăniloiaie, D. Berindei, Gh. Cristea, P. Opreșcu, I. Stancliu.

În colaborare cu I. Saizu, M. Rusenescu a dat o sinteză innoitoare asupra *Vieții politice din România în anii 1922—1928*, punând în lumină specificul activității partidelor politice în perioada de stabilizare relativă a capitalismului. În colecția „Voievozi și domnitori ai țărilor române”, N. Stoicescu a dat o versiune prescurtată a apreciatei sale monografii dedicate lui Vlad Tepeș.

La volumul *Documente străine despre români*, editat de Arhivele Statului, au colaborat Șt. Ștefănescu, D. Berindei și A. Stan.

În cursul anului 1979, Institutul de istorie „N. Iorga” a avut 29 de contracte încheiate cu Academia de Științe Sociale și Politice a R.S. România; dintre acestea, 3 au fost predate la 30 iunie, iar 8 la 1 decembrie, restul reprezentând activități de documentare și redactare parțială.

Contractele încheiate au avut ca titulari pe Ș. Papacostea, P. Cernovodeanu, E. Lazea, V. Ciociltan, A. Armbruster, C. Rezachevici, N. Liu, P. Căncea, Lia Lehr și Șt. Ciuciua.

Lui Ș. Papacostea i-au rezervat capitolele consacrate perioadei secolelor X—XVI din *Compendiul de istorie a României*, îndatorire de care autorul s-a achitat cu conștiință și cu cunoștință, dând o privire sintetică remarcabilă prin densitatea idelilor și încadrarea constantă a istoriei României în marile curente ale istoriei universale. Împreună cu P. Teodor (Cluj), Ș. Papacostea a revizuit și definitivat, în afara obligațiilor de contract, textul întregului volum.

În cadrul colecției ample de izvoare documentare externe, Hurmuzaki, P. Cernovodeanu a întocmit un volum de *Rapoarte diplomatice și consulare engleze (1835—1848)* la nivelul celor mai severe exigențe ale tehnicii de editare a surselor. Documentele volumului furnizează informații despre domniile regulamentare, frământările social-politice interne, raporturile țărilor române cu Imperiul otoman și Rusia țaristă, traficul internațional pe Dunăre, schimburile comerciale româno-engleze, activitatea caselor de comerț engleze în principate etc.

Lucrarea lui E. Lazea, *Formarea domeniilor feudale în Transilvania în sec. XI—XIV*, abordează un șir de aspecte mai puțin cunoscute din istoria feudalismului timpuriu în Transilvania; autorul a urmărit geneza structurilor domeniiale, utilizând în acest scop întreaga documentație ce i-a fost accesibilă.

A. Armbruster a examinat în lucrarea sa, *Imaginea spațiului românesc în lumea germană a secolelor X—XVI*, informațiile surselor germane dind un inventar de cel mai mare folos al acestor știri supuse unui riguros examen critic.

Într-un larg context de istorie est și sud-est europeană a urmărit V. Ciociltan în lucrarea *Lupta pentru stăpânirea Dunării de jos la sfârșitul secolului al XIV-lea*, relevând implicarea în această confruntare a regatelor ungar și polon și a Imperiului otoman, precum și locul și rolul Țării Românești și al Moldovei în încercarea de forțe care i-a opus pe protagoniștii amintiți. Tot lui V. Ciociltan i-a revenit și elaborarea capitolului privind istoria arabilor în secolele XI—XIII din tratatul de *Istorie universală*.

Întemeiat pe o amplă informație, C. Rezachevici a studiat *Lupta pentru păstrarea ființei de stat a Moldovei și Țării Românești (1550—1711)*, punând în lumină continuitatea eforturilor celor două țări românești de a-și salva statutul de autonomie în condițiile instaurării dominației otomane.

Lucrarea lui N. Liu, *Inteligența română modernă. Afirmarea unei pătri sociale (1821—1918)*, abordează tema dintr-o triplă perspectivă: socială, politică și culturală, relevând rolul inteligenței în făurirea României moderne. Problema a fost tratată de autor pe baza unei ample documentații într-o perspectivă inedită.

Într-o viziune nouă a fost studiată de Paraschiva Căncea *Prezența populației evreiești în viața social-politică a României în secolul al XIX-lea*, autoarea plasând obiectul investigației sale într-un larg cadru sociologic și politic și contribuind astfel la înțelegerea mai profundă a evoluției societății românești moderne.

Lucrarea Liei Lehr, *Transformări în structura socială a satelor din Țara Românească (1630—1658). Date statistice*, oferă prin calculele efectuate și prin cartografia socială realizată o bază solidă pentru studiul mutațiilor intervenite în statutul țăranimii.

În cadrul cercetărilor privind istoria naționalităților conlocuitoare de pe teritoriul țării noastre, Ștefan Cluciua a reconstituit *Istoria culturii maghiare din Transilvania între 1878—1918*, cercetare amplă care corelează permanent fenomenul cultural cu ansamblul condițiilor de dezvoltare economică și social-politică a provinciei de peste Carpați.

Cea mai mare parte a cercetărilor institutului continuă, potrivit obligațiilor contractuale, operațiile de documentare sau redactare a capitolelor din lucrările ale căror termene de predare sînt în anii 1980—1981. Atît verificarea inițiată de conducerea institutului, cît și analiza făcută de consiliul științific au arătat că toți cercetătorii s-au achitat de îndatoririle ce le-au revenit.

Anul 1979 a cunoscut noi progrese — deși nu în măsura dorită — în domeniul procesului de integrare a cercetării cu învățămîntul. Necesitatea legăturii strinse între „laboratorul” de cercetare și catedră este prea evidentă pentru a cere o amplă demonstrație; factorii obiectivi și subiectivi imprimă însă, din păcate, un ritm lent acestui proces destinat să ridice nivelul predării științelor istorice în învățămîntul superior. De aceea orice pas în această direcție se cuvine salutat cu satisfacție. Progresul amintit s-a realizat prin mai multe forme.

În primul rînd, elaborarea unui plan unic de cercetare (cadre didactice și cercetători) a înmănunchat în același cadru organizatoric preocupările și eforturile de investigație ale facultății și institutului. O expresie a comunității de interes în activitatea de cercetare ale celor două instituții amintite au constituit-o sesiunile științifice comune în eprinsul cărora au fost comunicate și discutate rezultatele celor mai noi cercetări în domeniul istoriei naționale și universale. Adăugăm la acestea, predarea de către cercetători a cursului „Probleme fundamentale ale istoriei patriei și partidului” și a altor cursuri de specialitate (Tr. Udrea, Venera Teodorescu, N. Adăniloie, D. Berindei, N. Dascălu, Irina Gavrila), precum și ținerea unor seminarii (I. Stanciu, N. Dascălu, Ștefana Dăscălescu, M. Oprișescu) la Universitatea din București și la alte instituții de învățămînt superior din capitală; îndrumarea practicii desfășurate de studenți în cadrul Institutului „N. Iorga” (Gr. Chiriță, Ștefana Dăscălescu); îndrumarea tezelor de licență a absolvenților de la cursurile de zi și fără frecvență (N. Adăniloie, D. Berindei, A. Stan, M. Iosa, F. Constantin, Tr. Udrea, A. Armbruster, D. Mioc).

O contribuție importantă a dat institutul nostru la acțiunea de reciclare a cadrelor didactice din învățămîntul mediu desfășurată sub egida Academiei „Ștefan Gheorghiu” în cele două sesiuni din primăvară și toamnă. La susținerea expunerilor programate („Locul românilor în istoria universală”, „Trăsăturile societății feudale”, „Lupta poporului român pentru independență în secolele XIV—XVI” etc.), ca și la conducerea seminariilor recapitulative au participat N. Adăniloie, D. Berindei, Gh. Cristea, C. Șerban, Ș. Papacostea, N. Stoicescu, An. Iordache, Fl. Constantin, Georgeta Penelea, Ștefana Dăscălescu, Lia Lehr, C. Rezahevici, contribuția lor fiind elogiată de factorii responsabili.

Foarte bune rezultate au fost obținute în elaborarea și susținerea unor lucrări de doctorat sub îndrumarea unor conducători din rîndurile cercetătorilor noștri de înaltă competență: Șt. Ștefănescu, Ș. Papacostea, D. Berindei, N. Adăniloie, L. Demény, V. Liveanu.

În ciuda progreselor realizate, procesul de integrare învățămînt-cercetare necesită încă dezvoltarea unor direcții ca și adîncirea unora dintre laturile sale. Astfel se desprinde necesitatea antrenării unui număr sporit de cercetători în procesul de învățămînt deoarece, în prezent, activitatea didactică a cercetătorilor se realizează numai în măsura în care ea constituie o completare a necesităților neacoperite de cadrele didactice. S-o spunem încă o dată, nu este vorba de substituirea unora prin alții, ci de asigurarea unui contact nemijlocit al studenților cu cei care realizează cercetarea însăși.

Consiliul științific și-a desfășurat activitatea ca organ de conducere colectivă a institutului. Prezidat de secretarul B.O.B., Gh. Cristea, apoi, după alegerile de partid, de Ion Apostol, el a dezbătut periodic stadiul de realizare a obligațiilor contractuale și lucrările de plan încheiate; la cererea Academiei de Științe Sociale și Politice sau a unor edituri, consiliul a analizat și avizat lucrări de caracter istoric, trimise spre tipărire. Discuțiile s-au remarcat prin competență și obiectivitate și au contribuit astfel la ridicarea nivelului științific al acestor lucrări. În ședințele consiliului au fost abordate de asemenea probleme ale organizării muncii științifice și a activităților curente. Formularea deschisă a opiniilor, principalitatea, seriozitatea și responsabilitatea dezbaterilor au caracterizat reuniunile consiliului științific. În ansamblu se constată întărirea rolului de organ de conducere colectivă al consiliului. El va trebui să găsească însă în viitor căi și modalități noi de asigurare a unei permanente comunicări cu corpul de cercetători ai institutului. Antrenarea tuturor salariaților în elaborarea deciziilor este chemată să asigure, în spiritul documentelor de partid, înfăptuirea unei conduceri democratice.

La încheierea mandatului actualului Consiliu științific se cuvin relevate aici stilul nou de activitate, caracterizat prin ordine și rigoare, introdus de Gh. Cristea și spiritul practic, de înaltă eficacitate, al lui Ion Apostol, calități ce vor trebui valorificate și de noul Consiliu.

În scopul întăririi disciplinei și intensificării controlului muncii a fost organizată în lunile octombrie-noiembrie o verificare a activității științifice și obștești a cercetătorilor institutului în ultimii cinci ani. Au fost constituite patru comisii care au reunit în componența lor reprezentanți ai B.O.B., ai conducerii institutului, ai biroului grupei sindicale și ai lucrătorilor; cercetătorii institutului au prezentat în fața acestor comisii rezultatele activității lor în perioada amintită

și au purtat discuții privind ameliorarea cercetării prin lichidarea carențelor constatate. Activitatea acestor comisii s-a dovedit utilă și concluziile lor formulate în rapoarte înaintate direcției s-au dovedit susceptibile de a contribui la progresul muncii cercetătorilor. Acest prețios capital de constatări și sugestii este în curs de valorificare: a avut loc o adunare deschisă de partid consacrată activității fostului sector de istorie medie — care a avut drept bază raportul respectivei comisii — alte adunări de acest fel sau o dezbatere în plenul institutului vor urma.

Înțelegându-și corect funcția politică pe care este chemat să o îndeplinească în viața social-politică a țării, institutul nostru a răspuns prompt și competent la comandamentele și solicitările venite din partea forurilor superioare de partid și de stat și, respectiv, a întreprinderilor și instituțiilor din țară în vederea elucidării unor probleme de istorie de larg interes și a desfășurării unor acțiuni de propagandă. În acest cadru, cercetătorii Institutului au întocmit materiale privind probleme fundamentale ale poporului român, au combătut fundamentat interpretările tendențioase date în unele istoriografii străine unor momente sau aspecte ale istoriei naționale, au fost prezenți în emisiuni la radio și televiziune destinate să difuzeze în masă cunoștințele de istorie și au prezentat expuneri în capitală și în provincie în legătură cu marile aniversări, ca: 35 de ani de la revoluția de eliberare socială și națională, 2050 de ani de la întemeierea primului stat dac centralizat și independent de sub conducerea lui Burebista. Membrii Institutului au publicat articole în presa centrală („Scinteia”, „Era socialistă”, „Contemporanul”, „Luceafărul”, „Lumea” etc.) și locală, articole pe teme istorice asociind în chip constant evocarea momentelor glorioase sau a marilor personalități ale poporului român cu înaltele comandamente ale edificării socialismului în țara noastră. Se poate spune că întregul corp de cercetare al institutului s-a identificat cu tradiția militantă a istoriografiei românești și că a înțeles că opera de istorie are, mai mult ca oricând în condițiile actuale, o finalitate politică.

În cursul anului trecut s-a înregistrat un spor notabil în manifestările științifice ale cercetătorilor Institutului. Prin comunicări în ședințele plenare ale institutului — amintim pe cele ale lui V. Liveanu și Irina Gavrilă despre *Aplicarea metodelor matematice în istorie (cercetarea cauzelor războaielor din 1907)* și N. Stoicescu „*Întemeiere*” și „*descălecat*” în istoria Țării Românești — sau la sesiunile Facultății de istorie și filozofie, Asociației de Drept Internațional și Relații Internaționale, Direcției Generale a Arhivelor Statului, precum și la sesiunile omagiale dedicate aniversărilor Unirii Principatelor, a nașterii lui Gh. Șincai și Gh. Lazăr, cercetătorii Institutului au prezentat izvoare inedite sau puțin cunoscute, au supus unei noi analize — mai ample și mai profunde — datele și informațiile utilizate de predecesorii lor, contribuind astfel la progresul istoriografiei românești. Un interes deosebit au prezentat dezbaterile pe marginea rapoartelor lui D. Berindei, *Încheierea procesului de formare a națiunii române* și C. Rezachevici, *Conflictele militare între țăările române în evul-mediu*.

Perceperea corectă a îndatoririlor de ordin științific și politic ce revin cercetătorilor Institutului nu s-a limitat la cadrul intern, ci l-a inclus — cu necesitate — și pe cel extern. Prezenți la întâlniri, colocvii și congrese internaționale, cercetătorii Institutului nostru s-au făcut mesagerii istoriografiei românești, apărând cu fermitate și competență pozițiile școlii naționale de istorie și respingând principial și fundamentat — cînd s-au ivit — interpretările eronate sau tendențioase indiferent de unde au venit.

În cursul anului trecut au avut loc reuniunile periodice ale unui șir de comisii mixte de istorie, la care au participat și cercetători ai Institutului nostru. Astfel, în cadrul sesiunii comisiei mixte româno-bulgare (martie, Sofia), P. Cernovodeanu a prezentat comunicarea *Lupta pentru cucerirea și apărarea independenței popoarelor în etapa actuală*; la comisia mixtă a istoricilor din R.S. România și R.D. Germană (iunie, Constanța), I. Chiper, care îndeplinește și funcția de secretar al comisiei, a susținut comunicarea *Contradicțiile interimperiale în Europa la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX și influența lor asupra țărilor mici*; în cadrul reuniunii comisiei româno-ungare (iunie, Budapesta), D. Berindei a susținut comunicarea *Revoluția română din 1848. Ideologie și program*, Al. Porțeanu — și el secretar al comisiei — a prezentat un coreferat *Relații culturale româno-ungare în perioada interbelică*; la sesiunea comisiei mixte româno-polone (mai, Iași), Ș. Papacostea a prezentat o comunicare despre *Politica de reformă în țăările române în secolul XVIII*, iar Fl. Constantiniu despre *Însemnătatea internă și internațională a insurecției din august 1944*.

La colocviul internațional organizat de Comisia Internațională de mișcări sociale și structuri sociale (aprilie, Chantilly) a fost prezentată comunicarea lui C. Șerban, *Problemele micilor întreprinderi din România în raport cu dezvoltarea marilor industrii din secolul al XVIII-lea pînă în 1938*.

La al IV-lea Congres Internațional al „Asociației de studii sud-est europene” (august, Ankara), D. Berindei a prezentat un coreferat privind *Problema agrară și reforma agrară în Principatele române în contextul evoluției agrare a Europei centrale și de sud-est*. Tot D. Berindei a susținut în cadrul colocviului „Italia și România de la 1859 la 1879” următoarele trei comunicări:

*Istoriografia română și procesul de unificare a Principatelor române; Politica externă a României de la cucerirea independenței la aderarea la Tripla Alianță; Fondurile de arhivă românești deosebite cele privitoare la Italia modernă și la relațiile româno-italiene în epoca Risorgimento-ului. Același cercetător a prezentat comunicarea România și sistemul versaillez în cadrul colocviului „Asociației europene de istorie contemporană” (septembrie, Geneva). O altă comunicare a lui D. Berindei, *Corespondența din exil a fiilor lui Dinicu Golescu* a fost prezentată la cea de-a XI-a sesiune a „Cercului de studii pentru istoria relațiilor culturale din centrul și estul Europei” (septembrie, Neuburg).*

Trei cercetători ai Institutului, D. Berindei, A. Armbruster și Ștefana Dăscălescu au fost prezenți la a 17-a sesiune a „Cercului de studii pentru cunoașterea Transilvaniei” (octombrie, Salzburg), unde au susținut comunicările *Dieta de la Sibiu din 1863 și propunerile ei privind problema naționalităților, Evoluția sentimentului național la sașii din Transilvania și Țările române în politica Imperiului habsburgic în secolul al XVI-lea*.

La colocviul româno-american de istorie (august, Cluj-Napoca), I. Chiper a susținut comunicarea, *Insurecția din august 1944 și însemnătatea alăturării României la coaliția antihitleristă*. La colocviul „Război și societate în Europa răsăriteană în secolele XVIII—XIX” (decembrie, New York), Fl. Constantiniu a prezentat comunicarea *Tradiție și inovație în structurile militare ale sud-estului Europei în sec. XVIII*; același cercetător a vorbit despre *Aspecte actuale ale învățămîntului superior din România* la masa rotundă privind „Învățămîntul universitar în țările Europei răsăritene” organizată de către City University of New York.

Membrii Institutului au participat la un șir de acțiuni legate de pregătirea celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice. O activitate de mare amploare au desfășurat Șt. Ștefănescu și D. Berindei, care au pregătit volumele de rapoarte ale Congresului și cele de *Nouvelles études d'histoire* și au asigurat corespondența cu diverse instituții și personalități.

Cele două periodice de istorie, „Revista de istorie” și „Revue Roumaine d'Histoire”, care apar sub egida A.S.S.P. în cadrul Institutului „N. Iorga”, au continuat să îndeplinească funcția de principale organe ale istoriografiei noastre. În paginile lor au fost publicate studii și articole privind aspecte și momente ale istoriei poporului român, studii și articole care constituie tot atâtea contribuții prin informațiile inedite sau punctele de vedere noi cuprinse în paginile lor. Se cuvine subliniată stăruința redacției „Revistei de istorie” (I. Apostol, M. Stroia, G. Apostol, M. Oprîtescu) de a orienta conținutul revistei în direcția problemelor de interes actual, o ilustrare elocventă în această privință constituind-o materialele publicate în împlinirea celui de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român. Revista publică în continuare studii și articole care răspund indicațiilor și tezelor cuprinse în documentele Congresului; același interes îl prezintă și rubrica „În împlinirea celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice”, din sumarul aceluiași reviste în care au fost publicate contribuții de larg interes științific. Revista a consacrat două numere celei de-a 35-a aniversări a insurecției din august 1944 și un altul dedicat celei de-a 30-a aniversări a Plenarei din 3—5 martie 1949 a partidului privind cooperativizarea agriculturii.

„Revue Roumaine d'Histoire” (Stan Valeriu, Madeleine Costescu și Paula Niculescu) a continuat să facă cunoscute cercurilor de specialitate din străinătate rezultatele cele mai noi ale istoriografiei noastre, reflectînd astfel cu fidelitate stadiul actual al cercetărilor de istorie din România.

Apreciind pozitiv activitatea celor două reviste de istorie, credem că o exigență mai riguroasă în ceea ce privește publicarea materialelor, o racordare mai sistematică la noile orientări ale istoriografiei internaționale și o atitudine critică mai fermă și mai răspicat afirmată față de denaturarea unor momente și aspecte ale istoriei naționale de către unii istorici străini pot fi recomandate celor două colective de redacție pentru ca obiectivele științifice și politice ce le-au fost încredințate să fie realizate cu eficacitate sporită.

Problema viitoarelor cadre ale istoriografiei românești continuă să rămână în actualitate în ciuda sporirii corpului de cercetare al Institutului cu cîțiva tineri cercetători (Daniela Bușe, R. Lungu, Iolanda Micu, Tatiana Budura-Isticioia, D.R. Vlad). Trebuie amintit aici efortul depus de tinerii noștri colegi pentru a căpăta o pregătire profesională cit mai solidă. Discuțiile purtate cu ei ca și rezultatele muncii desfășurate pînă acum au pus în lumină seriozitatea strădaniilor lor de a-și spori permanent cunoștințele. Seminarile de paleografie latină (ținut de Ș. Papacostea) și paleografie slavă (ținut de D. Mioc) s-au dovedit a îndeplini o însemnată funcție în această direcție, iar tinerii lor participanți și-au exprimat deplina satisfacție pentru chipul în care se desfășoară activitatea acestor seminarii. Un cadru favorabil informării istoriografice și dezvoltării spiritului critic l-a oferit cercul tinerilor cercetători condus de Fl. Constantiniu și M. Oprîtescu. Oricît de mulțumitoare ar fi activitatea tinerilor cercetători, nu trebuie uitat că există încă sectoare de cel mai mare interes ale istoriei naționale și universale care rămîn complet descoperite. Pregătirea sistematică a specialiștilor în toate aceste domenii este un imperativ național de ordin științific și politic ce trebuie totdeauna avut în vedere.

Privită în ansamblu, activitatea științifică a Institutului de istorie „N. Iorga” poate fi apreciată ca satisfăcătoare, dar odată recunoscute meritele incontestabile ale colectivului de cercetători, discuția căilor și mijloacelor de îmbunătățire a acestei activități trebuie încercată cu responsabilitate și seriozitate. Verificarea muncii cercetătorilor pe ultimii cinci ani a pus în lumină cauzele de mai veche dată ale dificultăților constatate. A devenit aproape un loc comun al tuturor rapoartelor semestriale și anuale deplângerea absenței unei structuri organizatorice a institutului. În discuțiile purtate cu cercetătorii a fost exprimată în chip unanim opinia că în absența sectoarelor și colectivelor de lucru nici viața științifică, nici perfecționarea pregătirii profesionale și nici controlul muncii nu se poate desfășura în chip satisfăcător. În ciuda repetatelor demersuri în vederea curmării acestei situații nu au fost întreprinse măsuri pentru a da institutului acele forme de organizare care să asigure activității științifice un caracter sistematic mai eficient.

Cel de-al doilea aspect, susceptibil de ameliorare, pus în lumină de verificarea amintită, a fost viața științifică a institutului. Nu există în prezent un cadru organizatoric și permanent pentru schimbul de opinii principal și documentat pe marginea lucrărilor realizate de cercetători, iar discutarea lucrărilor de plan se face prea adesea în pripă și formal în cadrul consiliului științific. Absența sectoarelor își pune și aici sigiliul nefast asupra calității muncii. Plenarele pe institut rămân încă accidentale, deși cele care s-au ținut au dovedit reala lor utilitate. Organizarea unor discuții asupra aspectelor controversate sau mai puțin cunoscute ale istoriei poporului român se impune cu necesitate pentru a asigura progresul științei istorice românești. Este de asemenea de dorit ca membrii institutului să fie mai prezenți în combaterea exagerărilor și denaturărilor care, pornite chiar din rindurile istoricilor sau amatorilor de istorie din țara noastră, animați de bune intenții, dar insuficient documentați, au devenit prin amploarea lor (frecvență și nocivitate) un adevărat pericol.

La capătul acestei prezentări a activității anuale a Institutului „N. Iorga”, considerăm drept o datorie să omagiem preocuparea statornică și devotată a directorului institutului, Șt. Ștefănescu, de a asigura condiții optime cercetării istorice, prin crearea unui climat de încredere, tovarășească și emulație științifică. Între multiplele-i sarcini politice, științifice și administrative, el a găsit întotdeauna timpul de a conduce ferm și eficace institutul și de a rămâne receptiv și disponibil pentru toți cercetătorii.

Deși desprinsă organizatoric — spre regretul nostru — de institut, biblioteca a continuat, prin activitatea susținută a personalului ei, să slujească investigația științifică a cercetătorilor.

În sfârșit, o caldă subliniere pentru munca personalului administrativ, piesă importantă în mecanismul ce asigură buna funcționare a institutului.

La recentul Congres al educației și învățămîntului, tovarășul Nicolae Ceaușescu a subliniat cu vigoare însemnătatea militantismului politic și ideologic în activitatea noastră. Chemarea secretarului general al partidului reprezintă pentru noi toți un înalt comandament politic și științific căruia întregul corp de cercetare al institutului este hotărît să-i dedice toate forțele sale. Călăuziți de sarcinile fixate frontului istoric de tovarășul Nicolae Ceaușescu în cuvîntarea sa la Congresul educației și învățămîntului, cercetătorii Institutului de istorie „N. Iorga”, continuînd tradițiile de militantism ale Istoriografiei noastre, sint decîși să-și îndeplinească cu onoare datoria lor de cetățeni ai României socialiste și slujitori, pe tărîmul științelor istorice, al ideologiei comuniste.

ANEXA I

PUBLICAȚIILE MEMBRILOR INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA” ÎN ANUL 1979

I. CĂRȚI

Berindei Dan, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei R.S.România, București, 1979, 279 p.

Dicționar diplomatic, Edit. politică, București, 1979, 1060 p. Autori din institut: Adolf Armbruster, Dan Berindei, Paul Cernovodeanu, Ludovic Demény, Beatrice Marinescu.

Iordache Anastasic, *Goleștii, locul și rolul lor în istoria României*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 434 p.

Istoria poporului român (în limba sârbocroată), Matija Srpsca, Novisad, 1979.

Autori din institut: Ioan Chipier, Florin Constantiniu, Șerban Papacostea, Ștefan Ștefănescu,

★

Istoria României. Compendiu, (ediție în l. chineză), Beijing (R.P. Chineză), 1979.

Autori din institut: Aron Petric, Ion Oprea, Alexandru Porțeanu.

Istoria României. Manual pentru clasa a XII-a, Edit. didactică și pedagogică, București, 1979, 392 p. + 15 h.

Autori din institut: Aron Petric, Ion Oprea, Alexandru Porțeanu.

Johann Filstich, *Tentamen historiae Vallachicae. Încercare de istorie românească*. Studiu introductiv, ediția textului și note de Adolf Armbruster. Traducere de Radu Constantinescu, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 303 p. + 60 pl. ilustr.

România în primul război mondial, Edit. militară, București, 1979, 542 p.

Autori din institut: Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprea.

Rusenescu Mihail și I. Saizu, *Viața politică în România 1922—1928*, Edit. politică, București, 1979, 262 p.

Stan Apostol, *Renașterea armatei naționale*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, 265 p.

Stan Apostol, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 454 p.

Stoicescu Nicolae, *Vlad Țepeș*, Edit. militară, București, 1979, 198 p.

Studii și materiale de istorie modernă. Vol. VI, redactori responsabili: Nichita Adăniloie și Dan Berindei, Edit. Academiei R.S. România, București, 1979, 200 p.

Autori din institut: Nichita Adăniloie, Dan Berindei, Gheorghe Cristea, Paul Oprea, Ion Stanciu.

Székel-Felkeles 1595—1596. Eloszmenyel, lefolyasa, kovekezményei. (Răscoala secuilor 1595—1596.

Antecedente, desfășurare și urmări), Comitetul de redacție: Benko Samo, Demény Lajos (redactor responsabil), Vekov Karoly, Edit. Kriterion, București, 1979, 246 p.

„Cuvînt înainte” de prof. univ. Ștefan Ștefănescu.

Autori din institut: L. Demény, C. Rezachevici.

II. STUDII, ARTICOLE ȘI BIBLIOGRAFII ÎN PUBLICAȚIILE PERIODICE DE SPECIALITATE

Adăniloie Nichita, *Caracterul unitar al revoluției de la 1848 în țările române*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XXXVII—XXXVIII, 1979, p. 37—43.

Adăniloie Nichita, *Craiova și Unirea Principatelor*, în vol. „Craiova—trecut, prezent și viitor”, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, p. 87—94.

Adăniloie Nichita, *Cucerirea independenței — premisă a desăvârșirii unificării statale românești din 1918*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. VI, 1979, p. 7—38.

Adăniloie Nichita, *Revirimentul mișcării naționale în Transilvania și Bucovina după războiul de independență*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XXXVII—XXXVIII, 1979, p. 86—99.

Andreescu Ștefan, *Legături politice între Țara Românească și Moldova (1574—1593)*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 7, p. 1 235—1 255.

Armbruster Adolf, *Nachspiel zur Geschichte des Deutschen Ordens im Burzenland*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 2, p. 277—287.

Armbruster Adolf, *Początki świadomości narodowej Rumunów i Sasów transylwańskich w epoce Odrodzenia i Humanizmu (Începuturile conștiinței naționale la români și sași transilvăni în epoca Renașterii și Umanismului)*, în „Kwartalnik Historyczny”, LXXXVI, 1979, p. 123—132.

- Berindei Dan, *Les antécédents de l'abdication du prince Cuza*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 4, p. 785—802.
- Berindei Dan, *Condițiile interne și internaționale ale făuririi statului național român modern*, în „Cercetări istorice”, nr. 1, 1979, p. 10—14.
- Berindei Dan, *Gesellschaft und die Befreiungsbewegung der rumänischen Nation*, în *Beförderer der Aufklärung in Mittel-und Osteuropa*, Berlin, 1979, p. 161—173.
- Berindei Dan, *Gheorghe Lazăr purtător de cuvânt al progresului și al iubirii de neam*, în „Revista arhivelor”, an, LVI, 1979, nr. 3, p. 281—289.
- Berindei Dan, *Legături și convergențe istorice româno-franceze*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 3, p. 405—428.
- Berindei Dan, *Locul lui Gheorghe Șincai în istoriografia românească*, în „Revista arhivelor”, anul LVI, 1979, nr. 2, p. 139—142.
- Berindei Dan, *Le professeur Marcel Emerit lors de son 80^e anniversaire*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 4, p. 667—671.
- Berindei Dan, *The Romanian Armed Forces in the Eighteenth and Nineteenth Century in War and Society in East Central Europe*, vol. 1, New York, 1979, p. 215—247.
- Berindei Dan, *Revoluția română de la 1848 și Europa*, în „Studia et acta Musei Nicolae Bălcescu”, vol. V—VI, p. 11—20.
- Berindei Dan, *Relații culturale între Transilvania și România anilor 1867—1918*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. VI, 1979, p. 181—200.
- Berindei Dan, *Semnificația formării statului național român*, în „Revista de istorie”, tom. 32 1979, nr. 1, p. 21—30.
- Căncea Paraschiva, *Presences roumaines aux Congrès scientifiques internationaux du XIXe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 1, p. 63—82.
- Cernovodeanu Paul, *Imaginea țărilor române la călătorii străine din secolele XIV—XVII*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 12, p. 2353—2365.
- Cernovodeanu Paul, *Din legăturile lui Constantin Duca, domnul Moldovei, cu lordul William Paget între 1693—1695*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, Iași, 1979, p. 513—519.
- Cernovodeanu Paul, *Mărturii privitoare la Toma Constantin Iuncăr — învâțător la școala ostășească de la Dudești*, în „Studia et Acta Nicolae Bălcescu”, V—VI, 1979, p. 229—236.
- Cernovodeanu Paul, *Operațiile trupelor române în războiul pentru independență în lumina rapoartelor atașatului american F.V. Greene*, în „Revista de istorie”, tom. 32, 1979, nr. 5, p. 843—863.
- Constantinescu Ioana, *Agricultura în Țara Românească în timpul regimului fanariot*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 4, p. 663—685.
- Constantinescu Ioana, *Structuri socio-fiscale în județul Mehedinți după catagrafia din decembrie 1819*, în „Mehedinți — istorie și cultură”, 1979, p. 189—209.
- Constantiniu Florin, *Apariția statelor feudale românești*, în „Revista Comisiei Naționale Române pentru U.N.E.S.C.O.”, 21, 1979, nr. 3—4, p. 193—196.
- Constantiniu Florin, *Aspecte ale crizei regimului antonescian în ajunul insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 7, p. 1305—1313.
- Constantiniu Florin, *La portée historique de l'insurrection nationale armée antifasciste et anti-imperialiste d'Avril 1944*, în „Revue des études sud-est européennes”, tome XVII, 1979, nr. 4, p. 685—693.
- Constantiniu Florin, *Sensibilitate barocă et regime nobiliaire (considerations preliminaires)*, în „Revue des études sud-est européennes”, tome XVII, 1979, nr. 2, p. 327—334.
- Constantiniu Florin, *Victoria insurecției din August 1944 și falimentul politic definitiv al Gărzii de fier*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 8, p. 1491—1498.
- Cristea Gheorghe, *Antecedente și consecințe ale războiului vamal cu Austro-Ungaria*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. VI, 1979, p. 91—137.

- Cristea Gheorghe, *Coordonnées de la politique extérieure de la Roumanie sous le règne d'Alexandru Ioan Cuza (1859—1866)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 1, p. 3—20.
- Cristea Gheorghe, *Independența țării și ideea unității naționale a poporului român în obiectivul politicii externe a domnitorului Alexandru Ioan Cuza*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 1, p. 31—55.
- Dascălu Nicolae, *L'activité de l'Institut d'Histoire „N. Iorga”*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 3, p. 631—632.
- Gavriliș Irina, *Cuantificarea în istorie—valoare și limite*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 5, p. 895—903.
- Ioniță Cecilia, *„Prinii greci” pe teritoriul Eladei. Apariția și evoluția regatelor aheene (2200—1200 î.e.n.)*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 10, p. 1915—1932.
- Lazea Emil, *Apicultura în Transilvania în secolele XI—XIV*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 3, p. 481—503.
- Liu Nicolae, *O galerie de portrete pașoptiste schițate de Ion Ghica*, în „Manuscriptum”, X, 1979, nr. 2, p. 8—15.
- Liu Nicolae, *Vers la Roumanie moderne. Les intellectuels et la renaissance culturelle entre deux révolutions (1821—1848)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 4, p. 719—748.
- Liveanu Vasile, *Obiectivele insurecției din august 1944*, în „Era socialistă”, XIX, 1979, nr. 14, p. 22—26.
- Liveanu Vasile, *Problema Constituției României (23 August 1944—30 Decembrie 1947)*, în „Revista de istorie”, tom. 32, 1979, nr. 8, p. 1459—1489.
- Liveanu Vasile, *The socialist movement in a developing country. From the history of socialist idea in Romania (1905—1916)*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, XVII, 1979, nr. 4, p. 799—809.
- Lungu Radu, *O monedă de aur descoperită la Orașul de Floci*, în „Cercetări numismatice”, II, 1979, p. 149—152.
- Marinescu Beatrice, *Aspects of economic relations between Romania and Great Britain (1862—1866)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 4, p. 773—783.
- Mioc Damaschin și Ștefan Ștefănescu, *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 12, p. 2285—2301.
- Opreșcu Elisabeta, *Comunicări prezentate de membrii Institutului de istorie „N. Iorga” la manifestări științifice interne și internaționale în anul 1978*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 4, p. 764—770.
- Opreșcu Elisabeta, *Publicațiile membrilor Institutului de Istorie „N. Iorga” în anul 1978*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 4, p. 758—764.
- Opreșcu Paul, *Înteruperea operațiilor militare pe frontul românesc (noiembrie 1917—martie 1918) și relațiile României cu aliații*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. VI, 1979, p. 159—180.
- Penelea Georgeta, *Bibliographie historique 1977 (I)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 1, p. 209—234.
- Penelea Georgeta, *Bibliographie historique 1977 (II)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 2, p. 409—438.
- Penelea Georgeta, *Bibliographie historique 1977 (III)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 3, p. 633—663.
- Penelea Georgeta, *Bibliographie historique 1977 (IV)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 4, p. 849—861.
- Petric Aron, *Insurecția națională armată antifascistă și antimperialistă din august 1944 și semnificația sa istorică*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 8, p. 1397—1403.
- Porțeanu Alexandru, *Din activitatea secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria (1906—1918)—organizație politică a muncitorilor români din Transilvania (I)*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 2, p. 211—229.

Porțeanu Alexandru, *Aspecte ale mișcării muncitorești din România în perioada imediat următoare răscoalei țărănești din 1907*, în „Danubius”, Muzeul județean de istorie Galați, vol. VII—VIII, 1979.

Porțeanu Alexandru, *George Pop de Băsești*, în „Familia”, seria a V-a, anul 15 (115), febr. 1979, nr. 2 (162), p. 5.

Porțeanu Alexandru și L. Vaida, *Locul răscoalei de la Aleșd în istoria patriei*, în „Familia”, seria a V-a, anul 15 (115), aprilie 1979, nr. 4 (164), p. 5—6.

Rezachevici Constantin, *Luptele hatmanului Jan Zamoyski cu Mihai Viteazul într-o tipăritură rară din biblioteca Zamoyski*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 7, p. 1 327—1 349.

Rezachevici Constantin, *Mihai Viteazul „înainte și după Guruslău”* în „Revista de Istorie”, tom 32, 1979, nr. 11, p. 2 149—2 169.

Rusenescu Mihail, *Procesul cooperativizării agriculturii în România (1949—1962)*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 3, p. 429—448.

Simionescu Ștefana, *Les pays roumains dans le projet de croisade (1517) du Concile de Latran*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 3, p. 507—514.

Stan Apostol, *Desăvârșirea unității statale în conștiința politică a României între Unire și Independență*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 1, p. 57—77.

Stanciu Ion, *Aspecte ale relațiilor româno-americane în anii neutralității României (1914—1916)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. VI, 1979, p. 139—158.

Stoicescu Nicolae, *Le rôle des monastères et des églises fortifiés dans la défense des pays roumains*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XVIII, 1979, nr. 1, p. 181—185.

Stroia Marian, *Coordonate ale mișcării de eliberare națională din Birmania (1942—1978)*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 12, p. 2 341—2 351.

Stroia Marian, *Dimitrie Cantemir, personalité marquante de l'histoire roumaine*, în „Actualités roumaines”, nr. 28, septembrie 1979, p. 9—10.

Stroia Marian, *Internaționala I (1864—1876). Crearea, activitatea și semnificația sa istorică*, în „Studii și articole de istorie”, tom XXXIX—XL, 1979.

Șerban Constantin, *Aspecte privind viticultura în județul Mehedinți în sec. XVIII*, în vol.: „Mehedinți, istorie și cultură”, Drobeta-Turnu Severin, 1979, p. 183—187.

Șerban Constantin, *Bibliografie istorică comentată selectivă; cărți noi apărute peste hotare, 1975—1978*, în „Studii și articole de istorie”, XXXV—XXXVI, 1979, p. 196—202.

Șerban Constantin, *Biblioteca lui Petru cel Mare*, în vol. „Cărți noi în științele istorice”, 1979, nr. 1, p. 46—50.

Șerban Constantin, *Un épisode de la guerre de Morée 1715: la conquête de la forteresse de sud*, în vol. „Milletler arası turkoloji Kongressi”, Tebliğler i Turk Tarihi, Istanbul, 1979, p. 261—269.

Șerban Constantin, *La suzeranité ottomane à l'égard des pays roumains dans le contexte des relations internationales européennes (XVI—XVII siècles)*, în „Tariki dergisi”, Istanbul, XXXII, martie, 1979, p. 211—218.

Șerban Constantin, *O știre privind pe românii din nordul Dunării în 1205*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 10, p. 1 949—1 957.

Șerban Constantin, *Unitatea culturală a românilor în secolul XVIII oglindită în scrierile istorice*, în „Danubius” VII—VIII, 1979, p. 173—182.

Ștefănescu Ștefan, Dumitru Berciu, *Contribuția cercetării istorice la aprofundarea cunoașterii momentelor fundamentale ale dezvoltării poporului român și a aportului său la progresul civilizației europene*, în „Sesiunea generală de rapoarte dedicată Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român”, Academia de Științe Sociale și Politice a R.S. România, București, 1979, p. 37—47.

Ștefănescu Ștefan, *Craiova pe coordonatele istoriei*, în „Craiova—trecut, prezent și viitor”, 1979, p. 14—19.

Ștefănescu Ștefan, *Marcel Emerit, lors de son 80^e anniversaire*, în „Analele Universității București”, XXVIII, 1979, p. 25—30.

Ștefănescu Ștefan și Damaschin Mioc, *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 12, p. 2 285—2 301.

Taftă Lucia, *Mișcarea de eliberare națională a popoarelor din Imperiul otoman în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 6, p. 1 097—1 118.

Taftă Lucia, „*Tribune des peuples*” — organ al alianței revoluționare a popoarelor în 1849, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu”, V—VI, 1979, p. 245—257.

Udrea Traian, *Politica de alianțe ale Partidului Comunist Român. Constituirea Blocului Național Democrat în iunie 1944*, în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 6, p. 1 011—1 035.

ANEXA II

COMUNICĂRI PREZENTATE DE MEMBRII INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA” LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNE ȘI INTERNAȚIONALE ÎN ANUL 1979

A. COMUNICĂRI PREZENTATE LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE CU CARACTER INTERNAȚIONAL ORGANIZATE ÎN ȚARĂ ȘI PESTE HOTARE

Comisia mixtă de istorie româno-bulgară (Sofia, 28—30 martie 1979).

— Paul Cernovodeanu, *Lupta pentru cucerirea și apărarea independenței popoarelor în etapa actuală*.

Colocviul organizat de Comisia internațională de mișcări sociale și structuri sociale (Chantilly, 18—20 aprilie 1979).

— Constantin Șerban, *Les problemes de la petite entreprise en Roumanie a l'égard du développement de la grande industrie et les consequences socio-economique du XVIIIe siècle jusqu'en 1938*.

Simpozionul „România și America”: interferențe culturale în perspectivă (București, 16—18 mai 1979).

— Florin Constantiniu, *Tendențe noi în istoriografia română*.

— Ion Stanciu, *Imaginea Americii în prefacere în viziune românească*.

Comisia mixtă de istorie româno-polonă (Iași, 27—31 mai 1979).

— Florin Constantiniu, *Însemnătatea istorică a insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944*.

— Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, Alexandru Duțu, *Reforme economice și sociale și dezvoltarea culturii în țările române în secolul al XVII-lea*.

Conferința internațională „Navigația pe Dunăre și afluenții săi de-a lungul secolelor” (Belgrad, 5—6 iunie 1979).

— Nicolae Dascălu, *Imaginea de ansamblu a dezvoltării porturilor românești de la Dunăre în prima jumătate a secolului al XIX-lea cu implicațiile economice, sociale și demografice*.

— Georgeta Penelea, *Dezvoltarea portului Brăila la începutul secolului al XIX-lea, văzută de călători străini*.

Comisia mixtă a istoricilor din R.S. România și R. D. Germană (Constanța, 11—15 iunie 1979).

— Ioan Chiper, *Contradicțiile imperialiste în Europa la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX și influența lor asupra țărilor mici (care luptau pentru crearea statului național unitar)*.

Comisia mixtă de istorie româno-ungară (Budapesta, 25—29 iunie 1979).

— Alexandru Porțeanu, *Aspecte ale relațiilor culturale româno-ungare în perioada interbelică* (coreferat).

— Dan Berindei, *Revoluția română din 1848. Ideologie și program*.

Colocviul „Italia e Romania dal 1859 al 1879” (Milano, 2—3 iulie 1979).

— Dan Berindei, *Les fonds d'archives roumaines et notamment ceux relatifs à l'Italie moderne et aux relations roumano-italiennes pendant la période du Risorgimento*.

— Dan Berindei, *L'historiographie roumaine et le proces d'unification des Principautés Roumaines*.

— Dan Berindei, *La politique extérieure de la Roumanie depuis la conquête de l'indépendance jusqu'à l'adhésion à la Triple Alliance*.

Colocviul de istorie româno-american „Progres și modernizare în sud-estul Europei” (Cluj-Napoca, 6—11 august 1979).

— Ioan Chiper, *Insurecția din august 1944 și însemnătatea alăturării României la coaliția antihitleristă*.

Al IV-lea Congres Internațional de studii sud-est europene (Ankara, august 1979).

— Dan Berindei, *Le problème agraire et la réforme agraire dans les Principautés Roumaines dans le contexte de l'évolution agraire du centre et du sud-est de l'Europe*.

Al treilea Congres Internațional de turcologie (Istanbul, 24—28 septembrie 1979).

— Constantin Șerban, *Le hâcherif de Gulhané de 1839 et son echo dans la presse roumaine de l'époque*.

A 11-a sesiune a Cercului de studii pentru istoria relațiilor culturale din centrul și estul Europei (Neuburg, 26 septembrie 1979).

— Dan Berindei, *Die Korrespondenz der Söhne von Dinicu Golescu aus dem Exil*.

Colocviul Asociației europene de istorie contemporană (Geneva, 27—29 septembrie 1979).

— Dan Berindei, *La Roumanie et le système de Versailles*.

A XVII-a sesiune a „Cercului de studiere a Transilvaniei” (Salzburg, 5—6 octombrie 1979).

— Adolf Armbruster, *Wandel im Nationalgefühl der Siebenbürger Sachsen*.

— Dan Berindei, *Der Hermannstädter Landtag vom Jahre 1863 und seine Vorschläge zur Nationalitätenfrage*.

— Ștefana Simionescu, *Die Autonomie Siebenbürgens und die Beziehungen zu der Moldau und Walachei im 16. Jahrhundert*.

Colocviul „Război și societate în Europa răsăriteană în secolele XVIII—XIX” (New York, 2—5 decembrie 1979).

— Florin Constantiniu, *Tradiție și inovație în structurile militare din Europa de sud-est în secolul al XVIII-lea*.

Masa rotundă „Învățământul superior în Europa răsăriteană”, organizată de City University of New York (6 decembrie 1979).

— Florin Constantiniu, *Aspecte ale organizării învățământului universitar în România.*

B. COMUNICĂRI ȚINUTE LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNE

— Sesiunea Asociației de drept internațional și relații internaționale, consacrată Unirii Principatelor (București, 17 ianuarie 1979).

— Dan Berindei, *Unirea Principatelor în context internațional.*

Sesiunea științifică națională „Unirea din 1859 — moment crucial în afirmarea și dezvoltarea României moderne” (Focșani, 19–20 ianuarie 1979).

— Nichita Adăniloale, *Rolul fărânciului în realizarea Unirii Principatelor.*

— Dan Berindei, *Constituirea statului național român modern — moment fundamental al istoriei poporului român.*

— Ștefan Ștefănescu, *Lupta pentru libertate, unitate și independență națională, permanență a istoriei poporului român.*

Sesiunea științifică consacrată Unirii Principatelor organizată de Direcția Generală a Arhivelor Statului (București, 20 ianuarie 1979).

— Dan Berindei, *Unirea Principatelor, problemă europeană.*

Comunicare la Cabinetul de partid al Ministerului Forțelor Armate (București, 22 ianuarie 1979).

— Constantin Șerban, *120 de ani de la Unirea Principatelor.*

Sesiune științifică consacrată a 225 de ani de la nașterea lui Gheorghe Șincai, organizată de Direcția Generală a Arhivelor Statului (București, 26 februarie 1979).

— Dan Berindei, *Locul lui Gheorghe Șincai în istoriografia românească.*

Sesiunea de comunicări consacrată aniversării a 225 de ani de la nașterea lui Gheorghe Șincai (București, 27 februarie 1979).

— Ștefan Ștefănescu, *Locul lui Gheorghe Șincai în istoriografia românească.*

Comunicare în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga” (21 martie 1979).

— Vasile Liveanu și Irina Gavrilă, *Factori determinanți ai răscoalei din 1907.*

Sesiunea „75 de ani de la răscoala țaranilor de la Aleșd”, organizată de Comitetul județean Bihor al P.C.R. și Academia de Științe Sociale și Politice a R.S. România (Aleșd, 13 aprilie 1979).

Alexandru Porțeanu și Ludovic Vajda, *Locul răscoalei de la Aleșd în mișcările țărănești de la începutul sec. al XX-lea în istoria patriei.*

Sesiunea științifică anuală a Secției istorie-filozofie a Facultății de istorie-filozofie din București (27–28 aprilie 1979).

Ioan Chiper, *Cel mai vechi sigiliu cunoscut cu legenda în limba română (Țara Românească sec. XVI).*

Paul Cernovodeanu, *Importanța corespondenței diplomatice a lordului Winchilsea pentru istoria României (1660—1669)*.

Florin Constantiniu, *Aspecte ale crizei regimului antonescian în ajunul Insurecției*.

Nicolae Liu, *Intellectualii români și spiritul revoluționar în epoca Renașterii naționale*.

Sesiunea științifică „Permanență și continuitate. Istorie și realizări”, organizată de Comitetul de cultură și educație socialistă al Județului Timiș, Comitetul județean U.T.C. și Muzeul Banatului (Timișoara, 5—6 mai 1979).

Alexandru Porțeanu, *Caracterul național al insurecției de la 23 August 1944*.

Sesiunea „Lupta poporului român pentru unitate și suveranitate, pentru edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate”, organizată de Comitetul județean de cultură și educație socialistă Galați și Muzeul județean în cadrul ediției a VI-a a manifestărilor culturale „Întîlnirile de la Minjina”, (Galați, 19—20 mai 1979).

Alexandru Porțeanu, *Importanța națională a insurecției din august 1944*.

Constantin Șerban, *Lupta poporului român pentru independență în secolul al XIII-lea*.

Sedinta publică de comunicări a Secției de științe istorice a Academiei R.S. România consacrată aniversării a 100 de ani de la nașterea lui I.C. Filitti (București, 31 mai 1979).

Georgeta Penelea, *Principalele aspecte din viața și opera ilustrului jurist și istoric*.

Sesiunea științifică „35 de ani de la eliberarea României de sub dominația fascistă” (Pitești, 2 iunie 1979)

Aron Petric, *Politica de alianță dusă de partidul comunist în vederea pregătirii și înfăptuirii insurecției naționale armate, antifasciste și antilmperialiste din august 1944*.

Sesiunea științifică anuală de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga”, consacrată celei de-a 35-a aniversări a eliberării României de sub dominația fascistă (București, 5 iunie 1979).

Florin Constantiniu, *Victoria insurecției din august 1944 și falimentul politic definitiv al Gărzii de Fier*.

Vasile Liveanu, *Problema Constituției României (23 August 1944—30 Decembrie 1947)*.

Paul Oprescu, *Rolul țărilor mici reflectat în opera lui Nicolae Iorga din ajunul celui de-al doilea război mondial*.

Alexandru Porțeanu, *Mișcarea revoluționară, socialistă — factor de unitate și continuitate în lupta poporului român pentru libertate și progres*.

Traian Udrea, *Contribuții privind desfășurarea evenimentelor din ziua de 23 August 1944*.

Comunicare în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga” (18 iunie 1979).

Radu Lungu, *Orașul de Floci — stadiul actual al problemei*.

Sesiunea științifică consacrată aniversării a 35 de ani de la victoria insurecției naționale armate, antifasciste și antilmperialiste din august 1944 (Slobozia, 3 august 1979).

Marian Stroia, *Semnificația istorică a insurecției de la 23 august 1944*.

Simpozionul „35 de ani de la victoria revoluției sociale și naționale antifasciste și anti imperialiste de la 23 August 1944”, organizat de Casa de cultură „George Topîrceanu” din Curtea de Argeș (15 august 1979).

Constantin Șerban, *Importanța internațională a victoriei revoluției sociale și naționale de la 23 August 1944*.

Sesiunea științifică a Asociației române de drept internațional, consacrată celei de-a 35-a aniversări a eliberării României de sub jugul fascist (București, august 1979).

Florin Constantiniu, *Aspecte diplomatice ale crizei regimului antonescian (martie-august 1944)*.

Traian Udrea, *Negocierile româno-sovietice de la Stockholm (1944)*.

Comunicare în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga” (2 octombrie 1979).

Nicolae Stoicescu, „*Descălecat*” și „*Înlemnirea*” în istoria Țării Românești.

Sesiunea jubilară „Marmața '79”, organizată de Consiliul culturii și educației socialiste, Comitetul de cultură și educație socialistă al Județului Maramureș și Muzeul județean (Baia Mare, 12–13 octombrie 1979).

Alexandru Porțeanu, *Știința istorică românească peste hotare*.

Simpozion de valorificare a documentelor inedite, organizat de Comitetul județean de cultură și educație socialistă, Mehedinți (Drobeta-Turnu Severin, 19–21 octombrie 1979).

Constantin Șerban, *Contribuții la biografia unui mehedințean de frunte: N. Gărdăreanu din Cerneji*.

Sesiunea de comunicări organizată în cinstea celei de-a 35-a aniversări a Zilei Armatei Republicii Socialiste România (București, 22 octombrie 1979).

Ștefan Ștefănescu, *Armata română în istoriografia românească postbelică*.

Sesiunea anuală de comunicări „Pontica” (Constanța, 6–8 noiembrie 1979).

Radu Lungu și N. Conovici, *Un tezaur de monede bizantine descoperit la Păcuil lui Soare*.

Sesiunea „Valorificări contemporane ale patrimoniului istoric, etnografic și artistic” organizată de Comitetul județean de cultură și educație socialistă Arad, Muzeul județean și Universitatea cultural-științifică, în cinstea Congresului al XII-lea al P.C.R. (Arad, 10 noiembrie 1979).

Alexandru Porțeanu, *Rădăcinile istorice ale culturii socialiste și rolul lor în consolidarea unității culturii românești*.

Sesiunea științifică „Aspecte privind contribuția marilor istorici din țara noastră la dezvoltarea istoriografiei românești” (Iași, 10 noiembrie 1979).

Dan Berindei, *Concepția istorică a lui Nicolae Bălcescu*.

Sesiunea generală de rapoarte a Academiei de Științe Sociale și Politice, dedicată Congresului al XII-lea al P.C.R. (București, 12 noiembrie 1979).

Ștefan Ștefănescu, *Contribuția cercetării istorice la aprofundarea cunoașterii momentelor fundamentale ale dezvoltării poporului român și a aportului său la progresul civilizației europene*.

Sesiunea de comunicări a Universității București consacrată celui de-al XII-lea Congres al P.C.R. (București, 14 noiembrie 1979).

Ștefan Ștefănescu, *Cercetarea istorică românească în anii socialismului — realizări și perspective*.

Comunicare în cadrul Asociației de drept internațional și relații internaționale (București, 16 noiembrie 1979).

Florin Constantiniu, *Operața „Bodygnard” și România*.

A treia ediție a sesiunii „Oameni din Bihor — momente, instituții, personalități” (Oradea, 17 noiembrie 1979).

Alexandru Porțeanu, *Coordonate ale relațiilor culturale româno-maghiare în perioada interbelică și contribuții orădene la dezvoltarea lor.*

Masă rotundă consacrată „Mentalităților colective”, organizată de Asociația română de drept internațional și relații internaționale (București, 23 noiembrie 1979).

Florin Constantiniu, *Stadiul actual al cercetărilor consacrate istoriei mentalităților colective.*

Sesiunea anuală de comunicări a Muzeului județean Ialomița (Slobozia, 24-25 noiembrie 1979).

Radu Lungu, T. Papasima și P. Vlădila, *Șantierul arheologic „Orașul de Floci”, sectorul Mănăstirea — raport preliminar.*

Sesiunea științifică „Rolul arhivelor în istoria civilizațiilor. Arhivele Naționale în sprijinul cercetării istoriei românești” (București, 26 noiembrie 1979).

Ștefan Ștefănescu, *Rolul arhivelor în istoria civilizațiilor.*

A patra sesiune de comunicări științifice „File de cronică argeșeană”, organizată de Muzeul orașenesc Curtea de Argeș (1 decembrie 1979).

Alexandru Porțeanu, *Rolul elementelor incipiente de cultură socialistă românească în procesul unității naționale.*

Constantin Șerban, *Primul ziar apărut la Curtea de Argeș „Vocea Argeșului”.*

Sesiunea „Continuitate, unitate și independență în istoria poporului român” (Alba-Iulia, 2 decembrie 1979).

Alexandru Porțeanu, *Contribuția științei noastre istorice la creșterea prestigiului internațional al României.*

Sesiunea de comunicări „Govora — trecut, prezent și viitor” organizată de Comitetul orașenesc P.C.R. Govora. (14—16 decembrie 1979).

Constantin Șerban, *Orașul Râmnicul Vlcea și împrejurimile reflectate într-un manuscris german din secolul al XVIII-lea.*

Sesiunea științifică dedicată aniversării a 30 de ani de la înființarea Societății de științe istorice din Republica Socialistă România (București, 21 decembrie 1979).

Nichita Adăniloae, *Realizările Societății în domeniul cercetărilor privind Istoria României.*

Anexele I și II au fost întocmite de Elisabeta Oprescu.

MIHAI FĂTU, *Alianțe politice ale Partidului Comunist Român. 1944–1947*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 371.

Modul unor cercetări îndelungate și laborioase*, lucrarea lui Mihai Fătu, întemeiată pe o vastă și riguroasă informație științifică, este o contribuție desăvârșită, ce va fi fără îndoială revendicată de toți cei care se interesează de această problemă. Prin luciditate și ascuțime analitică, prin orientare generală și un fel intim de a pătrunde și înțelege fenomenele, faptele etc. autorul lucrării a adus o contribuție însemnată la cunoașterea eferescenței revoluționare din anii 1944–1947.

Permanentă obiectivitate și vădită tendință de interpretare — cu ample dezvoltări personale — a lumii faptice din acești ani constituie caracteristica generală a spiritului cărții. În reconstituirea coordonatelor esențiale ale alianțelor politice ale P.C.R., autorul a pornit în primul rând de la documentele programatice ale partidului, urmărind corespondența dintre acestea și realitatea practică, concret istorică. Fără a contorna unele minusuri de la linia preconizată în documente, în lucrare se urmărește efortul partidului politic al clasei muncitoare de descifrare și înțelegere a cerințelor practicii revoluționare, de elaborare a unei linii directoare

în privința alianțelor, care să slujească practicii cerute de legitățile dezvoltării istorice.

O atare carte care unește claritatea cu adâncimea analitică, sagacitatea cu informația istorică, merită a se înfățișa mai pe larg cuprinsul ei. Introducând pe cititor în atmosfera cărții, autorul subliniază de la început că alianțele politice care țin de sfera conducerii politice pot fi abordate fie avându-se în vedere scopul lor, fie analizându-se structura forțelor componente ale acestora. Obsecvios autorul afirmă că „nu am emis ipoteze, soluții care abia urmează să fie confruntate cu realitatea, cu practica... ci am încercat o sinteză a ceea ce practica, istoria, oferă, ceea ce viața a validat” (p. 8). Autorul și-a propus ca țintă analiza alianțelor politice încheiate sau cerute de raporturile sociale dintre clase de care în mod normal a trebuit să țină cont. În baza acestor confidențe făcute de autor, într-adevăr, cele patru capitole ale lucrării reevaluează experiența mișcării muncitorești și socialiste, a partidului comunist în domeniul alianțelor politice, din acești tumultuoși ani, concretizând astfel o veche pasiune a sa și contribuind la reificarea istoriei scrise a partidului nostru.

* Vezi studiile și lucrările sale: *Politica de alianțe a Partidului Comunist Român în lupta pentru instaurarea și consolidarea puterii democrat-populare (1944–1947)*, în „Anale de istorie”, nr. 5/1973; *Trăsături ale politicii de alianțe a P.C.R. pînă în august 1944 în „Viitorul social”*, nr. 1/1977; *Cu privire la politica de alianțe promovată de P.C.R. în anii 1921–1933*, în: „Anale de istorie”, nr. 1/1978; 1946 — *Din istoria politică a României contemporane*, București, Edit. politică, 1968; *Sfârșit fără glorie (Partidul Național Țărănesc — Maniu și (Partidul Național Liberal — Brătianu în anii 1944–1947)*, București, Edit. științifică, 1972; *Clasa muncitoare — forță socială hotărîtoare a mișcării de rezistență și a insurecției, în Insurecția din august 1944 și semnificația ei istorică*, București, Edit. militară, 1974; *Unele considerații asupra dinamicii raportului de forțe sociale și politice în perioada august 1944 — 6 martie 1945*, în „Revista arhivelor”, nr. 1/1975 ș.a.

Pentru temeinicia celor ce urmează a fi analizate, autorul își începe lucrarea cu înfățișarea tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste, ale Partidului Comunist Român în domeniul alianțelor politice în perioada anterioară eliberării țării de sub dominația fascistă. Cu scurte referiri la unele momente importante din epoca modernă a istoriei patriei noastre (1848, 1859, 1877) autorul trece la înfățișarea apariției pe scena vieții politice românești a mișcării muncitorești și a forței sale politice, mișcarea socialistă, și apoi începînd cu primăvara anului 1893 a partidului politic, marxist, al clasei muncitoare care a influențat întregul curs al istoriei României. Pe drept cuvînt se afirmă că mișcarea muncitorească și socialistă a fost de la început exponentul cel mai fidel al aspirațiilor fundamentale ale poporului român, situîndu-se în fruntea luptei pentru progres social-economic, pentru libertate și independență națională, pentru socialism; ea a constituit o parte orga-

nică, cea mai avansată a poporului nostru (p. 23). P.S.D.M.R. a inițiat numeroase acțiuni pentru lărgirea posibilităților de a participa la viața politică a țării și a contribuit astfel la marile probleme cu care se confruntă societatea românească. Exemplele de carteluri electorale, pozițiile sau contactele socialiștilor români cu reprezentanții altor organizații politice în decursul anilor, în scopul găsirii unor soluții de valorificare a tuturor energilor și rezervelor națiunii în vederea împlinirii celor mai importante cerințe naționale, participarea efectivă a socialiștilor la frământările politice consacrate desăvârșirii unității statale a poporului român în 1918 etc. sint dovezi incontestabile de căutări ale partidului clasei muncitoare în relațiile de alianță cu alte forțe politice ale vremii menite să îplinească cerințele procesului istoric românesc obiectiv. Autorul nu s-a sfiit să arate că în materie de alianțe, mișcarea socialistă „a îngustat” unele căi de „înțelegere” cu alte partide, mai ales burgheze, pe motivul incapacității programatice a acestora de a revitalizeza ritmul de dezvoltare a țării potrivit intereselor maselor largi populare. Sigur aici perimetrul investigațiilor este restrâns, dar cert este după cum afirmă autorul că această poziție „purta în sine o evidentă notă de exagerare, întrucât unele partide burgheze nu-și epuizaseră totalmente rezervele pentru a promova anumite transformări progresiste cu caracter burghez-democratic” (p. 33).

După transformarea partidului socialist în partid comunist la 8 mai 1921, P.C.R. și-a intensificat activitatea de a găsi soluții politice reclamate de realitățile concrete. Atenția principală din acest punct de vedere a fost îndreptată spre păstrarea unității de acțiune politică a comuniștilor cu socialiștii, spre încheierea unor alianțe cu alte organizații politice (ca de pildă Partidul Țărănesc) etc. în lupta sa împotriva forțelor politice retrograde. Autorul se oprește asupra principalelor fenomene, momente, evenimente din viața partidului comunist, integrate în sintalitatea istoriei patriei noastre. Este greu să ne referim la toate cele înfățișate în acest prim capitol introductiv; un lucru este evident însă: faptul că autorul a reușit să scoată din prezentarea succintă a faptelor, semnificațiile lor deosebite. Astfel el relevă că din perturbarea provocată în viața politică mondială și mai cu seamă în cea europeană de instaurarea în Germania a hitlerismului, din faptul că fascismul amenință grav interesele supreme ale întregii națiuni române, independența, suveranitatea și integritatea teritorială a țării, P.C.R. a tras concluzia că în lupta antifascistă trebuie să fie angrenate toate categoriile sociale, toate forțele politice

interesate în apărarea țării. Un exemplu concludent îl constituie crearea în iunie 1933 din inițiativa P.C.R., a Comitetului Național Antifascist care a reunit în rindurile sale reprezentanți ai diferitelor clase și pătri sociale, din conducerea căruia au făcut parte personalități de frunte ale vieții publice și culturale, printre care și tânărul comunist Nicolae Ceaușescu.

Partidul Comunist Român a întreprins noi și numeroase acțiuni pentru realizarea unui larg front antifascist în anii care au urmat. El a fost inițiatorul creării unui mare număr de organizații și formațiuni politice legale care în anii 1934—1937 au cuprins și antrenat în lupta politică, democratică, antifascistă, mase importante de muncitori, țărani, intelectuali etc. El a militat pentru unirea tuturor forțelor politice democratice animate de dorința stăvilirii ascensiunii fascismului. Desigur materializarea politicii de alianțe, după cum arată autorul, nu a depins numai de partidul comunist ci și de poziția partenerilor săi. Principala cauză a constituit-o poziția refractară adoptată de conducerea P.N.Ț. și P.N.L., precum și de unii lideri ai P.S.D., față de propunerile P.C.R. în anii 1936—1937, dar în același timp și atitudinea greșită de etichetare a social-democrației „ca un principal dușman”.

În anul 1938 viața politică a României a devenit tot mai agitată datorită extinderii agresiunii statelor fasciste pînă la vecinătatea granițelor țării noastre. În condițiile instaurării dictaturii lui Carol al II-lea, P.C.R. a subliniat tot mai mult necesitatea unirii tuturor forțelor democratice, antifasciste. La sfîrșitul anului 1938 partidul comunist a supus unei analize autocritice și activitatea sa în privința politicii de alianțe. „Nu ce desparte forțele democratice, ci ce le unește” trebuie să stea la realizarea Frontului Popular Antifascist, a fost cuvîntul de ordine adresat tuturor organizațiilor politice democratice. Autorul înfățișează în același timp și evoluția poziției partidului nostru în anii 1939—1940 în contextul „directivelor” Cominternului, care au influențat negativ asupra orientării generale a luptei împotriva forțelor care împingeau țara în sfera de acțiune a Germaniei naziste.

Instaurarea dictaturii antonesciene în septembrie 1940 și antrenarea statului român în acțiunile întreprinse de Germania, a pus în fața P.C.R. sarcini noi pentru salvagardarea țării, alungarea ocupanților nazști și recîștigarea independenței și suveranității naționale. „Circulara din 8 iulie 1941”, „Platforma-program din 6 septembrie 1941” intitulată „Lupta poporului român pentru libertate și independență națională”, „Rezoluția C.C. al P.C.R. din ianuarie 1942”, „Doi ani de dictatură ai trădătorului Antonescu, 6 septembrie 1940—6 septembrie 1942” și altele atesta concepția justă a P.C.R. și anume că numai

unitatea de luptă și de acțiune a tuturor forțelor naționale, patriotice, antihitleriste, indiferent de culoarea lor politică sau de natura religioasă poate duce la înlăturarea regimului de dictatură și ieșirea României din războiul antisovietic în care fusese trită de Germania în iunie 1941. O analiză atentă se face asupra situației din anul 1943 și vara anului 1944. După cum subliniază autorul, P.C.R. reușise să încheie acorduri — nu neapărat consemnate în documente — cu P.S.D., P.N.Ț., P.N.L., Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Madosz-ul, Apărarea Patriotică, Partidul Național Democrat, gruparea țărănistă Ralea, cercurile palatului regal, inclusiv regele, adică cu toate forțele politice, naționale, acorduri care s-au materializat în acești ani în diferite organisme ca Frontul Patriotic Antihitlerist, Frontul Unic Muncitoresc și Blocul Național Democrat (p. 96). Astfel, în preajma celui mai însemnat eveniment din istoria contemporană a României, petrecut în august 1941, poporul român se găsea unit în jurul Partidului Comunist Român.

Actul istoric de la 23 August 1944 n-a salvat numai țara de la prăbușire totală, punind-se capăt dictaturii care ingenunchiase poporul, ci a rinduit-o alături de popoarele iubitoare de libertate, pace și progres.

Pe măsură ce înaintăm în lectura cărții, nu sînt greu de observat calitățile științifice de care dă dovadă autorul în descrierea și analiza pe care o face. În capitolul al II-lea, sînt înfățișate alianțele politice ale P.C.R. în lupta pentru instaurarea puterii revoluționar-democratice (23 august 1944 - 6 martie 1945). „Fiecare grupare politică participă la lupta antihitleristă și la insurecție — scrie autorul — privea rezultatele actului de la 23 August 1944 de pe pozițiile intereselor claselor și grupărilor sociale pe care le reprezenta făcînd totul pentru ca, folosindu-se de răsturnarea regimului antonescian, să promoveze interesele fundamentale ale acestora. În timp ce masele largi muncitoare și forțele politice ce le reprezentau considerau victoria insurecției ca *inceputul* unui proces de adevărată prefaceri economică-sociale, de structură, în natură, în esența orînduirii social-politice existente în favoarea lor, clasele dominante și partidele lor politice socoteau răsturnarea regimului antonescian și dezangajarea țării din coaliția Axei ca un *punct terminus* al eforturilor lor de a conserva orînduirea bazată pe clase antagoniste...” (p. 100).

Mai întîi autorul prezintă situația economică și social-politică a României la începutul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antitimperialistă și implicațiile acestora asupra politicii de alianțe a partidului comunist. După cum se știe sarcinile luptei

teii antifasciste și de eliberare națională nu fuseseră desăvîrșite, rezolvate pînă la capăt, odată cu victoria insurecției. Participarea la războiul antihitlerist, înfăptuirea reformei agrare, defascizarea, democratizarea vieții publice etc. erau deziderate reclamate ca o necesitate istorică pentru mersul înainte al țării. Partidul Comunist Român ținînd seama de faptul că din punct de vedere al structurii economico-sociale România era o țară capitalistă slab dezvoltată și sensibil slăbită de război a promovat o politică de antrenare a tuturor factorilor politici pentru redresarea economică a țării, pentru sprijinirea războiului antihitlerist, pentru îmbunătățirea situației materiale a maselor muncitoare de la orașe și sate.

Examinînd situația economico-socială a țării, autorul arată că trăsăturile caracteristice ale acesteia sînt reflectate și în fizionomia sistemului partidelor politice care reprezentau clasa muncitoare (P.C.R., P.S.D., Sindicate, U.T.C., U.T.S.), țărănimea (Frontul Plugarilor, Partidul Socialist Țărănesc), intelectualitatea și alte categorii sociale mijlocii (Uniunea Patrioților, Apărarea Patriotică), naționalitățile conlocuitoare (Madosz-ul, Comitetul Democrat Evreesc), burghezia și moșierimea (P.N.Ț., P.N.L.), dar în jurul cărora gravitau — spunem noi — nu numai alte organizații politice, ci și numeroși simpatizanți din diferite categorii și clase sociale, neînregimentați din punct de vedere politic. Sarcinile mari care se puneau în fața întregii națiuni în ansamblul ei și care trebuiau rezolvate reclamau pe anumite planuri colaborarea între diferitele partide politice. Cum se știe, guvernul instaurat la 23 August 1944 era format din reprezentanți ai unor partide și forțe politice care sub aspect programatic precum și al fizionomiei lor erau în contradicție. Blocul Național Democrat constituia în acele vremuri singurul organism politic capabil să acționeze în vederea răsturnării lui Antonescu și eliberării țării de sub dominația hitleristă.

Este cunoscut faptul că în primele două săptămîni după victoria insurecției P.C.R. formulase în fața maselor largi lozinci tactice care să vizeze prefaceri economico-sociale cu caracter de clasă împotriva intereselor unor partide (P.N.Ț. și P.N.L.) din B.N.D.. Pătrunzînd în realitățile momentului istoric, partidul comunist era însă conștient de faptul că înfăptuirea stringentelor sarcini care ședeau în fața poporului român impunea unirea tuturor forțelor naționale, democratice și antifasciste.

Acțiunea din 6 septembrie 1944 de înființare a Grupului Patriotic Antihitlerist n-a oferit o bază politică pentru înfăptuirea unor prefaceri structurale care să permită organi-

zarea societății românești. Se impunea elaborarea unui program nou de pe ale cărui coordonate să urmeze evoluția ulterioară a țării. Aceasta s-a petrecut la 26 septembrie 1941 cind din inițiativa P.C.R. a fost preconizat un nou organism politic, Frontul Național Democrat, și a fost supus atenției opiniei publice programul său. Programul elaborat de C.C. al P.C.R. în septembrie, prin conținutul său, n-a fost un „program de partid”, ci un program național de transformări social-politice și economice în care își găsea reflectate interesele întregul nostru popor. În noul organism politic — F.N.D. — trebuiau reunite toate forțele sociale și politice care reprezentau acele clase și categorii sociale interesate în progresul general al țării.

Ziua de 8 octombrie 1944 — arată autorul — poate și trebuie considerată ziua nașterii Frontului Național Democrat (p. 130) în care au intrat P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Apărarea Patriotică, Madosz-ul, Sindicatele unite ș.a. P.N.Ț. și P.N.L. au refuzat aderarea la acest organism.

Un exemplu de finețe analitică — de care dă dovadă autorul — îl constituie cele două paragrafe privind colaborarea dintre F.N.D. și partidele „istorice” în guvern, acțiunile întreprinse pentru lărgirea bazei sociale și politice ale acestui organism și aducerea în fruntea țării a unui guvern al F.N.D. Analizind faptele, autorul stabilește o adevărată judecată de valoare cind afirmă că „flecarea grupare de forțe consideră colaborarea cu cealaltă grupare din guvern ca obligatorie, colaborare apreciată, nu fără temei ca vremelnică, fără a calcula cu exactitate lungimea în timp a acestei situații. „Convingerea că șansa istorică le aparține a constituit mobilul psihologic de primă importanță care a dus la angajarea celor două grupări de forțe în actul de exercitare a puterii de stat, la colaborarea lor în guvern și care s-a menținut atita timp cit această șansă a hotărât, prin luptă, soarta fiecăruia” (p. 141—142). Aderarea la F.N.D. a dizidenței P.N.Ț. — Anton Alexandrescu, care nu reprezenta o forță politică potențială, a demonstrat justetea și realismul cu care P.C.R. aborda problemele complexe ale alianțelor politice, „faptul că fiecare succes, chiar fără a atinge parametrii preconizați, constituie un pas înainte în efortul de a realiza acel front național, democratic, atit de necesar mersului înainte al societății românești, pe calea democrației, a progresului” (p. 167).

Informația documentară bogată cu privire la atragerea grupării P.N.L. — Gh. Tătărescu (desprinsă în decembrie 1944 din P.N.L.) la politica F.N.D., cit și a formării guvernului dr. Petru Groza i-a permis autorului nu expunerea largă a faptelor, ci a des-

prinderii unor concluzii. „Deși nu a rezultat, la 6 martie — spune autorul — un guvern « pur » F.N.D., ci unul de « concentrare democratică » de cooperare între F.N.D. și gruparea liberală Gh. Tătărescu, prin caracterul său majoritar muncitoresc-țărănesc și prin programul care a fost așezat, de comun acord, la baza activității lui, acest guvern a fost expresia cea mai concentrată a celor mai avansate forțe sociale și politice ale societății românești”. (p. 175—176).

În continuare autorul înfățișează politica de alianțe promovată de P.C.R. (martie—decembrie 1945) în vederea consolidării puterii revoluționar-democratice cucerite la 6 martie 1945. Capitolul ni se pare mai plin în cuprinderea unor evenimente și fapte. Dacă această situație se poate numi un „risc”, lucrarea crește prin interesantele reflecții ale autorului pe care încercăm să le reținem. Pe scurt, mai întâi despre componența guvernului în acest timp: „unitate în diversitate”. Unitatea era exprimată și materializată prin programul de guvernare al F.N.D., acceptat în liniile lui fundamentale de toate forțele participante; diversitatea era manifestată prin menținerea de fiecare forță politică participantă în guvern a programului politic propriu pentru care milita în continuare. În al doilea rind „întărirea nucleului de acțiune al F.N.D.” prin „omogenizarea” echipei guvernamentale și atragerea în jurul guvernului și a altor organisme profesionale ale inginerilor, tehnicienilor, meseriașilor, negustorilor, industriașilor etc. Desigur, climatul general de cooperare între forțele participante în guvern n-a fost lipsit de minusuri, reflectat încă de la început în divergențe privitoare mai ales la problema agrară sau alte legi cu caracter economic și reieșite pregnant după conferința tripartită de la Postdam din august 1945. Autorul se oprește însă asupra unor manifestări cu caracter național sau special pentru a reafirma lupta P.C.R. pentru încheierea alianțelor menite să asigure opera de propășire și renaștere democratică a țării. (Vezi Congresul Uniunii Populare Maghiare, Congresul meseriașilor-patroni, Congresul Frontului Plugarilor, Congresul cooperației, problema creării organizației „Tineretul Progresist”, crearea Uniunii preoților democrați, Congresul P.N.L. — Gh. Tătărescu etc.). Sînt reliefate și acțiunile întreprinse de P.S.D. mai ales în legătură cu redresarea economică a țării și cu unele probleme ale unificării muncitorești.

Confruntările de opinii cele mai puternice între forțele politice de guvernămînt și implicațiile acestora asupra politicii de alianțe a P.C.R. au avut loc după desfășurarea Conferinței Naționale a P.C.R. din octombrie 1945 și a Adunării generale a delegaților, P.N.L. — Tătărescu din decembrie 1945. Pri-

ma promova mersul înainte al României și legat de aceasta politica de industrializare a țării și unificarea mișcării muncitorești, noi alegeri parlamentare, a doua viza o ordine de stat subordonată în esență salvării burgheziei, a proprietății privat capitaliste cu toate implicațiile ei politice și sociale. După Conferința miniștrilor de externe de la Moscova în luna decembrie, fără nici un fel de reticență a fost îndeplinită cererea expresă a acestei conferințe de lărgire a reprezentării în guvern cu reprezentanți ai celor două partide care nu acceptaseră programele F.N.D. (P.N.Ț. și P.N.L.).

Nu este exclus ca și la noi, ca și peste hotare, alegerile din noiembrie 1946, care constituie obiectul abordării în continuare în lucrare, să mai fie subiectul preferat de unli specialiști. Cert este un singur fapt, că ele au fost subsumate „unei probleme capitale pentru România, pentru evoluția ulterioară a ei problema puterii politice în stat” (p. 250), problemă la care s-au raportat toate forțele aflate în cimpul politic românesc din acea vreme. Ca un adine cunoscător al problemei, după analiza făcută principalelor aspecte, autorul conchide că victoria dobândită în alegeri a dovedit și consfințit faptul că poporul român s-a pronunțat „hotărât pentru regimul democratic, pentru continuarea dezvoltare a țării pe calea progresului social și național” (p. 304). Alături de numeroși ziariști străini din S.U.A., Anglia, Franța, Olanda, Polonia, Bulgaria, Ungaria etc. care

au asistat la alegerile din 1946 dr. Eunig Wertner (Elveția) făcea remarca: „Nu este o întâmplare că poporul român a făcut cu prilejul alegerilor de azi legământ alături de guvernul ieșit din rindurile lui. Alegerile au fost cit se poate de curate și au oglindit voința poporului român”¹.

Două criterii esențiale au fost luate în considerație în alcătuirea noului guvern după alegeri: „egalitatea” între primele patru partide care alcătuiseră B.P.D. și „răspunderea egală” față de sarcinile ce stăteau în fața țării. „Muncă egală, răspundere egală” — după cum mărturisea dr. Petru Groza. Din acest unghi, autorul tratează în ultima parte a cărții evenimentele anului 1947, care au dus la modificarea strategiei politice în domeniul alianțelor, justificată prin rațiuni majore, obiective și legitime. Evident există un întreg complex de împrejurări, de situații concrete în care factorii interni — mai ales în legătură cu înlăturarea grupării tătărescieni din guvern, abolirea monarhiei, sau altelc — forțele revoluționare, întregul popor român au decis drumul pe care România avea să-l urmeze în trepte mereu crescînde spre progres și civilizație.

Încheiem cu o constatare simplă, pe cit de simplă însă pe atît de semnificativă: lucrarea lui Mihai Fătu, scrisă într-un stil propriu rafinamentului său științific, captivează pe toți acei care vor să pătrundă și să descifreze „tainele” istorice.

Mihail Rusenescu

General-maior dr. CONSTANTIN OLTEANU, *Contribuții la cercetarea conceptului de putere armată la români*, Edit. militară, București, 1979, 435 p.

Revirimentul manifest trăit de știința istorică națională în climatul inaugurat de Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român a acționat atît pe planul ansamblului disciplinei, cit și, în diferite moduri, al segmentelor ei componente. O revigorare notabilă a cunoscut în acest sens istoria militară, recompunerea, analiza și aprecierea faptului arinat în desfășurările care au marcat existența poporului român de la începuturile ei. Revigorare importantă dincolo de domeniul ei intrinsec, intrucît „filmul” trecutului dens al comunităților umane din spațiul carpatodabubiano-pontic este veridic în măsura în care cuprinde consistent componenta militară, ca una care, în virtutea ambianței hărăzite românilor, a amenințărilor care au plutit mereu deasupra soartei lor, a fost continuu o realitate impunătoare în ansamblul trăirii lor multiseculare. Este

de aceea semnificativ că în creația multiformă de pe tărîmul istoriei militare o porție crescîndă revine în ultimii ani studiilor de mai largă respirație, monografiilor, sintezelor de cuprindere sporită.

La această cotă înaltă a trudei științifice se situează amplul volum, recent apărut, datorat generalului maior dr. Constantin Olteanu. Cunoscut în cercetarea de specialitate și în publicistică pentru contribuțiile sale pe tărîmul istoriei generale, cu precădere a celei politice, a perioadei parcurse de patria noastră imediat după cel de-al doilea război mondial, autorul s-a afirmat totodată prin prezența marcantă avută în domeniul istoriografiei ostășești naționale din ultimul dece-

¹ „Voința poporului” (Oradea) din 21 noiembrie 1946.

niu, îndeosebi în perimetrul perioadei moderne, a așezărilor și desfășurărilor militare care au pregătit și consacrat dobândirea independenței absolute din 1877—1878, precum și, la confluența între istoria politică și cea militară, a acțiunii desfășurate de Partidul Comunist Român în armata țării pe parcursul perioadei interbelice.

Lucrarea „Contribuții la cercetarea conceptului de putere armată la români”, după cum rezultă din însuși titlul ei, presupune o investigare operată pe întreaga dimensiune cronologică a istoriei naționale, de-a lungul tuturor etapelor și perioadelor din care s-a compus. Rod, în mod firesc, al unei munci de mai mulți ani, materia volumului a fost dezvăluită fragmentar în acest timp în studii și articole parțiale, publicate, potrivit practicii frecvente pentru breșla cercetătorilor, în reviste și alte periodice, în culegeri etc. Ceea ce nu înseamnă că în ipostaza ei fluידă noua carte a istoricului C. Olteanu este doar o asamblare a acestor elaborări precedente, ceea ce de altfel, după uzanțe, n-ar fi micșorat într-un nimic valoarea produsului terminal. Într-adevăr, pe de o parte, secțiuni masive ale volumului nu au fost tratate în scrierile precursore menționate, pe de altă parte, materia publicată anterior a fost simțitor întregită, amplificată, șlefuită, și pe baza ecoului pe care l-a avut în opinia publică științifică. În final, a rezultat, sub forma lucrării recenzate aici, o construcție nu numai masivă, ci și încheată unitar în articulațiile ei.

Ca pentru orice elaborare istorică, cu atât mai mult de această extindere, o primă problemă metodologică, cu implicații nemijlocite asupra conținutului expunerii, a fost aceea a „decupării” materialului, a structurării tratării. Sumarul vădește astfel cititorului șaisprezece capitole și o încheiere (și, părăsind o sistematizare de rigoare în considerații ca aceea de față, de adăugat că încheierea este sumară la maximum, ceea ce cred a fi aici un merit în plus, întrucât autorul a formulat pregnant faptele și ideile directoare pe parcursul capitolelor componente și ne-a ferit de ceea ce se întâmplă în alte cazuri, prezentarea unei încheieri tip rezumat, care repetă, uneori aidoma, introducerea și te lasă, de aceea, tocmai la sfârșit cu o senzație de insatisfacție).

Titlurile capitolelor, care au știut să surprindă la obiect conținutul, fără a cădea în păcatul extinderii conștient, cu fraze duble sau triple — modalitate încă blîtuind pe ici colo — sînt de aceea revelatoare asupra întregului flux al demonstrației întinse pe cele cîteva sute de pagini:

Considerații generale în legătură cu originea, organizarea și rolul armatei în societatea împărțită în clase antagoniste. Cu privire la

organizarea militară pe teritoriul Daciei în epoca străveche și veche. Elemente ale puterii armate la români pînă la formarea statelor feudale. Structura și evoluția puterii armate în țările române în evul mediu. Probleme privind conceptul de putere armată în perioada 1821—1848. Puterea armată în gîndirea pașoptiștilor români. Principalele trăsături caracteristice ale puterii armate în perioada 1859—1866. Tabloul evoluției componentelor puterii armate în perioada 1866—1877. Structura și evoluția armatei române în războiul pentru independență din 1877—1878. Dinamica elementelor constitutive ale puterii armate în perioada 1878—1914. Componentele puterii armate a României în primul război mondial. Orientări privind conceptul de putere armată în primii ani postbelici. Viziunea și poziția mișcării socialiste și muncitorești din România în legătură cu conceptul de putere armată în perioada premergătoare creării Partidului Comunist Român. Principalele schimbări intervenite în conceptul de putere armată în perioada 1921—1944. Particularitățile structurii puterii armate a țării în anii 1944—1947. Mutații în conceptul de putere armată în anii revoluției și construcției socialiste (1948—1965). Schimbări calitative în conceptul de putere armată în perioada de după Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român.

După cum se vede, soluția adoptată pentru această sistematizare a materialului urmărește în principal, ceea ce e firesc pentru majoritatea scrierilor de istorie, curgerea fenomenelor de-a lungul veacurilor. O excepție — justificată în context — se face pentru expunerea problemelor ridicate în viața militară a României de mișcarea muncitorească și socialistă, expunere abordată printr-un „flash-back” după epuizarea tratării aferente primului război mondial și următorilor doi ani. Autorul a avut, probabil, în vedere că setul de poziții și decizii acumulate în dezvoltarea mișcării muncitorești au constituit fondul germinativ care avea să apară cu o funcționalitate nouă, incisivă, odată cu transformarea partidului socialist în partid comunist.

Desigur, cel mai semnificativ aspect al sistematizării adoptate îl constituie opțiunea în privința jaloanelor despărțitoare ale etapelor, perioadelor sau subdiviziunilor temporale marcate de capitole. La o considerare de ansamblu rezultă că în mod judicios s-a ales o modalitate de tratare care ține seama, în convergență cu orientarea dată de materialismul dialectic și istoric, de dubla calitate a fenomenului militar, a armatei, a puterii armate — ca una secretată de ansamblul, social, expresie a acestuia, și, pe de altă parte, ca element cu o dinamică relativ autonomă, mișcat de o sumă de legități proprii, specifice. Ca atare periodizarea folosită în tratare coincide în unele cazuri cu puncte nodale

ale modurilor de producție care s-au succedat în cuprinsul României, în alte cazuri cu momente de cotitură proprii factorului militar, care nu s-au suprapus totdeauna plină la identificare cu primele. Se disting în acest sens ca justificate, printre altele, capitolele care delimitează etapele 1821—1848, 1818—1859, 1859—1866, 1866—1877 ș. a. m. d. Totodată, însă, pentru consecvență logică cu concepția pe care o degajează expunerea științifică, s-ar fi părut mai întemeiat dacă capitolul 1916—1921 ar fi fost fragmentat în două, întrucât în cuprinsul său puterea armată a țării a îmbrăcat două ipostaze sub multe aspecte distincte. Nu am în vedere doar faptul că intervalul 1916—1918 a fost unul de război (ceea ce evident dă o funcționalitate definitorie oricărui organism militar), iar cel 1919—1921 de reconversiune pașnică a vieții naționale, ci și îndeosebi că în prima etapă numită forța militară autohtonă își avea redus spațiul de organizare și alimentare materialo-administrativă la frontierele statale, care segmentau comunitatea națională, în timp ce tocmai în 1919—1921 a intervenit ajustarea organismului militar la dimensiunile teritoriului național întregit, proces care, inserat în întreaga rețeașare determinată de realizarea statului național unitar deplin, ar fi meritat o tratare circumstanțiată, întrucât acest proces constituie o fază importantă a evoluției istorice a puterii armate la români, care, totodată, întregeste semnificativ trăsăturile vădite de ea în decursul veacurilor.

După considerațiile inițiale teoretico-istorice generale asupra apariției și evoluției componentei armate a societății, cu exemplificări din principalele state ale lumii antice, în general în sfera de cunoaștere definită de Engels, scrutarea istorică a autorului începe, desigur, cu trecerea în revista a mărturiilor diverse care au oglindit, într-o măsură sau alta, primele pilpuri de înălțări militare în spațiul carpato-danubiano-pontic, aparținând populației statornice aici din timpuri imemorabile, traco-geto-dacii, cei mai îndepărtați strămoși ai națiunii române. Notăți consistente, în acord cu înmulțirea surselor, revin perioadei care a cuprins cele două culmi ale statalității geto-dace, marcate de personalitățile lui Burebista și Decebal. Sintetizându-se trăsăturile specifice organizării și artei militare a epocii străvechi și vechi a autohtonilor acestui pământ, se degajă că extraordinara vitalitate a organismului apărării armate izvora din superioritatea tipului de civilizație pe care ei l-au făurit în această parte a continentului european, unde au reprezentat, din negura vremurilor, sedentarismul, statornicia, în raport cu amorfismul sau vînturările din jur, timp de milenii și secole, cel puțin pînă în evul mediu.

Consemnarea principalelor linii ale dramaticei confruntări daco-romane este urmată de tratarea rolului avut de factorul militar în simbioza daco-romană, care a constituit esențialul etnogenezei românești. În acest cadru sînt subliniate datele care certifică prezența elementului dac în armata romană, în diversele părți ale imperiului, dar și, crescînd, în vatra autohtonă. „Dacii erau recrutați în general din mediul rural, unde populația autohtonă era mult mai numeroasă și compactă. O dovadă a existenței acestor unități este și aceea că în timpul împăratului Severus Alexander (222—235) o cohortă de daci (*cohors VI nova Cumidavensium*) făcea paza graniței de est a Daciei. Acest sistem de recrutare care se generalizează la nord de Dunăre, mai ales în secolul al III-lea, a contribuit din plin la întărirea organismului militar roman cu băștinași daci, angajați direct în acest fel în apărarea propriului teritoriu și participînd, în același timp, în mod efectiv în toate domeniile de activitate care asigurau permanentizarea și evoluția civilizației în Dacia” (p. 53).

În însemnările, neapărat restrînse, care încearcă să rezume ce va fi fost organizarea militară românească în tulburile veacuri ale revărsării aproape necontenite a cetenilor nomade autorul pune accentul pe concluziile care se pot deduce din modul de viață structurat în obștile sătești, pentru a comenta apoi în termeni tot mai susținute care, după socotul lui, înfățișează pe autohtoni în confruntare cu năvălitorii tîrzii, în arcu carpatic și în afara lui.

O tratare în extenso este acordată, pentru rațiuni de la sine înțelese, efortului militar din înlungtul ev mediu românesc. Consecvent felului declarat, autorul nu urmărește cronologic faptele de arme, ci le ia ca punct de sprijin pentru degajarea considerațiilor care pun în evidență geniul militar național din această întinsă și decisivă perioadă a istoriei proprii, relevă, îndeosebi pe planul organizatoric, elementele care au generat momentele de culme punctate de un Basarab I, Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ș. I. n cel Mare, Mihai Viteazul și, pe aceasta bază, argumentează rolul decisiv al eficienței militare autohtone în salvagardarea, relativ îndelungată, a independenței țărilor române extracarpătice, iar, apoi, a statalității distincte, în timp ce în jur penetrația imperiului otoman făcuse vid sub acest aspect. Din multitudinea de date aferente fenomenului militar românesc medieval, accentul cade pe cîteva probleme socotite pe bună dreptate cardinale, cum sînt acelea ale articulării puterii armate în oaste mică și oaste mare sau ale genezei armatei permanente la români.

În mod documentat ni se arată că gravul colaps intervenit pe tărîmul independenței

Îndeosebi după sfârșitul secolului al XVII-lea n-a însemnat un hiatus absolut nici în materie militară, punctindu-se remanențele de oaste românească sub Grigore al II-lea Ghica, Constantin Mavrocordat etc. și semnulificația deosebită a unităților grănicerești românești din Transilvania secolului al XVIII-lea, pentru ca evoluția să răzbată pînă la noile categorii de militari, de felul pandurilor, care au pregătit terenul spre regenerarea pe baze moderne a instituției militare românești.

Abordind în general problematica materia pentru cele „optsprezece secole de trude”, cum le invoca Bălcescu, autorul utilizează, se poate spune, întreaga paletă disponibilă de izvoare și referințe istoriografice în materie — de la mai vechile pînă la recentele dezvăluiri arheologice din spațiul de viațuire străveche a poporului român, de la autori antici sau medievali, îndeosebi cei reproduși în culegerile de izvoare ale istoriei României, precum, în ordinea citării, Jordanes, Herodot Tucdide, Orosius, Trogu Pompeius, Dio Cassius, Arrian, Strabon, Apian, Frontinus, anonimul lui *Gesta Hungarorum*, apoi la istoricii perioadei prer evoluționare, începînd cu corifeii, Bălcescu, Xenopol, Părvan, Iorga, Ion Bogdan, trecînd prin specialiști ai laturii militare a istoriei, de notorietate și valoare diferită, ca Radu Rosetti, Ion I. Anastasiu-D.I. Georgescu, Gr. Constandache, I. Brezoianu, E. Micu, Șotropa, pentru a apela de asemenea la părtașii școlii istorice românești din epoca socialismului, ilustrată de un C. Daicoviciu, Constantin C. Giurescu, D. Berciu, D.M. Pippidi, Șt. Pascu, Șt. Ștefănescu, M. Macrea, Radu Vulpe, D. Tudor, Hadrian Daicoviciu, Barbu Cimpina, Dinu Giurescu, Dan Berindei, Ion Horațiu Crișan, Ion Barnea, Nicolae Stoicescu, Camil Mureșan, D. Almaș, Andrei Aricescu, Manole Neagoe, încheind cu exponenți ai actualei generații de istorici militari, ca Ilie Ceaușescu, C. Antip, Tr. Mutașcu, C. Căzănișteanu, într-o relație care nu e exhaustivă și se oprește la porțile istoriografiei perioadei moderne.

Relatînd datele și aprecierile acestei impozante mase de surse și autori istorici C. Olteanu le „întegrează” sub aspectul a ceea ce consideră că au valabil și, în plus, se delimitează de unele aserțiuni și concluzii ale lor, operînd deseori în acest sens prin confruntarea punctelor de vedere deosebite sau opuse, chiar cînd e vorba de mari autorități ale științei istorice românești, fixîndu-și propria poziție, argumentată de regulă cu achizițiile de informație arheologică sau istoriografică acumulate de la data cînd au fost emise opiniile neacceptate. Constatare care e valabilă, desigur, și pentru capitolele cărții tratînd despre perioada modernă și con-

temporană a patriei, a puterii sale armate, capitole unde, firește, o pondere crescîndă revine în informație documentelor de arhivă, publicațiilor diverse și unde, notabil, caracterul de sinteză științifică al volumului se îmbină mai pregnant cu cel de cercetare.

Textul evidențiază cotitura multilaterală intervenită și pe planul puterii armate a țării odată cu regnerarea ei modernă, sub auspiciile cortegiului de consecințe ale afirmării noilor rînduiri, capitaliste, purtătoare de progres în veacul al XIX-lea. Astfel el lasă să se degajeze că titulaturilor folosite pentru puterea armată o dată cu punerea ei pe baze moderne, straja sau miliția pămînteană, le-a fost de la început infuzat de către militanții emancipării naționale și sociale un conținut care, pe de o parte, funcțional militar tindea să depășească, chiar dacă printr-un proces îndelungat, ocolit și dificil, restrîngerea la sarcini administrativ-polițienești, deci să dea, măcar în perspectivă, noii înghetări militare caracterul unui instrument de luptă armată, cit mai apropiat ca eficiență altor armate ale lumii; pe de altă parte, intrucît noua ipostază a organismului militar autohton lua ființă în răstimpul cînd autonomia țărilor române se afla la nivelul cel mai jos, sub apăsarea concentrică a celor două dominații — a Porții și a Rusiei —, iar în straja (miliția) pămînteană cele două puteri (îndeosebi ultima) vedeau o posibilă și probabilă anexă a propriilor armate, forțele progresiste interne au știut să deçoace — abil — aceste ingerințe și să confere, virtual și apoi real, ostirilor române moderne rolul de promotoare ale intereselor naționale.

Pe această traiectorie momentul 1848 — 1849 este analizat multilateral sub impactul său militar pe planul desfășurărilor concrete, de ambele părți ale Carpaților românești, cit și al efervescenței de idei, tărîm pe care cea mai marcantă prezență a fost cea a lui Bălcescu. Expunerea consistentă a soluțiilor care au fost avansate atunci în domeniul militar permite să se înțeleagă o particularitate a istoriei românilor, aceea că, în virtutea gravelor adversități care i-au frînat în dezvoltarea lor, deseori cursul principiilor și construcțiilor ideatice a luat-o înaintea posibilităților imediate. Dar imposibilitatea de înfăptuire concomitentă n-a însemnat o risipire în vînt a ceea ce s-a preconizat, ci a creat un pat germinativ pe care aveau să rodească după ani sau chiar multe decenii avîntatele propuneri lansate cîndva de cei pătrunși în ființa lor de dorința binelui patriei.

În acest sens capitolele care sintetizează și analizează evoluția puterii armate a țării după unirea din 1859, alături de continuua sporire a complexității și specializării organismului militar, pun în evidență felul în

care a fost împlinit, implicit sau explicit, legatul pașoptist, atît în intervalul 1859—1866 cît și în cel 1866—1877, desigur cu toate corectivele impuse de ceea ce intervenise nou pe tărîm militar pe glob. Tratarea parcurge toate domeniile noii articulare a puterii armate — armată permanentă (activă), teritorială, gărzi civice etc., surprinde statuările oficiale — acum, pentru prima dată, dinamica domeniului militar este circumscrisă într-un cadru legislativ propriu unui stat constituțional parlamentar —, dar și mișcarea de idei „neoficială”, opiniile, sugestiile, recomandările tuturor celor, militanți politici, ziariști, personalități militare, preocupați într-un fel sau altul de capacitatea de apărare a României. În scrutarea acestui proces continuu autorul punctează unele preferințe: „Pe principiile ce au călăuzit legislația din anii domniei luminoase a lui Alexandru Ioan Cuza și pe impulsurile ce i s-au dat ostirii în acest răstimp s-au sprijinit ulterior toate structurile militare românești [...] Și tot din această perioadă se poate vorbi de punerea bazelor unei doctrine militare românești, avînd ca element de seamă principiul apărării patriei de către întregul popor înarmat” (p. 188).

Hotărîtorul efort militar din războiul independenței naționale (1877—1878) este abordat și ca examen al viabilității puterii armate făurite pînă atunci, și ca prilej nemîlocit de accelerată desfășurare și amendare a ei, concomitente și ulterioare, inclusiv în lumina carențelor constatate. Totul grefat pe noul obiectiv spre care aspira în consens întreaga societate românească — realizarea unității statale depline, prin eliberarea românilor din provinciile aflate sub seculare cîmpiri străine. Drept care, în aceeași optică se procedează și cu războiul întregirii din 1916—1918.

Date convingătoare, unele inedite, ca fruct al cercetării, argumentează dezvoltarea factorului militar național în perioada interbelică, cu dubla sa caracteristică: slujirea unei politici externe ținînd salvaguardarea unității realizate cu atîtea jertfe, a independenței și suveranității țării, dar, de asemenea, direcționarea sa internă contradictorie, ca unul care devenise — ca element nou al epocii — teren de dispută între clasele exploatare guvernante, care promovau o imbibare reacționară a armatei, și forțele sociale înnoitoare, revoluționare, în frunte cu proletariatul, care înțelegeau că marea confruntare social-politică internă necesită o simulgere a armatei de sub oblăduirea părții reacționare a organismului social, necesită în general o restructurare revoluționară și a puterii armate, în acord cu cea vizată pentru întreaga comunitate națională. Folosind

și numeroasele studii și cercetări proprii întreprinse anterior, autorul zugrăvește felul în care Partidul Comunist Român, expresie politică superioară a clasei muncitoare a țării, valorificînd și achizițiile în materie ale mișcării muncitorești socialiste precedente, și-a dezvoltat demersul în raport și cu componenta militară a societății românești, caracterizează mutația intervenită pe acest tărîm odată cu revoluția de eliberare națională și socială din august 1944.

Zugrăvind și analizând substanțial, într-o porțiune însemnată a lucrării, dinamica nouă pe care P.C.R. a imprimat-o puterii armate a țării, autorul, care pentru această fază a desfășurării este avantajat și de profunda cunoaștere practică a domeniului, relevă multilateral felul în care P.C.R. a racordat continuu armata la fluxul revoluției, la început democrat-populare, apoi socialiste, la remodelarea socialistă a ansamblului societății românești contemporane.

„Direcția în care pășise armata română — referirea este la situația de imediat după 23 August — permitea să se creeze o nouă bază legăturii dintre armată și popor, să se confere acestei legături o procesualitate revoluționară, să se depășească cadrul din ultimele decenii al convergențelor existente între popor și armată, caracterizat prin situarea acestor convergențe exclusiv în sfera naționalului, a salvagărdării independenței, suveranității naționale și integrității patriei. Depășirea acestui cadru însemna a se reveni, dar pe o treaptă superioară, la situația din 1818, cînd s-a încercat o contopire a armatei nu numai cu componenta națională a revoluției, ci și cu cea socială, vizînd anularea structurilor primare, deschiderea drumului pentru afirmarea unor relații de producție corespunzătoare cerințelor timpului, apte să asigure progresul colectivității românești, abolirea conducerii exercitate de clasele dominate ca exponente ale vechiului, susținerea ascensiunii la cîrma țării a claselor și grupurilor sociale propulsoare ale înnoirilor, progresului social, economic, cultural” (p. 344—345).

Mutațiile și, în intervalul lor, considerabilele sporuri de ținută și eficiență realizate în perioada socialistă la toate nivelele puterii armate naționale și-au găsit o valorificare superioară în ultimul deceniu și jumătate, cînd eforturile întreprinse de partid și de stat pentru asigurarea necesarei capacități de apărare a patriei și-au căpătat direcționarea cuvenită prin noua doctrină militară națională, în forjarea căreia rolul decisiv revine secretarului general al Partidului Comunist Român, președintele statului, comandant

suprem al forțelor armate române, tovarășul Nicolae Ceaușescu. Tratarea face o scrutare cuprinzătoare a etapei contemporane a puterii armate a României, prezintă sintetic și analitic sistemul național de apărare în articularele lui, rezultat din postulatul participării nemijlocite a întregului popor la o contracarare a oricărei eventuale agresiuni, semnalează deschiderile oferite de doctrina militară în vigoare, integrarea puterii armate în ansamblul social, în politica internă și externă a Partidului Comunist Român.

În ansamblu ampla tratare cuprinsă în lucrare, care își relevă orientarea pe baza documentelor Partidului Comunist Român, a tezelor și aprecierilor de excepțională însemnătate formulate pe tărîmul istoriei, inclusiv cele militare, de secretarul general al partidului, constituie o fundamentată punere în valoare a trăsăturii esențiale a puterii armate la români, alergă ei față de scopurile de cucerire, de agresiune, caracterul ei real de apărare, de salvagardare a propriilor valori de civilizație, a dreptului acestui popor de a trăi liber în propria-i țară.

Expunerea folosită de istoricul C. Olteanu realizează un echilibru judicios între invocarea faptelor, desfășurărilor și generalizarea lor principală, ceea ce lărgeste semnificația acestei remarcabile contribuții dincolo de zona istoriei ostășești în cea a teoriei și doctrinei militare. Îmbinare care, pe un plan înrudit, este izbutit marcată și între prezentarea evoluției practice a fenomenelor militare autohtone, pe de o parte, iar pe de alta, mișcarea de idei și principii, care s-a întrepătruns și se întrepătrunde cu prima, vitalizîndu-se reciproc.

Ample rezumate în trei limbi străine sînt de natură să dea acces cărții în cercurile științifice de peste hotare care se preocupă de probleme ale istoriei românilor.

Consider că o eventuală, și utilă, reeditare a lucrării (intrucît ea este menită să dureze în circuitul științific) i-ar augmenta certa sa valoare dacă s-ar îmbina cu câteva suplimentare șlefuiți și amendări.

Sub acest aspect ar fi oportun ca informarea istoriografică internă să fie întregită cu mai bogate surse externe, mai ales cele istoriografice recente, îndeosebi ca să se dea posibilitatea unei fundate comparări a puterii armate a românilor cu ceea ce a existat pe plan internațional în etapele și momentele respective, îndeosebi în jurul țării noastre, să se releve și pe acest tărîm inserarea istoriei românești în cea universală, să se demonstreze această cotă a aportului românesc la patrimoniul universal. Apoi, poate că n-ar fi de

prisos ca în partea care analizează atitudinea mișcării muncitorești antebelică față de armata din perioada anterioară unificării depline statale să se relateze și poziția organizațiilor social-democrate din provinciile românești înrobite, evident față de armatele străine care exercitau ocupația acolo, ceea ce ar permite să se aprecieze mai clar, prin confruntare, și ce a fost pozitiv și ce neajunsuri au existat în orientările socialiștilor din „vechiul regat”. De asemenea, în câteva locuri ale tratării s-ar cuveni, și acolo, o menționare și analizare a elementelor puterii armate exterioare ostirii regulate (de exemplu batalioanele fixe regionale în cel de-al doilea război mondial ș.a.m.d.). În plus, în caz că se rămîne la actualul titlu, s-ar impune o mai continuă inserare pe semnificația lui, deși sarcina implică dificultăți, în special datorită faptului că puterea armată ca concept este o apariție tirzie, a secolului al XIX-lea. O serie de ajustări redacțional-stilistice ar aduce anumite pasaje la înunat ansamblu, înaltă, a tratării. Dealtfel, cele câteva remarci de mai sus ținesc să vină și în întîmpinarea dorinței exprimate de autor care consideră, în încheierea amplei sale tratări, că cititorii, „prin sugestiile ce le vor face, ne vor fi de folos la îmbunătățirea prezentei elaborări într-o eventuală reeditare”.

Volumul beneficiază de o densă prefață datorată generalului-colonel Ion Coman, care punctează pertinent semnificațiile esențiale ale volumului, personalitatea autorului, rezonanța socială a problematicei tratate și, totodată, permite să se degajeze că cercetarea istorică se bucură în armata română socialistă de azi de o încurajare morală și organizatorică al cărei impact benefic depășește sfera strictă a instituției.

Prin întreaga sa construcție *Contribuții la cercetarea conceptului de putere armată la români* de generalul-maior dr. C. Olteanu deschide de fapt o nouă etapă în istoriografia de specialitate, ca prima care îmbrățișează încheagat, nu doar sub forma studiilor și momentelor dispartate, ci a tratării continui și unitare, întregul parcurs al istoriei militare naționale. Avîndu-se în vedere intenția unor foruri științifice de a se elabora și edita un compendiu de istorie militară românească, mi se pare că prin volumul recenzat sarcina este în mare parte rezolvată, el putînd forma fie corpul, fie măcar suportul amplu al unei elaborări de acest gen.

Eugen Bantea

RĂZVAN THEODORESCU, *Itinerarii medievale*, Edit. Meridiane, București, 1979, 195 p. + 54 pl.

Autorul acestei lucrări este, fără îndoială, unul dintre cei mai dotați istorici de artă ai generației tinere; cele două opere ale sale: *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești* (sec. X—XIV) și *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400—1400)*, apărute în anii 1974 și 1976, constituie o carte de vizită deosebit de promițătoare. Format ca istoric și arheolog și convertit de timpuriu la istoria artei medievale, Răzvan Theodorescu a adus acestui domeniu posibilități largi de informare și înțelegere istorică, contribuind în chip substanțial, prin cele două lucrări amintite, la lămurirea relațiilor artei și culturii medievale românești cu arta și cultura bizantină și balcanică.

La aceste două importante lucrări R. Theodorescu a adăugat de curind o a treia, în care reunește o serie de 7 articole din domeniul istoriei artei medievale românești, apărute în anii 1967—1978 și structurate — în lucrare — în trei părți: *Artă și societate în evul de mijloc, Continuități artistice sud-est europene și Monumente și înțelesuri uitate*.

Primul studiu, intitulat „*Monumentum princeps*” și *geneze statale medievale în Europa răsăriteană* (p. 8—36), tratează o problemă de istorie comparată deosebit de interesantă privind începuturile statelor feudale românești și vecinilor acestora.

Autorul stabilește un raport precis între genezele statale legate de împrejurarea convertirii unor triburi la creștinism sau a nașterii statului sub pavăza unei biserici de dată recentă, pe de o parte, și apariția unor monumente de excepție, prin dimensiuni, noblețea materialelor, funcția politică și ecoul cultural în civilizația acestor state.

Se arată că marea bazilică de la Pliska, bazilica de la Alba Regală, biserica Sf. Sofia din Kiev sau biserica din Studenica sînt monumentele-simbol ale momentului genezelor statale și cele mai importante ale statelor feudale respective, oglindind opțiunile noilor formațiuni statale nu numai în materie de artă, dar și de model cultural, și intruchipind bogăția și puterea celor două instituții apărute atunci pe scena istorică: *regnum* și *sacerdotium*.

După ce supune unei atente analize împrejurările în care s-a ajuns la constituirea statelor feudale respective și la creștinarea locuitorilor acestora, autorul descrie monumentele amintite mai sus, subliniind faptul că ele trebuiau să impresioneze pe supuși prin fastul lor, „un fast care grăia de la sine despre rolul și locul, despre puterea și bogăția unor ctitori ce se voiau egali cu împărații bizan-

tini . . . ca și cu purtătorii coroanei imperiale a Occidentului”.

Monumentele respective trebuiau să marcheze astfel răscrucea pe care o reprezenta pentru istoria noilor state intrarea conducătorilor lor în „familia” suveranilor medievali ai Europei; ele urmau să îndeplinească, de asemenea, funcții bine precizate și cu caracter eminent, de: locuri de încoronare și de „ungere” charismatică a suveranilor și a urmașilor lor, de îngropăciune a membrilor dinastiei întemeiate și de sediu al celui mai înalt ierarh al țării și al instituției reprezentate de acesta. În sfîrșit, ele au devenit — cum spune autorul — „creatoare de posteritate”, fiind imitate de generațiile următoare de constructori.

Aceasta ar fi pe scurt importanța monumentului princeps legat de geneza statelor feudale vecine cu țările române.

Poporul român — singurul popor est-european de descendență latină și unde creștinismul s-a răspindit treptat încă din antichitatea tirzie — face excepție de la situația în care s-au aflat statele vecine; după cum spune autorul, „aceste pămînturi sînt singurele . . . care nu au văzut la începuturile evului mediu, înălțarea cu ostentație, cu fast și bogăție apte a impresiona masele, a unor monumente de excepție grăitoare pentru o nouă ideologie și o nouă mentalitate, radical deosebită de aceea a unei vîrste nomade și păgîne . . .; acele lăcașuri ce și-au legat originile de debuturile vieții de stat românești nu vin, nici unul, să marcheze în chip brusc și spectaculos o nouă, o cu totul nouă pagină de istorie”. Întrucît aici a existat o continuitate a organizării vieții economice și social-politice, iar creștinismul a fost cunoscut cu secole înainte de întemeierea „țării”, un asemenea „monumentum princeps” nu a fost necesar în cazul românilor.

Autorul atrage atenția că această lipsă nu se datorește modestiei de mijloace a ctitorilor-întemeietori de țară, care dispuneau de sume uriașe de bani de felul celei oferite de Basarab regelui Ungariei la 1330; este vorba doar de o situație specifică a românilor, „rămași într-o perfectă continuitate de civilizație și într-o arde de vechi creștinism de tradiție greco-romană”, situație care își are rădăcini vechi și consonanțe precise cu poziția în aceste regiuni a singurei romanități medievale.

Astfel, acest aspect din istoria artei medievale sud-est europene adaugă o dovadă în plus la cele existente deja despre *vechimea și*

continuitatea populației românești pe meleagurile străvechi ale Daciei.

Cel de al doilea studiu, și el deosebit de interesant, se intitulază *Cițiva „oameni noi”, ctitori medievali* (p. 37-91). Autorul atrage atenția asupra faptului că în cercetarea monumentelor românești din evul mediu tirziu trebuie să se țină seama de cunoașterea structurilor mentale ale epocii. El supune apoi unei atente analize înprejurările în care au devenit mari ctitori așa-numiții „oameni noi” din secolele XVI-XVIII, categorie prin care înțelege pe întemeietorii unor dinastii voievodale sau pe începătorii unor ascensiuni spectaculoase de neamuri boierești, precum: Neagoe Basarab, Ieremia Movilă, Vasile Lupu (omul nou cel mai tipic) Șerban Cantacuzino, Constantin Brincoveanu și Nicolae Mavrocordat, dintre domni, sau Craioveștii, Buzeștii, Udrishte Năsturel, Atanasie Crimca și Strolci, dintre boieri.

Observăm din capul locului că lista autorului nu e tocmai completă; dintre domnii proveniți din boieri lipsește Matei Basarab, care poate fi considerat și el „om nou”, deși a fost puternic legat de tradiție. Lipsește apoi Gheorghe Duca, ctitorul Cetățuiei, cel care și-a început cariera „la dugheană, la abăgerie”, după care s-a alipit de „casa” lui Vasile Lupu, al cărui imitator s-a vrut și împreună cu care putea alcătui o categorie aparte de adevărați „parveniți” (de care vorbește autorul la p. 41).

Apoi nu am subseric cu toată convingerea la o listă de „oameni noi” care cuprinde în aceeași categorie pe urmașii unor familii vechi boierești (Buzescu, Năsturel) și pe Anastasie Crimca, sau pe Neagoe Basarab și pe Nicolae Mavrocordat, care trăiesc în epoci diferite și au mentalități diferite.

Intrucât situația de ctitor constituia în epoca feudală o distincție publică, toți acești oameni (mai mult sau mai puțin) noi au căutat să impresioneze pe contemporanii prin ctitorii grandioase și bogate de genul bisericii lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeș, mănăstirilor Sucevița, Golia, Trei Ierarhi, Dragomirna, Cotroceni, Văcărești etc., afirmându-și și pe această cale orgoliile și bogăția, cultura și sentimentul unei anumite preeminențe în statul feudal.

Acești oameni noi au fost preocupați în egală măsură de găsirea unor relații genealogice care stabileau în primul rînd legătura cu tradiția. La exemplele citate de autor s-ar mai fi cuvenit, eventual, să se adauge unul, deosebit de grăitor, și anume: stolnicul C. Cantacuzino susținea că mama sa, Elina, se trăgea din „prima nobiltă e valorosi Merginani (— boierii din Mărgineni — n.a.) Dragic (Drăghici — n.a.), che era gran cavallerizzo del Negrul (legendarul Negru vodă — n.a.) e con l'istesso Radul Negrul discenderono et occupa-

rano questi luoghi e provintia, scacciando i barbari” (N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p. 55). Stolnicul se considera deci coborîtor din generația de întemeietori de țară!

O altă preocupare a oamenilor noi ajunși pe scaunul voievodal a fost aceea de afirmare a unei noi idei dinastice prin fixarea necropolei noii familii domnești în principala lor ctitorie; Neagoe Basarab de pildă — ridică frumoasa ctitorie din Curtea de Argeș și cu scopul ca aceasta să devină necropola Basarabilor „celi noi”, membrii familiei sale (Menționăm în treacăt că aceeași opinie a avansat-o și Matei Cazacu cu ani în urmă în studiul *De ce a clădit Neagoe Basarab biserica mării Argeșului*, apărut în „Glasul bisericii”, 1967, nr. 7-8, p. 774-787).

Pretențiile genealogice și năzuințele dinastice ale oamenilor noi se reflectau în gustul heraldic, în cultivarea stemelor care indicau o anumită „stare socială”, o anumită singularizare în societate.

O altă trăsătură comună pentru oamenii noi constă în tendința spre vastitate, spre eleganță și spre fast, tendință manifestată în măreția și bogăția monumentelor ctitorite, pe care autorul le prezintă cu mină de maestru.

În sfîrșit, după opinia autorului, „aproape numai” oamenii noi au efectuat o adevărată patronare a ortodoxiei sud-est europene și orientale, afirmație cu care nu sîntem decât parțial de acord, ținînd seama că marii ctitori din răsăritul ortodox (îndeosebi Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Matei Basarab) nu fac parte dintre oamenii noi de care vorbește autorul.

R. Theodorescu reușește în acest fel să schițeze „o tipologie de cultură” foarte instructivă, în care deslășirea faptului social prin faptul de artă ne ajută la înțelegerea mai completă a mentalității medievale, problemă pe care, în general, istoricii au neglijat-o.

Vom insista mai puțin asupra părții a doua (*Continuități artistice sud-est europene*), compusă din două articole. În primul, intitulat *Pe marginea unor plese de argintarie și de podoaba din primul ev mediu balcano-dunărean* (p. 96-113), autorul cunoscut specialist și în acest domeniu subliniază continuitatea stilistică în arta metalelor; ca și în alte domenii de artă (arhitectură, pictură, cîmpitul în lemn și piatră), argintăria „pastrează în aceste ținuturi, pînă tirziu, ca un reflex al continuității culturale ca însăși, forme, structuri și decoruri inspirate dintr-un fond comun, bizantino-balcanic”.

În cel de-al doilea: *Despre planul triconc în arhitectura medievală timpurie a sud-estului european* (p. 114-132), continuăm unele preocupări mai vechi, din 1972 (*Artă și societate în Țara Românească a veacului al XIV-lea*),

autorul analizează împrejurările în care a fost adoptat planul triconc în arhitectura religioasă a noului stat feudal românesc. După ce supune unei atențe și pertinente analize lăcașurile de plan triconc din spațiul sud-dunărean și evoluția acestui plan, autorul arată că acesta a ajuns în regiunea de la nordul Dunării „din mai îndepărtate surse athonite, filtrate prin Serbia”, stabilind astfel un „raport de istorie culturală... între misionarismul monastic de propagandă ortodoxă în grai slavon și planul arhitectonic al triconcului”.

Deosebit de interesant din punct de vedere istoric este următorul studiu, intitulat *În jurul „despotiei” lui Mircea cel Bătrîn sau despre un însemn sculptat și pictat de la Cozia* (p. 134–154), în care R. Theodorescu stabilește o legătură precisă între cuprinderea Dobrogei de către domnul Țării Românești (1388), titlul de despot purtat de același în tratatele încheiate cu Vladislav Jagello în anii 1390 și 1391 și acvilele bicefale (simbol al „despotiei”) sculptate în piatra bisericii mănăstirii Cozia și pictate pe vestimentul purtat de ctitorul acestei mănăstiri, ambele operații efectuate în aceiași ani 1390–1391 în care Mircea își adăugase la titlul său domnesc și pe acela de despot.

Acvilele bicefale de la Cozia devin astfel „ecoul direct și strict contemporan al unor evenimente ce se petreceau sau abia se consumaseră la hotarul de răsărit al statului muntean”; aceste acvile exprimau deci „o realitate politică contemporană pe care în aceiași ani o reflecta și diplomația munteană”. Un simbol nebăgat în seamă sau greșit interpretat până acum aruncă astfel o lumină nouă asupra a ceea ce autorul numește „momentul despotat” al domniei lui Mircea.

Cît privește prezența acvilelor bicefale pe costumul lui Mihail, fiul și urmașul marelui Mircea, aceasta s-ar explica prin faptul că fiul — asociat la tron de tatăl său — a moștenit titlul și demnitatea acestuia, fapt intru totul plauzibil. Numai că, la data cînd Mihail era zugrăvit la Cozia (1388–1391), nu se poate susține că acesta „fusese mult timp asociat” la domnie cu tatăl său deoarece — cum spune și autorul la n. 78, p. 153 — Mihail este înfățișat în documente ca asociat la tron numai în anul 1409.

Nu sîntem convinși că textul tratatului din 1395, încheiat între Mircea cel Bătrîn și Sigismund de Luxemburg, ar putea constitui o dovadă că domnul Țării Românești își încetase stăpînirea asupra Dobrogei; dimpotrivă, considerăm împreună cu Anca Ghiață că din textul tratatului, în care Mircea vorbește de „locurile stăpînirii noastre sau supuse nouă dincolo și aproape de Dunăre”, rezultă că domnul socotea regiunea de dincolo de Dunăre

ca aparținînd Țării Românești. În studiul său — nefolosit de autor — Anca Ghiață susține: faptul că Mircea inscria în tratat ca prevedere principală colaborarea cu Sigismund „ad partes Dobrociei” arată că domnul considera aceste părți ca fiind între hotarele Țării Românești (*Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea, în Studii istorice sud-est europene*, București, 1974, p. 73).

În sfîrșit, nu sîntem convinși că titlul de domn „pînă la Marea cea Mare”, purtat de Radu Praznaglava într-un document din 1 iunie 1421 (păstrat în copie slavonă), ar putea avea acoperire, așa cum susține autorul (p. 154, n. 88). Întrucît Dobrogea fusese ocupată de turci la 1420, formula din documentul amintit nu mai corespundea unei realități ci doar reproducea mecanic vechea titulatură a înaintașilor lui Radu, Mircea cel Bătrîn și Mihail I (Anca Ghiață, *op. cit.*, p. 92).

Cu aceste mărunte observații, considerăm că studiul este deosebit de instructiv, el interesînd deopotrivă pe istoric, pe arheolog și pe istoricul de artă.

Următorul studiu se intitulează *Portrete brodate și interferențe stilistice în Moldova epocii lui Ieremia Movilă și a lui Vasile Lupu* (p. 155–167). Autorul dovedește că celebrul acoperămint de pe mormîntul lui Ieremia Movilă de la Sucevița prezintă asemănări frapante cu unele opere de același gen din Polonia; este vorba de portretele lui Leon Sapieha și Sebastian Lubomirski. Portretul lui Ieremia Movilă leagă astfel simbolic spiritul artei ortodoxe de tradiție bizantină cu arta renascentist-tîrzie din lumea slavă și catolică a Poloniei secolelor XVI–XVII.

De la manierismul broderiei funerare a lui Ieremia Movilă pînă la barocul moldovenesc de la mijlocul sec. al XVII-lea nu a fost decît un pas; el se manifestă în cele două portrete brodate înfățișînd pe Tudosea și Ioan, soția și fiul lui Vasile Lupu.

Cît privește influența polonă în arhitectura Goliei, de care se vorbește la p. 162, aceasta a fost dovedită și pe altă cale de T. Gostynski, *Cine a fost autorul bisericii Golia?* („Revista istorică”, 1944, p. 55–60).

În ultimul studiu: *Un monument medieval din Muntenia dunăreană: Cătlăușul* (p. 168–179), folosind rezultatele săpăturilor arheologice recente și datele oferite de documente, autorul schițează istoricul unei mănăstiri dispărute, fostă ctitorie a membrilor familiei Corbeanu, descendenți din Vlad Călugărul.

În concluzie, considerăm lucrarea lui Răzvan Theodorescu drept o nouă și valoroasă contribuție la lămurirea unei serii de probleme care privesc deopotrivă istoria propriu-zisă, istoria culturii și artei, ca și pe aceea a men-

talităților medievale. Scrisă într-un stil deosebit de îngrijit, am spune chiar elevat, bogat informată și alcătuită după o logică strânsă, opera lui Răzvan Theodorescu este o nouă

și frumoasă confirmare a unuia din cei mai reputați istorici ai artei medievale românești.

Nicolae Sioicescu

KEITH HITCHINS (Ed.), *Studies in East European History*, vol. I, E.J. Brill, Leiden, 1977, 191 p.

Acest prim volum consacrat problemelor de istorie socială ale popoarelor din Europa răsăriteană răspunde unor preocupări intense înverdate de un grup de cercetători universitari din Statele Unite (în speță în afara cunoscutului istoric Keith Hitchins, e vorba de prof. Charles Jelavich, de la Universitatea din Indiana, și de prof. Ralph T. Fisher, de la Universitatea din Illinois), Canada (prof. Peter Buck, de la Universitatea din Toronto) și din țările din Europa centrală și răsăriteană, aceștia din urmă întocmind, dealtfel, toate cele nouă comunicări figurind în culegerea de față.

Obiectivul urmărit de ansamblul grupului de cercetare este perfect indicat de prof. Keith Hitchins, într-o succintă prefață. Este vorba, în speță, de investigații (de ansamblu, locale și comparative) privind dezvoltarea regiunilor și naționalităților din jumătatea răsăriteană a continentului european, de la granițele imperiului austro-ungar până la Nipru, începând cu anul 1500 și până în prezent. Temele specifice cercetării sunt astfel expuse de profesorul Hitchins: evoluția socială a acestei vaste regiuni geografice, în a doua jumătate a celui de-al doilea mileniu al erei noastre; rolul respectiv al elementelor dinamice locale și al modelelor dispartate (germane, vest-europene, eventual americane); tendințele politice generale și locale; dezvoltarea mișcărilor și partidelor muncitorești; evoluția chestiunii rurale și, în general, a claselor sociale, ca și a sistemului juridic și instituțional al statelor respective; dezvoltarea orașelor, procesul de urbanizare și evoluția demografică în legătură cu problematica socială (natalitatea și migrațiunile în toate sensurile).

Într-un cuvânt, cercetătorii angajați în această pasionantă investigație, atât de complexă, au prilejul să scoată la lumină un fundamental și instructiv *experiment istoric retrospectiv*, urmărit pe un spațiu de timp de aproape o jumătate de mileniu și prilejuind nenumărate și complexe încrucișări de probleme naționale, confesionale, culturale, politice, instituționale sociale și economice. Istoricii au prilejul să verifice temeinic metodele de investigație comparată și să beneficieze de rezultatele și conceptualizările la care au ajuns sociologii și antropologii culturali, mai ales în investi-

gația fundamentalei problematice, atât de actuale, care în terminologia anglo-saxonă este cunoscută sub formula de *Social Change*.

Primul volum apărut până în prezent, dintr-o serie care făgăduiește să fie lungă, grupează, cum am arătat, nouă importante comunicări, pe trei mari capitole. Anume, primele cinci comunicări sunt consacrate evoluției ideologice și organizatorice a partidelor socialiste în cadrul monarhiei habsburgice. Două comunicări sunt consacrate istoriei sociale poloneze între 1800—1918; iar ultimele două comunicări conțin studii ale cercetătorilor maghiari privind evoluția mișcărilor naționale din Europa răsăriteană, în aceeași perioadă.

Problematica aferentă evoluției gândirii și mișcărilor socialiste din Imperiul habsburgic, între 1867—1918 mai cu seamă, are o deosebită importanță istorică și politică. Într-adevăr, ideile marxiste au fost receptate ușor din Germania în Austria, dar au fost expuse în Imperiul habsburgic impactului unor elemente inexistente sau puțin importante în Germania și în celelalte țări industrializate din Europa occidentală: în speță, interferenței problemelor naționale și sociale și mizeriei acordării votului universal (în Austria până în 1907 iar în Ungaria până la sfârșitul primului război mondial).

Într-un prim studiu, prof. Hans Mommsen, de la Universitatea din Bochum, se ocupă de poziția adoptată de partidul social-democrat din Austria în problema naționalităților, între 1905—1914. Acest partid suferise multiple persecuții, încă de la întemeierea lui, guvernul austriac inspirându-se din spiritul „legilor scelerate” ale cancelarului von Bismarck și penalizând grav activitatea anarhistă și socialistă până în anul 1890. Încă din 1869, conducătorii partidului socialist de la Viena: Andreas Schen, Johann Most și Pabst au fost arestați și condamnați la cinci ani de închisoare, pentru a fi însă amnistiați după

¹ Otto Bauer, *Karl Renner und die sozialdemokratische Nationalitätenpolitik in Österreich, von 1905 bis 1914*, p. 3—31.

cîteva luni de detenție. Criza economică din 1873 va agrava considerabil starea clasei muncitoare și va prilejiu scindarea partidului social-democrat, prin apariția unei aripi radicale mai dinamice. După îndelungate strădanii, liderul socialist Viktor Adler a izbutit, între 1886—1888, să redea unitatea partidului social-democrat austriac, devenit un *Gesamtpartei*, la Congresul de la Hainfeld (1888). Partidul astfel unificat a participat la toate congresele Internaționalei a II-a, începînd cu cel de la Paris (1889), în care, după cum se știe, s-a hotărît celebrarea pretutindeni a zilei de 1 mai,

Încă de la început, partidul unificat cuprindea elemente aparținînd tuturor naționalităților conlocuitoare în Cisleithania (germani, sloveni, croați, sîrbi, polonezi și cehi). Partidul a depus mari strădanii pentru a face educația politică a maselor, indiferent de apartenența națională a acestora, și, printr-o tactică energică și abilă, a izbutit să determine în 1907 guvernul imperial al Cisleithaniei să acorde sufragiul universal. În prima alegere sub acest sufragiu, partidul social-democrat austriac a obținut 1 042 000 voturi și 87 deputați, în frunte cu intelectualii renumiți ca Otto Bauer, Rudolf Hilferding, Karl Renner, Max Adler și Gustav Eckstein.

Între 1905—1908 s-au petrecut însă grave evenimente interne și externe care au silit imperativ conducerea P.S.D. austriac să ia poziție în problemele sociale și naționale. Anume, revoluția muncitorească din Rusia (1905), care a profilat posibilitatea triumfului politic al socialismului și anexarea oficială de către guvernul imperial austriac a Bosniei și Herțegovinei (1908), anexare care a încordat atît relațiile internaționale ale Austro-Ungariei, cit și tensiunile lăuntrice ale naționalităților.

Pînă la acea dată, atitudinea conducerii P.S.D. austriac în problema naționalităților fusese destul de șovaitoare, chiar reticentă. Astfel, Karl Renner — viitorul cancelar al Austriei, după primul război mondial (1919—1920) și Otto Bauer, fostul secretar al lui Viktor Adler (și viitor ministru de externe al Republicii austriece) preconizau o soluție „austro-marxistă” urmîrind restrîngerea acutei problematice a naționalităților conlocuitoare și a velleităților lor îndreptățite de autonomie la un minimum de autonomie exclusiv culturală, folclorică. Partidul social-democrat austriac a luat, este drept, poziție împotriva anexării Bosniei și Herțegovinei, în 1908. Dar conflictul ideologic dintre Viktor Adler și Karl Kautsky, pe de-o parte, și Karl Renner și Otto Bauer, pe de alta, mai cu seamă în spinoasa problemă a naționalităților, a avut ca urmare scindarea partidului

social-democrat cu prilejul congresului de la Brünn (13—14 mai 1911), clivajul producîndu-se tocmai pe problema naționalităților prin constituirea unui partid socialist ceh autonom, fenomen care devenise previzibil încă de la Congresul Internațional al socialistelor de la Copenhaga, în toamna anului 1910. Refuzînd să accepte teza leninistă a autodeterminării naționalităților, pînă la secesiunea totală față de statul habsburgic, Karl Renner și Otto Bauer vor preconiza o formulă de stat federal austriac — asemănătoare celei susținute de Aurel C. Popovici în cunoscuta sa lucrare *Die Vereinigte Staaten von Grossösterreich* (Leipzig, 1906)² — iar în decursul primului război mondial, Karl Renner va accepta în mare măsură teza integrării Europei centrale, susținută de Friedrich Naumann în celebra lui lucrare *Mitteleuropa*, apărută în 1916 și difuzată în numeroase ediții cu un succes de public răsunător.

★

Problematica austro-marxismului, astfel cum s-a reflectat în gîndirea și practica partidului socialist iugoslav, pînă la izbucnirea primului război mondial, este analizată de profesorii J. Prunk și F. Rozman, de la Universitatea din Ljubljana³. În speță, începînd mai ales cu anul 1906, a început să activeze, în ținuturile sudice ale Imperiului austriac (Craina, Görz, Stiria de sud, Trieste și întreaga coastă dalmată), un partid socialist iugoslav cunoscut sub numele de *Jugoslavanska socialdemokratska stranka*. Mult influențat inițial de ideile panslaviste și democratice ale profesorului Thomas Garrigue Masaryk, ca și de cele ale scriitorului Ivan Cankar, acest partid milita, mai ales din anul 1908 — cînd s-a produs criza anexionii Bosniei și Herțegovinei la Imperiul habsburgic — pentru o federalizare politică a tuturor ținuturilor și statelor slavilor de sud: Croația, Slovenia, Craina, Dalmația, Istria, Serbia și chiar Bulgaria. Această concepție a venit în conflict tot mai virulent cu imperialismul germanic și cu cel italian, interferența avînd loc mai cu seamă în ținuturile adriatice. În același timp, mai cu seamă între anii 1910 și 1912, partidul socialist iugoslav își va formula rezervele față de tezele autonome ale socialistilor cehi și se va orienta tot mai mult în sensul

² De notat aprecierile pozitive făcute de Aurel C. Popovici, în opera lui capitală, asupra ideilor lui Karl Renner, idei susținute în diferite lucrări publicate sub nume propriu sau sub pseudonim (Rudolf Springer).

³ *Austromarxistische Konzeption des JSDS bei der Lösung der slowenische Nationalitäten Frage*, p. 31—42.

tendențelor centralizatoare ale partidului social-democrat austriac.

★

Evoluția partidului social-democrat croat, în contextul crizei dualismului austriac, este analizată de prof. Elsa Tomač, de la Universitatea din Zagreb⁴. Studiul începe cu o analiză a structurilor sociale ale regatului Croației, asociat, după cum se știe, regatului Ungariei, ultima oară în virtutea *Ausgleich*-ului *ad hoc* încheiat în anul 1868. Ca urmare a acestui compromis, interesele Croației au fost legate tot mai strâns, până la înăbușire, de cele ale clasei conducătoare maghiare. Apăsătoarele cîrmuri ale banilor Khuen-Hederváry și B. de Kallay, care au ținut mai bine de un sfert de veac, au avut drept urmare frînarea considerabilă a progreselor economice, politice și social-culturale ale poporului croat. Astfel, în anul 1910, 78,36 % din populația Croației se afla încă în mediul rural și numai 9,56 % în sectorul secundar. 70 % din țărani cultivatori dispuneau de loturi sub 10 jugăre. Socialiștii croați activau în cadrul partidului social-democrat unitar din Austria, dar au izbutit să exercite o influență tot mai puternică asupra muncitorimii croate, ridicîndu-și nivelul politic, cultural și profesional. În același timp, socialiștii croați au contribuit la succesul coaliției electorale sirbo-croate din cadrul alegerilor din 1905 și au militat pentru obținerea dreptului de vot universal și în Transleithania, mai ales după ce acest drept a fost acordat de împărat popoarelor din Cisleithania. Luînd în discuție tezele federaliste susținute de Karl Renner și Otto Bauer, liderii socialiști croați, mai cu seamă J. Demetrović, au supus austro-marxismul unei critici de profunzime și au pretins reorganizarea ansamblului partidului social-democrat din imperiu și dinamizarea revendicărilor sale, atât pe plan social cît și în problematica naționalităților.

★

Atitudinea socialiștilor polonezi față de marile probleme puse Imperiului austriac pe toate planurile, între 1867—1918, a fost mult mai nuanțată, cum arată analiza prof. Walentyne Najdus de la Universitatea din Varșovia⁵. Aceasta se datorește unor multiple

cauze istorice, politice și culturale. În speță, frîntura din trupul fostei Republici regale poloneze — destrămată în 1795 și apoi în 1814 — care revenise monarhiei habsburgice (Galiția și Cracovia, anexată în 1846) constituia, cu 78 500 km², ceva mai mult de un sfert (26 %) din teritoriul Cisleithaniei, după *Ausgleich*-ul din 1867; iar populația ei sporea vertiginos, trecînd de la 6 milioane în 1880 la 8 milioane în 1910 (102 locuitori per km²). Spre deosebire de multe alte ținuturi ale Imperiului habsburgic, Galiția, sau, mai exact, locuitorii ei polonezi de religie catolică, mai cu osebire marea nobilime și chiar șleahta, s-au bucurat în permanență de toată sollicitudinea guvernului imperial, în toate domeniile: politic și cultural, social, economic și confesional. Dar de această sollicitudine paternă beneficiau aproape numai nobilii de rang înalt, așa numiții *nati et possessionati*, posesori de latifundii și avînd deschise toate ușile la curtea din Viena, în ministere și Reichsrath.

Această poziție privilegiată a nobilimii poloneze în cadrul Imperiului habsburgic este atestată de toți istoricii acestui imperiu (Seton-Watson, Wickham Steed, Louis Léger, Louis Eisenmann, Robert Kann etc.). În perioada *Ausgleich*-ului, Austria a avut doi președinți de consiliu polonezi (contele Agenor Goluchowski și contele Kazimierz Badeni), un ministru comun al Afacerilor Străine (contele Goluchowski Jr., între 1895—1906) și atât de numeroși miniștri comuni ai Tezaurului de naționalitate poloneză (prin care cavalerul von Biliński) încît s-a putut afirma că ministerul respectiv devenise o funcție pur poloneză în cadrul monarhiei. Viceregii Galiției erau de obicei aleși de împărat din sinul marilor nobilimi poloneze (contele Andrezej Potocki, prințul Eustachy Sanguszko etc.) sau chiar dintre intelectualii polonezi (istoricul Michał Bobrzyński între 1908—1913, apoi Witold Korytowski).

Conducerea mixtă, austro-poloneză, a Galiției, nu a dat însă roade prea temelnice pe tărîmul social și economic. Între 1882—1912 se constată astfel, statistic, o reducere a procentului suprafețelor peste 500 de ha de la 43 % la 34 % din totalul solului cultivabil, dar mai cu seamă pe seama proprietății mijlocii, latifundiile sporînd în dauna acestora. În 1902, 42 % din loturile agrare erau sub 2 ha, iar 36,5 % între 2—5 ha. Sporul demografic nu putea fi absorbit de o industrie insuficient de dezvoltată, cu toată existența unor importante zăcămintă de petrol și de sare, a unei industrii textile temelnice și a completării rețelei feroviare între 1850—1880. Această situație de subdezvoltare cronică a prilejuit numeroase insurecții agrare și „greve ale recoltei”, mai ales între 1902—1906; precum și

⁴ *Din Sozialdemokratische Partei in Kroatien und die Krise des Dualismus Österreich-Ungarns, vom Jahre 1903 bis zum I. Weltkrieg*, p. 43—65.

⁵ *The Relation of the Polish Social-Democrats from Galicia to the Habsburg Empire and the Austrian Social-Democratic Workers Partei*, p. 66—93.

masive emigrări spre Europa occidentală industrializată și spre Statele Unite.

Dezvoltarea industriei galițiene a făcut ca numărul muncitorilor industriali să sporească de la 181 500 în 1902 la 301 500 în 1912, ceea ce a îngăduit dezvoltarea unui partid socialist galițian (*Polskie stronnictwo Ludowe*) de factură firesc multinațională⁶ și dispunând de mai multe periodice, printre care cel mai important s-a dovedit a fi *Praca* (Munca), redactată între 1878-1892 de tipograful Józef Daniluk, fost insurgent din 1863, cu colaborarea cunoscutului scriitor Ivan Franko. Dar socialismul întâlnea în tinuturile poloneze aceleași spinoase probleme naționale ca în ansamblul Imperiului habsburgic. În speță, națunea poloneză era împărțită între trei stăpmiri imperialiste și, în plus, coexistă teritorial cu alte naționalități, în speță cu rutenii. În fostul regat al Poloniei se constituise încă din 1878 organizația socialistă denumită *Proletariat*, condusă de Ludwik Waryński, S. Mendelsohn, S. Dickstein și Konniltzki, care făcuse parte din Comitetul executiv al organizației conspirative *Narodnaia Volia*. În 1892 se întemeiasă tot acolo partidul socialist polonez, cu un program în care ideea socială era asociată ideii unității naționale. Tot în 1878 luase ființă un partid socialist la Cracovia și din 1883 înainte el a început să se implanteze în toată Galiția occidentală, mai ales după ce, la 1 august 1890, a expirat legislația austriacă copiată, după cum am văzut, după „lecele seclerate” bismarckiene — prin care se puneau opreliști activității socialiste.

După nenumărate discuții, care au prilejuit venirea lui Ludwik Waryński la Lwów, pentru stabilirea unor linii comune de organizare și propagandă socialistă, socialiștii din Galiția au inițiat o colaborare pe două fronturi, începând cu anul 1892: cu socialiștii austriecei, pentru împulsionarea revendicărilor sociale și desfășurarea activității solidare a clasei muncitoare europene prin participarea la Congresurile muncitorești de la Bruxelles (1891), Zurich (1893), Londra (1896), Paris (1900), Amsterdam (1901) Stuttgart (1907),openhaga (1910) și Basel (1912); cu formațiunile socialiste din celelalte ținuturi poloneze, pentru afirmarea programului de unitate națională. În acest din urmă context au acționat mai cu seamă Daszyński, încă din anul 1901, și apoi Józef Pilsudski și Marian Bielecki, care, după revoluția rusă din

1905, când s-a profilat posibilitatea unei eliberări naționale pentru proporul polonez, au întemeiat organizația de luptă *Bojowa PPS*, opusă organizației P.P.S.D. (Partidul Social-Democrat Polonez) a cărei conducere ezitase în problema tacticii de luptă.

★

Cel din urină studiu privind problematica evoluției socialismului în cadrul Imperiului habsburgic a fost întocmit de profesorul Enver Redzić, de la Universitatea din Sarajevo, și tratează despre atitudinea partidului social-democrat austriac în problema anexării Bosniei și Herțegovinei⁷.

Încă din anul 1878, când diplomația contelei Andrassy a izbutit să obțină de la marile puteri europene, întrunite în Congresul de la Berlin, îndreptățirea ocupării militare a celor două provincii otomane, partidul social-democrat austriac și presa controlată de el au protestat împotriva unei asemenea acțiuni tipic imperialiste. Ocupația militară a celor două provincii s-a dovedit a nu fi o simplă plimbare, de executat cu un batalion, cum se grăbise să afirme propaganda oficială. A fost nevoie de un întreg corp de armată și de lupte sângeroase, costul financiar al ocupației grevând bugetul imperial cu peste 135 milioane de florini. Rezistența eroică a bosniștilor, în munți, a fost asemuită de organul *Der Sozialist*, cu epopeea Țirolului împotriva lui Napoleon, în 1809. După congresul de la Hainfeld (1888) în care s-a restabilit unitatea mișcării socialiste austriece, problema națională a trecut pe primul plan al preocupărilor socialiștilor din imperiu și, la Congresul de la Brno (1900), s-au produs unele sciziuni doctrinare și organizatorice pe această temă. După ce contele Aehrenthal a determinat semnarea decretului imperial din 5 octombrie 1908 prin care se anexa la imperiu Bosnia și Herțegovina, a urmat, la 10 octombrie, declarația oficială a liderului social-democrat austriac Pittoni, conform căreia „dreptul de autodeterminare a popoarelor este condiționat de posibilitatea democratizării statului respectiv”⁸, afirmație nuanțată și ambiguă care putea prilejui numeroase interpretări. Alți lideri social-democrați, ca Viktor Adler, Namić și Daszyński, au protestat totuși împotriva anexării, în luna decembrie 1908, în Parlamentul de la Viena, unde P.S.D. dispunea, cum am văzut, de 87 mandate. Este totuși, neîndoielnic

⁶ După recensământul din 1912, de pildă, 46% din ansamblul muncitorilor din Galiția erau polonezi (65% în sectorul industrial), 43% erau ucrainenii (9%) și 11%, respectiv 20% evrei.

⁷ *Die österreichische Sozial-Demokratie und die Frage Bosniens und der Herzegowina*, p. 94—119.

⁸ *Das Selbststimmungsrecht der Völker ist nur unter der Bedingung der Demokratisierung der Staates möglich*, op. cit., p. 117.

consideră autorul, că brutală anexiune a celor două provincii iugoslave, urmată de evenimentele balcanice din 1912–1913, n-a făcut decât să ascuță revendicările naționale și a pus social-democrației austriace grave probleme.

★

În cadrul capitolului consacrat istoriei sociale a Poloniei în secolul trecut, cunoscutul istoric polonez Ștefan Kleniwick se ocupă de problema fundamentală a intelectualității poloneze și de rolul ei politic în acel secol⁹. Folosind abundenta bibliografie consacrată recent acestei probleme¹⁰, autorul pornește de la definiția dată de Oxford English Dictionary (ed. 1920) după care „intelligenția” ar constitui o clasă de oameni de educație superioară și susceptibili de a constitui opinia publică într-o țară¹¹. Există numeroase alte definiții, printre care unele insistă asupra caracterului specific „intelligenței”, anume, imposibilitatea ei legală de a influența direct acțiunea guvernelor monarhice. Așa se explică împrejurarea că termenul a putut fi aplicat mai ales intelectualității Rusiei țariste, începând în anul 1866. Autorul revendică însă prioritatea folosirii termenului pentru națiunea sa, întrucât îl găsește folosit prima oară de profesorul Karol Libelt, cunoscutul educator polonez din Poznań prusiană, într-un eseu publicat în 1844 și consacrat iubirii de patrie. Este evident că, sub rigida cîrmuire a junkerilor și administratorilor prusieni, intelectualitatea polonă nu avea nici o posibilitate de a înfrui activitatea guvernamentală, astfel încît era silită să acționeze ca „intelligenție”¹².

În afara acestui caracter pur veleitar, care silea orice „intelligenție” să plutească la suprafața unor popoare subjugate, fără a le putea înfrui existența altfel decât printr-o activitate intelectuală platonice și veleitară,

⁹ *The Polish Intelligentsia in the Nineteenth Century*, p. 121–134.

¹⁰ Printre care lucrarea fundamentală a lui O. W. Müller, *Intelligencja. Untersuchungen zur Geschichte eines politischen Schlagwortes*, Frankfurt am Main, 1971.

¹¹ „A class consisting of the educated portion of the population and regarded as capable of forming public opinion”.

¹² Investigația istorică și sociologică are la îndemînă, în această privință, un îndelungat și semnificativ experiment retrospectiv și anume evoluția poziției sociale și atitudinii critice a intelectualității franceze, între 1661–1789. Inițial angajată într-o acțiune turifară a monarhiei, cu Bossuet, Boileau și chiar Racine, această intelectualitate a parcurs toate etapele emancipării și frondel.

profesorul Kleniewicz scoate în relief încă două note specifice și anume: nonapartenența la clasele privilegiate și refuzul existenței confortabile burgheze. El însuși arată totuși că, în toate țările Europei răsăritene în care a existat o mică nobilime, „intelligentsia” s-a recrutat precumpănitor din această clasă (cazul Rusiei, al Poloniei și al Ungariei).

Semnificativ este însă faptul că, pe timpul domniei celui din urmă rege al Poloniei, Stanisław Poniatowski (1764–1793), politica de implantare în Polonia încă unitară a idelilor, instituțiilor și practicilor moderne europene a silit conducerea de stat să facă apel la experți și specialiști care nu făceau parte cu toții din marea sau mica nobilime (șleahă). Noua pătură socială a „intelligentsiei” poloneze, indiferent de originea de clasă, a constituit, așa cum a arătat B. Lesnodorski în cunoscuta lui lucrare, *Les Jacobins polonais* (1965), armătura partidului național revoluționar, între 1789–1795; iar ulterior, în cadrul formației napoleoniene a Marelui-Ducat al Varșoviei (1807–1813), s-a strîns în jurul principelui-mareșal Józef Poniatowski și a contribuit la introducerea și aplicarea reformelor sociale de inspirație revoluționară franceză, culminînd cu egalitatea tuturor cetățenilor înaintea legii.

Recensămîntul din 1810 consemna existența, în Marelui-Ducat al Varșoviei, a circa 10 000 de înalți funcționari și de membri ai profesiunilor liberale. În 1827, în regatul Poloniei, supus țarului, pe lângă 3 808 preoți erau și 1 756 liber profesioniști, 235 de chirurgi, 169 de medici, 64 de actori și 46 de arhitecți. Insurecția națională a fost dezlănțuită la 29 noiembrie 1830 de cadeții din garnizoana Varșoviei și de studenții Universității din Varșovia (înființată de țarul Alexandru I în 1816 și frecventată atunci de peste 2 000 de studenți), dar cadrele de conducere a mișcării insurecționale făceau parte din *intelligentsia*, ca și cei peste 10 000 de emigranți care, în urma înăbușirii insurecției prin forța militară, au continuat activitatea națională din centrele de migrație din Franța, Marea Britanie, Belgia și Elveția și au contribuit la pregătirea și dezlănțuirea noului insurecții naționale din 1863.

După eșecul acestei insurecții, viața politică a Poloniei de sub oblăduirea țarilor s-a împărțit între mai multe partide, partidul național-democrat grupînd mai ales burghezia avută, în vreme ce muncitorimea se grupa începînd cu anul 1881 într-un partid marxist (*Proletariat*), iar din 1905 înainte un partid populist nou înființat încerca să atragă în rîndurile lui țărînlimea poloneză. În același timp se formulau tot mai acut revendicările naționale, în sinul tuturor partidelor, inclusiv în sinul formației poloneze (*Kolo*) reprezentate înce-

pînd cu anul 1906 în Duma imperială de la Petersburg.

★

Problematica structurilor sociale din cadrul regatului Poloniei, între 1832—1863, este reluată de prof. Janina Laskiewicz, de la Universitatea din Varşovia¹³. Moştenirea medievală a celor trei „stări” tradiţionale (clerul, nobilimea şi starea a treia) suferise, încă din secolele XVII-XVIII, un proces de diferenţiere, prin întărirea influenţei şi prestigiului marii nobilimi latifundiare şi sărăcirea micii nobilimi a şleahicilor, care reprezenta încă circa 5 % din populaţia Poloniei¹⁴. În Polonia supusă ţarului, populaţia a sporit de la 3 334 000 în 1819 la 5 milioane în 1863, avînd loc şi un lent proces de urbanizare (24 % în 1863) şi de alfabetizare (19 %, în acelaşi an). Constituţia napoleoniană din 1807, prin care se statornicea deplina egalitate a tuturor cetăţenilor Marelui-Ducat al Varşoviei înaintea legii, a fost modificată prin ucuzul din 1836 al ţarului Nicolae I, prin care se căuta reconstituirea legală a stării nobiliare, înzestrată cu privilegiul specific ei. La acea dată existau în regatul Poloniei 25 000 de nobili de prima clasă şi 171 500 de şleahici săraci, dar cu atît mai aprîgi să-şi apere privilegiile şi înunităţile, chiar derizorii, derivînd din *status nascendi*.

Pe de altă parte, procesul de urbanizare s-a făcut în mare măsură, în Polonia supusă ţarului, pe seama elementelor alogene.

După 1863, noile condiţii politice, economice şi culturale vor determina un nou gen de stratificare socială, prin ascensiunea clasei muncitoare industriale, al cărui număr sporise de la 46 000 în 1848 la 80 000 în 1864.

★

În cel dintîi din cele două studii consacrate de istoricii maghiari problematicei mişcărilor naţionale din Europa răsăriteană, profesorul Emil Niederhauser, de la Universitatea din Budapesta, face o complexă analiză structurală şi comparativă, de profil tipologic, a orientărilor programatice, pe plan economic şi social, ale tuturor mişcărilor de renaştere naţională din cadrul Europei de est¹⁵.

¹³ *Society in the Kingdom of Poland, 1832—1863*, p. 135—152.

¹⁴ Proportie care n-a mai fost atinsă decît în Ungaria. În ţările române, comparaţia se poate face numai dacă-i considerăm ca aparţinînd stării nobiliare pe răzeşi şi moşneni, după teoria lui Constantin Giurescu.

¹⁵ *Die wirtschaftliche und soziale Programme der nationalen Wiedergeburtbewegungen in Osteuropa*, p. 153—176.

Analiza urmăreşte condiţiile în care a avut loc, în fiecare regiune a Europei centrale şi răsăritene, procesul de tranziţie de la feudalism la capitalism, şi ajunge să stabilească două tipuri de evoluţie ideologică şi socio-economică, în funcţie de existenţa sau de lipsa unei pături nobiliare istorice autohtone.

O primă categorie ar cuprinde, după concepţia istoricului maghiar, istoria popoarelor care şi-au putut păstra o nobilime naţională: ruşii, polonezii, maghiarii, croaţii, ca şi românii din ţinuturile supuse sau din principatele dunărene¹⁶. Într-o a doua categorie ar intra popoarele a căror elită nobiliară conducătoare fusese extirpată prin vicisitudinile cuceririi: cehii, moravii, sîrbii, bulgarii şi grecii, sau care nu avuseseră prilejul să-şi dezvolte o clasă conducătoare nobiliară naţională (slovacii, slovenii etc.). În această a doua categorie, autorul distinge popoarele care au reuşit să-şi reconstituie, sub ocupaţie străină, o pătură naţională conducătoare: grecii (mai ales prin fanarioti) şi cehii (care, după genocidul impus de Ferdinand al II-lea după victoria lui de la Bielá Hóra şi în contextul implantării unei mari nobilimi de origine germană, şi-au putut constitui o burghezie naţională), de celelalte popoare, emancipate de sub robia străină în secolele XIX şi XX.

În funcţie de tipologia de mai sus, autorul urmăreşte constituirea şi propagarea ideologiilor naţionale politice şi economico-sociale la fiecare popor din Europa centrală şi răsăriteană. El atrage astfel atenţia asupra ideilor şi reformelor sociale şi economice iniţiate de „despotismul luminat” în Rusia şi Austria: emanciparea nobilimii ruse (*dvorianinii*) de obligaţia legală a serviciului către stat, prin ucuzul ţarului Petru al III-lea din 18 februarie 1762, menţinut de ţarina Ecaterina a II-a, care a îngăduit nobililor să practice îndeletniciri economice şi comerciale; ideologia cameralistă din Imperiul habsburgic, inspirată de Sonnenfeld şi deviată prin reformele „luministe” ale împăraţilor Ioşif al II-lea şi Leopold al II-lea; ideile economico-sociale ale unor János Nagyváthy şi Samuel Tessedik, reluate şi dezvoltate în secolul al XIX-lea de János

¹⁶ Autorul citează, separat, „die Rumänen” şi „die Donaufürstenthümer”, ceea ce învederează ideea că e vorba, în prima sintagmă, de românii supuşi imperiilor învecinate. Autorul se referă, fără îndoială, la marile familii boieresti din Bucovina (Flondor, Gîrgorcea, Hurmuzachi, Pruncu, Vasilco etc.) recunoscute şi titrate de curtea de la Viena, ca şi la alte familii nobiliare din alte ţinuturi

Balášházy și mai ales de contele Istvan Széchenyi, în Ungaria; și de Nikola Skrléc și contele Janko Drasković, în Croația, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea. Autorul consacră o pagină și ideologilor români ai progresului social și economic: Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, George Barițiu. Se menționează, de asemenea, acțiunea înnoitoare rezultată de pe urma constituirii ducatului napoleonic al Varșoviei (1807—1813), pentru popoarele din nord-estul Europei; consecințele, pentru intelectualitatea progresistă din Imperiul țărilor, a criticii revoluționare formulate de Radîșcev; în sfârșit, ideile unor reformatori sociali ca Mihály Táncsics, Ludovít Štur, Jozef Miloslav Hurbán, Friedrich-Robert Fählmann și ale principelui polon Ksavery Drucki-Lubecki care, în calitatea sa de ministru de finanțe al Marelui-Ducat al Varșoviei, a luat o serie de măsuri pentru asigurarea prosperității economice a țării sale, fără însă a ține seama suficient de starea țăranimii poloneze.

Dacă, în secolul al XVIII-lea, reformele economico-sociale purtau pecetea protecționismului de stat, mai ales în versiunea cameralistă austriacă, în secolul al XIX-lea a început să prevaleze ideologia economismului clasic inspirat de lucrarea fundamentală a lui Adam Smith. Autorul consideră că o asemenea ideologie este detectabilă în lucrările unor Istvan Szechenyi (mai ales în opera sa fundamentală *Hitel* (Creditul), Laslo Szalay, Moricz Lukács, ca și în scrierile economiștilor români Mihail Suțu (a cărui lucrare statistică publicată în 1838 în limba franceză este menționată) și mai ales Dionisie Pop Marțian, autorul primului tratat de economie politică în limba română.

După marea frământare revoluționară din 1848, — apreciază autorul — ideile economice și sociale difuzate în țările Europei răsăritene încep să poarte pecetea unui radicalism tot mai revoluționar, evoluția fiind vizibilă în operele unor Belinski și Herzen și, mai cu seamă, în lucrările propagandiștilor socialiști din această întinsă regiune a Europei.

★

Cea din urmă comunicare a volumului se datorește prof. Maria Mayer, de la Universitatea din Budapesta și se ocupă de unele aspecte ale dezvoltării conștiinței naționale a

minorității rutene din Ungaria, între 1849—1914¹⁷.

Locuind un ținut muntos și împădurit, această minoritate nu beneficia de condiții economice favorabile. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu exista aici nici un fel de industrie, iar marea proprietate, între 100 — 1000 ha număra doar 70 de gospodării. Marea efervescență a tuturor naționalităților din Imperiul habsburgic prilejuită de diploma din 20 octombrie 1860 — inspirată împăratului Franz Iosef mai ales de noul său ministru de Interne, contele Agenor Goluchowski, și constituind un fel de federalizare legislativă prin conlucrarea diferitelor diete locale la administrarea imperiului — a avut temeinice repercusiuni și asupra conștiinței naționale a populației rutene. Până atunci, cultura acestei populații rămăsese mult influențată de folosirea în continuare a slavonei ca limbă liturgică, ca și de ideile panslaviste incipiente. În climatul nou instaurat de spiritul Diplomei din octombrie, liderul național Adolf Dobransky a putut milita pentru întărirea conștiinței naționale și pentru afirmarea poporului său în cadrul monarhiei, cu pretenții de autonomie, în alegerile dietale din 1861 și 1865. Dar devierea spiritului Diplomei din octombrie prin Patenta din 26 februarie 1861 — deviere datorită contelui Schmerling, care continua politica de germanizare a imperiului, preconizată de împăratul Iosif al II-lea, de principele Felix Schwarzenberg și de ministrul Alexander Bach. În speță, în vreme ce repartitia celor 343 de membri ai Camerei deputaților de la Viena — deputați care urmau să fie aleși de dietele locale — se făcea foarte amănunțit pentru ținuturile Austriei propriuzise, stabilindu-se 13 circumscripții diferite (inclusiv ducatul Bucovinei, care avea de ales 5 membri), pentru partea răsăriteană a imperiului, Patenta din februarie recunoștea, cel puțin formal, ficțiunea coroanei sfintului Ștefan, acordând dreptul de a trimite deputați la Viena numai celor trei diete existente: a Ungariei (85), a Transilvaniei (20) și a Croației-Sloveniei (9). Slovaci și rutenii erau astfel, practic, lipsiți de posibilitatea participării directe la noua vlață parlamentară din capitala Austriei.

Între 1861 — 1867, rutenii, ca și alte popoare din cadrul monarhiei, au luptat împo-

¹⁷ *Some Aspects of the Development of the National Movement amongst the Ruthenes of Hungary (Sub-Carpathian Ruthenes), 1849—1914*, p. 177—191.

triva recrudescenței absolutismului habsburgic, chiar în alianță cu maghiarii. După instituirea *Ausgleich*-ului din 1867 însă, rutenii s-au împărțit, treptat, în două tabere: una apropiată de ideile politice maghiare, și dispusă să beneficieze în măsura posibilului de spiritul — atât de repede violat în practică — al *Legii Naționalităților* din 1868; cealaltă potrivnică politicilor maghiare tot mai apăsătoare pentru naționalitățile conlocuitoare. În vreme ce prima tabără va conlucra, începând cu anul 1895, cu partidul catolic maghiar, înființat atunci sub conducerea contelui Nándor Zichy, cealaltă tabără va fi condusă mai ales de episcopul de Munkacs, Gyula

Firczak, instalat în 1891, și de Agoston Voloșin. După eșecul tratativelor secrete dintre episcopul de Munkacs și ministrul-prezident maghiar, baronul Deszö Bánffy, partidul național rutean se va axa pe concepția panslavistă, în vreme ce ziarul „Kelet”, organ catolic, își continua propaganda filomaghiară, fără mare succes.

Este regretabil că editorii acestui prim volum de studii consacrate problemelor sociale și politice ale Europei răsăritene n-au făcut apel și la cercetătorii români, pentru a avea o adevărată privire de ansamblu asupra problemelor tratate.

Dan A. Lăzărescu

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Gîndirea social-politică antimonarhică și republicană în România* (antologie, studiu introductiv și note de Gheorghe Ghimeș), Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 442 p.

Cercetările asupra gîndirii social-politice antimonarhice și republicane din România au o veche tradiție în țara noastră și s-au ilustrat, pînă în prezent, prin publicarea unui voluminos și valoros fond de carte. Printre investigatorii consecvenți ai subiectului respectiv se află și profesorul universitar doctor Gheorghe Ghimeș de la Universitatea din București, care, înaintea cărții pe care o recenzăm acum în paginile „Revistei de istorie”, a mai publicat, în 1972, o interesantă lucrare intitulată *Ideea de republică la românî*.

Meritul principal al autorului lucrării pe care o recenzăm considerăm că se află, în primul rînd, în faptul că a cercetat și cunoaște totalitatea materialelor documentare impuse de subiectul dat. Acest merit i-a dat posibilitatea să aducă în atenția cititorului, cunoscător și iubitor de istorie și alte materiale decît cele care erau pînă acum publicate în alte lucrări consacrate temei. Desigur, că la un spațiu tipografic mai extins, autorul ar fi putut aduce și mai multe contribuții în acest sens. Pentru ceea ce a realizat însă în această nouă lucrare a sa, încercăm sentimentul satisfacției și nu-i putem saluta cartea decît ca pe o nouă contribuție reală la aprofundarea cunoașterii unei atît de importante problematice.

După o *Notă asupra ediției*, lucrarea înfățișează, într-un amplu *Studiu introductiv* (cuprinzînd 45 de pagini) un istoric al apariției și dezvoltării gîndirii social-politice și antimonarhice din România. Urmează apoi antologia propriu-zisă, structurată pe următoarele capitole: I. „Începuturile gîndirii antimonarhice și republicane din orînduirea feudală”; II. „Afirmarea ideii republicane în condițiile apariției și dezvoltării capitalismului”; III. „Republica socială — deziderat major al mișcării muncitorești și socialiste din România”; IV. „Partidul Comunist Român — promotor al luptei pentru înfăptuirea Republicii

Socialiste”. În ultima parte a cărții se află inseriate cîteva adnotări foarte utile.

În plan cronologic, materialul antologic se deschide cu un fragment din *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir și se încheie cu un text memorabil al doctorului Petru Groza datat la 30 decembrie 1948 cu ocazia serbării unui an de la proclamarea Republicii. Într-un comentăm pe larg faptul că, într-un asemenea interval istoric, multiple evenimente social-politice au impus în hronicul de aur al țării noi și noi expresii ale gîndirii antimonarhice și republicane a poporului român.

Între purtătorii de drapel al luptei antimonarhice și republicane din România, autorul cărții reține — împreună cu creația lor — în prima parte a antologiei pe: Dimitrie Cantemir, Ion Budai-Deleanu, Dimitrie D. Sturza; în cea de-a doua, pe: Nicolae Bălcescu, Simion Bărnuțiu, C.A. Rosetti, Cezar Boliac, Radu Rosetti, Ion Heliade-Rădulescu, Gheorghe Mirzescu, Gheorghe Panu, Alexandru V. Beldiman, C.A. Filitis, Eduard Dioghenide, Grigore Ventura, Alexandru Rădulescu, Ioan H. Roman; în cea de-a treia, pe: Constantin Mille, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Anton Bacalbașa, Constantin C. Bacalbașa, V. G. Morțun, Mihai G. Bujor, N. I. Philipide, N. D. Cocea, Tudor Arghezi, P. Constantinescu-Iași, Alecu Constantinescu; în cea de-a patra, pe: I. Podpolnicu, Lucrețiu Pătrășcanu și dr. Petru Groza.

În afara pozițiilor exprimate sub autoritatea unor asemenea semnături, Gheorghe Ghimeș a inclus în antologie o selecție de documente foarte interesante, avînd proveniențe diferite, dar ca unică linie mediană exprimarea unor profunde sentimente antimonarhice, republicane. Cititorul interesat va putea găsi aici, pe firul timpului, exprimate în maniere extrem de convingătoare sentimentele care au înaripat spirite de excepție ale poporului nostru, oameni ce s-au dovedit capabili să însuflețească, potrivit cu sensul gîndirii lor, acțiunea practică a maselor largi participante la lupta pentru republică în România.

Parcurgînd întreaga lucrare, cititorul va putea înțelege cu toată claritatea ceea ce Gheor-

ghe Gihmeș subliniază în *Cuvîntul introductiv*¹ și anume că, „în România, ideea de republică are rădăcini adinci atît în formele de existență materială și de organizare statală a societății românești, cit și în formele de manifestare a vieții spirituale. Ea își găsește geneza în vechile și bogatele obiceiuri și tradiții democratice strămoșești și se coroborează cu întreaga istorie a poporului român, cu lupta sa legendară pentru păstrarea ființei naționale, pentru libertate și independență.

Determinată de realitățile economice, sociale, politice și spirituale românești, ideea de republică s-a format și dezvoltat la sub influența factorilor externi, a ideilor înaintate ale epocii respective, care, sub o formă sau alta, au fost preluate și adaptate condițiilor social-istorice ale poporului român, năzuințelor sale de progres social”.

Pe baza unor asemenea aprecieri — ce constituie în același timp convingerea autorului cărții — în *Cuvîntul introductiv* se realizează de fapt o adevărată dezbatere a unor probleme fundamentale de istorie românească, ceea ce conferă acestei părți a cărții un autentic caracter de *studiu*, Gheorghe Ghimeș dovedindu-se un foarte bun cunoscător al problemei.

În cuprinsul acestui valoros studiu sint presărate — la capătul unor analize demne de a fi semnalate — concluzii foarte interesante, precum ar fi următoarele: „în toate provinciile românești, în epoca de sfîrșit a feudalismului, care, pentru români, ca și pentru alte popoare asuprite, a fost și epoca împlinirii aspirațiilor naționale, gîndirea înaintată, progresistă din țara noastră, ca și ecoul revoluției franceze, a contribuit la răspîndirea ideii republicane, ca cerință a progresului social, a aspirațiilor maselor spre eliberarea socială și națională, spre înfăptuirea unui regim democrat” (p. 20—21); „revoluția burghezo-democratică de la 1848 marchează o nouă etapă, superioară, în afirmarea ideii de republică. În timpul și după revoluția pașoptistă, gîndirea social-politică și acțiunea practică revoluționară republicană au cunoscut o amploare și o valoare calitativ deosebită” (p. 21); „Primii ani ai domniei lui Carol au fost marcați de numeroase momente ale luptei împotriva instaurării dinastiei străine, desfășurate în forme și modalități diferite, de la tribuna parlamentară pînă la acțiuni de stradă, demonstrații și atacuri directe împotriva regelui” (p. 29); „Formarea și dezvoltarea clasei muncitoare — forța cea mai înaintată a societății românești, purtătoare consecventă a idealurilor de progres, de

eliberare socială și națională a poporului român — a marcat o treaptă nouă, calitativ superioară în afirmarea gîndirii social-politice republicane în România” (p. 32); „Gîndirea social-politică antimonarhică și republicană de la începutul secolului nostru, ca și din perioada anterioară, nu trebuie înțeleasă ca decurgînd lin și fără sinuozități” (p. 43); odată cu crearea sa, „Partidul Comunist Român, consecvent poziției sale republicane, urmărirea cu atenție desfășurarea evenimentelor, legate de criza dinastică, demasca politica filomonarhică și antipopulară a partidelor burgheze, avertiza opinia publică asupra pericolului ce-l reprezenta „carlismul” pentru democrație” (p. 45); „Perioada cuprinsă între actul insurecțional și momentul proclamării Republicii s-a caracterizat prin ofensiva neîntreruptă a forțelor revoluționare, conduse de partidul comunist, care au determinat cursul evenimentelor în direcția înfăptuirii obiectivelor revoluției democrat-populare și ale trecerii la revoluția și construcția socialistă” (p. 51).

Esența cărții lui Gheorghe Ghimeș, judecățile de valoare emise de-a lungul analizei istorice pe care o întreprinde se regăsesc la cel mai înalt grad de generalizare, de substanțializare teoretică în aprecierea pe care o făcea în termenii următori tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului nostru, președintele României socialiste: „Ca rezultat al procesului dezvoltării istorice, a luptei revoluționare a maselor populare conduse de partid, la 30 decembrie 1947, poporul român și-a luat soarta în propriile mîini instaurînd Republica Populară Română, patria tuturor celor ce muncesc cu brațele și cu mintea de la orașe și sate...! Crearea republicii constituie, deci, o încununare a luptei duse de-a lungul secolelor de poporul român, de forțele sale înaintate, pentru eliberarea națională și socială, pentru neatințare, progres social și o viață mai bună”.

Valorosul *Studiu introductiv* realizat de Gheorghe Ghimeș reține în încheiere cîteva concluzii pe care le socotesc demne de a figura în contextul acestei prezentări. Mai întîi de toate se afirmă că republica instaurată la 30 decembrie 1947 și-n devenirea ei Republica Socialistă România — „a dat viață și-a depășit cu mult năzuințele înaintasilor pentru libertate, dreptate și progres social. În anii republicii, poporul român a devenit pentru prima oară singur și întru totul stăpin pe destinele sale. Republica Socialistă a ridicat pe o treaptă nouă, superioară, concepția

¹ *Gîndirea social-politică antimonarhică și republicană din România*, Edit. științifică și enciclopedică București, 1979, p. 10. În continuare, trimiterile la această lucrare vor fi făcute în text.

² Nicolae Ceaușescu: *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată celei de-a XXV-a aniversări a proclamării Republicii*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 7, Edit. politică, București, 1973, p. 957—958.

înaintașilor despre „domnia democrației”, căreia i-a dat un conținut mai bogat și, ceea ce este esențial, a asigurat realizarea ei în fapt, în mod autentic și consecvent, în toate domeniile vieții sociale” (p. 53).

Este bine cunoscut faptul că, sub faldurile tricolore ale republicii, sub conducerea Partidului Comunist Român, poporul nostru a străbătut o întreagă epocă istorică. De la o țară cu o industrie slabă în care monopolurile imperialiste dețineau poziții dominante, cu o agricultură înapoiată în care continuau să existe rămășițe ale relațiilor feudale — la țara socialistă de astăzi, cu o industrie și o agricultură în plină dezvoltare; de la regimul de opresiune exercitată de clasele exploatare la Republica Socialistă România — patria celor ce muncesc de la orașe și sate.

„Înstaurarea Republicii la 30 decembrie 1947 și drumul glorios parcurs de atunci — apreciază Gheorghe Ghlimeș în cartea sa —, evidențiază cu putere valoarea bogatelor tradiții republicane din gândirea social-politică din țara noastră. Realitățile economice, sociale, politice și spirituale din contemporaneitatea Republicii Socialiste România înfrunghiează încununarea celor mai înalte năzuințe ale înaintașilor, a celor mai profunde idealuri democratice și socialiste ale precursorilor. Republica socialistă este vatra străbună a împlinirilor noastre socialiste, cadrul social, politic și național al dezvoltării patriei pe calea civilizației socialiste și comuniste” (p. 53).

★

Oprindu-ne aici cu însemnările noastre pe marginea valoroasei lucrări realizate de prof. univ. dr. Gheorghe Ghlimeș și recomandând-o cu căldură spre lectură cunoscătorilor și iubitorilor de istorie, exprimăm satisfacția de a ne întâlni cu o nouă realizare de preț a istoriografiei noastre, cu o carte autentică de istorie în prezența căreia reflecția pătrunzătoare a cititorului său se impune, în chip necesar, atât asupra unor vremuri mai îndepărtate cât și mai apropiate de noi.

Citind această carte, oricine va putea pătrunde mai mult în adîncimea firii poporului român, îl va putea înțelege convingerile republicane neștrămutate — din adîncimea timpului și pînă azi — și va fi, cu întreaga ființă, alături de dr. Petru Groza care spunea, cu profunde înțelesuri, într-o împrejurare: *Ultimul meu rege a fost Decebal. De atunci am devenit republican.*

Gh. I. Ioniță

APOSTOL STAN, *Renașterea armatei naționale*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, 265 p.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, ca urmare a procesului general reformativ de degajare a țărilor române de perimatele structuri feudale și de scoatere a lor de sub dominația străină, reorganizarea oștirilor pămîntene și așezarea lor pe baze moderne devenise o necesitate obiectivă. După o perioadă în care rolul armatei a fost mult diminuat, lupta pentru reorganizarea pe principii noi, corespunderă cerințelor epocii și aspirațiilor poporului român s-a impus ca una din cele mai importante, noua oștire constituind cheazăla realizării, mai devreme sau mai tîrziu, a visului de veacuri: unitatea și independența. În acest context, reorganizarea noii instituții militare nu ne apare ca un eveniment singular, ci un firesc moment în lungul drum al dezvoltării istoriei poporului român, o continuare firească a „oastei celei mari” și un prelude al armatei populare.

Acestea sînt, dealtfel, și concluziile la care a ajuns Apostol Stan în urma unor minuțioase cercetări, expuse în lucrarea intitulată atît de sugestiv *Renașterea armatei naționale* — lucrare așteptată cu justificat interes atît de specialiști, cit și de publicul iubitor de istorie, astăzi tot mai numeros. Ordonîndu-și materialul în opt capitole, Apostol Stan, în lucrarea care face obiectul atenției noastre, acoperă o parte însemnată din istoria armatei române —, de la începutul epocii fanariote și pînă în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea — perioadă mai puțin cercetată și care nu și-a găsit încă o aprofundare pe măsură; și din acest punct de vedere, contribuția lui Apostol Stan ni se pare deosebit de meritorie.

Astfel, în primul capitol al lucrării — „Renașterea unor nuclee de oștire națională” (p. 17—28) —, autorul se oprește îndeosebi asupra pandurilor, „elementul principal al armatei nepermanente care a constituit nucleul de bază al miliției naționale renăscută în 1830” (p. 17). Apostol Stan, dispunînd de o informație bogată, analizează, deseori pînă la amănunt, tot ceea ce este legat de această categorie militară: etimologia și vechimea termenului pandur, organizarea și rolul militar al pandurilor, modul de recrutare etc.

Un spațiu deosebit de amplu — capitolul al II-lea: „Oastea românească de voluntari și prima breșă în regimul dominației otomane” (p. 29—52) și al III-lea: „Nuclee de oștire românească disputate de Turcia, Rusia și Austria” (p. 53—78) — este afectat războaielor ruso-turce și ruso-austro-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și a participării unităților militare românești — dovadă

elocventă a existenței, atât în Moldova, cât și în Țara Românească a unor formațiuni armate, care arătau că „deși nu dispuneau de o armată națională, prin potențialul uman și, mai ales, prin voința ardentă de a se elibera de sub dominația turcească, românii puteau deveni oricând o forță capabilă, într-o conjunctură favorabilă, să izbească cu succes în edificiul Imperiului otoman” (p. 29-30). Pe această linie se înscriu acțiunile întreprinse de unitățile de voluntari atât în timpul războiului ruso-turc dintre 1768—1774, cât și a războiului ruso-austro-turc dintre 1787—1792 pe care Apostol Stan le analizează în profunzime, oprindu-se îndeosebi asupra modului de organizare și de acțiune a pandurilor, care, după autor, ar fi avut rolul preponderent în cadrul unităților de voluntari, în special în cel de-al doilea război.

„Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor constituie răstimpul în care se maturizează o serie de procese social-politice și se consolidează acei factori care făceau imperioasă renașterea armatei naționale” (p. 79) afirmă autorul în deschiderea celui de-al IV-lea capitol al lucrării, consacrat „Luptei împotriva bandelor prădalnice de turci din serharurile dunărene” (p. 79—100). Pornind de la ideea potrivit căreia „dacă în timpul războaielor ruso-austro-turce purtate pînă la sfârșitul secolului al XVIII-lea pe teritoriul Principatelor Române renașterea unor nuclee ale armatei naționale fusese dictată îndeosebi de conjunctura externă favorabilă, de îndemnul unor boieri patrioți animați de idealul luptei pentru eliberare de sub stăpînirea otomană, [...] în pragul secolului al XIX-lea, chiar sub regimul fanariot, imperativul renasterii armatei naționale era provocat de puternice necesități interne”, Apostol Stan se oprește asupra condițiilor interne care reclamau reorganizarea pe baze moderne a oștirii, în primul rînd a luptei împotriva bandelor prădalnice ale lui Pazvan-Oglu. Un spațiu mai larg este acordat de autor încercărilor lui Constantin Ipsilanti de a organiza, în același scop, o oștire națională, în cadrul căreia rolul preponderent urma să-l aibă pandurii, idee preluată „în noua conjunctură creată de un nou război antiotoman”, adică de cel dintre 1806—1812, care „oferi românilor un prilej de afirmare a voinței lor de emancipare de sub suzeranitatea turcească” (p. 101).

Este ceea ce va constitui și obiectul celui de-al V-lea capitol al lucrării, intitulat „Încercarea de instituționalizare a unei miliții naționale” (p. 101—145), în care autorul se ocupă pe larg de rolul pe care unitățile militare românești l-au avut între anii 1806 și 1812, atât ca participante directe în conflictul dintre Rusia și Imperiul otoman, cât și ca elemente de la care s-a pornit în concretizarea proiectelor

de organizare a unei armate naționale. La sfârșitul războiului dintre 1806-1812, îndeosebi în Țara Românească exista un puternic nucleu de armată națională bazat în special pe pandurii care, odată cu răsturnarea suzeranității otomane asupra Principatelor Române, după încheierea păcii de la București (16 mai 1812) a fost desființat. În aceste condiții, în cadrul trupelor de pandurii au avut loc numeroase și deseori puternice frământări care le vor anunța pe cele din 1821. Ele au constituit nu numai simple manifestări de ordin social, dar mai ales expresia luptei îndreptate împotriva desființării unor formațiuni militare. De aceea, tratarea lor într-un capitol separat al VI-lea: „Frământări în mijlocul pandurimii” (p. 146-168) — o considerăm mai mult decît binevenită, mai ales că acesta precede capitolul al VII-lea dedicat „Constituirii oastei pandurilor în timpul revoluției de la 1821” (p. 169-231), cel mai vast al întregii lucrări, în care sînt tratate amănunțit principalele momente ale revoluției conduse de Tudor Vladimirescu, subliniindu-se, o dată în plus, contribuția remarcabilă pe care pandurii această categorie militară de veche tradiție — au avut o în 1821.

Încercările mai timide sau mai îndrăznețe de organizare militară, ca și prezența permanentă a unor unități militare românești, analizate de autor în cuprinsul celor șapte capitole ale lucrării, explică ele însele împrejurările cristalizării, în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, în condițiile favorabile de după încheierea păcii de la Adrianopol, a armatei naționale.

De aceea, și ultimul capitol al lucrării, al VIII-lea, intitulat sugestiv „Instituționalizarea armatei naționale” (p. 232-260), apare ca o concluzie firească a întregii problematice tratate. Renașterea armatei naționale este, după cum însuși autorul afirmă în încheierea lucrării, „o încununare a unui extraordinar efort politico-militar făcut de poporul român într-una din epocile cele mai dificile ale istoriei lui” (p. 261), ea apărîndu-ne, după cum afirmăm și la începutul acestor considerații, ca un moment în lungul și deseori sinuosul drum al istoriei armatei române.

Autorul, folosind o bibliografie bogată, s-a străduit și a reușit să ne dea prin lucrarea de față o imagine de ansamblu a acestui moment important din istoria oștirii noastre. I-am reproșat totuși faptul că nu a extins analiza și asupra altor categorii militare (catane, slujitori, plăieși, potecași) de veche tradiție românească care s-au menținut în întreaga perioadă tratată și care, alături de pandurii, au constituit elemente importante în cristalizarea armatei naționale moderne, ele menținîndu-se și în perioada următoare. După cum o analiză a luptei dusă pentru renașterea

armatei naționale prin memorii, programe și proiecte de constituție atât de numeroase în epocă ar fi ajutat la înțelegerea complexului proces de constituire a armatei moderne. De asemenea o listă bibliografică finală, ca și o serie de grafice reprezentând comparativ diferitele etape ale organizării oastei pandurilor nu ar fi avut decât menirea să faciliteze înțelegerea problematicei tratate, constituind totodată importante instrumente de lucru. Chiar și fără acestea, lucrarea lui Stan Apostol, *Renașterea armatei naționale*, scrisă într-un stil sobru, dar ușor accesibil, constituie o valoroasă contribuție, ea incitând, deopotrivă, la lectură, ca și la aprofundarea și cercetarea acestui moment mai puțin cunoscut din istoria armatei noastre

Dorina N. Rusu

PAUL ABRUDAN, *Prefectul pașoptist Vasile Moldovan*, Edit. militară, București, 1979, 175 p.

Prin lucrarea lui Paul Abrudan, prefectul Vasile Moldovan, unul din fruntașii de seamă ai revoluției de la 1848—1849 din Transilvania, colaborator apropiat al lui Avram Iancu în luptele din toamna anului 1848 și primăvara anului 1849 date pentru apărarea teritoriului transilvan și a drepturilor naționale ale poporului român, beneficiază de o nouă micromonografie, după aceea a publicistului Petre Baciu, apărută cu câțiva ani în urmă*. Cunoscute, pînă la apariția lucrărilor menționate, aproape exclusiv din *Memoriile* pe care le-a lăsat sau din unele evocări ocazionale, personalitatea și rolul lui Vasile Moldovan în desfășurarea evenimentelor revoluționare sînt redată în lucrarea lui Paul Abrudan în adevărata lor lumină.

Descendent al unei familii originară din Moldova, de unde și numele adoptat ulterior de unul din urmașii acestei familii, Vasile Moldovan s-a născut la 24 iunie 1824 în comuna Sinpaul din județul Mureș, formîndu-se în atmosfera de înaltă spiritualitate românească a Seminarului din Blaj, unde a avut ca profesori pe Timotei Cipariu și Aron Pumnul. La izbucnirea revoluției, tînărul student s-a evidențiat atât prin rolul activ avut în mobilizarea maselor de români transilvăneni din satele de pe valea Mureșului la cele trei adunări revoluționare de la Blaj, cit și, în în calitate de prefect al Legiunii a III-a, în primele lupte din regiunea Tirnavei Mici și a Mureșului din toamna anului 1848. Silît, sub presiunea forțelor superioare și mai bine înarmate ale adversarului, să-și dizolve tabăra.

Vasile Moldovan cu o parte din oamenii săi s-a îndreptat, la începutul anului 1849, spre regiunea Munților Apuseni, unde se afla centrul de rezistență al românilor condus de Avram Iancu și unde aveau să se dea principalele lupte. Asupra acestor lupte și asupra contribuției lui Vasile Moldovan, devenit unul din membrii „statului major” al lui Avram Iancu, la cîștigarea lor se oprește cu precădere și autorul, evidențiind abnegația și curajul tînărului revoluționar, dovedite pe tot parcursul desfășurării evenimentelor.

Vasile Moldovan a luat parte și la tratativele de la Abrud de deputatul I. Dragoș, precum și la discuțiile lui Avram Iancu cu Nicolae Bălcescu, venit în munți pentru a realiza o împăcare între maghiari și români, el fiind acela care, din însărcinarea lui Iancu, a însoțit pe Bălcescu pînă la Ighiu, de unde revoluționarul muntean s-a îndreptat apoi spre Seghedin.

După revoluție, renunțînd la cariera de preot, Vasile Moldovan a ocupat diferite funcții în administrație, devenind între anii 1867—1872 vicecomite al districtului Cetatea de Baltă, în care calitate a rămas același apărător al drepturilor naționale ale românilor transilvăneni. În ultimii ani ai vieții și-a scris memoriile, importantă sursă documentară asupra revoluției din 1848 din Transilvania utilizată de aproape toți istoricii acesteia, care au fost publicate de familie chiar în anul morții sale. S-a stins din viață la 1 ianuarie 1895 în localitatea Boziaș de lângă Tirnăveni (azi suburbie a orașului), unde a și fost înmormîntat.

Întemeiată pe o bogată bibliografie, prin utilizarea atât a scrierilor edite (cărți și publicații periodice), cit și a unor manuscrise și documente de arhivă, dar mai ales pe însăși memoriile revoluționarului transilvănean, micromonografia lui Paul Abrudan, scrisă cu căldură și într-un stil atractiv, reprezintă nu numai un omagiu adus prefectului pașoptist, dar și o contribuție la mai buna cunoaștere a unor aspecte ale revoluției din 1848, viața și activitatea lui Vasile Moldovan fiind încadrate în contextul general al luptei românilor ardeleni pentru dreptate socială și libertate națională. Ea constituie totodată un îndemn la studierea vieții și a celorlalți prefeți și tribuni revoluționari, dintre care puțini beneficiază pînă în prezent de lucrări monografice.

Valeriu Stan

VASILE CĂRĂBIȘ, *Publicații periodice din Gorj*, Tirgu Jiu, 1978, 217 p.

A apărut la Tirgu Jiu, cu sprijinul Secției Propagandă a Comitetului județean Gorj al P.C.R., lucrarea *Publicații periodice din Gorj*.

* Petre Baciu, *Prefectul Legiunii a III-a*, Edit. Litera, București, 1976, 68 p.

Autorul, profesorul Vasile Cărbăiş, bun cunoscător al istoriei şi folclorului meleagurilor natale, este cunoscut specialiștilor în istorie prin studiile sale privind satele de moşneni de pe valea Jaleşului, activitatea inorilor şi a pivelor, olăritul din aceeaşi regiune şi istoria învăţământului din judeţul Gorj. În ultimii ani, folosind tot material inedit, a publicat date noi privind bileciurile şi târgurile din Oltenia, precum şi circulaţia sării în această parte a ţării.

Cuvîntul înainte, semnat de Ion Mocioi — căruia i se datorează şi îngrijirea ediţiei —, cuprinde un scurt istoric al activităţii tipografice din judeţul Gorj în cei aproape 100 de ani de la înfiinţarea primei tipografii. Se stăruie asupra vieţii şi activităţii lui Nieu D. Miloşescu, care a adus prima tipografie la Tîrgu Jiu în 1882, iar în 1894 a instalat, tot acolo prima litografie artistică din ţară. Este subliniată colaborarea cu Alexandru Ştefulescu, prof. Iuliu Moisil, ing. Aurel Diaconovici, prof. Vitold Rola-Piekarski şi alţi intelectuali şi aportul său la mişcarea culturală din judeţul Gorj la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor. În tipografia lui Miloşescu s-au tipărit — între 1882 şi 1917 — aproximativ 70 de periodice şi un mare număr de cărţi de literatură, ştiinţă, manuale şcolare ş.a.

Volumul cuprinde publicaţiile periodice apărute în judeţul Gorj între anii 1882 şi 1970. Periodicele sînt grupate, după natura lor, în 7 categorii: ziare şi reviste, calendare, anuare, buletine, bugete, dări de seamă, rapoarte, iar în cadrul fiecărei categorii este folosit criteriul cronologic. Cercetătorul va găsi la fiecare publicaţie numele directorului şi al colaboratorilor, tipografia şi sediul redacţiei. Pentru a putea cunoaşte mai uşor orientarea periodicelor, autorul a reprodus, integral sau parţial, articolul-program publicat în primul număr.

Cele 110 ziare şi reviste apărute în judeţul Gorj şi incluse în bibliografie sînt împărţite în două mari categorii, hotărul fiind începutul revoluţiei sociale şi naţionale, antifaşiste şi antiimperialiste de la 23 august 1914. În prima categorie figurează 99 de titluri (de la cel dintîi ziar apărut în Gorj — e vorba de săptămînalul „Vulcanul”, tipărit între ianuarie—octombrie 1882 la Tîrgu Jiu şi din care nu s-a

păstrat nici un exemplar — pînă la „Gazeta Jiului”, apărută din 1941); în cea de-a doua categorie, 11 titluri (de la „Libertatea Gorjului”, organ al P.S.D. din judeţ, apărut la 1 ianuarie 1945 pînă la „Ecou”, revista Liceului economic din Tîrgu Jiu, apărută din 1970), dar trebuie avut în vedere faptul că unele periodice din prima categorie au continuat să apară şi după data amintită.

O *Adenda* întocmită de Ion Mocioi aduce date suplimentare despre 8 din periodicele incluse în bibliografie („Jiul” (1894—1895), „Aurora” (1900), „Speranţa” (1902—1903), „Zorile”. Biblioteca tinerimii (1909—1910) devenită „Zorile”, Revistă literară şi artistică (1910), „Orizontul” (1909), „Calendarul Gorjului” (1910) şi „Revista Jiului” (1920—1921, 1927) şi semnalează alte 11 periodice neincluse în acest volum.

O hartă privind răspîndirea pe centre a presei gorjene (localizarea redacţiilor), o listă alfabetică a publicaţiilor, o alta a colaboratorilor, în cuprinsul căreia se întîlnesc nume de rezonanţă ale vieţii politice şi culturale din ţara noastră (să-l amintim aici doar pe Nicolae Iorga) şi, în sfîrşit, una de pseudonime, întregesc bibliografia şi-l măresc valoarea de utilizare.

Volumul prof. V. Cărbăiş constituie un important instrument de lucru, care va aduce însemnate servicii cercetătorilor de istorie modernă şi contemporană a României. Bibliografia sa oferă o abundenţă de date ce urmează a fi valorificate în cuprinsul unor studii de istorie a presei româneşti. În acelaşi timp, bibliografia oferă informaţii în egală măsură privind cercetările de istorie locală şi naţională. Aceste periodice cuprind ştiri privind viaţa economică, socială şi culturală a judeţului Gorj de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi pînă astăzi, dar în acelaşi timp depăşesc cadrul unei arii geografice restrînse.

Profesorul V. Cărbăiş a întocmit, printr-o laborioasă cercetare, un folositor instrument de lucru. Este de dorit ca exemplul său să fie urmat de alţi cercetători pentru ca, pe baza unor asemenea lucrări de istorie a presei locale, să se poată întreprinde cercetări de orizont naţional.

Olimpia Diaconescu

BULETIN BIBLIOGRAFIC

I. LUCRĂRI TEORETICE, SINTEZE, GENERALITĂȚI

- * * * *Bibliografia manualelor, tratatelor și cursurilor universitare apărute în R.S. România, 1975—1976*, Biblioteca Centrală Universitară București, Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, București, 1979, 603 p.
- BODINGER MARTIN, *Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași. Catalog adnotat* (Cărți rare și prețioase-vol. 3), Iași, 1976, 467 p.
- CĂZAN, GH. N. (coordonator), LUPU N. Z., NASTOVICI, EMA, BUȘE, C., *Documente și texte privind lupta de eliberare antiimperialistă a popoarelor din Asia, Africa și America latină 1945—1975*, București, Facultatea de istorie-filozofie, 1979, 698 p.
- * * * *Gîndirea social-politică antimonarhică și republicană din România*. Antologie, studiu introductiv și note de Gheorghe Ghimeș, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 442 p.
- JUTIKKALA EINO, PIRINEN KAUKO, *IIstorie de la Finlande*, Editions de la Baconniere, Neuchatel, 1978, 347 p.
- PADRON, FRANCISCO MORALES, *Istoria descoperirii și cuceririi Americii*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 490 p.
- * * * *Pelnadeset godini Institut za balkanistika 1964—1978. Istoricheska sprava i bibliografija*, Sofija, 1979, 217 p.
- RĂDULISCU, ADRIAN, BITOLEANU ION, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 440 p.
- * * * *Tradiții de solidaritate revoluționară româno-ungară, 1884—1946*, Documente și amintiri, Edit. politică, București, 1979, 451 p.
- TUCĂ, colonel dr. FLORIAN, COCIU, MIRCEA, CHIRE, dr. F. *Bărbați ai datoriei 1877—1878. Mic dicționar*, Edit. militară, București, 1979, 302 p.
- ŽUKOV, E. M., BARG, M. A., ČENJAK, E. B., PAVLOV, V. I., *Teoretičeskie problemy vseirnno — istorii eskogo processa*, „Nauka”, Moskva, 1979, 329 p.

II. ISTORIE VECHIE

- BÂRZU, LIGIA, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1979, 110 p.
- GLODĂRIU, IOAN, IAROSLAVSCHI, EUGEN, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. — I e.n.)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 188 p. + 75 fig.
- MĂRGIHITAN, LIVIU, *Banatul în lumina arheologiei (paleoliticul — cucerirea romană)*, Edit. Facla, Timișoara, 1979, 214 p.

III. ISTORIE MEDIE

- * * * *Byzantino-bulgarica*, Editions de l'Academie Bulgare des Sciences, Sofia, 1978, 389 p.
- CONSTANTINESCU, NICOLAE, *Vladislav I, 1364—1377*, Edit. militară, București, 1979, 163 p.
- * * * *Etudes byzantines et post-byzantines*. Publiées par les soins de Eugen Stănescu et Nicolae-Șerban Tanașoca, Edit. Academiei R.S. România, București, 1979, 310 p.
- EVANS, R. J. W., *The Making of the Habsburg Monarchy 1550—1700*, Clarendon Press, Oxford, 1979, 531 p.
- FLORJA B. N., *Russko-politskie otnošenija i političeskoe razvitie vostočnoj Evropy vo vtoroj polovine XVI — načale XVII v.*, „Nauka”, Moskva, 1978, 299 p.

- IORGA, N., *Istoria lui Mihai Viteazul*, Edit. Minerva, București, 1979, vol. I, 219 p., vol. II, 297 p.
- KOPANEV, A.I., *Krestijanstvo Russkogo Severa v XVI v.*, „Nauka”, Leningrad, 1978, 244 p.
- LJUBLINSKAJA, A.D., *Francuskie krestijane v XVI—XVIII vv.*, „Nauka”, Leningrad, 1978, 252 p.
- THEODORESCU, RĂZVAN, *Itinerarii medievale*, Editura Meridiane, 1979, 195 p.

IV. ISTORIE MODERNĂ

- * * * *Aktualnye problemy sovetskoj istoriografii pervoj russkoj revoljucii*, Sbornik statej, „Nauka”, Moskva, 1978, 316 p.
- ATANASIU, VICTOR, IORDACHE, ANASTASIE, IOSA, MIRCEA, OPREA, ION M., OPRESCU, PAUL, *România, în primul război mondial*, Edit. militară, București, 1979, 542 p.
- BRĂTESCU, G., *Tinerețea lui Carol Davila*, Edit. Albatros, București, 1979, 263 p.
- DRAJAKIN, V.S., *Samoderzavie buržuazlija i dvorjanstvo v 1907—1911 gg.*, „Nauka”, Leningrad, 1978, 244 p.
- GÜRAN, TEVFIK, *Structure economique et sociale d'une region de campagne dans l'Empire ottoman vers le milieu du XIXes.*, Sofia, 1979, 110 p.
- HANISCH, ERNST, *Der kranke Mann an der Donau. Marx und Engels über Österreich*, Europa verlag, Wien, München, Zürich, 1978, 433 p.
- JELAVICH, CHARLES and BARBARA, *The Establishment of the Balkan National States, 1804—1920*, University of Washington Press, 1977, 358 p.
- * * * *Nacionalnoos voboditelni doždenija na balkanskite narodi*. (Vtorata polovina na XVIII vek — 1878 g.), Bibliografija (1966 — 1976), Sofija, 1978, 157 p.
- OFFERMANN, TONI, *Arbeiterbewegung und liberales Bürgertum in Deutschland, 1850—1863*, Verlag Neue Gesellschaft Gmbhlt Bonn, 1979, 621 p.
- PAVEL, TEODOR, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1878—1895)*, Edit. Facla, Timișoara, 1979, 347 p.
- REMINI, ROBERT V., *Andrew Jackson and the course of American Empire, 1767—1821*, Harper and Row, Publishers, 1977, 502 p.
- RETEGAN, SIMION, *Dieta românească a Transilvaniei (1863—1864)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 267 p.
- * * * *Rolul maselor populare în făurirea unitii Principatelor române*, Edit. politică, București, 1979, 556 p.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

- AMOUROUX, HENRI, *Les beaux jours des collabos, juin 1941—juin 1942*, Editions Robert Laffont, Paris 1978, 560 p.
- BABICI, ION, *Solidaritatea românească cu lupta antifascistă din Balcani*, Edit. politică, București, 1979, 60 p.
- BĂRBULESCU, ELENA A., *Lupta maselor populare în revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă. Județele Olt și Romanași. 1944—1947*, Edit. politică, București, 1979, 207 p.
- ENESCU, ION, *Politica externă a României în perioada 1944—1947*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 468 p.
- GAWEDA, STANISLAW, *Uniwersytet Jagiellonski w okresie okupacji hitlerowskiej*, Nakladem Uniwersytetu Jagiellonskiego, Warszawa-Krakow, 1979, 167 p.
- * * * *Iașul în lupta revoluționară și democratică*. Coordonator Gheorghe Zaharia, Junimea, Iași, 1979, 422 p.
- LUPU, N. Z., CAZAN, GH. N., BUȘE, C., *Istoria universală contemporană*, vol. I, 1917—1945, București, Facultatea de istorie-filozofie, 1979, 537 p.
- MATICHESCU, OLIMPIU, *Doftana, simbol al eroismului revoluționar*, Edit. politică, București, 1979, 289 p.
- * * * *Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, vol. I, Edit. militară, 1979, 562 p.
- SIRKOV, DIMITIR, *V'nsnata politika na B'lgarija 1938—1941*, Nauka i izkustvo, Sofija, 1979, 343 p.
- * * * *Studii de istorie a economiei și gîndirii economice românești*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 300 p.

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE – MUSIQUE – CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- FLOREA MOGOȘANU, *Paleoliticul din Banat*, 1978, 152 p., 11 lei.
- * * * Răseala seculor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări, 1978, 159 p., 19 lei.
- PETRE ROMAN, IOAN NEMETI, *Cultura Baden în România*, 1978, 159 p., 18 lei.
- MARIA COMȘA, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov—Ploiești)*, 1978, 181 p., 30 lei.
- PETRE DIACONU, *Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siècles*, 1978, 158 p., 8, 25 lei.
- ION HORĂȚIU CRIȘAN, *Burebista and his time*, 1978, 253 p., 22 lei.
- ALEXANDRU DUȚU, *Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural History*, 1978, 196 p., 12 lei.
- MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, IV, Oratorie, II, Partea II-a (1874—1878) 1978, 662 p., 49 lei.
- OLIMPIU MATICHESCU, *Rahociaia solidarnosti v Rumunii (1921—1944 gg)*, 1978, 232 p., 11 lei.
- MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1978, 390 p., 51 lei.
- SEBASTIAN MORINTZ, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, 1978, 216 p., 21 lei.
- BEATRICE MARINESCU, ȘERBAN RĂDULESCU ZONER, AUREL DUȚU, *Bucureștiul și epopeea independenței 1877—1878*, 1978, 198 p., 12 lei.
- DAN BERINDEI, *Epoca Unirii*, 1979, 272 p., 16 lei.
- DUMITRU VITCU, *Diplomații Unirii*, 1979, 186 p., 24 lei.
- ILIE CORFUS, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, 1979, 448 p., 29 lei.
- * * * *Independența României. Bibliografie*, 1979, 307 p., 31 lei.
- VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, 1979, 332 p., 27 lei.
- ION BARNEA și colab., *Tropaeum Traian. I. Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BÂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
- RADU POPA și MONICA MĂRGINEANU-CĂRSTOIU, *Mărturii de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- TAHSIN GEMIL, *Țările române în contextul politice internațional 1621—1672*, 1979, 231 p., 11 lei.

RM ISSN CO—3878

